

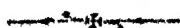
સને ૧૯૧૨ ની પેલી બેઠ.

શ્વેતમાનુ.

• ૫૩૩૩૩,
ગાંધી જી કોંગ્રેસના નેતા
૧૯૧૨ ની પેલી બેઠ

સને ૧૯૧૨ ની પેલી બેઠ

શ્વેતમાનુ ૧૯૧૨ ની પેલી બેઠ

નખળી તવાઈ મહેલી સીઓ મોટે

દિ રી મં

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૧૨૬ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ *ધ્યેન ભાગ*

વિષય ૬ : ૨

અક્ષીર દવા છે. તેમાં લોહ અને મેંગનીસ નામની ધાતુઓ શરીરમાં સહેલાઈથી લોહી સાથે મળી જાય તેવી બનાવટ હોવાથી દરેક ડાક્ટરો વાપરવા લલામણુ કરે છે, માસીક રૂતુ વખતે હૃદયહાર લોહી જવાથી અતિશય નબળાઈ થાય છે, મગજ ફેર આવે છે, અને કાંઈ કામ સુજતું નથી. તેવા દરદોમાં આપવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. અને નીચમસર અટકાવ આવે છે. શરીરમાં તાકાત વધે છે. કીમત બા. ૧ના રૂ. ૨-૧૦-૦ વી. પી. ખર્ચ દસ આના વધુ.

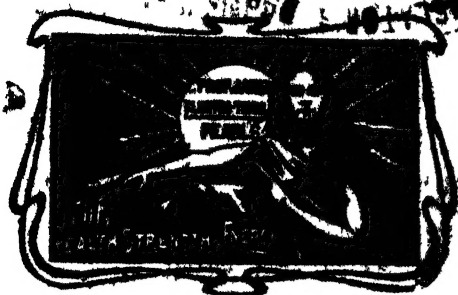
ડા. ફ્રાન્સિસ હોલ્ટર, એમ. ડી. લખે છે—અટકાવના વખતે એક સ્ત્રીને ઘણું લોહી જવાથી અતિશય નબળાઈ આવી હતી તેને ગુદેરીનની બે બાટલી પીવાથી તેની તબીયત ઘણી સુધરી હતી. અને શરીર લોહીથી ભરાઈ ગયું હતું.

ડા. ઇ. ટાફ્ટ એમ. ડી. લખે છે કે—મારા હાથ નીચેની હોસ્પિટાલમાં સુવાવડ ખાતાના વૉર્ડમાં સુવાવડ પછી જે સ્ત્રીઓ લોહીના ઘટાડાથી નબળી થઈ હતી તેઓને ગુદેરીન આપવાથી ઘણો જ ફાયદો થયો હતો.

મળવાનું ઠેકાણું.

એન્ડ્રો ઇડવન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની, દવાવાળા નં. ૧૫૭, બુમામસીદ નીચે—મુંબઈ.

અભેગિ ની રાજ્ય **જી. જે. સુના** વિજ્ઞાન શક્તિની મોજા

સમ કદ સેમિનો
નક પ્રાય કરવાનો સા-
રામાં સારો ઉધરી ઉ-
લાળ છે. હવે પછી
કોઈમણ મણસિયે
ચેતાના કરદોની વે-
દના ખમવી નહિ જો-
ઈયે, એ ગોળીઓ
સ્વપ્નામાં અને જે-

શાખમાં જતી ધાતુને બધા ક્રી શરીરને શક્તિ આપે છે. જાનત તુની નખળાઇ, ધાતુનું પાતળાપણું, અછરણ, ખોરાક ન ખમવો, હાથપગનું ફાપવું, મગજે ચકરી આવવી, યાદશક્તિ ગુમ થવી, જીવાનીમાં છુદાપાની હાલ, મનની ચિંતા, ઉઠાસી, કોઈ પણ કોમપર ચિત્ત ન લાગવું, ખાવા પર અરુચિ, છાતીનો ધબકારો, હરસ, દુઃખ, આંખે અધારા આવવા, ચહેરાની શીકશ, જીવાન વિદ્યાર્થીનું અભ્યાસના યોગ્યને લીધે નખણું પડી ગયેલું મગજ, તેમજ વકીલ, ખારીસ્ટરો, અને કલાર્કો, સ્કુલ માસ્ટરો અને બીજાઓ કે જેમને રાતદિવસ મગજ કસલું પડે છે તેમને એ ગોળીઓ વિજ્ઞાનક ઈલાજથી થોડી મુદતમાં અજબ જેવા ગુણ કરે છે તેમ જે આંખોને હદબાર માસીક બીમારીથી શરીર લેવાઇ જાય છે અને હી-સ્ટીરીઆ, કમરનો દુઃખારો, પ્રદર, ભુખ મરી જવી, વીગેરે રોગો થાય છે, તે ઉપર આ ગોળીઓ બહુજ ફાયદાકારક છે, ખરીદતી વખતે પ્રો. જેમ્સ ઇલેક્ટરો ટોનીક પર્લસ બરાબર વાંચીને લેવી કારણકે નકલી દવાથી ફાયદો થવાને બદલે નુકશાન થાય છે.

કીમત રૂપ ગોળીની શીશીના રૂ. ૧-૪-૦, ૪૦ ગોળીની શીશીના રૂ. ૨-૦-૦. બહારગામથી મંગાવનારાઓને વી. પી. અર્થ જુદો પ-રો. ૦-૪-૦.

નીચલી સર્ટીફિકેટ વાંચો.

મી. નંદલાલ જમનાલાલ લોલાડા કાઠીઆવાડથી લખે છે કે અગાઉ મંગાવેલ પ્રો. જેમ્સની વીજ્ઞાનક શક્તિની ગોળીઓનો ઉપયોગ કરતાં તે બહુ ફાયદાકારક માલમ પડી છે અને કારકુનો વગેરે જેઓને કામના બો-જાઓને લીધે કંટાળો આવતો હોય તેઓને તો એક ખાસ મદદગાર થઈ પડે છે. મારા મિત્રોને પણ આ સંબંધના ખબર લખ્યા છે અને બીજા જે ખાટલી વી. પી. થી મોકલશે.

એંગ્લા ઈન્ડીયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કમ્પની

જુમામસીદ—મુ.ખ.

સ્વદેશી ઔષધોના સ્તોત્રની લેખન યથેલ નિર્ભય અક્ષરો દ્વારો.

અમરોચકાર—અધિર સ્વચ્છ કરી, ધાતુ વિકારનાં દરેક દરદો દૂર કરી
અવયવોને મજબૂત કરનાર તથા (શક્તિ આપનાર)
અકસીર ઇલાજ ગ્રા. ૧૦૦ ર. ૨-૦-૦.

કંઠપ્રકલ્પકાર—નળનાઇથી ગ્રામ કમલા અનેક જાતના દરદોને એકદમ
આરામ આપે છે. તેમજ જલ્દ પુરવોને મજબૂત કરી
તાકીદે શક્તિ આપનાર અમોચ ઔષધ હોયે સ્તલ અઢી
ર. ૧૦-૦-૦ સેમ્પલ સ્તલ અઢી ર. ૨-૮-૦

અમૃતાશ્વન—ક્ષય, ખાંસી, શ્વાસ, હૃદયરોગ, રક્તપિતાદિ મહાન
દરદોને આરામ આપી મગજ તર કરી શક્તિ બક્ષ-
નાર, વિદ્યાર્થીઓને પરમહિતકારી રોગી વા નિરોગી
બંનેને વાપરવાલાયક સવા સ્તલનો હોયે ર. ૨-૦-૦

કંઠકુંજરશીરપ—કંઠનો કદો દુશ્મન છે. ગમે તે જાતની ઉધરસ, ક્ષય,
જીર્ણજ્વર તથા ફેફસાના સોજાને તાકીદે આરામ
આપે છે. શીશી બારઆના.

આર્યઅમૃતરસ—તક્ષી (બરોળ) ચક્રત (લીવર) જલોદર, કઠોદર,
આંતરડાના સોજા અને આખા શરીરપર આવેલા
સોજાને તાકીદે આરામ આપવા માટે સર્વોપરી ઇલાજ
શીશી ર. ૧-૦-૦.

રાજેન્દ્રરસ—ખાસ સુતીકા રોગ (સુવાવડ)ના રોગથી પીડાતી સ્ત્રી-
ઓની સર્વોપરી દવા. તેઓના ગમે તેવા રોગોને
તાકીદે આરામ આપે છે. શીશી ર. ૧-૦-૦

બાલામૃતરસ—ખાસ નાદુરસ્ત બચ્ચાઓને માટે નાની મોટી ઉધરસ,
પેટનું પ્રલવું, જીર્ણજ્વર, લોહીનું શીકાપણું વીગેરે
અપ્રમીત રોગોને આરામ આપી ચહેરો પ્રકાશી
બનાવનાર શીશી ર. ૦-૮-૦

તા. ક.—વિશેષ માહિતી માટે કેટલોગ મંગાવો. પત્રવહેવાર
માલીકના નામથી કરવો.

‘સ્વદેશી ઔષધોના સ્તોત્ર’ ગ્રંથ દરવાજા, અમદાવાદ અને
કાલબાદવી રોડ, મુંબઈ.

માલીક રસવૈદ્ય રૂગનાથ હરીભાઈ.

જમાનો બદલાયો છે.

જેઓ હમેશાં બાપાઓ વાંચે છે તેઓ નકલીઆઓની બહારખપ્પર વાંચીને તુરત કહે છે કે એતો નકલીઓ છે એટલે કે હાલનો જમાનો ફેળવણીનો છે અને એથી અસલ કાણુ અને નકલ કાણુ તેની પરીક્ષા ફેળવાયલા ગૃહસ્થો તુરત કરી શકે છે. અમારી જગત્તર શક્તિની દવા બાદશાહી યાકુતી અનંગ વીલાસનો દિવસે દિવસે વધારે ફેલાવો થતો જાય છે અને દરવરસે હજારો રૂપીયાની આ રાજવંશી દવા ખપે છે. નકલીઆઓ ધુળ અને કચરાપટી જેવી હલકી દવાઓની આગળ તથા પાછળ યાકુતી એવું પુંજી લગાડીને બહારખપ્પર આપે છે અને એથીજ બહાર ખજાનેને ધણીવાર અમે ચેતવણી આપેલ છે અને હાલ પણ ચેતવણી આપવાની જરૂર છે કે બાદશાહી યાકુતી અનંગ વીલાસ સરકારમાં રજીસ્ટર થયેલી છે અને તેનો સરકારી રજીસ્ટર નં. ૨૩૧ છે. નકલીઆઓની બનાવટી યાકુતી ખાવાથી શરીરને નુકશાન છે અને એથીજ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવું કે બાદશાહી યાકુતી અનંગ વીલાસ તથા અમારાં જીવનોદય ઔષધાલયમાં બનતી તમામ દવાઓ સજકોટનાં અમારાં ઔષધાલયમાંજ મલે છે. અમારી કોઈ પણ દવા કોઈને વેચવા આપેલ નથી તેમ અમારો કોઈ એજન્ટ નથી.

બાદશાહી યાકુતી અનંગ વિલાસ.

(આ દવાનો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૨૩૧ છે.)

આ દવા શક્તિની દવાનો રાજા છે. રાજા રજવાડા તથા પૈસાદાર લોકો આ રાજવંશી દવા બહુજ પસંદ કરે છે. આ દવા ઉમદા દેશી વનસ્પતિની બનાવટ છે. તાકાત માટે ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ દેશી દવા બોધએ તો બાદશાહી યાકુતી અનંગ વિલાસ છે. આ દવા વાપરવામાં કોઈ બતતની ખરેજની જરૂર નથી. ૪૭ ગોળીની ડબી એકના રૂપીયા દશ.

બાદશાહી યુનાની લેપ.

(આ દવાનો સરકારી રજીસ્ટર નંબર ૧૯૫ છે.)

ઉમદા દવાઓમાંથી આ લેપ બનાવેલ છે અને તે શરીરની નસોને પુરતી તાકાત આપે છે. નખળી પડી ગયેલ નસોને પુરતું જોર આપી ખર્ચ પુરપાતત લાવવા માટે આ લેપ ફતેહમંદ દલાળ છે. આઉસ એકની ડબીના રૂપીયા આઠ. તમામ દવાઓનું પોસ્ટ ખર્ચ જુદું.

ડાક્ટર કાફીલાસ મોતીરામ—રાજકોટ—કાઠીઆવાડ.

જુનામાં જુનો અને હજારો લોકોએ અનુભવ લઈ ખાતરી કરેલો
તેમજ પ્રદર્શનમાંથી સોના, ચાંદીના ચાંદ ધનામ મેળવેલો
હા. વામન ગોપાળનો આયોદ્યાઈ

સાર્સાપરિલા

આ જગ જાહેર સાર્સાપરિલા એવી અનેક દવાઓથી
તૈયાર કરેલો છે કે, જે ઔષધો કાષ્ઠપણુ કારણથી બગડેલા
લોહીને સુધારી વધારો કરે છે. જ્યાં લોહી છે ત્યાં મનુષ્યનું
જીવન છે, જ્યાં સુધી તે બગડેલું હશે ત્યાં સુધી અનેક રોગો
ઉત્પન્ન થાય છે. આ શિવાય બીજા મુખ્યત્વે કરીને નીચે દર્શા-
વેલા રોગોપર આ સાર્સાપરિલા ઘણાજ સારો ગુણુ ધરાવે છે.
ઉપદંશ એટલે ગરમી સરખો બીજાને ભયંકર રોગ કાષ્ઠ નથી.
આ રોગનું ઝેર જો શરીરમાં રહે તો શરીરમાં બગાડો રહે
એટલુંજ નહીં પણ તેનાથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજનમાં પણ તેનો
અંશ આવે, શિવાય બીજા અનેક રોગો જેવા કે પક્ષપાત,
સંધીવા, સાંધાને હાડકાનો દુખાવો, શરીરના તથા હાથ પગના
તળીઆપર કાળા ડાઘા પડવા, સ્પર્શજ્ઞાન તથા વાસનાશક્તિનું
કમી થવું, મોઢામાં અવાળું તથા જડબાનો દુખાવો ને લાળ
પડવી, જીર્ણુ તાવ ને ઝાંઝલી આવવા વગેરે સઘળાં દરદો નાશ
પામે છે, વગેરે દરદો ઉપર આ સાર્સાપરિલા જેવું બીજું એક
પણુ ઔષધ નથી તે પચાસ વર્ષો થયા અનુભવથી સિદ્ધ કરેલું
છે, એક બાટલીની કીંમત રૂ. ૧૧ પો. ૫ આના જુદા.

સારા ગુણુ માટે ૪ બાટલી વાપરવી. એકદમ લેનારને રૂ.
૪) પોસ્ટેજ ૯ આના.

આ શિવાય અનેક દવાઓ અમારા કારખાનામાં તૈયાર છે,
કેટલોગ મંગાવો.

વિશેષ સુચના:—કાષ્ઠ પણ દવાઓ એકદમ ગુણુકારી
કરે છે, તો જ્યાં ત્યાં તેની નકલ શરૂ થાય છે, પરંતુ નામ
પ્રમાણે સાધન નહીં, સર્વે નકલથી સાવચેત રહેજો.

માલેક—ગૌતમરાવ કેશવ.
હાકેરદાર—મુંબાઈ.

‘ગુજરાતી પંચ’ના સને ૧૯૧૨ ની પેલી ભેટ.

શ્વેતભાનુ.

લખનાર,
માધુભાઈ બાબારાવ દિવટીયા,
અમદાવાદ.

પ્રકાશક,
સોમાલાલ મંગળદાસ શાહ,
‘ગુજરાતી પંચ’ના અધિપતિ.
અમદાવાદ.

સર્વ હક્ક સ્વાધિન.

અમદાવાદ

ધી ‘ગુજરાત’ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગળદાસે
છાપ્યું.

પ્રત ૫૦૦૦.

સને ૧૯૧૨.

કોંભત રૂ. ૧-૮-૦.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી સાંપ્રદાયિક સંગ્રહ

૪૧૨૫

૭૦૧૨

અર્પણ પત્રિકા.

ઘડાલાં વડીલો,

કનિષ્ઠ ભાંડુનું ઉત્તરોત્તર શ્રેય ને પ્રેય શું છે તે
જાણવા કાળજી રાખી, અનેક સ્વાર્થના ભોગો આપી
તહમે ઉપકાર કર્યો છે ને કર્યો જાવ છો માટે કર્તવ્ય
ખુદ્ધિથી પ્રેરાઈ આ પુસ્તક તહમને અર્પણ કરું છું.

તહમારો કનિષ્ઠ ભાંડુ,

માધુભાઈ બાબારાવ.

પ્રસ્તાવના.

જનમંડળ સમક્ષ આજથી બે વર્ષ ઉપર એક નવલકથા મૂકી હતી. તે નવલકથાને સહૃદય વર્ગે સારો આવકાર આપ્યો તેથી ઉત્તેજન પામી, આ બીજી નવલકથા લખવા હિમ્મત કરી છે. પહેલી નવલકથાને ગુજરાતીપંચ પત્રના અધિપતિએ ભેટ તરીકે છાપી ખુદાર પાડી હતી, ને આપણુ તેજ સુર અધિપતિ તરફથી ભેટ તરીકે ખુદાર પાડવામાં આવી છે, તેથી તહેમનો અહીં ઉપકાર માનવામાં આવે છે. જો કે કેટલીક અગવડોને લીધે પુસ્તકમાં ભૂલ્યો રહી ગયેલી છે છતાં સજ્જનો ગુણુશાહી છે એટલે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી.

જગતની ઉત્પત્તિની સાથેજ દેવ ને દાનવોનાં યુદ્ધ થતાં આવ્યાં છે ને જગત્ આગળ વધ્યું છે ને હજી પણ વધે જાય છે, છતાં તે યુદ્ધો તો અનેકરૂપે ચાલ્યાંજ જાય છે. યુદ્ધો ભલે થાય પણ ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે અંતે જયતો દેવોનો, એટલે સત્યનોજ થાય છે. હાવા યુદ્ધનું કાંઈક ચિત્ર ચિતરવાનો આ એક પ્રયત્ન માત્ર છે.

માધુભાઈ બાબારાવ.

ૐ

શ્વેતભાનુ.

પ્રકરણ ૧ હું.

એક શરત.

૨૧ ત્રિના બારેક વાગ્યાનો સુમાર છે. શાન્તિપુર ગામના એક ઘરમાં ચાર માણસો અત્યારે બેઠા છે ને અંદર અંદર વાતો કરે છે. ઘર ભાડાનું છે કારણ તે એક મંડળીને મળવાનું સ્થાન છે. આ મકાનમાં ભાગ્યેજ દસથી વધારે માણસોની સંખ્યા એકઠી થતી. આ ચાર પુરુષોમાંના ત્રણ ગુચપુચ ગુચપુચ અંદર અંદર વાતો કરતા હતા. શાન્તિ પુર એ એક મોટા રાજ્યની રાજ્યધાનીનું શહેર છે ને ત્યાં કોઈ મોટા અધિકારીની નીમણુંક પ્રબલો મત જાહેર તરફ થાય ત્યાંની થતી હતી. કારણ રાજ પોતે એક ચુટી કહાડેલી ખાસ મંડળીની સા-લાયથીજ રાજ્ય ચલાવતો હતો. હાલમાં ત્યાં દીવાન બદલાવવાનો હતો તે સંબંધી આ ત્રણ પુરુષો વાતો કરતા હતા. ચોથો પુરુષ જે હતો તે આ ત્રણથી ઘણો સ્વરૂપવાન ને ભવ્ય હતો પણ તેનો શન્યમુન્ય ખેતીજ રહેા હતો.

આ ચારે જણા યુવાન હતા. તહેમનામાંના સહુથી મોટા પુરુષ-ના ઉમ્મર પચાસ છવીસથી વધારે નહોતી અને સહુથી ન્હાનાનું વય માત્ર બારીસજ હતું. ચારે જણા લહેરીજ હતા ને ઘરના સુખી, સદ-ગૃહસ્થ હતા. તહેમનામાંના એક બોલ્યો કે દીવાન બદલાય છે તે રાજ-નામું આપે છે કે હેનો સમય પુરો થયો છે માટે ? બીજાએ કહ્યું, રાજનામું આપે એતો સંભવતું નથી.

ખેલો—પણ હું ધારું છું કે લોકમત વિરુદ્ધ કોઈ મૃત્ય દીવાને કરેલું છે તેથીજ તે જગ્યા ઉપરથી ખસે છે.

બીબે—તેતો હેણે ક્યોજ છરો.

હાલમાં ત્યાં દીવાને દરેક કેરી વરતુ ઉપર કર નાંખ્યો હતો ને તેની વિરુદ્ધ કેટલોક લોકમત થયો હતો. આ સંબંધી તે વાતો કરે જતા હતા અને તે વાતમાં હેમને રસ ધણો પડતો હતો કારણ તેમાંના બે જણ રાજ્યની કેટલીક મોટી જગ્યા માટે ઉમેદવાર હતા. પરંતુ પેલો લવ્ય જણાતો પુરુષ તહેમની વાતોમાં ભાગ લેતો નહોતો. તે બંધું સાંભળતો તો હતો પણ હેનું ચિત્ત કાંઈ બીજેજ ભટકતું હતું. હેના મનમાં શા વિચાર ઘોળાતા હશે તે કાંઈથી જાણી શકાય તેમ નહોતું. હેની આંખો ફાટેલી હતી ને મ્હેરો શીકકા થયેલો હતો.

દરમ્યાન જાણે ઉધમાંથી ઉઠ્યો હોય તેમ આજસ મરડી જગૃત થયો ને મંડળીના નોકરને ખુબ પાડી બોલાવ્યો, નોકર આંખો ચોળતો ચોળતો હેની પાસે આવ્યો એટલે તહેણે કહ્યું, “ કોફીન લાવો પાન સાથે લાવ્ય.”

નોકર—લાવ્યો સાહેબ.

નોકર એ ખંડમાંથી ગયો એટલે પેલા ત્રણ જણાએ એક બીજા તરફ અર્થસુચકતાથી બેયું ને તહેમનો એક જણ નીચે સ્વરે બોલ્યો—
“ આજ રાત્રે કેટલી વખતનું આ ? ”

બીબે—ત્રણ જાણે. પાછા લેતે ચલ્યો છે,

પહેલો—જે હેણે લીધું છે તેથી પા ભાગનું હું લઉં તો મ્હારા તો પારજ વાગી જાય.

બીબે—હેનું લવિય બગારતો મ્હને તો જાણે છે.

પહેલો—પણ તે નિશામાં છે એમ કદી જાણવા દેતા નથી. જ્યારે નીશો કરે છે ત્યારે તો ઉઘટો જગકી નીકળે છે.

બીબે—હા ભાઈ, પણ આમ કંઈ સુધી સરીરનું અંધારણ ખમે? નોકર પાન તથા કોફીન લાવ્યો એટલે પાન બનાવી એક મોટી ચપટી લરી માંહી નાંખી, પાન ચાવતો ચાવતો દહરમાં ગાદી તકીએ અઠંગને બેસા ને આંખો અમરતી મીચી દાધી.

પહેલો—હું ધાર છું હવે તો એ ઘોર નિદ્રામાં પડશે.

બીબે—શું એ ઉઘી જશે ? ના, ના, એ ઉઘેજ નહીં.

પહેલો—આંતો બોલું, આજે હેને મા વેકા શકીયે ? આટલો બધો ને નીકો હોય ?

ખીજી—કહી જુવો, હું તો નહીં કહું.

પહેલો—અરે પણ આમ તો હુંદગી ખાશે. હાવો બુદ્ધિમાન છે ને આ શું ? તમને યાદ નથી તે દીવસે ભાપણ કરતાં બધાને સ્તબ્ધ કરી દીધા હતા.

ખીજી—વળી એતે કેને યાદ નથી. કાઉન્સીલના સભાસદ થવાને તો એ ઉમેદવાર તરીકે બહાર પડેલો છે ને હેને ને પેલાં શશિકાંત ને રસાકસી ચાલે છે ને દરેક જણે એનેજ લાયક ગણ્યોછે અને વળી આજકાલ તો શ્વેતભાનુનુંજ નામ લોકને મ્હોડે ચડ્યું છે.

પહેલો—પરંતુ લોક હજી હેની આ ટેવ જાણતા નથી. જે જાણેતો એકદમ હેના વિરુદ્ધ મત આપે. વળી ખીજી વાતપણ મ્હંતો સાંભળી છે કે મહિલાના આપે વિવાહ મહિલાના હેની સાથેથી એટલા સારજ તોડ્યોછે.

પહેલો—એટલુંજ નહીં પણ મહિલાની વૃત્તિ ધર્મ તરફ વધારે છે ને શ્વેતભાનુ તો નાસ્તિક છે. વળી હેના લગ્ન સંબંધી વિચારોપણ વિચિત્ર છે. મહિલાનું લગ્ન શ્વેતભાનુ સાથે તે કદી થાય !

આ વાતો તે ઘણે નીચે સ્તરેજ કરતા હતા ને શ્વેતભાનુ નિશામાં છે એમ ધારીનેજ કરતા હતા. પણ જ્યારે શ્વેતભાનુ ધીમે રહીને ઉઠ્યો, પાણી લેઈ ડાગજો કરી થોડું પીને એમની પાસે ગયો એટલે તો તે વિસ્મય પામ્યા. તેમની પાસે જઈ એકી ટશે ત્રણે તરફ વારા-ફરતી બેઠી રહ્યા. દરેક જણે એની તરફ જંત્યું ને એ શું કહેવા માગે છે તેની અવગાથી રાહ બેઠી રહ્યા.

શ્વેતભાનુ—મ્હને અત્યાર સુધી શક હતા કે હું સ્ત્રીઓના ટોળામાં બેઠો છું કે મુખી નવરા પરવારતા ગૃહીઓના ટોળામાં બેઠો છું.

મહંશ—કેમ ભાઈ એટલું બધું ?

શ્વેતભાનુ—કારણ પહેલાં તો મ્હં ગુન્યદારી વાતો સાંભળીને પછીથી જેમ ચાર ચાટલા મળે ને જેવી જુડી વાતો કરીને એટલા વાળે તેવી વાત સાંભળી. પણ જ્યારે આખ્ય ઉઘાડીને જંત્યું ત્યારેતો મંડળીના મકાનમાં બેઠેલો છું એમ જણાયું. હું ભુલતો તો નથી ને ? મ્હારા સમજવા પ્રમાણે સ્ત્રીઓ અહીં તો આવી શકતી નથી. વળી મ્હારા ઉદ્ધાર માટે જે રસ્તો ત્હમે શોધ્યો તે પણ સ્ત્રીને લાયકજ હોતો.

આમ બોલવાથી પેલા ત્રણ જણ જરા અસ્વસ્થ થયા ને ગભરાયા. જ્યારે તે બોલતો હતો ત્યારે શુદ્ધ ઉચ્ચાર કરતો ખીજીકુલ તથાતું

ખોલતો નહોતો, અને આંખની કાકી જરા મંદાટી થયેલી હતી તે શિવાય નીશાની કાંઈપણ નીશાની જણાતી નહોતી.

શ્વેતભાનુ—અલ્યા મહેશ ? ત્યારે બાપ તો મજબાન વૃત્તિ કરે છે ને નહિં વાર ? ને રમેશ ત્યારમાં તો સ્ત્રીનાજ ગુણ આવેલા છે ને ? આ શબ્દોથી રમેશ ક્રોધાયમાન થયો ને શ્વેતભાનુ તરફ તીક્ષ્ણ નજરથી જોઈ રહ્યો.

શ્વેતભાનુ—ખબરદાર, શું તું ધેર સ્ત્રીઓને મદદ નથી કરતો ? ન્હાનાં છોકરાંને તો હીંચકા નાંખે છે. માટે સ્ત્રીઓમાં સહીનેજ ત્હેં મહિલાની વાત સાંભળેલી લાગે છે.

રમેશ—હા, હા, સ્ત્રીઓ વાત કરતી હતી, શું કહેવું છે ત્યારે ?

શ્વેતભાનુ—એજ કે વાત ઉત્પત્તજ ત્હાંથી થઈ છે.

રમેશ—શા ઉપરથી એમ કહે છે ?

શ્વેતભાનુ—કારણ હેવી નજીવી ને ખોટી વાતો ધર્મનો ઢાંગ કરતી સ્ત્રીઓમાંજ થાય છે. વળી ત્યારા ઘરમાંથીજ આ વાત ઉદ્ભવી છે તે હું ચોક્કસપણે જાણું છું.

ત્રણે જણા વધારે આથી અસ્વસ્થ થયા. ત્હેમને ખબર નહોતી કે શ્વેતભાનુના કાન હાવા શરવા હશે ને ત્હેણે શબ્દેશબ્દ સાંભળ્યો હશે.

શ્વેતભાનુ કરણગીમાં ખોડ્યો કે “ મહારી વાત બહુ દીલગીરી ભરેલી છે. હું મહારું લવિષ્ય બગાડું છું; મહારો શરીરનો બાધો તોડી નાંખું છું અને જેને માટે હું ઉમેદવારી કરું છું તેમાં નિરાશ થઈશ. પણ જોઈશું શું થાય છે તે. ખરે આજે મ્હેં કેટલી વખત કોઈકની લીધું ? તમને જે પ્રભુની પ્રાર્થના કરવાનું મન થતું હોય તો ચાલો એ આ શબ્દોથી આપણે પ્રભુની ખુશામત કરી લેઈએ. અથવા ત્હેમે તેમ કરે હું સાંભળું છું.

મહેશ—શ્વેતભાનુ ? હમે કાંઈ ખાટું કહ્યું નથી, અને તને ખાટું લાગે એવું પણ ખોલ્યા નથી. હમે તો માત્ર જે ત્હને સારી રીતે જાણ્યો છે ને ચહાય છે તે લોકો શું કહે છે તેજ વાત કરી હતી. લોકની જાણ પહાર તું ત્યારી કુટેવ વખતે થોડીવાર છુપાવી શકે પણ વધારે વખત તેમ ના રહે. હેવી વાત તો પહાર પ્રુટયા વિના રહેજ નહીં.

શ્વેતભાનુ—જત્યારે ખાસ કરીને ત્હમારા જેવા મિત્રો હોય ત્યારે તો નાજ રહે.

મહેશ—શ્વેતભાનુ ? તું બ્યાજબી નથી ખોલતો. હમારામાંનો એક

પણ સ્વપ્ને જે વાત અહીં થાય છે તે બહાર કદી કહેતોજ નથી. પરંતુ કાંઈ જગતમાં ફરતાં હમે હમારા કાનને આંખો લાંબી શકાયે? અત્યારે ત્હેં ઉપસ ઉપરી કેટલી વખત કકિરનિ ખાધું કહે બેઠયે?

શ્વેતભાનુ—એટલે ? તેમાં શું ?

મહેશ—તેમાં શું ?

શ્વેતભાનુ—હા. હેમાં શું ? જેટલું ભાન ત્હમને અત્યારે છે તેટલુંજ મ્હને છે. લાંબો જીવો કાનો હાથ સ્થિર રહે છે. ત્હમારો કે મ્હારો. હું કહું છું કે જગતમાં હેવી એકે કેદી ચીજ નથી કે જે મ્હને અસર કરે.

મહેશ—બહુ બકવા ના કર્ય. નિશો એ નિશોજ છે અને આમ જો અલાવ્યાજ કરીશ તો નાહક માર્યો જઈશ.

શ્વેતભાનુ—કેટલો નિશો કરવો તે મ્હને ખબર છે, જ્યાં સુધી મ્હાર મગજ ને પગ સાથુત છે ત્યાં સુધી હું બસબસ છું.

મહેશ—ગમે તેમ હોય; પણ તેથી કાંઈ લોકો વાત કરતા નહીં અટકે ને મહિલા વિશેની વાતમાં કાંઈક સત્ય તો છેજ.

શ્વેતભાનુ—કેટલું ?

મહેશ—તે તો તું જાણે છે.

શ્વેતભાનુ—હા હું જાણું છું; અને ત્હમે મ્હારા મિત્રો મ્હારા ઉદ્ધાર માટે આટલા બધા તલપાપડ આઓછો માટે ત્હમને હું કહું છું કે મહિલાને માટે મ્હારા વિશે કદી વાત થઈજ નથી. મ્હને કે હેના બાપને કદી એ વિચારજ આવ્યો નથી.

મહેશ—ત્હારે ત્હેં મહિલાને ત્યાં હમણાં હમણાં જવું કેમ છોડી દીધું છે ?

શ્વેતભાનુ—ખુબ હસ્યો ને બોલ્યો કે—જ્યાં સુધી હેનો બાપ મ્હને બોલાવતો હતો ત્યાં સુધી હું જતો. હવે નથી બોલાવતો એટલે નથી જતો. અને શા માટે નથી બોલાવતો તે કહું કે વળી ? એક દિવસ મ્હને કાણ જાણે શુંએ થયું કે મ્હે હેના ધર્મ સંબંધી વાત કાઠીને જે બોલાયું તે બોલી ગયો. હવે સમજ્યા ? પણ મ્હારે સાફ મહિલાની વાતજ થઈ નથી ને હું કહું છું કે જો થઈ હોત તો જરૂર જરૂર એ-મ્હને મહિલા હેત ને મહિલા પણ કબુલ કરત.

મહેશ—પોતાની બગાશ મારવી એ કાંઈ મ્હોટી વાત નથી.

શ્વેતભાનુ—એમ નહીં. મ્હારી બગાશની વાત નહીં પણ એમ કહે કે છોકરીઓના માઆપની ને છોકરીઓની અક્કલની ખુબીની વાત છે.

મહેશ—વળી હેમાં અફલને શું લેવા દેવા છે?

શ્વેતલાનુ—એટલીજ કે ઘરમાં ને દરેક ઠેકાણે સ્ત્રીઓનું ચલણ હોય છે ને તેમને નીતિ વિશે વિચાર કરવાની ટેવજ નથી હોતી. સ્ત્રીઓ તો હેવોજ વર શોધવા માંગે છે કે જહેની બધે વાહ વાહ બોલાતી હોય બસ. લોક જહેને શાખાશી આપતા હોય. વર્તમાન પત્રોમાં જહેના વિશે મ્હોટી મ્હોટી બગાશો આવતી હોય તેનેજ શોધે છે. આટલું હોય ને પાસે પૈસો હોય કાંઈક, પછી સ્ત્રીઓને બીજી તથાજ નથી.

મહેશ—એમ કહેવાનું કાંઈ કારણ ?

શ્વેતલાનુ—કારણ હું જાણું છું.

મહેશ—તું સાચી જાણે છે ?

શ્વેતલાનુ—જે મને પચીસ છવીસ વય થયાં છે ને આજ દસ વર્ષથી હું બહુ બરાબર જોતો આવ્યો છું. એજ કારણ. તું મહારા લગ્નના તથા ધાર્મિક વિચાર વિશે કહીશ, પણ ભણેલામાં ભણેલી ને હુશીઆરમાંની હુશીઆર સ્ત્રી જે એમ જાણે ને સમજે કે અમુક માણસ, પોતે જેવી દાગ્ગે છે તેવી પદ્ધતિ તેને આપી શકશે તો પછી બીજી પરવા વિના તે તહેને જરૂર પરણશે. અરે મિત્રો ? તહમે મહારી ફીકર ચિંતા ના કરશો. તહમને મહારી અફલને હુશીઆરીમાં વિશ્વાસ છે એટલે બસ છે.

મહેશ—તું સ્ત્રીઓ ઉપર મ્હોટો આક્ષેપ મુકે છે.

શ્વેતલાનુ—મ્હારું કહેવું બંધ છે કે જો ખોટું તે સાબિત કરવા હું તૈયાર છું.

મહેશ—તું શું કહે છે ?

શ્વેતલાનુ—ગુજરાતી નથી સમજતો ?

વણેજણા શ્વેતલાનુના શબ્દોથી ઝંખવાળા પડ્યા પણ કોઈ ઘણો બાળ્યો. તહેમને એટલું તો ખોટું લાગ્યું કે જે માણસને તે નિશામાં છે એમ સમજતા હતા તે વણેને મ્હાત કરે ને તે પણ કંડે પેટે.

રમેશ—તહારાથી જે થઈ શકે નહીં તે વિશે નકામી બગાશ રહેવા દે.

શ્વેતલાનુ—અરે મહારા નમુનેદાર મિત્રો ? હું કહું તે સાંભળો. જુવો એક ફેરી હું બોલ્યો છું તે સાબિત કરવા તૈયાર છું અને બેને માટે

હું પણ તૈયાર છું. ત્હમે જાણ્યો છો કે લગ્ન ના કરવા મ્હે સોગન લીધા છે છતાં ત્હમારી ખાતર માત્ર મ્હારું કહેવું ખરું છે એ સાબિત કરવા માટે હું મ્હારો એ વિચાર દૂર મુકવા તૈયાર છું. મારે ધણીજ ધાર્મિક વૃત્તિવાળા ને નીતિમાન, બુદ્ધિશાળી, ડાહી ને વિવેકી, વ્યવહાર કુશળ હોય હેવી સ્ત્રી, કન્યાનું નામ હ્યો ને હું મ્હારા શબ્દોને સાબિત કરવા તૈયાર છું. ડાંકા વગાડીને કહું છું કે હું તયાર છું. હેની સાથે હું લગ્ન કરીશ. અરે એ મ્હારી સાથે લગ્ન કરવા ખુશી દેખાડશે.

રમેશ—હેવી સ્ત્રી ત્હને પસંદ કરે તો પરણીશને ?

શ્વેતભાનુ—એજ મ્હારું કહેવું છે. જેવી પદ્મી તેઓ ઈચ્છે છે તેવી તેમને આપનાર કોઈ મળે તો પછી ધર્મ વિશે શા વિચાર છે કે નીતિ કેવી છે કે શું છે ને શું નહીં તેનો ભાગ્યેજ વિચાર તેમને આવે છે. મારે હેવી એક મ્હને ખતાવે ને હું જો કે ત્હમે તો શરત નહીં બકા પણ હું શરત સાથે કહું છું કે તે મ્હારી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર થશે. ચાલો જો હું એકલગ્નર રૂપીઆ શરત માંડું છું. મારે અનાથ આશ્રમમાં આપવા.

રમેશ—બધી નકામી વાત કરે છે.

શ્વેતભાનુ—જેઈ જુવો. નામ દો. બહીઓછો કેમ ? સ્ત્રીઓ વિશેનો ત્હમારો ઉચ્ચો અભિપ્રાય આટલામાંજ છોડી દેશો ? હું તો હજી કહું છું કે સ્ત્રીઓ સ્વાર્થી ને દાંભી છે ને એમને જો કોઈ માન ને પદ્મી અપાવી શકતો હોય તો તે તેની સાથે પરણે. તમે અચકાઓછા શા માટે ? જોખમ હું વહોરું છું. જો તે સ્ત્રી મ્હને ના કબુલ કરશે તો તમારા કહેવા મુજબ નાસ્તિક, મગરબ, ને ફક્કીતો છું તો તેમાં પડ્યા ઉપર પાટુ થશે તમારે શું છે ? માત્ર તમે તો એક નામ દો.

ઈન્દુ—“ સુવાસિની ”

રમેશ ને મહેશ આ નામ સાંભળી ચમક્યા ને શ્વેતભાનુ પણ થોડીવાર ચુપ થઈ ગયો. બધાની તરફ શકથી તહેજો જોયું ને પછી એકદમ અદ્વાસ્ય કર્યું.

શ્વેતભાનુ—ઈન્દુ ? નામ તો ત્હેં ખરું દીધું છે. મ્હને પણ અંદેશો રહે છે. સુવાસિની ને પરણવા શાન્તિપુરમાં ધણાજણ ઝાંખે છે. આપણી શરતને માટે બધી રીતે તેજ લાયક છે ને તું રમેશ ને મહેશ તમને બન્નેને તહેજો પરણવાની ના પાડી છે. મ્હેં સાંભળ્યું છે કે રમેશને તો તે એક ઢોંગી સમજે છે ને મહેશને તો ઉજળું બિવિધ નથી માટે.

આ શબ્દોથી રમેશ ને મહેશ બન્નેને ખાતું લાગ્યું. પણ વાત સાચી હતી. બન્નેને ષરણવાની સુવાસિનીએ ના કહી હતી ને વળી બીજા ધણાનાં આગાં પાછાં દેખ્યાં હતાં.

સુવાસિની ઘણી ખુબસુરત હતી. પૈસાદાર પિતાની પુત્રી હતી ને નાતમ જાત્ય તથા ગામમાં પ્રખ્યાત હતી. તે સ્વતંત્ર સ્વભાવની, લણેલી, કેળવાએલી હતી, ને તહેના આપને એકની એકજ હતી. તહેનું સાહિત્યનું જ્ઞાન પણ સાફ હતું; ને તે બધું છતાં તે ધાર્મિક હતી ને સમજશક્તિવાળી હતી. તે ન્હાની હતી ત્હારે તહેની મા મરી ગઇ હતી તેથી તહેના આપનો તેના ઉપર બહુજ પ્રેમ હતો. તહેનો આપ એક ધનાઢ્ય વ્યાપારી હતો. આ વખતે સુવાસિનીની ઉમ્મર અરાઠ વર્ષની હતી. તે એક નમુનેદાર સ્ત્રી હતી અને તહેના વિચારો ને અભિપ્રાયો ધણાજ ઉંચા હતા. જનાર્દન ગામમાં મોટો સંભાવિત ગૃહસ્થ ગણાતો હતો ને ધનવાન હતો. જનાર્દન આમ માનમર્તબાવાળો હતો ખરો પરંતુ રાજ્યદ્વારમાં તે ગણત્રીમાં નહોતો માત્ર વ્યાપારી મંડળમાં ઉચ્ચસ્થાન ભોગવતો. તે સાદો હતો.

ઈન્દુ—કેમ શ્વેતભાનુ ? એ ત્હારે કયુલ છે ?

શ્વેતભાનુ—આ મ્હારા રમેશ ને મહેશ ભાઈની શી ઇચ્છા છે ? મ્હારે તો કાંઈજ વાંધો નથી.

પ્રકરણ ૨ જી.

શરત કયુલ.

એ ક હાણુલર બધા શાન્ત રહ્યા. એક તરફથી શ્વેતભાનુના બોલોથી ત્રણે જણને હેના તરફ ધણો અણગમો ઉત્પન્ન થયો પણ મ્હાત તો થઈજ ગયા હતા ને વિસ્મય પામ્યા કે આ તે કેવો માણસ છે. તેઓ બધા કાંઈ છેક હેવા ખરાબ નહોતા. તહેમના વિચારો, તહેમનાં લક્ષ્ય ઇન્દુઓ જે કે ઉચ્ચ નહોતાં પરંતુ જગતની સાધારણ રૂઢી દેવીના પૂજકામાં તે ઉછરેલા હતા. આ ત્રણેને શ્વેતભાનુ તરફ, આમ ઠીકે ઠીકે પોતાના શબ્દોની સત્યતા સાબિત કરવાખાતરજ

ગમે તેની સાથે લમ કરવા તૈયાર થએલો જોઈને, તિસ્કાર તો થયો છતાં પણ હેની આ સરત કબુલ કરવા તૈયાર થયા. શ્વેતભાનુની હાવી હંદ માન્યતાથી કાંઈક ખેંચાયા તો ખરાજ, હેના વિચાર સત્ય તો લાગ્યાજ નહીં. રમેશને મહેશને તો સત્ય નાજ લાગ્યું કારણ સુવાસિનીએ તહેમને બન્નેને સ્વીકાર્યા નહોતા. ત્યારે શું શ્વેતભાનુ તહેમનાથી ખુદ્ધિવાન ગણાતો હતો તહેને તે સ્વીકારશે ? આ વિચાર હેમને આવ્યો. વળી રમેશને મહેશ ને સુવાસિની ઉપર અદેખાઈ આવી હતી નેખ્હાર જણાવતા તો નહોતા પણ જે હાવા એક પુરુષ સાથે હેના લમ થાય તો હેમનું વેર વળે એ ઉદ્દેશને લેઈને પણ આ શરત કબુલ કરવાને એ લલચાયા. સુવાસિની જગતમાં હલકી પડે હોયો વિચાર બન્નેને તહેમના નબળા સ્વભાવને લઈને આવ્યો.

શ્વેતભાનુ—કહો નમુનેદાર મિત્રો ? શો વિચાર છે ? હા, વખત છે ને સુવાસિની મહેને સુધારી પણ શકે. મેં તો હજી માત્ર હેને એકાદ ફેરીજ જોઈ છે. તહેમે મ્હારા ઉદ્ધાર સાડે ખરા દીલથી પ્રયત્ન કરો છો તો હવે આ લાગ છે ને તહેમારા વિચારોની સત્યતા પણ સાબિત થશે કે સ્ત્રીઓ સ્વાભાવિક રીતેજ ઉમદા છે. આટલું બોલીને પાછું બે ચાર ચેઇન કેકેઈન પાનમાં ચાવી ગયો.

મહેશ—મ્હારે કબુલ છે.

શ્વેતભાનુ—રમેશ ? ત્યારે કબુલ છે ?

રમેશ—સુવાસિની ત્યારા સ્લામું પણ નહીં જુવે.

શ્વેતભાનુ—ત્યારે તું કબુલ કરે છે ? જે આપણી શરત આ છે કે હું હાડે તો એક હજાર રૂપીઆ અનાથઆશ્રમમાં મ્હારે આપવા ને તહેમો હારે તો તહેમારે આપવા. કેમ કબુલ છે ? બોલ્ય.

રમેશ—સુવાસિની ને ત્યારી રીત્યભાત્ય ખબર નહીં હોય તો તે થોડા વખતમાં ખબર પડશેજ ને પછી ત્યારી ઉમેદ ખર આવશે.

શ્વેતભાનુ—એ વાતની તું ફીકર ના કરીશ. ત્યારે કબુલ છે કે નહીં એજ કહેને.

રમેશ—મ્હારે કબુલ છે.

શ્વેતભાનુ—બહુ સાડ. ઇન્દુએ તો માત્ર સ્ત્રી જોયા આપી છે તો હવે મ્હારેજ હું તહેમારે ઉપકાર માનું છું. આજ લગી જીંદગીમાં મહેને કાંઈ મોહ કે રસ નહોતો થયો પણ તહેમે ખરે મ્હારા હિતેચ્છુ નિવડ્યાં છો. હાલો એ વાત ઉપર એક કેકેઈન ખાઈ લઈએ.

રમેશ—મહને આ પસંદ નથી.

શ્વેતભાનુ—શું કેકેઈન ?

રમેશ—ના. અ કામજ મહને કોઈ લાગતું નથી. આપણે કાંઈ સાડું કરતા નથી.

શ્વેતભાનુ—વાહ ! મહને તો આ વાત એક નવું જીવન આપે છે. મહારા નૈતિક વિચારો ઉચ્ચગામિ થતા જાય છે. હવે તો જાણે મહને એમ લાગે છે કે હું એક મહોટો સાધુ થઈ જઈશ.

ઈન્દુ—હવે તો મિત્રો જે ખોલ્યા છીયે તે સાચીત કરી આપવું જોઈએ.

શ્વેતભાનુ—એ વાત ખરી. પણ એક વાત સાંભળો. ખાજી માંડી છે તે બરાબર રમજો. દગો ફટકો કરવો નહીં. આ વાત કાંઈએ ખહાર કરવી નહીં કે આપણે શરત મારી છે. કેમ ખરું કે નહીં ?

ઈન્દુ—બ્યાજખી છે.

રમેશ—પણ શ્વેતભાનુ ? જનાઈનના ઘરમાં તું ત્યારે પગ ફેવી રીત્યે કરીશ ? એ તો તને બરાબર ઓળખતો નથી. ને જાણી એ તો ઘણી ચોકશી કરીનેજ માણસને ઘરમાં પેસવા દે છે. વંત કે મહે શરત કબુલ તો કરી છે પણ હું આ કામમાં ખીસકુલ લાગ લેવાનો નથી.

મહેશ—હું પણ કાંઈ લાગ લેવાનો નથી. ને હું એમ કહું છું કે મહારે તો આ કામમાંથી ખસી જવું છે મહારે માથે કાંઈ લેવા દેવા નહીં.

શ્વેતભાનુ—હારે તો હજાર રૂપીઆ આપવા તે શિવાય ત્યારે માથે હવે કાંઈ નહીં જત.

ઈન્દુ—હવે કાંઈ ખસવા બસવાની વાત ન બને.

મહેશ—જતાં હું તો આમે નહીં રહું ને તેમે નહીં રહું. વંત કે મહને તો ખાત્રીજ છે કે હામાં કાંઈ વળવાનું નથી. સુવાસિની ઘણીજ ચપલ છે તે બધું એકદમ સમજી જશે.

શ્વેતભાનુ—ત્યારે શું કરવા જઈએ છો, પણ મહારે કહેવાનું એટલુંજ કે શરતની વાત ખહાર આવવા ના દેવી.

ઈન્દુ—બ્યાજખીજ વાત છે.

મહેશ—ચાલો. હું તો ખીસકુલ નહીં ખોલું. પણ મહને આ કાર્યમાં ઘણો શક છે. આ સાડું નથી. પણ ભલે કાંઈ દમ વળવાનો નથી.

શ્વેતભાનુ—વાર ત્યારે રમેશ ? તું પણ શરત પાળીશને ?

રમેશ—અવખત. હું પણ કાંઈ નહીં ખોલું પણ મહને આ વાત

ગમતી નથી. તું આ નિશામાં બધું બોલે છે. કાલ્ય સહવારે બધું પડતું મુકીશ મ્હને ખાત્રી છે.

શ્વેતભાનુ—હું નિશામાં છું ? એક ધર્મીક્રમાંનો ધર્મી જ નેટલો ભાનમાં હોય તેટલુંજ ભાન મ્હને છે.

રમેશ—એ તો ઠીક પણ તું હેને ઘેર પગ કેવી રીતે કરીશ તે તો કહે ?

શ્વેતભાનુ—તે ત્હારું કામ નથી. માત્ર ત્હમે ત્હમારી જીભડી સાચવજો હું એકલો બધું કરવા શક્તિવાન છું. મ્હારી સ્થામે રૂઢી, ધર્મ, અહંકાર વિગેરે સર્વ છે પણ હું જરા પણ ગભરાતો નથી. મ્હને મ્હારી વાત ઉપર ધણી શ્રદ્ધા રહે છે કારણ હું સત્ય ઉપર આધાર રાખું છું અને ત્હમે રૂઢી વ્યવહાર ઉપર ઝઝુમો છો.

રમેશ—હું તો ઘેર જાઉં છું. ઉંઘ આવે છે.

મહેશ—હું પણ ઘેર જાઉં છું.

શ્વેતભાનુ—હું તો અહીંજ રહીશ. મ્હારે મ્હારી બાહુ ગોઠવવાની છે. વ્યવહારિક અસત્યને ઢોંગને મ્હારે તો જીતવા છે. ઠીક જાવ ગૃહસ્થો ? બહેલા ઉઠવે.

નિશાની અસર જણાવવા લાગી હતી. છતાં હજી તહેનું મગજ ફેકાણે હતું. આંખ્યા તયડઈ હતી પણ શબ્દોચ્ચાર શુદ્ધ થતા હતા. અને જે કાંઈ અનુભવો ત્હાં આવ્યો હોત તો તહેનું કદાવર શરીર ભવ્ય સુખાવીદ્યથી અંતઃક્રિયા હોત. કારણ શ્વેતભાનુ સાધારણ દેખાતો માણસ નહોતો. હેનું મ્હાં જેતાં કાંઈને તે પણ શ્રદ્ધાને આશાચક્ર લાગતું. હેનામાં દુર્ગુણ હશે એમ કાંઈને લાગતું નહીં. આખો શરીરનો બાંધા ઘાટદાર હતો ને બુધ્ધિશાળી જણાતો હતો. અને એક વિચાર હેના મગજમાં આવ્યો તો તે પાર પાડ્યા વિના રહે નહીં હેવે હેતો. પણ હેના મ્હાં ઉપરથી એ સુખી હશે એમ કાંઈને લાગે નહીં. અને એ તો સત્ય છે કે જહોનામાં ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધાને આશા નથી તે કદી સુખી હોતોજ નથી.

શ્વેતભાનુનામાં વ્યસનનો દુર્ગુણ વંશપરંપરાનો હતો ને હેને ફળવણી ખોટી મળી હતી. હેની મા એને ન્હાનો મુકાને ગુજરી ગઈ હતી. હેનો પિતા હુશીઆર માણસ હતો. પરંતુ હેની જીંદગી સુખી નહોતી, કારણ જે હેની મદ્દાન ઇચ્છા જીવનની હતી તે પરિપૂર્ણ

નહોતી થઈ. જે મનુષ્યો હેનાથી થોડી બુધ્ધિવાળા હતા તે હેનાથી જગતમાં ચઢી ગયા હતા, માન પામ્યા હતા, તે ખમી શકતો નહોતો. બાળક સ્વેતલાનુને હેના પિતાની વતણુંકની અસર થઈ હતી. ને સમજણો થયો તે દરમ્યાન તો તે ક્યારેનોએ નાસ્તિકવાદી બની ગયો હતો.

સ્વેતલાનુ બણ્યો તો ખરો. પાઠશાળાની કેળવણી પણ લીધી વિદ્યાર્થી તરીકે હુશીઆર ગણાયો. વસ્તુસ્વશક્તિ અદ્ભુત સંપાદન કરી, પરંતુ કુટુંબો ઘણી શીખ્યો. જડવાદી થઈ ગયો ને તેવા લોકોમાં અગ્ર ગણ્ય ગણાયો. આ જીવનને ખીલકુલ ધિક્કારતો, અને જગતમાં પુરુષ ને સ્ત્રીને તો નજીવાંજ ગણતો. મનુષ્યમાં ઉમદા સ્વભાવ છે તે તો તે માનતોજ નહીં. મનુષ્યને નીચ સ્વભાવનો ને સ્વાથી લેખતો. સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં હલકી છે એમજ માનતો. આશરે વીશેક વયની વયે એક કન્યા સાથે હેના લગ્ન થવાનાં નક્કી થયાં હતાં પણ તે કન્યાની માએ એક રાજ્યમાં ઉંચી પદ્વીએ હતો તેની સાથે છેવટની વખતે તે કન્યાનાં લગ્ન કર્યાં. આ વખતે હેના વિચારો સુધર્યા હતા, પણ લગ્ન સંબંધી હાંવા બનાવ બન્યો એટલે પાછા હેના વિચારો બદલાઈ ગયા; અને જરૂરે જરૂરે સ્ત્રીની વાત નીકળતી ત્યારે ઘણીજ કટુ ને સપ્ત ભાષા વાપરતો. જીવન હેને નિઃરસ લાગવા માંડ્યું. આજ લગી સહેજસહજજ કંઈ કરતો પણ હવે તો ચુસ્ત હીમાયતી કંઈમો થયો. જીવન નિઃરસ લાગતું હતું છતાં અભિલાષાઓ ઘણી હતી. પોતાને સાંડે ઉચ્ચ પદ્વીન સત્તા મેળવવા પયત્ન કરતાં હતા. પોતાની એક ટોળી પણ કરી હતી અને ફતેહમંદ થવા યત્ન કર્યા કરતો હતો. પરંતુ હેના વિચારો લોકમાન્ય ના થઈ શક્યા ને સહામાવાળો હેની ધારેલી પદ્વી લેઈ ગયો. અભિમાન ખડીત થયું એટલે પાછા કંઈ વધવા માંડ્યો. હવે હેને મનુષ્યમાં કે ઈશ્વરમાં પણ શ્રદ્ધા રહી નહીં.

પરંતુ એકજ ઇચ્છા હેને જીવનમાં રહી હતી અને તે મ્હોટી અભિલાષાની હતી. કીર્તિ સંપાદન કરવા તેની ઇચ્છા ઘણી હતી. પોતે બુદ્ધિવાન છે એમ તે ગણતો હતો અને તે પાઠશાળામાંથીજ જણાયું હતું. હેના મિત્રો તે ગણતા હતા ને તે દરેક રીતે પ્રદર્શીત કરતા હતા. વળી જે વ્યસન હેને લાગ્યું હતું તે લોકમાં ઘણું જાણીતું નહોતું તેથી લોકની નજરમાં નાચો નહોતો પડ્યો. કપડાંભરતાં સારાં સારાં પહેરતો, શુદ્ધ ખોલતો ને હીંગવાની ટપ પણ આકર્ષક હતી.

હેની નાસ્તિકતા છુપી નહોતી. છતાં દરેક જણને હેના વિશે સારો અભિપ્રાય હતો ને તે એક મહાન પુરુષ થશે એમ ધારતા હતા. નમ્રજા મનના મનુષ્યને તો એ મોહિતજ કરતો અને વ્યવહારિક જુઠા-પણાના તિરસ્કાર સાથે કેટલાક હેને વખાણતા. નીતિ વિશે હેને ઘણું માન નહોતું છતાં એકવચની હતો. લોકમાન્યતાના વલણમાં અળી જવું એ ખીલકુલ પસંદ નહોતો કરતો ને દરેક મનુષ્યની કીંમત તે આંકતો પણ હેની કીંમત કોઈ આંકી શકતું નહીં. ખરી રીતે હેની કીંમત આંકાય તેમ હતુંજ નહીં. કદી પૈસા માટે કે ખીજ લાલચો માટે તેણે પોતાનો મત છોડ્યોજ નહોતો. ખરેખર તે વિચિત્ર વર્તણૂકનો એક ગોટાળોજ હતો.

હાલના રાજ્ય મામલા વખતે દરેક જણની નજર હેના તરફ હતી અને તેણે પોતાની વસ્તુત્વ શક્તિથી દરેક જણનાં મન ડોલાવી નાંખ્યાં હતાં.

અત્યારે રાત્રી ઘણી ગઇ હતી. રમેશને મહેશ ચાલ્યા ગયા હતા. માત્ર ઇન્દુજ રહ્યા હતા.

ઇન્દુ—સ્વેતભાનુ ? શું તું ખરેખર શરતનં અમલમાં લાવવાનો છે ?

સ્વેતભાનુ—પેલા અક્કલના ખાંઓને મહારે જરૂર જણાવવુંજ છે.

ઇન્દુ—પણ એ તો લક્ષ્મીનો સવાલ છે તેનું કેમ ? તું તો સોગન લેઈ ખેડો છે કે લક્ષ્મી તો કરવુંજ નહીં.

સ્વેતભાનુ—ખરૂં છે. પણ માત્ર મહારે એટલુંજ દેખાડવું છે કે મહેને એ પસંદ કરે છે કે નહીં.

ઇન્દુ—તે ખરૂં. પણ કોઈ લાયક માણસ તો, પોતાનું પસંદ કરે, લક્ષ્મી લે ને પછી પરણવાની ના કહે એતો ખોટું કહેવાય.

સ્વેતભાનુ—અરે ઘણા એમ કરે છે. વળી સ્ત્રીઓને તે બાબતની દરકાર પણ હોતી નથી. હેમને તો એક નહીં તો બીજો. બીજવર ને કેમ પરણે છે ? એતો એમજ.

ઇન્દુ—શું તંહમને દરકાર નથી હોતી ? શાથી એમ કહે છે ?

સ્વેતભાનુ—કારણ સ્ત્રી તે સ્ત્રીજ. અને સુવાસિનીને હું નહીં પરણું. તેથી શું તે કુધારી રહેશે ?

ઇન્દુ—તું તો બહુજ વિચિત્ર છે ભાઈ, ઠડે પેટે વાત કરે છે.

સ્વેતભાનુ—એથી તદ્દન ઉલ્લસુંજ છે. અત્યારે આ વાતથી હું ઘણો ઉશ્કેરાયો છું. કાલિન્દીસમાં જગ્યા લઉં તે કરતાં સુવાસિની

મહને માન્ય કરે તે હું વધારે ગાણું છું.

ઈન્દુ—પણ તું છેક હાડ નહીં જાય, છેક સુધી ખેંચી તો નહીં રાખેને ?

શ્વેતભાનુ—કેમ નહીં ?

ઈન્દુ—તું સુવાસિનીને ચ્હાતો તો છેજ નહીં.

શ્વેતભાનુ જરા અસ્વસ્થ થયો ને બોલ્યો—પ્રેમ ? વળી હવે વાલમાં પ્રેમ કેવો ?

ઈન્દુ—વળી ત્હારે વિના પ્રેમે તે કાઈ પરણે ?

શ્વેતભાનુ—જગતની મ્હોટી બૂલ્ય છે. ખરી રીતે—તો—આટલું કહી અચકા ગયો ને આંખો મીચી દાઢી.

ઈન્દુ—શો વિચાર કરે છે ?

શ્વેતભાનુ—મનુષ્યના ખાનગી વીચારો પવિત્ર છે તે કાઢને જાણવાના હક નથી.

ઈન્દુ હવે ઘેર જવા ઉઠ્યો. એટલે શ્વેતભાનુએ પૂછ્યું શું ? ઘેર જાય છે ?

ઈન્દુ—હાસ્તો. મન્ય કેટલી ગઈ છે.

શ્વેતભાનુ—તું કાંઈ પરણ્યો નથી તે ત્હને ઘેર કાંઈ લ્હકે.

ઈન્દુ—તે તો ખરું. પણ ખીણું કાંઈ કામ હાથ ને રહવારમાં. હમે ન્યુસપેપરના તંત્રીઓ તો લોકના તો નોકર ખરાં.

શ્વેતભાનુ—હવે અડધો કલાક તો ખમ્ય.

ઈન્દુ—ખમીને સાર શો છે ?

શ્વેતભાનુ—મહને ઉંઘ આવવાની નથી ને પથારીમાં પડ્યા પડ્યા પાસાં શેકવા મહને ગમનું નથી. મહને કાંઈક નિશા જેવું લાગે છે ને એકલો પરીશ એટલે ખીલકુલ ગમશે નહીં.

ઈન્દુ—ત્હારે આ બધી વાત છાડી દે. નિશા છાડી દે.

શ્વેતભાનુ—તે તો ખતેજ નહીં. નિશા તો મ્હાંડું સ્વર્ગ છે.

ઈન્દુ—બહુ સાંડું, બહુ સાંડું. હું તો હવે જાઉં છું.

ઈન્દુના ગયા પછી શ્વેતભાનુ ઉભો થયો ને ખંડમાં આમતેમ આંટા માર્યા. મનમાં વિચાર કરતો હતો કે જરૂર બાજુ રમવી ને એ અક્ષતના દુશ્મનોને બતાવી આપું કે શ્વેતભાનુના શબ્દો સત્ય છે. સ્ત્રી તે સ્ત્રીજ છે; હલકા, સ્વાર્થી ને નિમકહરામજ છે. મહે' મન ઉપર લીધું છે તે હવે છોડનાર નથી. મનમાં યુક્તિઓ શોધવા માંડી ને બોલી ઉઠ્યો—“ખરાખર—ખસ—એજ રસ્તો.”

મકરણ ૩ જી.

મેળાપ.

જનાર્દન દપાલમાં કાગળોને ન્યુસપેપરો આવ્યા હતાં તે પોતાના ઘરમાં વાંચવા બેઠો હતો. એક ગોળ ટેબલ આગળ આસપાસ ખુરશીઓ પડી હતી તેમાંની એક ઉપર પોતે બેઠો હતો. સ્લામેની બીજી ખુરશી ઉપર સુવાસિની પોતાની ગ્લેનપણીના કાગળ આવેલો હતો તે રસથી વાંચતી હતી.

જનાર્દન—સુવાસિની ? આજે આપણે ત્હાં બે પહોંચણા આવનાર છે.

સુવાસિની—બહુ સાફ. હું રસોઈઆને તેની ખબર આપું છું.

જનાર્દને કેટલાક મહત્વના કાગળો વાંચ્યા ને પછી તે કપાટમાં મુકવા ઉભા થયો. સુવાસિની હજી કાગળ પુરો વાંચી રહી નહોતી એટલે જનાર્દને પૂછ્યું—સુવાસિની ? કેમ કાંઈ કાગળમાં બહુ રસ પડ્યો છે ?

સુવાસિની—ઘણોજ રસ છે. બાળુવા જેવું બહુ છે.

સુવાસિનીની માના મરણ પછી જનાર્દનને જગતમાં બીજું કોઈ હતુંજ નહીં, અને જલ્દારથી સુવાસિની નિશાળ તેમજ પાઠશાળાની કેળવણી પુરી કરી ઘેર રહેતી હતી ને ઘરનો બધો પ્રહિવટ ઉઠાવી લીધો હતો ત્હારથી જનાર્દનને તંદના ઉપર ઘણીજ પ્રીતિ થતી હતી. જનાર્દનની સાથે સુવાસિની ઘણુંખડું બહેર સભાઓમાં જતી ને ત્હાં બીજી કેળવાએલી, પ્રખ્યાત ને ખુબસુરત સ્ત્રીઓ પણ આવતી હતી છતાં સુવાસિની તરફ લોકની દષ્ટિ વધારે જતી. તે સાધારણ કદની ને ઘાટદાર હતી ને ત્હેની હીંડછા ઘણી આકર્ષક હતી. સુંદરતા, ખુબસુરતી શરીરની હોય છે એ વાત સાચી પરંતુ ખરી રીતે કહીએ તો તે આત્માની છે. સુવાસિનીમાં હેવું કાંઈ હતું કે બે કે તેના કરતાં બીજી ઘણીએ ખુબસુરત સ્ત્રીઓ હતી છતાં ત્હેની આંતર નિર્દોષતાને લીધે તે વધારે આકર્ષક જણાતી હતી ને તેથી ઘણી સ્ત્રીઓમાં તે આગળ પડી આવતી હતી. ખુબસુરતીનું વર્ણન કરવું

એજ અશક્ય છે કારણ તે કાંઈ જડ વસ્તુ નથી. ગૌરવર્ણ કાંઈ ખુ-
બસુરતી નથી. ખુબસુરતી એ જડ વસ્તુની પેલી પાથની વાત છે.
શ્યામવર્ણવાળી સ્ત્રી ઘણીઆએ ખુબસુરત હોય છે. સુવાસિનીની કાંઈ
છાત્રી જુવે તો એકદમ આકર્ષક લાગે ને બંને કોઈએ હેની સાથે વાત-
ચિત કરી હોય તો તે કેવી છે તેનું વર્ણન કરી શકે નહીં. કારણ
જે હેની સાથે વાત કરે તે કાંઈક સાત્વિકતા હેની પાસેથી ધોતાનામાં
લેઈ આવતું.

જનાર્દન—સુવાસિની ?

સુવાસિની—શું કહો છો ?

જનાર્દન—કાગળ પુરો થયો કે નહીં હજી ?

સુવાસિની—માફ કરો, પણ બહુજ સારો કાગળ છે. હજી પુરો
નથી થયો.

જનાર્દન—કાનો છે ?

સુવાસિની—સંધ્યાનો. નૂતનપુરથી આવ્યો છે.

જનાર્દન—નૂતનપુરથી ? વાહ ! કેવી વિચિત્રતા !

સુવાસિની—કેમ ? વિચિત્રતા શેની ?

જનાર્દન—મહારે પણ નૂતનપુરથીજ એક જણાનો કાગળ આવ્યો છે.

સુવાસિની—શેનો છે ?

જનાર્દન—એ કાગળ વાંચ્યા પછીજ મહેં ત્હને કહ્યું કે આજે
બે મહેમાન આવનાર છે.

સુવાસિની—અરે ! એતો હું બૂલીજ ગઈ. રસોઈઆને કહી આવું,
ત્હમને આવવાનો તો વખત થયો.

જનાર્દન—હીક. પણ કાગળમાં એવું શું છે કે આટલો બધો
રસ પડ્યો છે ?

સુવાસિની—સંધ્યા તો હમેશાં હાવાજ કાગળો લખે છે. આજે
એક જણુ વિશેં હેણે લખ્યું છે તે જરા જાણવા જેવું છે.

જનાર્દન—નૂતનપુરમાં શું કાંઈ કોઈ જાણવા જેવું આવ્યું છે કે શું ?

સુવાસિની—હા. એક ઘણાજ ચાલાક માણસની વાત લખી છે.

જનાર્દન—કોણ છે તે ?

સુવાસિની—અહીંની કાઉન્સિલમાં રાસીકાન્તની સ્થાને ઉભા
રહેવાને સંધ્યાના બાપે હેને સમજાવ્યો છે ને ત્હાં બોલાવ્યો છે

જનાર્દન વિશ્વમય પામ્યો ને પૃથ્વ્ય કે સંખ્યા હેને વિશે શું ધારે છે ?
સુવર્ણસિન્ધુ ટેપલ ઉપરથી કાગળ લીધો ને હેમાં પેલા ઉમેશ્વારની
લખીત શોધવા માંડી હ્યો આ રહ્યું. વાંચ્યું છું.

“ એક વ્રજોજ ગમતી મહેમાન હમારે ત્યાં આવ્યો હતો. હેના
તરફ મહેને અણગમો હતો કે નહીં તે હું કહી શકતી નથી. કેટલીક
વખત એમ લાગે છે કે અણગમો આવતો હતો ને વળી કેટલીક વખત
એમ લાગતું નથી. શશીકાન્તની સ્થામે કાઉન્સીલમાં એ ઉમેશ્વાર છે
ને શ્રીધરભાઈ તો એમજ કહે છે કે તે જરૂર ફતેહ પામશે. પરમદહાડે
રાત્રે તે અહીં જમવા આવ્યો હતો ને બીજે દીવસે બહાર સભામાં
હેણે ભાષણ આપ્યું હતું ને પાછો ગઈ રાત્રે અહીંજ જમવા આવ્યો
હતો. શ્રીધરભાઈ હેને સારી રીતે ઓળખે છે, પણ મહેં તો હેને આજે
પહેલી વખતજ જાણ્યો. વિચિત્ર હેના વિષે એ હતું કે ભાષણ કરવાને
દિવસે હેણે કાંઈ સાથે વાત ચિત કરી નહોતી. પણ બધું બેઠો બેઠો
સાંભળ્યા કરતો હતો. હેની આંખો મહોટી છે. ચહેરો ફીકકો છે. જો કે
તે ચુપ બેઠો હતો છતાં હેના તરફ જોવાનું મહેને બહુ મન થતું હતું.
મહેને તો એ જાણે હુકમ કરવાનેજ જન્મ્યો હોય ને સ્થામાની ધમ્મ
વિરુદ્ધ હેનું કશું કરાવવાને જાણે જન્મ્યો ના હોય તેવો લાગ્યો. એ
પ્રાણ જાણા હેને મળવા હમારે ત્યાં આવ્યા હતા. તહેમની સાથે વાતમાં
ને વાતમાં તો હેણે તહેમને હેવા તો ખનાવ્યા-મહાત કર્યા કે મહેને
બહુજ ગમ્મત પડી. તોછણાઈ તો હેણે બીલકુલ વાપરીજ નહોતી
અને પેલા બન્યા એમ તે સમજ્યા પણ નથી. હું રાજ્યકીય બાબતોની
સભામાં ભાગ્યેજ જાઉં છું પણ આ વખત તો હેને બોલતો સાંભળ્યા
હું ખાસ ગઈ હતી. એ એક મહોટો રાજ્યદ્વારી પુરુષ ગણાય પરંતુ
હેના દીલમાં કાંઈ દુઃખ હોય એમ મહેને તો જાણાયું. ભાષણ કેરતી
વખતે હેવી અસરકારક રીતે તે બોલેરો કે જન્મારામાં મહેં હેવો કાંઈ
સાંભળ્યોજ નહોતો. જાણે સાંભળનારાઓને રમાડતો ના હોય તેમ હેની
મરજી પડે તે વિચારોને અનુકુળ કરી દેતો. પણ જ્યારે પાછાં હમે
બધાં ઘેર આવ્યાં ત્યારે વળી પાછો શન્ય મુન્ય થઈ ગયો. પછાથી
વાળું કર્યા બાદ હમારા રામશાસ્ત્રી આવ્યા ને પાછી ગમ્મત શરૂ થઈ.
રામશાસ્ત્રી તો ધર્મ સંબંધી વાત હેની સાથે કરતે કરતે હેવાં તો ગદા
તથાં કરવા મડ્યા કે કાંઈ કહ્યાનીજ વાત નહીં, ને એતો હેવી કંડી

મસ્કરીમાં ઉડાવે કે ન પૂછે વાત. પહેલાં તો રામશાસ્ત્રી શીખાને સંધ્યા વિશેની આવશ્યકતા ઉપર ઉતરી પડ્યા એટલે હેમનીજ દલીલો કમુલ કરી હેમનેજ મ્હોડે તેથી વિરુદ્ધ વાત કમુલ કરાવડાવી કે રામશાસ્ત્રી તો ઝખવાણાજ પડી ગયા. એ પોતે શું માને છે તે મ્હને ખબર નથી. જે કે ત્હેના વિચારો વિચિત્ર છે એટલું માત્ર હું જાણું છું પરંતુ રામશાસ્ત્રીને તો હેણે પૂરા બનાવ્યા હેમાં બીલકુલ શક નહીં. આ માણસ ઘણાજ હુશીયાર ને ચાલાક છે. છતાં મ્હને કાણુ જાણે શાથી હેના ઉપર આણુગમો આવે છે. એ ખરા દીલથી ક્રોધપાણુ વાત કરતો હોય એમ લાગતું નથી અને હમેશાં આપણને એમ લાગે કે એ આપણી મસ્કરી કરે છે. વળી હેને ક્રોધ વાતમાં શ્રદ્ધાજ નથી. આપણી ધર્મ સંબંધી દંત કથાઓને તો સજ્જડ ઝાડુ મારે છે છતાં હેની અમુક વાત ખોટી છે તે આપણાથી કહી શકાતું નથી. હાલનો ચાણાક્ય જેવો મ્હને એ લાગે છે પણ ચાણાક્યના દુર્ગુણ આપણે હેનામાં જોઈ શકતા નથી. મ્હારા લાખા કાગળથી જે માણસને તું ઓળખતી નથી, પાળખતી નથી તેની વાતથી ત્હેને કંટાળો તો આવશે પણ ગામમાં દર દર હેનીજ વાતો ચાલે છે. જે કદાપી તે ત્હાં આવે તો હેને જેવા ને ચુકતી નહીં. એ જે કહેશે તેનાથી તું વિરુદ્ધ મનનીજ હોમશ પણ ત્હેને હેની વાતોમાં બહુ ગમ્મત પડશે.”

જનાર્દન—અસ, થઈ રહ્યું ?

સુવાસિની—હેના વિશે તો એટલુંજ છે અસ.

જનાર્દન—ઘણો ચાલાક હશે હું ધારું છું.

સુવાસિની—શું કહી શકાય ? સંધ્યાને તો ઘણું ખડું હેવી ટેવજ છે. છતાં હુશીયાર હોય તો જરા રસ તો પડે ખરા.

જનાર્દન—કારણુ આએ પણ એક વિચિત્રજ છે ને ?

સુવાસિની—શું ત્હમે કહો છો ? શું વિચિત્ર છે ?

જનાર્દન—એજ માણસ જ્ઞહેનું નામ શ્વેતભાનુ છે તેજ અહીં આપણા મહેમાન તરીકે આજે આવનાર છે.

સુવાસિની—ત્હારે તો સંધ્યાએ જે લખ્યું છે તે બધું સરખાવી જોવાશે કે કેટલું સત્ય છે. પણ અહીં એ કેમ આવે છે ?

જનાર્દન—નૂતનપુરનો શેડીઓ લક્ષ્મિપ્રસાદ એક અગત્યના કામ સંબંધી મારી પાસે આવનાર છે ને તે વિષે ખુલાસો શ્વેતભાનુની મારફત કરવા માંગે છે.

સુવાસિની—ત્હારે એકાદ બે દિવસ રહેશેજ સ્તો અહીં

જનાર્દન—ના, ના. બીજી ગાડીએ પાછા જવાના છે.

જે સંધ્યાનો કાગળ ના આવ્યો હોત તો સુવાસિની એ આવનાર મહેમાનો તરફ બહુ લક્ષ્ય ના આપ્યું હોત, પણ હવે તો તેને શ્વેતભાનુ ને જોવાની ધણીજ ઉત્કંઠા થઇ. ગાડીનો વખત થઇ ગયા પછી થોડી વારે એ તે મહેમાન આવી પહોંચ્યા. જનાર્દન તહેમને નીચે લેવા ગયો તેની સાથે સુવાસિની પણ ગઇ. લક્ષ્મિપ્રસાદ એક સાધારણજ માણસ હતો પણ વ્યાપારમાં ધન મેળવ્યું હતું. હેના જેવા તો સુવાસિનીએ ધણાએ જોયા હતા. પણ શ્વેતભાનુને જોઇ તહેના તરફ કાંઈક એ આકર્ષાવા લાગી. લક્ષ્મિપ્રસાદ તો જનાર્દનના ઘરમાં પેઠા કે ત્હાંની બધી રચના જોઇ દિઝમદજ બની ગયો હતો. પરંતુ શ્વેતભાનુતો જાણે એક સાધારણ ઘરમાં ઉભો હોય તેમ જણાતો હતો. આથી જ્યહારે સુવાસિનીએ લક્ષ્મિપ્રસાદને આવકાર આપ્યો ત્હારે તેનો ઉત્તર બરાબર આપી શક્યો નહીં. શ્વેતભાનુએ કાંઈપણ અગ્નયથી જણાવી નહી પરંતુ જે કાંઈક આરીકાથી હેના તરફ જોયું હોત તો જણાત કે તહેને પણ કાંઈક અસર થઇ હતી. શ્વેતભાનુએ જ્હારે સુવાસિનીને જોઇ ત્હારે તહેની આંખ્ય ચક્રળ વક્રળ થઇ ગઇ. કોકેઈનની હંદરમાં હતો તે વખતે સુવાસિનીને અર્ધાંગના બનાવવાના વિચારો કર્યા હતા તે હવે અન્યારે ઉડી જતા જણાયા. ખેડેલાંતો મનમાંજ શરમાયો ને પછી પોતાનીજ શક્તિ ઉપર શક ગયો. કાંઈપણ વાત નીકળતાં ખેડેલાં હેને લાગ્યું કે જેવું સહેલું કામ એ ધારતો હતો તેવું નથી. પોતાની ચાલાકી કે હુંશીયારીથી અહીં ફાય તેમ નથી. સુવાસિનીની આંખ્યના તેજથી તહેને જરા જય ઉત્પન્ન થયો. ઘરની અંદર પેસતાંજ સરસામાનની સ્વચ્છતા ને ગોઠવણ જોઈ સુવાસિની વિશે ઉંચો મત બધાયો. હેના મનમાં સ્વાભાવિકજ વિચાર આવ્યો કે હાનો કર્તા કાણ ? પિતા કે પુત્રી ? છેવટે નક્કી થયું કે પિતા નહીંજ આનો પુત્રીનુંજ કામ છે. જનાર્દન પ્રખ્યાત ને ધનાઢ્ય હતો પરંતુ કાંઈ બહુ કેળવાયલો નહોતો જે કે વિચારો સુધારા ભરેલાજ હતા. આ બધું જોઈ શ્વેતભાનુ કાંઈક મનમાં શરમાયો પણ કાંઈ સ્ત્રી વિશેના તહેનો અભિપ્રાય બદલાયો નહોતો. તહેનો અનુભવ ધણો કટુ હતો. માત્ર હેને એટલું લાગ્યું કે જે શરત કરી છે તે કાંઈ વખાણવા લાયક નથી થયું, પણ તેથી કરીને કાંઈ એ છોડી

દેવાનો વિચારજ નહોતો. એ હેનો ગુણજ નહોતો. પણ હાથી મુશ્કેલીથી તો એ વધારે ઉત્તેજિત થયો.

સુવાસિનીને લાગ્યું કે સંધ્યા એ ઘણીખરી વાત તો સાચી લખી છે. શ્વેતભાનું ભવ્ય, કદાવર, ખુબસુરત ને હુંશીયાર લાગ્યો. હેની સાથે લક્ષ્મિપ્રસાદને સરખાવતાં કાંઈક હલકા જણાયો. શ્વેતભાનુની ગંભીર ભવ્યતાથી સુવાસિનીને અસર થઈ. ખીજન ઘણા રાજ્યધારી પુરુષો તહેલે જોયા હતા પણ આ તો કાંઈ ઓરજ જણાયો. કેટલાક કાઉન્સિલના સભાસદો તહેલે જોયા હતા પણ લગભગ બધાજ કીર્તિ ને પૈસાના ભુખ્યા લાગ્યા હતા. પણ આ માણસ તો કાંઈ વિચિત્ર દર્પનોજ હતો. અસાધારણ બુદ્ધિનો જણાતો હતો જમતી વખતે સુવાસિની કને બેઠી હતી. આ દરમ્યાન શ્વેતભાનુ સુવાસિની વિશે પોતાનો અભિપ્રાય ખાંધતો હતો. મનમાં વિચારતો હતો કે પેલા અક્ષતના ખાંઓ છુપી વાત જહાર ના લાવે તો ઠીક. સુવાસિની મહારા સહામું તાકી તાકીને શા સાઈ જૂવે છે ? મહારે ઘણી સંભાળ રાખવી પડશે. જમી રહ્યા બાદ ઉપર આવી ભીંત ઉપર લટકાવેલા એક ચિત્ર તરફ જોઈ શ્વેતભાનુ બોલ્યો—સુવાસિની ? તહમે ટોલસ્ટોયને વખાણતાં જણાવેલો.

સુવાસિની—આ છખીને જોઈને કહેલો ? આ તો મહારા પિતાના મિત્રે આપી છે ને બહુ સારી છે.

શ્વેતભાનુ—પણ તહમે ટોલસ્ટોયનાં વખાણનાં છા નહીં ?

સુવાસિની—હેવું શાથી ધારેલો ?

શ્વેતભાનુ—કારણ છખી અહીં લટકાવી છે માંડ.

સુવાસિની—છખીઓ લટકાવવાનું કામ મહાઈ નથી એ તો કાકા જે કરે તે ખરું.

શ્વેતભાનુ—જનાર્દનભાઈ કાંઈ ટોલસ્ટોય જેવાના વિચારને મળતા હોય એમ હું નથી ધારતો.

સુવાસિની—કાકા છખી ચિતરનારના કામને બહુ વખાણે છે.

શ્વેતભાનુ—પણ આ છખી તો નહીંજ વખાણતા હોય.

જનાર્દન જે આ વાતચિત સાંભળતો હતો તે બોલ્યો—શ્વેતભાનુ તહમાઈ કહેવું ખરું છે. હું ટોલસ્ટોયનો વખાણનાર નથી. હાને માટે મહારે ને સુવાસિનીને રક્તક થઈ હતી.

શ્વેતભાનુ—અને સુવાસિની છેવટે હત્યા ને ?

જનાર્દન—ત્રીઓ સાથે દલીલ કરતાં કાણુ હત્યું છે ? એમ કહી ખડખડ હસી પડ્યો.

શ્વેતભાનુએ સુવાસિનીને પૂછ્યું “ ત્હમે હંને શા માટે વખણો છો ?

સુવાસિની—ત્રી હમેશાં આત્મખળ, હિમ્મત અને પ્રમાણીકપણાને વખણે છે માટેજ.

શ્વેતભાનુ—ત્હેમાં સૌથી વધારે શું વખણે છે ?

સુવાસિની—પ્રમાણીકપણાને.

શ્વેતભાનુ—ડીક. શા માટે તે પૂછું ?

સુવાસિની—કારણ પ્રમાણીકપણા શિવાય હિમ્મતને આત્મખળ હોતાંજ નથી.

શ્વેતભાનુ—જુની દંતકથામાં હેવી વાતો હોય છે ખરી.

સુવાસિની—ત્હારે શું ત્હમે એ નથી માનતા ?

શ્વેતભાનુ—હેવી માન્યતા હું તોડી નાંખવા માગતો નથી. જો એ તોડું તો તો જગતનું બધું વ્યવહારીક બંધારણ તુટી જાય છે માટે કાંઈ કહેતોજ નથી.

સુવાસિની—એટલે ત્હમે તો એ માનતાજ નથી ને ?

શ્વેતભાનુ—હું ના કહું તો શું ધારશો ?

સુવાસિની—એજ કે ટોલરેંસીનું આખું જીવન ત્હમને જુઠા પાડશે.

શ્વેતભાનુ—સુવાસિની ? મનુષ્ય કેવું વિચિત્ર પ્રાણી છે એ ત્હમને ખબર છે ? પ્રમાણીક માણસ—જ્ઞેને જગત પ્રમાણીક કહે છે તેવાને મ્હું સસલાં જેવા ગરીબડા જેવા છું, અને લુચ્ચા હરામખાને સિંહ જેવા બહાદુર જેવા છું. મનુષ્યસ્વભાવ શું આપણને હરતો નથી ?

સુવાસિની—હંનું કારણ તો એકે આપણી તુલનાશક્તિ હેવી છે માટે. આપણે છક ઉડો વિચાર કરીને જોતા નથી.

શ્વેતભાનુ—ત્હમારું કહેવું ખરું છે પરંતુ મ્હારો મુખ્ય વાંધાજ એ છે કે પ્રમાણીક માણસ બહોજ સુસ્ત હોય છે.

સુવાસિની—ટોલરેંસી સુસ્ત નહોતો.

શ્વેતભાનુ—માટેજ તે પ્રમાણીક નહોતો.

સુવાસિની—એ તો ધોરણજ ખોટું લેખને ખોટી તુલના કરો છો.

શ્વેતભાનુ—ખોટું ધોરણ નથી.

સુવાસિની—નથી ? ત્હારે ત્હમે કેવી રીતે સાબીત કરોછો ?

શ્વેતભાનુ—પુરુષને સ્ત્રીઓને હમેશાં હું મળું છું તેથી.

સુવાસિની—જે જે પ્રમાણીક મનુષ્યને ત્હમે મળ્યાછો તે બધા સુસ્તજ છે ?

શ્વેતભાનુ—માફ કરો. મ્હને તો ખાતરી નથી કે કોઈ પ્રમાણીક માણસ મ્હને મળ્યો હોય, પણ કહેવાતા પ્રમાણીક મનુષ્યો તો મળ્યા છે.

સુવાસિની હેના સ્હામુ એકીટશે જોઈ રહીને વિચાર કરતી હતી કે આતે મળક કરે છે કે ખરેખર ખોલે છે. શ્વેતભાનુનો મહેરો તો ગંભીર હતો છતાં સુવાસિનીને લાગ્યું કે ત્હનો ખોલ મળક ભરેલો હતો.

સુવાસિની—ત્હાનાં બાળક વિશે શું કહોછો ?

શ્વેતભાનુ—જેમાં સુધી પોતાના વિશે હેમને લાન નથી હોતું ત્યાં સુધી બધું રીક છે પણ જત્હારે અહમત્વ આવે છે ત્હારે તો તે પણ આકર્ષક નથી લાગતાં.

સુવાસિની—ત્હારે તો બાળક શિવાય બધાં સુસ્તજ છે કેમ ?

શ્વેતભાનુ—હેવું મ્હારું કહેવું ક્યાં છે ?

સુવાસિની—કારણ બધા ઉમ્મરલાયક માણસો અહમત્વવાળાજ છે.

શ્વેતભાનુ—જુવો જીડા ઉતરી વિચાર કરો. આપણે જીંદગીની વાત કરીએ છીએ. જીંદગી એ એક આપણે પાઠજ લખવાએ છીએ. જીંદગીમાં તેમજ નાટકમાં જે પ્રમાણીક માણસનો ભાગ લગવે છે તે હમેશાં સુસ્તજ લાગે છે પણ રસ કહેવારે પડે છે કે જત્હારે હરામખોર સ્ટેજ ઉપર આવી હેનાં કૃત્યો દેખાડે છે ત્હારેજ.

સુવાસિની—ત્હમારા જેવા કમનસીબ કોઈ નહીં.

શ્વેતભાનુ—એમ કેમ ?

સુવાસિની—કારણ ત્હમને હેવાજ માણસો મળ્યાં છે.

શ્વેતભાનુ—હું તો ઓર ભાગ્યવાન છું.

સુવાસિની—એમ કે ?

શ્વેતભાનુ—હા. જનસમુદાય તો મ્હને અમ્મત ભરેલો લાગે છે.

સુવાસિની હેને જવાબ આપતાં થાકી. ને બીજી વાત ઉપાડવાની તૈયારીમાં હતી એટલામાં મહેશ આવ્યો. આ વખતે સુવાસિનીએ શ્વેતભાનુ તરફ જોયું ને એકબીજાની નજર મળી. ને બન્નેને એક ખીન્ત અસ્વસ્થ થતા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૪ થું.

બેવડા બેવ.

મહેશ જનાર્દનને મળવા આવ્યો હતો. પણ હેને ખબર નહોતી કે આજે મહેમાનોને લીધે જનાર્દન રોકાએલા હશે. શ્વેતભાનુને ત્યાં આગળ જોઈને તે વિસ્મય પામ્યો પરંતુ કંઈ બોલ્યો નહીં. મહેશને જોઈને શ્વેતભાનુ ઠંડો ગાર થઈ ગયો ને મનમાં અનેક વિચારો આવ્યા. તે એકદમ ચુપચાપ થઈ ગયો ને જરા પણ બોલતો તો તે જનાર્દન સાથેજ બોલતો. આથી મહેશના મનમાં નિરાંત વળી. લક્ષ્મિપ્રસાદને પોતાના કામની વચ્ચે મહેશને આવેલો જોઈ અકળામણ થઈ પણ તે બહારથી જણાવવા દીધું નહીં.

મહેશ—શ્વેતભાનુ ? આજે કંઈ નીશો ક્યો લાગતો નથી.

શ્વેતભાનુ—એમ લાગે છે ?

મહેશ—તેને લાગે છે કે સુવાસિની ત્હારી ટેવ જાણે નહીં માટે ખરું ?

શ્વેતભાનુએ જવાબ આપ્યો નહીં. આ વાતો તો અંદર અંદર ધીમે સ્વરે કરતા હતા.

મહેશ—આપણી શરત તો તું પુરી પાડવાનો નથી ને ?

શ્વેતભાનુ—જો એમ ના હોય, તો હું આહી શું કરવા આવું ?

મહેશ—પણ તું કેવો છે તે તો ત્હારે હેને પુરંપુરું જણાવવાનું છે.

શ્વેતભાનુ—અમુક મનુષ્ય કેવો છે ને કેવો નહીં એ પૂર્ણ રીતે જણાતુંજ નથી.

મહેશ—પણ—પણ—

શ્વેતભાનુ—સાંભળ્ય. હું બાહ્ય પુરી રમીશ; અને તું પણ રમવાની સાંભળ રાખજે, સમજ્યો ? નહીં તો ખબરદાર.

મહેશ ગભરાયો ને કહ્યું—“ અલખત. પણ મહેને ગમતું નથી. જોકે હેમાં કંઈ લય જેવું નથી કોરણ કે સુવાસિનીને ત્હારી વાતની ખબર પડશે એટલે બધાં સારાંવાનાં થશે.

શ્વેતભાનુ—હેને ખબર પડે હોય તબવીજ કરજે ને એટલે થયું.

મહેશ—આપણી વાત તો હું હેને નહીં કહું—આકીનું—ડીક એ તો મ્હારે કહેવાની જરૂર નહીં પડે.

શ્વેતભાનુએ તીક્ષ્ણ નજરથી મહેશ સામું જોયું પછી બોલ્યો “ ત્હાં કહેવું ખરું છે. મનુષ્યના દુર્ગુણો જનસમૂહને તરત ખબર પડે છે, અને તું મ્હારા દુર્ગુણોની વાત હેને અલખત કરીશજ.”

મહેશ—મ્હારે શા સાં કહેવું પડે ?

શ્વેતભાનુ—ના, તું જરૂર કહેજે. લોક મ્હારે સાં શું કહે છે તે કહેજે ને તે ઉપરાંત મરચુ મીઠુ પણ લભરાવજે.

મહેશ—શ્વેતભાનુ ? તું—

શ્વેતભાનુ—હેમાં કોષ કરવાનું કારણ નથી. ત્હારો કોષ એટલે શું તે હું જાણું છું. વળી હું ત્હને કહું કે ત્હારે જે કાંઈ મ્હારા વિશે સુવાસિનીને કહેવું હોય તે કહેવા ત્હને સદર પરવાનગી છે.

મહેશ—એટલે તું શું કહેવાનું કહે છે ?

શ્વેતભાનુ—અલખત, શરતની વાત તો છાનીજ રાખવાની છે; બાકી મ્હારી બીજી વાત ગમે તે રૂપમાં પૂર્ણ રીતે કહેવા હું ત્હને છુટ આપું છું; પણ મહેશ ! હું ધારું જનાર્દન અને લક્ષ્મિપ્રસાદને કાંઈ મ્હારી સાથે વાત કરવી હોય એમ લાગે છે. હું જાણું ત્હારે કાંઈ હરકત તો નથી ને ? સુવાસિની અત્યારે એકલી બેઠી હશે. જા, જે કહેવું હોય તે કહી નાંખ્ય.

શ્વેતભાનુ, જનાર્દન અને લક્ષ્મિપ્રસાદ એક ખાનગી ખંડમાં ગયા. જ્યાં શ્વેતભાનુએ લક્ષ્મિપ્રસાદે જે વ્યાપાર સંબંધી કામ માથે લીધું હતું. તે વિશે સવિસ્તર હકીકત ધણીજ અસરકારક રીતે જનાર્દનને કહી સંભળાવીને તે કામની સંપૂર્ણ ફતેહની જનાર્દનને ખાત્રી કરી આપી. જનાર્દન જે કે ઘણો બાહોશ વ્યાપારી હતો પણ શ્વેતભાનુની બોલવાની ઢબ, સમજવવાની શક્તિને તે કામની સંપૂર્ણ માહિતીથી તાબુબજ થયો. જનાર્દનને લાગ્યું કે શ્વેતભાનુ સાથે વાત કરવી તે કાંઈ નહાની સુની વાત નથી. ઘણું ખરું જનાર્દનની પ્રકૃતિ હેવી હતી કે કાંઈ વ્યાપારી કામ સંબંધી કાંઈ સાથે વાત કરતો તો તે જેમ બને તેમ ઝડપથી આટોપી લેતો, પરંતુ આજે તો હેને એમજ થયું કે હજી શ્વેતભાનુ બોલ્યાજ કરે, સમજવ્યાજ કરે તો સાંડે.

વાતનો અંત આવ્યો એટલે બધા બહાર આવ્યા. મહેશ અહીંયાં સુવાસિની સાથે વાતોમાં મશગુલ થએલો હતો. શ્વેતભાનુ તરત સમજ્યો

કે મહારા વિશેજ વાત થાય છે. સુવાસિનીએ મહેશે જે કહ્યું તે સાચું કહ્યું કે ખોટું તેની ખાતરી કરવા શ્વેતભાનુ તરફ તાકીને જોયું. આથી શ્વેતભાનુ જરા ગુસ્સે થયો. પોતા વિશે સુવાસિનીને કહેવા હેણે સદર પરવાનગી આપી હતી છતાં મીઠાજ ખોયો. કેટલીક વખત તે પોતાની હાલ વર્તણૂક છે તે બીજા જાણતા તો તે વખત મગરબી માનતો પણ અત્યારે હેણે જૂદું જ રૂપ પકડ્યું. છતાં શ્વેતભાનુ આમ મુશ્કેલી આવવાથી નાશીપાસ થાય કે ડરે એમ નહોતું. એકદમ શ્વેતભાનુને કાંઈ અપ્રતિમ ખુશાલી થઈ અને મહેશેને ખાસ જણાવવા ઇચ્છા થઈ કે હું કાંઈ ડરતો નથી.

મહેશે—મહે' સાંભળ્યું છે કે નુતનપુરમાં કાઉન્સિલમાં જ્યાં સાહે તું બહુજ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે ?

શ્વેતભાનુ—અલખત. પ્રયત્ન જરૂર છે.

મહેશે—હું તો એમ ધાર્યું કે એ કાંઈ મશ્કરી કરવા જેવું કામ નથી.

શ્વેતભાનુ—હું કારણ એ છે કે હંમેશા દષ્ટિ બિન્દુથી તું જોતો નથી માટે જ્યારે હંમેશાં રીત્યે જોઈએ ત્યારે તો ન્હાના છોકરાની રમત જેવું જ લાગે.

મહેશે—કાઉન્સિલમાં જઈ રાજ્ય સંબંધી કામકાજ કરવું તે શું મશ્કરી કરવી એમ તું કહે છે ?

શ્વેતભાનુ—ના, ભાઈ ના. કપાળે કપાળે બુદ્ધિ મતિ. રાજ્યની-તિને તો જેવી કરવા ધારીએ તેવી થાય. હું હાસ્યજનક નાટક કરવું હોય તો તે પણ થાય ને ગંભીર નાટક કરવું હોય તો તે પણ થાય. હું તો હાસ્યજનક નાટકજી પસંદ કરું છું.

મહેશે—એ તો ત્યારે ફારસજી. રાજ્યના ભલા સારું કાઉન્સિલમાં સલાસદ્ થવાય છે ખબર છે ? સલાસદો પોતાનો વખત, ને પેંસો લોકના ભલા સારું વેડફી દે છે. દેશને માટે કાયદા બાંધવા સલાસદ્ તરીકે એસવું તેના જેવું ઉચ્ચ કામ કીયું છે ? હું તો એ એક ફરજજી સમજાવું કાંઈ મશ્કરી નથી.

શ્વેતભાનુ—એ તો મહોત્તું ફારસજી છે. ત્યાં જે ભાષણો થાય છે તે બધાં તે વખતને માટેજ ખાસ બનાવાય છે. તે વખત જે હાસ્ય, રૂઢ, કરણ વિગેરે વાક્યો બોલાય છે તે ખાસ બનાવેલાં હોય છે. જેમ નાટકમાં બને છે તેમજ.

મહેશ—પણ રાજ્યનીતિ ને નાટકમાં બાહુ ફેર છે.

શ્વેતભાનુ—એમ કે ? નાટકમાં તેના માલિકા પૈસા કમાવવાની દાનતે લોકોને મનપસંદ નાટકો લખવે છે, તેવીજ રીતે રાજ્યનીતિમાં પુરુષો પોતાને વાહવાહ કહેવડાવવા લોકોના મનને પસંદ પડતીજ વાતો કરે છે.

મહેશ—પણ કાંઈ તે હેમંથી પૈસા પેદા કરતા નથી.

શ્વેતભાનુ—ઉદ્દેશ તો અંદરખાનેથી એજ. નાટકના સ્ટેજ ઉપર પાઠ લખવનારને રાજ્યનીતિના બેનો ઉદ્દેશ એકજ છે.

મહેશ—એટલે ?

શ્વેતભાનુ—સ્વાર્થ. નાટકમાં ભાગ લખવનાર વાણું ખરું ગરીબ હોય છે. અને તે લોકોની વાહ વાહને પૈસાનીજ દરકાર કરે છે. રાજ્યનીતિના હમેશાં પૈસાની લાલચ કરતો નથી પણ તે કીર્તિ ઝંખે છે. જનસમુદાયમાં પહોંચે કેમ કહેવાય, છાપખાનાવાળાઓ પોતાને અભિનંદન કેમ આપે ને રૂરતે જતાં લોક આંગળી કરીને કેમ દેખાડે એજ હેનો ઉદ્દેશ હોય છે. નાટકનો ભાગ લખવનાર નાટક વંતનારના ભલા વિશે એકે ખુલ્લું વિચાર કરે છે કે ? હેને તો હેમના પૈસા ને તાળીઓ જોઈએ છે. તેમજ રાજ્યનીતિના એટલે કાઉન્સીલમાં સભાસદ થવા ઇચ્છનાર મન આપનાર લોકના ભલાનો વિચાર કરે છે એમ તું માને છે ? બીલકુલ નહીં. એ તો એક દારસજ છે.

લક્ષ્મિમત્રસાદ—હવે બાહુ થયું શ્વેતભાનુ ? નૂતનપુરના લોક વંત આ સાંભળે તો ફાયદો નહીં નીકળે.

શ્વેતભાનુ—ત્હમો કહેવું બ્યાજળી છે. લોકો મુરખ બનવા માંગે છે માટે સારો રૂરતો એજ છે કે તેમને મુરખ બનાવવા. થોડા વખત ઉપર એક યુવાનને કાઉન્સીલમાં બેઠક અપાવવા સારૂ મહેને ભાપણ આપવાને વિનંતિ થઈ હતી. પહેલાં તો યુવાનને બોલવાનું હતું એટલે હેણે ભાપણ શરૂ કર્યું. એ બોલતો હતો તે દરમ્યાન વચ્ચે કાંઈ હેને અટકાવવા બોલી ઉઠ્યું. એ બિચારો હેને જવાબ આપવા તૈયાર થયો પણ પેલો તો હેને બોલતો અટકાવવા બોલ્યાજ કરતો હતો. છેવટે કાંઈ બીજું બોલી ઉઠ્યું કે એ છો બકે. હેને મન આપવાનો હક નથી. એટલે આપણા આ યુવાન ઉમેદવાર બોલ્યા કે હું કાંઈ બીનહકદારને કહેવા નથી આવ્યો, જેને મન આપવાનો અધિકાર નથી તેમને માટે

આ ભાષણ નથી અને તેથી દેશને નુકશાન નથી. હવે વિચાર કરો કે હેને અટકાવવા વચ્ચે બોલી ઉઠનાર કોણ હતો ? એ પણ દેશનો એક જીવતો જાગતો માણસજ હતો. દેશના લલા ભુંડા માંહેને પણ ભાગ લેવાનોજ હતો; પણ હેનો મત નહોતો, આપણા યુવાનને તેથી કાંઈ લાગેવળગે તેમ નહોતું માટે હેની દરકાર કાંઈએ ના કરી.

મહેશ આથી રાતો પીળો થઈ ગયો. ઉંચો નીચો થયો પણ શ્વેતભાનુ તો બોલતોજ રહ્યો.—“ એક ફારસજ છે. જીવનના સ્ટેજ ઉપર પાઠ ભજવે છે. કાંઈ વંદે છે કાંઈ નિંદે છે; પણ હેતુ તો એકજ હોય છે. ” સુવાસિની બધું સાંભળતી હતી ત્હેનાથી હવે ના રહેવાયું તે બોલી ઉઠી.

“ પણ શ્વેતભાનુ ? ખરા મનથી ચિત્ત દેષને પાઠ ભજવાનારા શું નથી ? ”

પોતાનાજ કામમાં, પાઠ ભજવવામાંજ મસ્તુલ રહેનારા નથી ? લોક વંદે છે કે નિંદે છે તેની દરકાર વિનાના શું નથી ?

શ્વેતભાનુ—એ પણ એક જુદા રૂપમાં પણ સ્વાર્થજ છે ને ?

મહેશ—તું શું ખરા દાલથી એમ માને છે કે આ બધા સ્વાર્થ માટેજ યત્ન કરે છે ? તું એમ કહેવા માગે છે કે તું પોતે બધાથી જૂદી રીતે, વિના સ્વાર્થ કામ કરે છે ?

શ્વેતભાનુ—અરે લલા માણસ ? હું બધાથી કાંઈક સારો છું, કારણ હું પ્રમાણીકપણે કામ કરું છું. બધા કહે છે કે હમે લોકના લલા માટે આમ કરીએ છીએ. તે હું કહેતાં નથી.

સુવાસિની—હસ્તે હસ્તે બોલી શ્વેતભાનુ ? ત્હમે જે પાઠ હમણું ભજવોછો તે બહુ ગમ્મત ભરેલો છે.

શ્વેતભાનુ—મહેશ તરફ જોઈને બોલ્યો—મ્હને પણ એમજ લાગે છે.

મહેશ—ત્હારે તું આ માત્ર પાઠજ ભજવે છે ?

શ્વેતભાનુ—હું તું આપણે બધાજ પાઠ ભજવીએ છીએ.

મહેશ—લોકોની મજા ખાતર કેમ ?

શ્વેતભાનુ—તેમજ સ્વાર્થને માટે.

સુવાસિનીએ શ્વેતભાનુ તરફ તાકીને જોયું. શ્વેતભાનુ જે કહેતો હતો તે ત્હેને માન્ય તો નહોતુંજ છતાં તે ગમતીને આકર્ષક તો લાગ્યો.

તેમાં બેઠેલામાં શ્વેતભાનુ કરતાં બીજો કોઈ ચઢીયાતો તહેને ના લાગ્યો. શ્વેતભાનુ જે બધું બોલ્યો તે ખરા દીલથી બોલ્યો છે એમ તો તે નહોતી માનતી, છતાં તે હેવી રીતે બારથી બોલતો કે બાણે ખરા દીલથીજ બોલે છે. પોતાની મરણ વિરુદ્ધ શ્વેતભાનુએ હેના ઉપર ઘણીજ અસર કરી. શ્વેતભાનુને ખુશી એટલીજ ઉપજ કે હન્દુ એ જે સ્ત્રી ખાળી કાઢી છે તે જેવી તેવી તો નથીજ. પણ પછી પાછી શરતની વાત યાદ આવવાથી કાંક મનમાં શરમાયો, પરંતુ તે પુરી પાડવાને તો હવે ઘણીજ દંતેજનરી થઈ. પોતે મનમાં વિચારતો હતો કે મહેશ, મહે મહારા વિચારા છુપા રાખ્યા એમ તો કહી શકનારજ નથી. ઉપરની વાત થઈ રહ્યા પછી પાછા શ્વેતભાનુએ પાઘડી ફરીથી બાંધી ને હેવા તો વિચાર પ્રદર્શિત કર્યા કે જનાર્દન હેનાથી ખુશ થઈ ગયો અને મહેશ પણ હેની તૃણીયારી જનહન દિગ્ગ થયો. અધાને મન ગમતો થઈ પડ્યા તહેણે અલુગ કર્યું ને કાળ્યો. આમ કાવયાનું કારણ મુખ્ય કરીને સુવાસિની તેમાં હતી તેની કાંઈ છાપથીજ થયું.

સુવાસિનીને લીધેજ સ્ત્રી વિષેનો તેનો અભિપ્રાય કાંઈક સુધયો. ગમે તેમ હો પણ પહેલાંની વાતમાં ને પછીની હેની વાતોમાં આશમાન જમીનનો ફેર પડી ગયો. બાણે એ શ્વેતભાનુજ નહોત્ય. આમ બેવડા વેપ તહેણે ભજવ્યો તેનું શું કારણ તે સહમજન્યું નહીં. હામાં ખરું શું. શ્વેતભાનુ કેવો ? પહેલાં બોલતો હતો તે વખતનો શ્વેતભાનુ સારો કે અત્યારે બદલાઈ જઈને જે બોલતો હતો તે સારો ? બન્ને રૂપમાં તે ગમતી તો હતોજ, મોહ પમાડે હેવો તો ખરાજ. ધર્મ વિશે તે કાંઈ બોલ્યોજ નહોતો. એકાદ બે ફેરી સુવાસિની એ ધર્મની વાત ઉપાડી પણ તે તહેણે ઉગાવી દીધી હતી.

થોડીવારે નોકરે આવીને કહ્યું કે સ્ટેશન ઉપર જવાને ગાડી તૈયાર થઈ છે. એટલે અધા ઉભા થયા ને જનાર્દન શ્વેતભાનુને કહ્યું કે ત્હમે બસ એટલીવારમાં જવ છો તે હવે તો નહીં ગમે. ત્હમારી ગમ્મત છોડવી ગમતી નથી. આજે આપણે મળ્યા તેથી ઘણાજ આનંદ થયો. ઘણુંખરું હવે તો મળવાની કૃપા કરજો. ” મહેશ આથી ગુસ્સે થયો પણ કશું બોલી શક્યો નહીં. શ્વેતભાનુએ મહેશને પૂછ્યું કેમ, તું પણ આવેજ છે ને ?

મહેશ—માફ કરો, મહારે જરા જનાર્દનભાઈનું કામ છે. જે કામે આવ્યો હતો તે તો હું આ વાતોમાં ભૂલીજ ગયો.

દરમ્યાનમાં જતે જતે સ્વેતભાનુએ સુવાસિનીને પૂછ્યું. “ત્હમને જ્યનમાં સુખ લાગે છે ?

સુવાસિની—ધણુંજ.

સ્વેતભાનુ—એ ઠીક છે. મ્હને હેની કુંચી જાણવાનું ખડુ મન છે.

સુવાસિની—પાઠ ભજવવો મુકી દષ્ટએ તો કુંચી લાયક લાગે.

સ્વેતભાનુ—એમ કેવી રીતે અને ?

સુવાસિની—લોકાને પસંદ પડતું હોય તે કરવા કરતાં એમનું ભણું કેમ થાય તેમ કરવાથી.

સ્વેતભાનુ ખડખડાટ હસ્યો ને કહ્યું—“લોક કહેવા લાયક હોય તોને ? આટલું કહી તે લક્ષ્મિપ્રસાદ હેની વાટય બેતો હતો ત્યાં ગયો ને પૂછ્યું મહેશ આવ્યો કે નહીં ?

લક્ષ્મિપ્રસાદ—જનાર્દન સાથે વાત કરે છે.

સ્વેતભાનુને તરતજ લાગ્યું કે પોતાનીજ વાત કરતો હશે ને હતું પણ એમજ. મહેશે થોડા શબ્દોમાંજ સ્વેતભાનુની વાત કરી ને પૂછ્યું કે સ્વેતભાનુ ગમતી ને મસ્કરે છે નહીં ?

જનાર્દન—એ કાંઈ સાધારણ માણસ નથી. હેની કારકીર્દી ધણીજ વખાણવા લાયક થવી બેઠાયે.

મહેશે ડાકું ફુલાવ્યું તેથી જનાર્દને પૂછ્યું—ત્હમને એમ નથી લાગતું ?

મહેશ—હેની હંશીયારાની હું ના નથી કહેતો. એતો સર્વજ્ઞ બનણીતી છે. પણ—પણ—

જનાર્દન—અહ—ત્હેની મસ્કરીની વાતોની કાંઈ દરકાર કરતું નથી. કારણ એતો મગ્નકજ કરતો હતો.

મહેશ—એ મગ્નક નહોતો કરતો.

જનાર્દન—આ બધી મગ્નક નહોતી ?

મહેશ—એતો કાંઈ માનતોજ નથી. ધૈર્ય કે મનુષ્ય કોઈનામાં હેને તો શ્રદ્ધાજ નથી. નીતિના સાધારણ સિદ્ધાંત પણ હેને માન્ય નથી, ને નાસ્તિક વાદ માટે તો મગ્નથી રાખે છે.

જનાર્દન ગંભીર જણાયો ને બોલ્યો કે “એ કમનસીબ વાત છે.”

મહેશ—પણ એટલેથી પતતું નથી.

જનાર્દન—ત્યારે બીજું શું વધારે છે ?

મહેશ—અરે હેના જેવા કંઈ કાંઈ નથી.

જનાર્દન—હું ખડુજ દીવળીર છું કારણ મ્હને તો એ એક મહાન પુરુષ જેવો લાગ્યો.

જનાર્દનને મહેશની વાત કાંઈ ગમી નહીં એટલે બહુવાર ના થાલતાં નમસ્કાર કરી ઘરમાં પાછા ગયો. સ્ટેશન તરફ જતાં રસ્તામાં શ્વેતભાનુ બીલકુલ બોલ્યો નહીં ને રસ્તે તે મંડળીના મકાન આગળ એ ને મહેશ ઉતરી પડ્યા ને લક્ષ્મિપ્રસાદ સ્ટેશન ઉપર ગયા. મંડળીના મકાનમાં જઈ શ્વેતભાનુએ અચ્છી રીત્યે પાનમાં કાંકિદન ખાધું એટલે કાંઈ મીઠાઈમાં આવ્યો.

મહેશ—હીક તું તો પગરણ માંડ્યું ખરું.

શ્વેતભાનુ—હા, માંડ્યું તો ખરું.

મહેશ—શ્વેતભાનુ ? હવે આટલેથી વાત છોડાદે. આ વ્યાજગી નથી થતું.

શ્વેતભાનુ કાંઈ બોલ્યો નહીં.

મહેશ—તું વખત ફતોલ પામે. પણ—

શ્વેતભાનુ—તું એમ કહેવા માંગે છે કે હું સુવાસિનીને લાયક નથી ?

મહેશ—તે તું સારી રીત્યે જાણે છે.

શ્વેતભાનુને ખૂબ હસવું આવ્યું.

મહેશ—આ જો, અહીં આવ્યો કે તરત કેકિદન ચડવ્યું.

શ્વેતભાનુ—તે તો સુવાસિની જાણે છે હવે.

મહેશ—એ ક'ણથી જાણે ?

શ્વેતભાનુ—તું હેને કહ્યું છે ને વળી જનાર્દનને પણ કહ્યું.

મહેશ ઝંખવાણા પડ્યો એટલે શ્વેતભાનુએ કહ્યું—“ હેમાં શર-ભાવવાનું નથી. મહેજ ત્હને પરવાનગી આપેલી છે. અને તેથી હું તો ઉલટો ખુશી થયો છું. પણ એટલું યાદ રાખજે કે શરત મારી છે એ વાત કહી તો પછી જોવા જેવું થશે.

શ્વેતભાનુની આંખમાંથી ખરતા અગ્નિ જેવા તેજથી મહેશ ડર્યો.

મહેશ—પણ-પણ-તું-કાંઈ-ખરેખર-બાજી રમવાનો છું ?

શ્વેતભાનુ—અલખત. ને જો તું તે પ્રમાણે નહીં વર્તે તો પછી મ્હને તો તું ઓળખેજ છે.

મહેશ—અલખત. વચન તે વચનજ છે.

શ્વેતભાનુ જા, હવે સ્પષ્ટ-વખત થયો છે.

મહેશ—વધારે વાર રહ્યો હોત તો શ્વેતભાનુની આંખમાં લવાં ને ત્હની કાંકીમાંથી અગ્નિ જેવી નીકળતી જ્વાળા જોઈ બેહોશજ થયો હોત.

પ્રકરણ ૫ મું.

મનના વલણમાં ફેર.

જનાર્દનને ઘેર જઈ આવ્યા પછી શ્વેતભાનુની વર્તણૂક ને મનમાં ફેર પડતો જણાયો. આશાનાં બીજ હેના મનમાં સ્ફુરવા લાગ્યાં ને કેફ થોડા કરવા માંડ્યો. એમ જણાતું હતું કે સુવાસિનીએ હેના મન ઉપર કાંઈ અસર કરી છે. હમણાં માટેલી આજી આગળ શરૂ કરવી રહેવા દીધી હતી; પરંતુ સ્ત્રી વિશે નજારે વાત નીકળતી ત્યારે રહેજ આછી કટુ વાણી બોલતો. મહેશ અને રમેશ એ જણે આ ધ્યાનથી જોયું ને વિસ્મય પામ્યા. હેમને લાગ્યું કે શ્વેતભાનુ સુધરવા માંડ્યો કે આ તે અમસ્તો નાટકજી ભજવે છે ? છતાં શ્વેતભાનુ શન્યમુન્યજ રહેતો ને મનમાં અસ્વસ્થ રહેતો. આ ઉપરથી મહેશે રમેશને પૂછ્યું “આતે કાંઈ સુધરવા તરફ વલણ શયું લાગે છે કે શું ?”

રમેશ—એમ પણ હોય. જતાં દેંડા તો નધી કરતો એમ લાગે છે.

મહેશ—કારણ ?

રમેશ—એજ કે એ જાહેંવા છે તેવા સુવાસિની હેને જાણે તેમ છતાં લગ્ન કરવાનાં છે.

મહેશ—પણ જો સુધરતો હોય તો ત્યારે કાંઈ વાંધો છે ?

રમેશ—“બીલકુલ નહીં”. હુંતો ઉલટો ખુશી થઈશ, માત્ર આપણી શરતની વાત પછી નહીં રહે.

આ વાત મંડળીના મકાનમાંજ થતી હતી. તે દરમ્યાન શ્વેતભાનુ ત્યાં આવ્યો. તે ધણો શીકકા પડી ગયેલો જણાતો હતો ને મહેં ઉપરથી મન અસ્વસ્થ હોય તેમ જણાતું હતું. અંદર દાખલ થતાંજ મહેશ ને રમેશ લણી ગયો એટલે મહેશે પૂછ્યું—“શ્વેતભાનુ ? તબીયત તો હીક છે ને ?”

શ્વેતભાનુ—મહાર્ માયું થાણુંજ દુઃખે છે.

આથી મહેશ ને રમેશ અચ્ચો પામ્યા હોય તેમ જાણ રહ્યા.

શ્વેતભાનુ—એ ઉપરથી કાંઈ બીજું અનુમાન ના કરતા. મહેં

કેદ નથી કર્યાં. આંતો કાઉન્સીલમાં જવાની લક્ષ્યને લીધે છે.

મહેશ—કાંઈ નવાંજૂની થઈ છે ?

શ્વેતભાનુ—હેવું મહત્ત્વનું તો કાંઈ નથી. એંતો ફલાણાને લખો ને દીકણાને લખો ને હેવીને હેવી પીણાઓ. મહેને તો એ લત મૂકી દેવાનું મન થાય છે.

રમેશ—પછી ત્હારે મ્હોટા કેમ કહેવાશે ?

શ્વેતભાનુ—જહાનમમાં ગઈ મ્હોટાઈ.

મહેશ—ખોલવું તો સ્હેલુંજ છેસ્તો. પણ અધી ધામધુમ તો હેના ઉપર છે ને ?

શ્વેતભાનુ—શું ખોલ્યો ?

મહેશ—એ વળી લવિષ્યનું શું પછી ? આ લગ્નની વાતો ને કાઉન્સીલની વાતોનું લવિષ્ય શું થશે ?

શ્વેતભાનુ—તે ત્હમારે જોવાનું નથી.

મહેશ—હેમાં હમારે પણ લેવા દેવા છે નથી એમ નહીં. શરત મારી છે તે ભૂલી ગયો ?

શ્વેતભાનુ ગુસ્સે થયો જે હેવું કરવું વેળા કર્યું કે રમેશને થાણું ખોટું લાગ્યું. રમેશ આજે જત્હારથી શ્વેતભાનુને જત્યો ત્હારથી હેના ઉપર હેને ગુસ્સો આવ્યો હતો. હેને લાગ્યું કે શ્વેતભાનુ હેને ધિપ્રારે છે તેથી ખોલી ઉઠ્યો કે “ મહેશ ? આપણા આ અફડખાં તો આટલેથી ડરી ગયા લાગે છે. ”

શ્વેતભાનુ જેમ ધા વાગ્યો હોય તેમ ચમક્યો ને રમેશનો તિસ્કાર યુક્ત સ્હેરો જોઈ રાતો પીળો થઈ ગયો. આજે હેજે કેદ કર્યો નહોતો તેથી ખરા રૂપમાં નહોતો આવ્યો.

શ્વેતભાનુ—તું શું બંક છે રમેશ ?

રમેશ—એ કે હવે હમારા અફડખાં નરમ પડ્યા છે. આ તો બાણ્યું કે કામ મુશ્કેલ છે એટલે પાછી પ્હાની કરવા માંડી.

શ્વેતભાનુ નીચું જોઈ રહ્યો. હેના મનમાં શરમાયો ને લાગ્યું કે જે કામ શર કર્યું છે તે ખોટું તો છે. પણ મરવું એ વાત હા. પણ હવે કમુલ કરવું કે ખોટું થાય છે તે ના ખત.

રમેશ—વળી હવે તો કોકઈને પણ છાંડી દીધું છે એમ જાણાય છે. કેને ખબર છે ? કાલ્ય ઉડીને કેદના અવગણ સંબંધી નિબંધપણુ લખી કાઢશે કે એક મ્હોટું ભાષણ આપશે.

આ સાંભળી શ્વેતભાનુ ના ખમાયાથી ઉભો થયો. રમેશ જેવો માણસ આમ મશ્કરી કરે એ અસહ્ય હતું. રમેશને કહેવાય હેવું કહેવા તૈયાર થયો પણ વળી હોડે આવેલા શબ્દો દાખી દીધા. એકદમ નોકર-ને બોલાવ્યો ને પાન તથા કોકિઈન મંગાવ્યું.

મહેશ—શ્વેતભાનુ ? કોકિઈન ના લે.

શ્વેતભાનુ વળી અકળાયો. મનમાં વિચાર્યું કે આ મરવડાં મહારા કામમાં કેમ આડે આવતાં હશે !

શ્વેતભાનુ—ખાખરાની ખીસ્કાલીઓ ? મહારા કામમાં આમ આડે આવવાનું ત્હમને કોણે જ્ઞહારે સોંપ્યું ?

મહેશ—ખોટા રૂપમાં ના લેઈશ. ખરી રીતે તો હવે ત્હને જે કામ ઉપાડ્યું છે તેની શરમ તો આવેજ છે.

શ્વેતભાનુ—કાંયું કામ ?

મહેશ—એતો તું જાણે છે. જે આમ નીશો ના કરતો હોત તો શરવાતજ ત્હેં ના કરી હોત. અને જ્ઞહારે તું છોડી દેવાની તૈયારીમાં હતો ત્હારે હું ઘણાજ ખુશી થયો હતો.

શ્વેતભાનુએ જવાબ આપ્યો નહીં. ને એટલામાં નોકર પાન ને કોકિઈન લેઈને આવ્યો તે ઉડાવી ગયો. હેના શરીરનું અધારણુજ કેકનું થઈ ગયું હતું તેથી હવે કાંઈ મીનજનમાં આવ્યો, એટલે રમેશે કહ્યું. “ મિયાંને હિમ્મત તો બાપી આપે ત્હારેજ આવે છે. ” રમેશે અત્યારે જેટલો અને તેટલો શ્વેતભાનુને સ્વીકરવાનાંજ વિચાર કર્યો હતો.

શ્વેતભાનુ—ખીલકુલ હિમ્મત ના હોય તે કરતાં તો સારું છે. અને એટલું યાદ રાખજે કે ત્હારી માફક ઘેર જઈ છોકરાંના હીંચકાં ના દોરડી તો નહીંજ ખેંચું.

રમેશ—હમણા તો નીશો મુકી દેવાંનો વિચાર કર્યો હતો ને એકે અઠવાડીઆ સુધી ના કરવો એમ મનમાં તો હતું.

શ્વેતભાનુ—લે ત્હારં ચક્રવર્તી વ્યાજ સાથે સાદું વાળીશ. એમ કહી પાછું પાન તથા કોકિઈન ચાવી ગયો.

મહેશ બધામાં કાંઈકે સમજી હતો તે ગભરાયો તેથી બોલ્યો.

“ શ્વેતભાનુ ? હું બહુ દીલગીર છું. હું ધારતો હતો કે—

શ્વેતભાનુ—જે હું મહારા કામ માટે પસ્તાઉ છું ને બાજુ માં-ડેલી ઉપાડી લેવા માગુ છું કેમ ? અરે બહાઓ ? જે હું બોલ્યો છું

તે નક્કી પાર ઉતારવાનોજ છું. સ્ત્રીઓનો ઉચ્ચ સ્વભાવ છે તેવું ત્હ-
મારી માફક હું માનતોજ નથી.

મહેશ કે રમેશ જવાબ ના આપ્યો. શ્વેતભાનુથી તે ડરતા હતા.

શ્વેતભાનુ બે કે ઠડ પેટે બોલતો હતો પણ હેની આંખ જાંઘ
હોય તો એમજ લાગે કે શુંનું શું કરશે. શ્વેતભાનુએ તો બોલવું શરૂજ
રાખ્યું—“ હું તો બાળ પ્રમાણીકપણેજ રમીશ. મ્હારો એકપણ વિચાર
હું છુપો નહીં રાખું. બોટા ઢોંગથી કે વેપથી સુવાસિની સાથે લગ્ન
નહીં કરું. એમ કરવાનું કારણજ નથી. કારણ, મ્હારું કહેવુંજ એછે કે
સ્ત્રીની સ્વાર્થી ઈચ્છા પુરી પડે એટલે એ કશાની દરકાર રાખતીજ નથી.

મહેશ—હવે બહુ થયું. ત્હારું કહેવું ચોખ્ખું નથી. જનાર્દનને
ત્હાં જાંઘ આપ્યા પછી ત્હારોએ વિચાર બદલાયો હશે.

શ્વેતભાનુ—મહેશ ? સાચું કહેજે, જનાર્દનને ઘેર મ્હં મ્હારો
એકે વિચાર છુપાવ્યો હતો ? ધર્મીજ જેવો કાંઈ ઢોંગ ક્યો હતો ? અને
વળી વધારામાં ત્હં મ્હારા વિષે કહેવામાંએ કાંઈ બાકી મૂકી હતી ?
સુવાસિનીને ત્હં હું પાઠશાળામાં હતો ત્હારે કેવો હતો, મ્હારા વિચાર
કેવો હતા, તે શું નહોતું કહ્યું ? જનાર્દનને નહોતું કહ્યું કે હું નાસ્તિક
છું, આપણાં નીતિના સિદ્ધાંતોને ધિક્કારું છું ને ઘણાજ નીશાપાજ છું ?
ના કહી શકીશ તું ?

મહેશ—ત્હં મ્હને પરવાનગી નહોતી આપી ?

શ્વેતભાનુ—અલગત મ્હં આપીજ હતી. હંમાં શરમાય છે શું
કરવા ? ત્હારાથી બન્યું તે ત્હં કર્યું ને મ્હારાથી બન્યું તે મ્હં કર્યું.
પણ બે આ.

એમ બોલી મહેશ બણી એક કાગળ નાંખ્યો.

મહેશ—મ્હારે વાંચવાનો છે ?

શ્વેતભાનુ—નહીં તો શું કરવા ત્હારી તરફ ફેંકું ?

મહેશ કાગળ ઉકલીને વાંચ્યો તો જનાર્દનને શ્વેતભાનુને જમવા
બોલાવ્યો હતો.

મહેશ—તું જવાનો છું ?

શ્વેતભાનુ અચળાત. તું એમ સમજે છે કે હાવો લાગ જવા દઉં ?

રમેશને વંચાવ્ય ગભરાય છે શા માટે ?

રમેશ—અંહ. હંમાં શું ?

શ્વેતભાનુ—હેમાં શું કેમ ? જનાર્દને સુવાસિનીને પૂછીનેજ પગલું ભર્યું હશે. અરે વખતે સુવાસિનીએજ આ જનાર્દનને સુઝાડ્યું હશે. તો તો તે જાણે છે કે હું—જવા દોને—આ તહમે જેવો કહો છો તેવો છું. હું ગમે તેવો છું. નાસ્તિક છું, કેરી છું; પણ કાષ્ટએ જહાર મહેને એમ ફરતાં જોયો છે. ઉલટું જહાર મહારા વિશે સારું બોલાય છે તેથીજ જમવાનું નહોતરું છે.

રમેશ—જમવા બોલાવ્યો છે તહેમાં શું પ્રલાઈ જાય છે ?

શ્વેતભાનુ—હેમાંજ કુલાવવાનું છે ને એથીજ જે મહેં કહ્યું તે પૂરવાર થાય છે. આટલું બોલી ત્યાંથી ઉડી ગયો ને જહાર ચાલતો થયો. મહેશને રમેશને ખબર નહોતી પણ જહારે શ્વેતભાનુ મંડળીના મકાનમાં આવ્યો હતો ત્યારે જનાર્દનને ઘેર જમવા ના જવું હેવો વિચાર કરીને આવ્યો હતો. સુવાસિની જેવી સ્ત્રી માટે શરત મારી હતી તેથી તે શરમાતો તો હતોજ અને વધારે શાથી કે કેટલાક દીવસ થી કોકિઈન ના લેવા ખૂબ મન મારતો હતો. કેદે ત્હેના ઉપર કેટલો કાબુ મેળવ્યો હતો તે પોતે સારી રીતે જાણતો હતો અને જે તે નહીં રોકે તો વાત હજીપણ છેક હાથથી જશે. એકજ દીવસ સુવાસિની જેવી સ્ત્રી સાથે રહ્યાથી હેનામાં સંતોષ બેઠેલું મનુષ્યત્વ સ્કુરવા માંડ્યું હતું. હેના મિત્રો તેમજ પોતે જાણતો હતો કે શરત મારી હતી તે નીશાના જોરમાં મારી હતી અને ગણેા મનુષ્ય એથી બંધન માં આવતો નથી. આખો તે દીવસ કેદ ના કરવાનોજ વિચાર હેણે કર્યો હતો ને મંડળીના મકાનમાં જહારે આવ્યો ત્યારે મહેશ તથા રમેશને કહેવાનો પણ વિચાર કર્યો હતો કે હવે આપણે શરતની વાત મૂકી દેવી. પણ નશીબ તેમ કરવા ના કહેતું હતું. કેદ નહોતો કર્યો. તેથી તે જરા અસ્વસ્થ તો હતોજ તેમાં મહેશ ને રમેશે ત્હેની તરફ વિસ્મયથી જોયું તેથી તે વધારે અસ્વસ્થ થયો. જે મહેશને રમેશે આજે મૌનજ પકડ્યું હોત તો પાછળથી જે બનાવ બન્યો તે ના બન્યો હોત. પણ બન્ને જાણે હેને મહેણાં માર્યા તેથી ત્હેનો પીત્તો ખસ્યો. બન્નેને તે પોતાનાથી હલકા સમજતો હતો તહેમણે આજે હેનાથી ઉંચા છીયે એમ દેખાડ્યું તે અસહ્ય થઈ પડ્યું. આથી કેદ કર્યો ને જે સારા વિચાર કર્યા હતા તે બધા ઉડી ગયા. શ્વેતભાનુ મરી જમ એ વાત હા હતી પણ પોતે હાર્યો એવો કાળાંતે કબુલ કરે

એમ નહોતું. મ્હોરી મ્હોરી વાતોનું પરિણામ થાણુ ખરું હાવી નહીં
આપત ઉપર રહે છે.

શ્વેતભાનુના ગયા પછી રમેશ ને મહેશ ચુપ બેસી રહ્યા. પણ પછી
મહેશ બોલ્યો—“ રમેશ ? આપણે મુર્ખાઈ કરી હોં.

રમેશ—વળી મુર્ખાઈ શેની ?

મહેશ—કેમ નહીં ? આપણે પણ હેના જેવાજ થયા ને ?
આપણે તો કેદ નહોતો કર્યો ને ?

રમેશ—વાત તો ખરી પણ આમ ગંધડાનું પુછડું પકડી રહેશે
એમ કાણુ જાણતું હતું ?

શ્વેતભાનુ—એ કેવો છે તે તો આપણે જાણીએ છીએ. આજે
આપણે જે જાના રહ્યા હોત તો હુંજે બધી વાત પડતી મટા હોત.
પણ હવે એ કશાથી ડગશે નહીં.

રમેશ—હીક ત્હારે સુવાસિનીને પણ ખબર તો પડશે કે કેવાં
લક્ષ કર્યા. પણ વાંધો શો છે ? કાંઈ હેનાથી વળવાનું નથી, અને કાંઈ
ગંભીર રૂપ થશે તો હું સુવાસિનીને તથા જનાર્દનને બધી હકીકત
કહી દઈશ.

મહેશ—ખબરદાર—એ નહીં અને

રમેશ—કેમ નહીં ?

મહેશ—ત્હારી મગફતર શો છે કે તું બધું કહી દે. સુવાસિની
પછી તો આપણુ ત્રણેને ધિક્કારશે. એ કેવો છે તે તો તું જાણે છે.

રમેશ ચુપ થઈ ગયો. પછી બોલ્યો—“ જનાર્દનને જમણ આપે
છે કે માત્ર થોડા મિત્રાનેજ બોલાવ્યા છે ? ”

મહેશ—જમણ હોય તો આમ કાગળથી નહોતરૂં હોય ખરું ?

રમેશ—જનાર્દનને ત્હેં બધું હેના વિશે કહ્યું એ સાચી વાત ?

મહેશ જરા શરમાયો પણ બોલ્યો—“ પણ હેને જાણે વાત ઉતરી
નહોતી. શ્વેતભાનુને તો આપણે જાણીએ છીએ. હેના સહામું બોલતો
હોય ત્હારે જ્વંઘયે છીએ ત્હારે એમ લાગે છે કે આ તે મજાક કરે છે
કે ખરા દીલથી કહે છે. વળી હવે તો ખૂબસુરત ને મોહક છે કે
જનાર્દન તો હેનાથી એકદમ મોહિતજ થઈ ગયો. જો કે પહેલાં તો
પોતાના ખરા રૂપમાંજ એ હતો પણ જતાં પહેલાં હેતું તો રૂપ બદલ્યું
કે જાણે મ્હોટો આધુ. સુવાસિનીએ હેને વખાણ્યો હતો.

રમેશ—તું એમ ધારે છે કે એ બાજુ હતશે ?

મહેશ—મહેને ખાત્રી છે કે એ જનાર્દન પાસે મારું કરશે, ને આ વાતમાં એક ફેરી ચીત પરોવ્યું છે એટલે સાધારણ મુશ્કેલીઓને તો એ ગાંઠવાનોજ નથી. જનાર્દન કાંઈ આનાકાની કરશે તો એ બહુજ ચડસે ભરાશે. ચડસે ભરાવવાનું બીજું કારણ પાછું એ કે તું આજે હેને બહુ મહેણાં માર્યાં. આપણે એ મુખાંધ ના કરી હોત તો સાડું હતું. મહેને તો આ બધી વાતની શરમ આવે છે.

રમેશ—આપણે બહીવાનું કાંઈજ નથી. સુવાસિની કેવી છે તે આપણે જાણીએ છીએ. તે કાંઈ હુશીયારીથી કે દેખાવડાપણાથી દોરાધ જાય હેવી નથી.

મહેશ—પણ ભલા માણસ ? સુવાસિની હીમ્મતને બહુ વખાણે છે. આપણા ઇતિહાસમાંથી એ કેને પસંદ કરે છે એ તુંને ખબર છે ?

રમેશ—ના.

મહેશ—પૃથુરાજ, શીવાજી, તૈમુર કબીર—નૃસિંહ મેહેતા.

રમેશ—વિચિત્ર શૈળભંજ છે આ તો.

મહેશ—હા. પણ દરેકમાં હીમ્મતનો ગુણ સાધારણજ હતો.

રમેશ—પણ શ્વેતભાનુએ હેવું શું કર્યું છે ?

મહેશ—કર્યું નથી પણ કરી શકે હેવો છે. જ્યાં એ હોય છે ત્યાં કેમ આપણે બધાએ ખુણે પડી જઈએ છીએ ? શ્વેતભાનુના મનમાં કાંઈ હેવી આશા ઉત્પન્ન થાય તો તો જરૂર તે મહોદ્ધુ કાર્ય કરે.

રમેશ—પણ આપણે બહીવાની જરૂર નથી. હેને જમવાનું નહોતરૂં કાપા દોવસનું છે ?

મહેશ—આવતે ગુરૂવારે.

રમેશ—આપણને પણ નહોતરૂં આવે તો સાડું.

ખરી રીતે એ બન્નેને પણ જમવા બોલાવ્યાજ હતા. ને ગુરૂવારે એ પણ જનાર્દનને ત્યાં જમવા આવ્યા હતા; કારણ આજે જનાર્દનને ત્યાં સુવાસિનીની વર્ષગાંઠ હતી. જમતે જમતે તો કાંઈ બહુ વાતો ચાલી નહીં. માત્ર નવાં પુસ્તકો ઉપર તથા કેટલાક તાજાં બનાવોનીજ વાત થઈ. મહેશ ને રમેશ શ્વેતભાનુને ખૂબ ધ્યાનથી જોતા હતા અને તે જે બોલતો તે સાંભળતા. શ્વેતભાનુ તરત સમજી ગયો કે એ બેના મનમાં શાંતિવાર ઘોળાયા કરતા હતા અને જનાર્દન તથા સુવાસિનીને

હેમના વિચારોની ખબર પડી હોત તો વખતે પોતાને અપમાનભેર ધરે છોડી ચાલ્યા જવું પડત. થોડીવાર પછી સંન્યકીય વાત નીકળી અને જમનાસમાંથી કોઈ બોલી ઉઠ્યું કે કવિન્સીલના સભાસદો સ્વાર્થનો ભોગ ધણોજ આપે છે.

મહેશ—પણ શ્વેતભાનુ એ માનતો નથી. એ તો કહે છે એ બધું ફારસ છે. આથી બધાએ હેના તરફ જોયું.

શ્વેતભાનુ—હારી ભૂલ્ય છે. એ લોકો બહુજ સ્વાર્થ ત્યાગ કરે છે એમ હું માનું છું.

રમેશ—શ્વેતભાનુએ પોતાના વિચાર બદલ્યા જણાય છે.

શ્વેતભાનુ—બીલકુલ નહીં. પોતે ધણોજ સ્વાર્થનો ભોગ આપે છે, પણ કોને સાફ તે ભોગ આપે છે ને પૂછો તો કહું છું કે પોતાનેજ માટે.

રમેશ—ત્યારે તો નૂતનપુર તરફના ઉમેદવાર પણ—

શ્વેતભાનુ—એજ—તું ધારે છે તેમજ પોતાને માટેજ

સુવાસિની—હું ધાકું છું શ્વેતભાનુ પોતાનેજ આમ બોલવાથી અન્યાય કરે છે.

શ્વેતભાનુ—સારી વાત છે. જે લોકો સ્વાર્થ ત્યાગી છે તેમનો સહવાસ કરવા યોગ્ય નથી.

મહેશ—જા, જા. હવે તું હવે વળી માનેછેજ કહ્યારે ?

શ્વેતભાનુ—હું મહારા ખરા દીલથી એજ માનું છું. એક દિવસ એક દેકાણે હમે છ જણ બેઠા હતા ને વખત ગાળવા રમત રમવા વિચાર કર્યો. હવે રમત હેવી હતી કે હેમાં ચાર જણજ રમી શકે. હમારમાંના ચાર સ્વાર્થત્યાગી હતા ને તેટલા માટે પોતા રમવા નાખુશી દેખાડી. ઘણુંએ કહ્યું પણ બીજાને ગમ્મત પડે તેટલા સાફ સ્વાર્થત્યાગ કરવા નાજ રમ્યા. એ જણ સ્વાર્થી હતા તે રમવાને લલચાયા. એટલે થયું એમ કે ચાર જણ વિના રમાયજ નહીં એમ હતું તેથી હમારી તે દીવસની આખી સાંજ ખગડી ગઈ. બધા તાલ ખગડ્યો ને તેનું કારણ એ સ્વાર્થનો ભોગ આપનાર મહાપુરુષો હતા.

હવે તો ગર્ભારાધથી એ બોલ્યો કે સુવાસિનીને ખૂબ હસવું આવ્યું.

શ્વેતભાનુ—ઘણીએ વખત હાવા માણસોએ બીજાને સુખ કરીએ છીએ હેવા બહાને બધો તાલ ખગડ્યો છે. ને હવે હામાં ખરા પ્રમાણીક ને ખુશી રીતે સ્વાર્થ માણસ હોત તો સારી રીતે ગમ્મત કરત.

સુવાસિની—પોતાના સ્વાર્થથી ગમ્મત મળે છે એમ જે માને છે તે તો દુઃખીજ થાય છે.

શ્વેતભાનુ—એ તો ભૂલ્ય છે. જે નીતિવાળા ને સ્વાર્થ ત્યાગી કહેવાય છે તેમની સાથે કામ પાડવું બહુ મુશ્કેલ છે. જેટલા હેવા મનુષ્યો મહેં જોયા છે તે બધાજ દુઃખી જેવા જણાયા છે ને તહેમનાં મહેં જાણે એળીઓ ખાધો હોય તેવાં જણાય છે.

સુવાસિની—ત્હારે તહમારા ધોરણે કેવા થવું જોઈયે ?

શ્વેતભાનુ—જહેને જેમ ફાવે તેમ માનવા દેવું ને ચાલવા દેવું. હું જાણું છું કે આ નારિતકતા કહેવાય છે, પણ કોઈ સમજી એમ કહેશે કે આપણાં આટલાં બધાં શાસ્ત્રો નાત્યો, વ્રત્યો, ધર્મના પથો છે છતાં આપણે વેદના વખત જેવા સુખી છીયે ?

જમી રહ્યા પછી રમેશ મહેશને કહ્યું કે—માણો પોતાના વિચાર તો છુપાવતો નથી.

મહેશ—પણ સુવાસિની શું કહે છે જવાબમાં એ તો હજી જોવાનું છે.

રમેશ—પણ એ તો જાણે છંજ કે આ મળકળ કરે છે.

મહેશ—ત્હારે ધારવું હેવું છે ?

રમેશ—અલગત.

પરંતુ આ હેમનું ધારવું ખોટું હતું. સુવાસિની જાણતી હતી કે શ્વેતભાનુ જે બોલતો હતો તે ઉડી રીત્યે જેતાં ખરા દીલથીજ બોલતો હતો અને તે માટે તે દીલગીર થતી હતી. શ્વેતભાનુની હાજરી તહેને ખરેખર ગમી તો નહીં પરંતુ તહેના દેખાવથી ને બોલોથી મોહ તો પામી. હેની વતણુંકે કેવી છે એ શું શું માને છે વગેરેની બંસણ સમજણ પડી નહીં. જ્હારે જ્હારે તે નારિતકતા દર્શાવતો ત્હારે હેને એમ લાગતું કે હેને અહીં જમવા બોલાવ્યોજ મા હોત તો સાફ થાત, પણ જ્હારે રૂપ બદલીને જે વિષયોમાં સુવાસિનીને રસ પડતો તે ખરા દીલથી રસયુક્ત બોલતો ત્હારે હેની તરફનો આજુગમો તદ્દન ભૂલી જતી. મહેમાનો જ્હારે જમ્યા બાદ ગયા ને સુવાસિની એકલી પડી ત્હારે વિચાર આવ્યો કે જે શ્વેતભાનુ હેના જેટલા ખોટા વિચારો છે તે છોડી દે તો કેવો નમુનેદાર મનુષ્ય બને ! અબાવથી મહેને ઉપજે છે કે એ શું ના કરી શકે ?

પ્રકરણ ૬ હું.

આજનું મંડાણ.

જનાર્દનને ત્યાંના જમણુ પછી શ્વેતભાનુ અને સુવાસિની ધણુ ખંડે મળતાં. જે જે ઘેર સુવાસિની કાંઈ પ્રસંગેને લેધને જતી ત્યાં શ્વેતભાનુને પણ આવેલો જોતી. તે એકબીજા સાથે બહુજ થોડું બોલતાં પણ બન્ને એકબીજાને ગમતી લાગતાં. શ્વેતભાનુ જ્યારે સુવાસિની લાગર હોય ત્યારે પોતાના વિચારો તેમજ નાસ્તિકપણુ ધણુ ખંડે બતાવતો નહીં. એક દેવી માફક સુવાસિની શ્વેતભાનુના મન ઉપર છાપ પાડતી. ને હેની સંગતમાં જેટલી વખત રહેતો તેટલી વખત પોતે ઉચ્ચગામી થતો હોય તેમ લાગતું. પુરષો સાથે એ હજીતો મળતો ત્યારે પોતાના ખરા રૂપમાં પ્રકાશતો. મહેશ તથા રમેશ શ્વેતભાનુ શું કરવા મંગે છે તે હજી બરાબર સમજી શક્યા નહોતા. પણ તેઓ પોતાનાં આંખલાં વચન હજી બરાબર પાળતા હતા. કેટલાક એમ સમજતા કે શ્વેતભાનુનાં સુવાસિની સાથે લગ્ન થશે ત્યારે, કેટલાક એમ માનતા કે એતો લગ્ન કરે તેવો છંજ નહીં. પણ કોઈને આ બાબતની ખરી ખાત્રી નહોતી. શ્વેતભાનુ પોતાના મનના પાર કોઈને એકદમ આંખે હંધે નહોતો અને હમણાં હમણાંનો તો પોતાના આજખાણ પીછાણવાળા સાથે બહુ હજીતો ભજીતો નહીં. ખરી રીતે હેને મિત્ર કોઈ હતોજ નહીં.

મહેશને રમેશે ઘણી વખત હેના વિચાર શું છે તે જાણવા પ્રયત્ન કર્યો પણ જ્યારે હેને તે વિશે પૂછતા ત્યારે હંધા પ્રકારથી હંમની તરફ જોતો કે તે વધારે બોલીજ શકતા નહીં. જ્યારે સુવાસિનીને શ્વેતભાનુ મળતો ત્યારે એવજ રંગ હેના મુખ ઉપર આવતો. છેવટે એક દીવસ મનમાં દૃઢ નિશ્ચય કર્યો ને જમી રહીને તરતજ જનાર્દનને ઘેર ગયો. જનાર્દનને કે કોઈએ આજે હેને બોલાવ્યો નહોતો પણ પોતાની મેળેજ ગયો. રસ્તે ઘણા ઉંડા વિચારમાં પડ્યો હતો. રસ્તામાં એક વર્તમાનપત્ર ખરીદી લીધું પણ બીલકુલ વાંચ્યું નહોતું. આસપાસ નજર કરતો પણ વિચાર વમળને લીધે કાંઈ જોતોજ નથી.

એમ આશ્યો જતો હતો. ઉંઘમાં હોય તેમજ આશ્યો જતો હતો. રસ્તે જતાં ગાડી કરી લીધી ને પછી અંદર બેઠાં બેઠાં વિચાર આવ્યો કે જઈને સાચેસાચું બધું કહી દઉં ? પેલી શરતની પણ વાત કરી દઉં ? ના, ના, એતો નાજ કહેવી. ગાડીમાંથી બહાર જોયું. ફાટી આંખે જોઈજ રહ્યો. જનાર્દન ના કહેશે. સુવાસિનીજ ના કહેશે તો ? અરે ભાર શા છે ? હજાર ફેરી ના કહેશે તોપણ ફેરી ફેરીને માંગણી કરીશ. મ્હારે માટે ના નહીંજ કહે.

ગાડી જનાર્દનના ઘર આગળ આવી પહોંચી. ગાડીમાંથી ઉતર્યો ગાડીવાળાને ગાડી ઉભી રાખવા કહ્યું. મનમાં થયું કે જનાર્દન ઘેર હશે કે નહીં ને હશે તો મળશે કે નહીં ? તરતજ હેતી આંખમાં નવું તેજ આવ્યું. આશા ઉત્પન્ન થઈ તેની સાથે દૃઢ બન્યો. જનાર્દનનું મકાન ગામની વસ્તીથી જરા દૂર હતું. મકાન એક મહેલના જેવું હતું. અંદર પેસવાને બે મ્હોટા ઝાંપાવાળા દરવાજા હતા. પેસતાં આસપાસ સુવાસિત પ્રલોનો બાગ મ્હોંકી રહ્યો હતો. આબુઆબુ ઘોડાગાડી તથા ચાકર નોકરને રહેવાનાં મકાન હતાં. પેસતાં મ્હામેજ થોડે દૂર ઉંચા ઓટલાનાં પગથીયાં ચઢતાં પહોંચે દીવાનખાનાનો ખંડ આવતો હતો. આ મકાનમાં શ્વેતભાનુ બે ફેરી આવી ગયો હતો પણ તે વખત આ બધું ધ્યાનથી જોવાને હેતે વખત નહોતો. આજે બધું એનુંએ તેને અવનવું લાગતું હતું. મકાનની પાછળની બાજુએ રમતોરમવાની જગ્યા હતી. મકાન જેવું તેવું નહોતું. એક મ્હોટા વ્યાપારીને છાજે તેવું ને મજબૂત હતું. તેના નોકરચાકર પણ ઉજળાં કપડાંવાળાં ને ચોખ્ખાદવાળા હતા ને તે બધા જૂના હતા ને પોતાના શેઠના રીતપરીવાજથી જાણીતા હતા. જનાર્દનના માનનો ખ્યાલ આવવાને એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે જ્હારે ગાડીવાળાને શ્વેતભાનુએ જનાર્દનને ઘેર લેખ જવાને કહ્યું ત્હારે તે તેની તરફ બહુજ માનપૂર્વક વર્ત્યો. ગાડી બહાર ઉભી રાખી દરવાજામાં પેડા ને દેવડી ઉપર માણસ બેસાડેલો તેને પૂછ્યું—“ જનાર્દનભાઈ ઘરમાં છે ?

નોકર—નાહ.

શ્વેતભાનુ—ત્હારે—સુવાસિની છે ?

નોકર—હાહ.

નોકરે શ્વેતભાનુને આજખે તૈથી તરત સુવાસિનીને ખબર

આપવા ગયો. ઘાડીવારે નોકર પાછા આવ્યો ને કહ્યું અંદર પધારો. શ્વેતભાનુએ હવે ગાડીવાળાને પૈસા ચુકવી આપી રજા આપી. ધરમાં પેસતાંજ પાછું વ્યવસ્થાપૂર્વક જોયું ને બધે શાંત હતું. આ બધું જોઈ એકદમ ત્હેના હૃદયમાં દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. હું અહીં શું કરવા આવ્યો ? શાથી આવ્યો ? આમ વિચાર કરે છે એટલામાં સુવાસિનીના આવવાનો પગરવ સંભળાયો. સુવાસિની એ ધરમાં પ્હેરવાનાં સાદાં કપડાંજ પ્હેરી હતાં. અત્યારે તે ત્હેની ઉમર કરતાં ન્હાની જણાઈ.

શ્વેતભાનુ—માફ કરજો સુવાસિની ? હું કાંઈ ખાસ કામેજ આવ્યો નથી પણ આજ નવરો હતો એટલે એમ થયું કે જનાર્દન-ભાઈને મળું પણ તે તો બહાર ગયા છે ને જ્હેણે આટલે આવ્યો ત્હેણે એમ થયું કે એમને એમ પાછા જવા કરતાં તમને મળીનેજ જાઉં.

સુવાસિનીએ વિસ્મય પામ્યા જોતું કર્યું પણ ત્હેને શ્વેતભાનુના મ્હોં ઉપરથી એટલું લાગ્યું કે અત્યારે આ મસ્કરી કે ઠગાનું મ્હોં નહોત્ય. હુંની આંખો, મ્હેરા ઉપરથી એમ લાગ્યું કે તે બહુજ ગંભીર છે.

સુવાસિની—ત્હમારા મ્હોં ઉપરથી એમ જણાય છે કે કાંઈ સંકટમાં હો ને તે કામે અહીં આવ્યા છો.

શ્વેતભાનુ—મ્હારા કામને ત્હમે કેવા રૂપમાં જોશો તે હું જાણતો નથી પણ એક વિનંતિ કરવા આવ્યો છું.

સુવાસિની—શા વિનંતિ છે ? કાંઈ ફાંટામાં ભરવાનું છે ? હેવાં ફાંટાંના કામને તો ત્હમે વિધારો છો.

શ્વેતભાનુ—ના—જો મ્હાં કહેવું ધ્યાન દેને સાંભળો તો કહું. સુવાસિની જરા અસ્વસ્થ થઈ. શ્વેતભાનુની આંખના અત્યારના તેજથી ડોળથી તે અસ્વસ્થ થઈ. હેને એમ થયું કે એક પરાયો પુરુષ આમ કવખતે આવે તે કાંઈ ઠીક ના કહેવાય ને તે મ્હારી પાસે.

સુવાસિની—મ્હને અચાંખે લાગે છે કે ત્હમારે મ્હને વિનંતિ કરવાની છે અને કદાપિ કંઈ હોય તો તેથી હું શું ત્હમને કાયદો કરવાની હતી ?

શ્વેતભાનુ—છતાં મ્હાં સાંભળો તો સાચું.

સુવાસિની—ઠીક, ત્હેણે જે કહેવાનું હોય તે કહી દો.

સુવાસિની ગભરાતી હતી પણ હીમ્મત રાખીને બોલતી હતી. અત્યાર લગી તે ઉભી રહી હતી તે હવે એક ખુરશી ઉપર બેસી ને

શ્વેતભાનુને પણ એસવાનું કહ્યું પણ તેતો ઉભોજ રહ્યો. હાથમાંની લાકડી એક ખુણામાં જઈને મૂકી આવી સુવાસિનીના સહામે ઉભો રહ્યો ને બોલ્યો—“છેલ્લાં થોડાં વર્ષ થયાં હું કદી ગંભીર નથી બન્યો. અને જ્યારે હું ગંભીર થતો ત્યારે હમ્મેશાં એસવા કરતાં ઉભોજ રહું છું. અત્યારે હું ખરા દીલથી વાત કરું છું.”

સુવાસિની હેને ધ્યાનથી જોયાં કરતી હતી. હેનો શબ્દ મજાક ભરેલો નહોતો લાગતો. તેના શીકા ચહેરા તથા ગંભીર આંખ્ય ઉપરથી પહેલાંની નાસ્તિકતા કે હરામખોરી જણાતાં નહોતાં. વિનંતિ કરવાની હોય તો પુરુષ વર્ગને કરજે એમ કહેવાનું મન સુવાસિનીને ધણુએ થયું. પરંતુ હેની મુખમુદ્રા જોઈ તે બોલી શકી નહીં. વિનંતિ કરવામાં પણ તેનામાં લવ્યતા જણાતી હતી. “સુવાસિની ? મહારા વિશે સારી વાત તો તમને સાંભળીજ નથી. તમને કહેવામાં આવ્યું છે કે હું નાસ્તિક, નિરીશ્વર વાદી છું. મનુષ્ય કે ઇશ્વર કોઈનામાં શ્રદ્ધા વિનાનો છે. તમને જે સાંભળ્યું છે તે મુદ્દે ખરું છે. હું સારો માણસતો નથી એટલુંજ નહીં પણ સારાપણનો વખાણનાર પણ નથી. મને હેમાં થોડીજ શ્રદ્ધા છે.”

સુવાસિની—હું કાંઈ પ્રીતિ ધર્મગુર નથી તે તમને મહારા આગળ તમારા માનસિક પાપો કબૂલો છો.

શ્વેતભાનુ—તમને સાંભળવાનું કષ્ટ કયું છે માટે હવે બધું મે-હરખાની કરીને સાંભળો. હું કાંઈ આહી વગર વિચાર્યું નથી આવ્યો તેમજ જે હું કહું છું તે અર્થ વિનાનું પણ નથી કહેતો. આજનો દિવસ મહારા જીવનમાં મોટો ગણાશે અને જે ઇશ્વર હોય તો તે જાણે છે કે હું કેટલા ખરા અંતઃકરણથી બોલું છું.”

શ્વેતભાનુની બોલવાની દબ અને તે શું કહેવા માંગે છે તથા તેની લવ્યતા વિગેરેથી સુવાસિની બોલ્યા વિના બેસી રહી.

“હું નથી જાણતો કે હું નાસ્તિક છું. ખરી વાત છે કે કેટલીક ફેરી મળે એમ થાય છે કે ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ તો હોવું જોઈએ અને આ જીવન માત્ર એક આખા જીવનમાંનો થોડો ભાગ હોય. પણ આખો-ધડીએ હાવા વિચાર નથી આવતા. હેમાં અજ્ઞયજ્ઞ થવા જેવું પણ નથી કારણ મને નહાનપણથીજ ઇશ્વર નથી એમ શીખવવામાં આવ્યું છે. કોઈના ઉપર શ્રદ્ધા કે વિશ્વાસ ના રાખવો એમ મને શીખ-

વેલું છે. હું ધારું છું કે મહારા પિતાએ આ સારી ઇચ્છાથીજ કરેલું. ગમે તે હો પરિણામ એ છે કે હું હાલ છું તેવો થયો છું. માનો પ્રેમ તો મહેં અતુલબોજ નથી. હું પાઠશાળામાં ગયો અને ત્યાં રહ્યો તે દરમ્યાન મહારા પિતાની કળવણી વધારે મજબૂત થઈ. હું સમજ્યો કે મહારામાં બુદ્ધિ છે અને જ્યારે કીર્તી લીધી ત્યારે એમ પણ કહેવામાં આવ્યું કે મહારે ભવિષ્ય, મહારી કારકીર્દી કીર્તિવંત નીવડશે. જ્યારે હું ત્રેવીશક વર્ષનો હતો ત્યારે મહારો વિવાહ એક કન્યા સાથે થયો પણ લમ વખતે પાછળથી તે કન્યા મારા તિરસ્કાર સાથે બીજાને પરણાવવામાં આવી. આથી પાછળથી મહને બહુ ખોટું લાગ્યું. હેનું પરિણામ એ થયું કે સ્ત્રી ઉપરનો મહારા ઇતખાર ઉઠી ગયો. ત્યારથી હું સ્ત્રીઓથી દૂરજ રહું છું. હું સત્યજ કહું છું કે હું સ્ત્રીને ધિક્કારતો થયો. દરેક મનુષ્ય કોઈ આશા ઉપરજ જીવે છે અને મહને પણ મહારી આશા હતી. મહારી આશા ત્હમને વખતે હલકી, નીચ જણાશે પણ હું સત્યજ કહીશ. મહને કીર્તી મેળવવાની, મહારી કારકીર્દી કાઢવાની અત્યંતિમ આશા છે. ખરું હોંક ખોટું હો પણ જે લોકો મહને યોગ્ય છે તે જાણે છે કે મહારામાં અસાધારણ નૈસર્ગિક શક્તિ છે. અને તે બધા મહને કહે છે પણ ખરા. હું ધારું તો રાજ્યની કાબિજીમાં સલાસદ થઈ નામ કાઢી શકું. ધણું કરીને તો તે ત્હેમનું ધારવું ખરું છે.

આટલું કહી શ્વાસ લેવા, બુધ્ધી હવા લેવા એક ખારી આગળ મયો અને પાછો આવ્યો અને એક પગ ખુરશી ઉપર મૂકી બોલવું શરૂ કર્યું.

થોડા વખતથી મહને એમ લાગે છે કે ખરા જગતને હું ઉધું તો નથી સમજતો. આટલું તો ખરું છે કે જે આપતોનું અસ્તિત્વ હું નહોતો માનતો તે છે એમ માનવાનું મન થાય છે. મહારી વૃત્તિ એમ થાય છે કે એક કોઈ મહાન ઇચ્છા છે કોઈ મહાન સુખદાતા છે. આપણે અકસ્માતથી જગતમાં આવ્યા નથી અને જે જે આપણે અવ્યવસ્થાને અશાંતિ કહીએ છીએ તે માત્ર દિવ્ય શાંતિનાંજ સુખો છે. આ વૃત્તિની સાથે એક બીજી વૃત્તિ ઉત્પન્ન થઈ છે પણ તે સ્વાર્થની છે. એ વૃત્તિ એ છે કે જીવન પર્યાદ જવા ના હેતાં સાકલ્ય કરવું. કેટલીક ફેરી આ વૃત્તિ જતી રહે છે ને કેટલીક વખત ઘણીજ મજબૂત બને છે. કેટલીક વખત એમ થાય છે કે મહારા જેવો મનુષ્ય નાણું સુખી

સારી જીંદગી ગાળી શકે. આ વૃત્તિ તો હમણાં જન્મ પામી છે. એ પગભેર હજી નથી થઇ પણ અસ્તિત્વતો હેનું છેજ.”

“આમ અસ્વસ્થ ના થાય. થોડી ધીરજ રાખો. હું જાણું છું કે શુષ્ક વાત મેં ઉપાડી છે. પણ માફ કરજે. હું જે કહું છું તે ઉધું સમજશો નહીં. હું સારા મનુષ્યમાં લેખાવવા માંગતો નથી તેમજ લાયક ગણાવવા પણ માંગતો નથી. હવે કાંઈ મનુષ્ય છે એ વિશેજ મ્હને શક છે. પણ કેટલીક વખત મ્હને વિચિત્ર ઇચ્છાઓ થાય છે અને એ ઇચ્છાઓથી એમ થાય છે કે મ્હારા જેવા નકામે, અશ્રદ્ધાવાન પણ સારી જીંદગી ગાળી શકે.”

હવે આગળ શું કહેવું તે વીચારમાં થોડીવાર તે મુઠો રહ્યો. આ માણસની ભવ્યતા તરફજ સુવાસિની જોઈ રહી પણ તે શું છેવટે કહેવા ઇચ્છે છે તે સ્હમજાયું નહીં.

“હાનું શું કારણ છે તે જાણવાની ત્હમને વખતે દિગ્ગમી નહીં થાય છતાં મ્હારે ત્હમને કહેવું વેદિએ. હેનું કારણ ત્હમે પાતેજ છે.”

સુવાસિની ચમકી હોય તેમ ઉચ્ચ જોડે ને બોલી—“હું ? શું બોલો છો.”

સ્વેતલાનુ—ત્હમેજ. સામાન્ય રીતે સાફ મેં કાંઈ માન્યુંજ નથી પરંતુ ત્હમારા સારાપણમાં મ્હને શ્રદ્ધા થઈ છે. સ્ત્રીઓમાં મ્હને શ્રદ્ધા નથી પરંતુ ત્હમે જે સ્ત્રી છો ત્હમનામાં મ્હને શ્રદ્ધા છે કારણ હું ત્હમને ચાહું છું.”

સ્પષ્ટ ને ઠીક પેટે ઉપર પ્રમાણે બોલ્યા પણ હેનો મ્હેરો ધણોજ ફીકકા પડી ગયો હતો ને તે ખરા અતઃકરણથી કહેતો હતો તેમાં કાંઈજ શક નહોતો.

હું કાંઈ દોંડા નથી કરતો. હું એમ કાંઈ નથી કહેતો કે હું ન-મુતેદાર માણસ બનીશ. અત્યારે પણ મ્હને ઇશ્વર કે મનુષ્યમાં હેવી મજબુત શ્રદ્ધા નથી; પણ હું ત્હમને ચાહું છું.”

વળી પાછો જહારી આગળ ગયો ને તાજી હવા ખાધી. પાછો આવ્યો ત્હારે સુવાસિની ભયભીત રીતે ત્હેના સ્થામું જોઈ રહી હતી ને સ્વેતલાનુની વિકાળ જેવી દેખાતી આંખોથી બંદીની.

“ઠીક પેટે તે બોલ્યો—પણ અવાજ બદલાયો હતો. હું ત્હમને ચાહું છું.” હેના શબ્દોમાં કાંઈ હેવી જે અપૂર્વતા હતી કે જે સુવાસિનીને

આજ લગી જણાઇ નહોતી. “ત્હમને હેવાં તો ચાહું છું કે જે ત્હમે મહારી સાથે હોતો હું આખી દુનીયાં જીતું, દરેક કાર્ય કરી શકું. ગમે તે કરી શકું. મહારા તરફ જીવો હું કરવાને શક્તિમાન છું કે નહીં ? કહો તંહારે ત્હમે મ્હને ચાહો છો કે કેમ ?

સુવાસિનીએ પુતળા માફક ડોકી ધુણાવીને એમ કરવાનું કારણ સમજી નહીં પણ અંતઃકરણજ ના કહેતું હોય એમ લાગ્યું. શ્વેતભાનુ જરા હેની તરફ ગયો ને એજ ધીમે પણ આવેશ પૂર્ણ સ્વરે બોલ્યો. એ નહીં ચાલે. એમ બનેજ નહીં. અહા ! ભલા ભગવાન ! અત્યારની ઘડી કેવી છે તે ત્હમે જાણતાં નથી. મહાં જીવન, મહાં ભવિષ્ય, મહાં સર્વસ્વ ત્હમારા હાથમાં છે.”

સુવાસિની ચૂપજ રહી. તે ફીફીફર થઇ ગઇ હતી. તે ભય તો પામી નહોતી પણ ત્હેનો વિશ્વાસ નહોતો.

“ત્હમે જવાબ આપો હું એક ન્હાના બાળક માફક કાંઈ નવું રમકડું નથી માગતો. હું સંસારના ધા ખમેલો, એક સાંસારિક કંડો છું. હું દોંગ સોગ નથી કરતો પણ સત્ય કહું છું કે ત્હમને ચાહું છું.”

ઘડીભર સુવાસિની હેની દારી વર્તાવુંકથી ગુસ્સે થઇ એ કાંઈ નહેવી તેવી સ્ત્રી નહોતી કે હેના આમ બોલવાથી બોળવાઇ જાય. શ્વેતભાનુ તરફ તીક્ષ્ણ દષ્ટિથી જોઇને તેથી તે સમજ્યો કે કુંચી ખાતી દાખી છે.

“મહારી તોછણાઇ, જંગલીપણા માટે માફ કરો. પણ જંહારે માણસ ખરા અંતઃકરણથી બોલે છે તંહારે ગમે તે કહી દે છે. હું શું બોલું છું માગુ છું. તેની કીંમત હું સમજું છું. મ્હને ખબર છે કે અનેક જણો ત્હમારે માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, ત્હમે ધનવાન છો અને ત્હમારી મરજી પડે ત્હેને ત્હમે પસંદ કરી શંકા તેમ છે. ખરે ! આ બધાનો વિચાર મ્હને આવ્યો હતો છતાં ત્હમારી પાસે આમ આવવીમાં મ્હેં મુખાંધ કરી છે. પરંતુ હું સાહસિક છું. ના, એમ ના ધારશો. કે માત્ર સુંદરતાને લીધે હું આકર્ષાયો છું. આજ દશ દશ વર્ષથી ખૂબસુરતી તો હું જોતો આવ્યો છું. કારણ એ નથી. કારણ માત્ર ત્હમેજ છો. હું ત્હમને ખરા અંતઃકરણથી ચાહુ છું ને જે ત્હમે મને નહીં ચાહો તો વધારે ધોર નરકમાં ચાલ્યો જઈશ અને તે પણ ખુશીથી જઈશ. પણ તે નિરાશાના પરિણામે કરીને. પરંતુ જે ત્હમે મ્હને ચાહો તો હું અનેક દુર્ઘટ કાર્યો કરી શકીશ. હું

અભિમાન નથી કરતો પણ ત્હમારી સાથે રહી હું સુખી જીંદગી ગાળી શકીશ. હું લોકો ઇર્ષ્યા કરે હોવી પદ્મી મેળવી શકીશ. માત્ર એટલું કહે કે ત્હમે મ્હારા કહેવા ઉપર વિચાર કરશો, મીઠી નજરથી જોશો.

સુવાસિની, હીમ્મત તથા લવ્યતા વખાણનાર હતી તેથી કાંઈક ઇચ્છા વિરુદ્ધ જ ડગી કાંઈપુરુષે આમ હેને કહેવાને હીમ્મત નહોતી કરી તેથી મહેશ તથા રમેશની તુલના શ્વેતભાનુ સાથે કરી. મહેશ ને રમેશ બાપલા ને નયણા મનના લાગ્યા. શ્વેતભાનુની અશ્રદ્ધા, દૃઢ નાસ્તિકતા-થીજ તે દૃઢ હીમ્મતવાન જણાયો. હેની નયણાઈ તથા જીવનનો હેતુ પણ જાણતી હતી, પરંતુ હેની વર્તણૂકની બીજી બાજુ પણ ત્હેણે જાણતી હતી. તે કામપણ દુર્ઘટ કાર્ય સંભાળી શકી શકે ત્હેવો હતો. આમ જતાંજ મનજ ના કહેતું હતું, કાંઈ અવર્ણનીય લય હેને પાછી ફેરવતો હતો. જતાં શ્વેતભાનુએ ત્હેના હૃદયમાં તો ઉડી અસર કરી હતી. હેના જેવો પ્રેમ કાંઈએ દેખાડ્યો નહોતો. તે દૃઢ મનનો હતો તેથી તે સમજ કે ઉજલું લવિષ્યને ડારકીર્દી કરી શકે તેવો તો છે અને પોતે હેને અ રસ્તે દોરી શકે તેમ પણ છે. પણ કાંઈ આશા આપી નહીં.

શ્વેતભાનુ—ત્હમે મ્હારા વિશે જે સાંભળ્યું છે તેનો વિચાર કરો છો નહીં ?

સુવાસિની—એમ પણ હોય.

શ્વેતભાનુ ચૂપ રહ્યો. જે દિવસે સુવાસિની માટે શરત કરી હતી તે દિવસ સાંભર્યો અને પરિણામે શરમાયો. એક વખત તો બધું કહી દેવાનો વિચારજ કર્યો હતો, પણ હવે તો એ એ વાત જાણે તે કરતાં મરવું જોઈતર. અને તેજ વખતે મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે જે રમેશ ને મહેશ બેમાંથી કાંઈપણ એ વિશેની વાત હેને કરશે તો હેમની જીંદગી ઝેરમય કરીશ, કારણ અત્યારે શ્વેતભાનુ શરત જીતવા માટે પોતાનો પ્રેમ નહોતો દેખાડ્યો. આજ લગી જે લાગણીનો ત્હેને અનુભવ નહોતો ત્હેવી લાગણી ત્હેના મન ને તનમાં પ્રસરી ગઈ હતી. અત્યારે જગતમાં હેનું સર્વસ્વ સુવાસિની હતી. સુવાસિનીના પ્રેમ ખાતર આખું જીવન આપવા, માથું આપવા તૈયાર હતો.

શ્વેતભાનુ—ત્હમને હેનીજ શીકર છે ને ?

સુવાસિની—હા. એજ.

શ્વેતભાનુ—પણ ત્હમે જાહેને સારો માણસ કહ્યો છો તે હું હોઉં તો

સુવાસિની—જે મનુષ્યને પોતાના એકલાના આત્મવળ ઉપર વિશ્વાસ નથી તેના ઉપર મ્હને શ્રદ્ધા નથી. જે એક મનુષ્યનું ભવિષ્ય, વર્તણૂક અને કારકીર્દીનો આધાર સ્ત્રીના ઉપર રહેતો હોય તો તે લુલો આધાર છે. દદતાને સાડું મનુષ્યે ઇશ્વર ઉપર આધાર રાખવો જોઈએ.

શ્વેતભાનુ—ત્હમાડું માનવું હેવું ભલેહો. મનુષ્ય સ્વભાવજ એ વાતને હસે છે. જે ઇશ્વરનું અસ્તિત્વજ છે તો તેજ ઇશ્વર ત્હમને મ્હારા માં મનુષ્યતા લાવવાને આ લાગ આપે છે.

સુવાસિની—એવાખતમાં હું ત્હમને મદદ આપવા યત્ન કરીશ. પણ ત્હમેતો મ્હારો પ્રેમ માગોછો તેકાંઈ માંગવાથી મળતો નથી. એતો જે સ્વાભાવિક રીતે થતો હોય તોજ બને. હેવી બાખતમાં મનુષ્ય સ્વતંત્ર નથી.

શ્વેતભાનુ—બાજબી કહેજો. ત્હમે મ્હને ના ચાહી શકો ?

સુવાસિની કાંઈક શરમાઈને શ્વેતભાનુનું હૃદય ઉઘાળા મારી રહ્યું. પણ સુવાસિનીને તરતજ ભાન આવ્યું ને બોલી. “ત્હમે બાજબી કહેવાનું કહોછો તો હું કહુ છું કે જે મનુષ્ય તરફ મ્હને માનવી લાગણી ના હોય, જે મનુષ્ય ખરાય ટેવતો ગુલામ બની રહ્યો હોય તેને હું કદી ચાહી શકુંજ નહીં.”

શ્વેતભાનુ શરમાતે બોલ્યો—ત્હમે મ્હારી ટેવ—

સુવાસિની—હા, એ ટેવની વાત કહું છું.

ધણીજ ઈતેજનરીથી તે બોલ્યો “ સાંભળો. જે ત્હમે મ્હારી સાથે લક્ષ કરવા કબૂલ થાવ તો આજથી કોઈ પણ જાતનો કેદ નહીં કરે.

સુવાસિનીએ તેના સ્હામું જોયું ને તેની આંખોમાં અમી જણાઈ.

“ હું કહું છું તે સત્યજ કહું છું. કોઈ પણ આશા ઉત્પન્ન કરે હેવા હેતુનીજ મ્હને જરૂર છે. એ જે મળે તો આખું જ્ઞાનંડ જીતવા શક્તિવાન છું. ત્હમે કબૂલાત આપો, તો અત્યારની ધડીથી કોઈપણ જાતનો કેદ ના કરવા મ્હારું વચન આપું છું.”

સુવાસિની—જે એક ચીજ ખરાય છે, તે ખોટી છે એમ જણાય તો મનુષ્યે તે ખોટું છે એટલા માટેજ તેથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે કોઈપણ કુટેવ ધર કરી બેઠી હોય તો તે કાઢી નાખવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ‘મીઠા સાડું નહીં પણ પોતાના માંન માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

શ્વેતભાનુ—તહમે મ્હોટી વાત કહો છો. કાંઈ પણ આશા ઉત્પન્ન કરે હેવું કારણ મળ્યા શિવાય મનુષ્ય તેમ કરી શકે નહીં. મનુષ્યને પછી આધાર શો ?

સુવાસિની—પોતાના મનુષ્યત્વનો આધાર.

શ્વેતભાનુ—મનુષ્યત્વમાં માનવાનું શું કારણ ? જો તહમે મ્હારી સાથે લગ્ન કરવા ના કહો તો પછી મ્હારે જીવવાનું શું પ્રયોજન છે ? ખરું છે કે કાઉન્સિલમાં સલાસદ્ થવા પ્રયત્ન કરું છું પણ તે તો હું ધિક્કારું છું. અરે કાઉન્સિલમાં તો અફલવાળા આવે હેવું કાંઈજ નથી હેમાં તો ગધેડાનું પુછકું આમળે હેવા પણ હોય છે. ઇશ્વરને મનુષ્ય ઉપર શ્રદ્ધા રાખવાનું જો કહો તો તે માત્ર તહમારા સ્વહાસમાં રહેવાથીજ બને એમ છે.

શ્વેતભાનુ નાલાયક તો જણાયો. બહાદુર અને હીમ્મતવાન મનુષ્ય પછી તેની સ્થિતિ ગમે તે હોય, તેનેજ તે મોડી એમ હતું. શ્વેતભાનુથી તે નારાજ થઈ હતી. છતાં હેવું યોગ્યું ખુશામત કરવા જેવું હતું ને તે દરેક સ્ત્રીને પસંદ પડે છે. આ હીમ્મતવાન કહો કે બહાદુર કહો હેવા શ્વેતભાનુનું લવિષ્ય તહેનાલાથમાં હતું. ઉચ્ચ આશય ને આશાઓ જો તહેનામાં ઉત્પન્ન થાય તો તે શું ના કરી શકે એમ હતું ? દેશમાં હેવું નામ ઘેર ઘેર યોગાય હજારો દુઃખી નિરાધાર મનુષ્યો તહેને આશીર્વાદ દે અને પોતાના દ્વારા જે જે ઉચ્ચ ભાવો હોય તેઓપર મનુષ્યમાં બહાર ખીલી નીકળે. સુવાસિનીને શ્વેતભાનુની જાંદગી જો તે કહે છે તેમ થાય તો અગ્નયણી જેવી થાય એમ લાગ્યું. સુવાસિનીને લાગ્યું કે જો હું તહેની પાસે હોઉં તો તે કહે છે તેમ જરૂર કરે અને વળી શ્વેતભાનુ એ તહેના સ્ત્રીપણાને ઉદ્દેશીને કહ્યું હતું તેથી વધારે ખાતરી થઈ. દરેક સ્ત્રી જે પુરુષને તે સ્હાય છે તહેને દદ, હીમ્મતવાન ને ભવ્ય જોવા ઇચ્છે છે. તે નંખળા પુરુષ ઉપર સ્વામિત્વ ભોગવવા કરતાં હાવો પુરુષ તહેના ઉપર સ્વામિત્વ ભોગવે તે. વધારે પસંદ કરે છે. આ વખતે તે શ્વેતભાનુની દરેક ખોડય ભૂલી ગઈ, પણ માત્ર તે કેવો થઈ શકે તહેનોજ વિચાર તહેને આવ્યો.

અત્યારે તહેના દરેક દુર્ગુણ ટંકાઈ ગયા ને તે માત્ર દદ ને હીમ્મતવાનજ જણાયો. વખતે તે ખાનગી કારભારી કે દીવાન પણ થઈ શકે એમ લાગ્યું. હેનામાં આ લાયકાત નો હતીજ. હાયા માણસની

વગ બેહદ હોય છે ને આખી રૈયત અરે પ્રજનનું ભહું કરી શકે, ને વળી શ્વેતભાનુ તેને ચ્હાતો હતો. અત્યારનો શ્વેતભાનુ પહેલાં હોને ઘેર આવ્યો તે શ્વેતભાનુ નહોતો. આજે તે દેગ કુરે છે એમ કાઠ કહી શકે એમ નહોતું. શું સુવાસિની ત્હેને ચ્હાતી હતી ? બીજનઆ કરતાં હાણે જુદીજ રીત્યેજ પ્રેમ દર્શાવ્યો હતો અને જો તે હોને તર-છાંડ તોપણ ઘણીજ દીલગીરીથી તેમ કરી શકે એમ હતું.

આમ છતાં ત્હેને ભય રહતો હતો. એકાંતમાં વિચાર કરવા માંગતી હતી. પોતાનું હૃદય શું કહે છે તે જાણવા માંગતી હતી. ને વળી જન્માર્દનને આ વાત કહેવાને ઇચ્છતી હતી. હાવી ઇચ્છાથી તે શું હોને ના ચાહવાનું કારણ હતું ? તે કહી શકાય તેમ નહોતું. પોતે જે જે પવિત્ર માનતી હતી તે બધી શ્વેતભાનુ ધિકારતો હતો અને તેથી પોતાનું હૃવન હેવાને અર્પણ કરવા તે તત્પર નહોતી. પણ આ વાતની ઉજળી બાજુ પણ હતી. શ્વેતભાનુ ત્હેને ચ્હાતો હતો ને તે વિચારથી ત્હેનું હૃદય આનંદમાં ઝેલા ખાતું હતું. આ વિચારે ત્હેને આવ્યા તેવાજ આદ્યા ગયા. શ્વેતભાનુ ત્હેના મનની વાતનો પાર પામી ગયો. કારણ આ બે સ્ત્રી પુરુષના સ્વભાવ સરખાજ હતા. જો કે ત્હેમની દેખણી હૃવનનો ઉદ્દેશ વિગેરે તદ્દન જુદાં હતાં. શ્વેતભાનુ ત્હેના તરફ ધ્યાનથી જોઈ રહ્યા હતા. હેના મનમાં શા વિચાર આવે છે તે જાણવાને પ્રયત્નજ કરી રહ્યા હતા. જે વાત મૂળ મશકરીમાં ઉપાડી હતી ત્હેણે હવે ગંભીર સ્વરૂપ પકડ્યું હતું. શ્વેતભાનુ સુવાસિનીને ખરા દીલથી ચ્હાતો હતો. છેવટે તે બોલ્યો “ ના હું ત્હમારો જવાબની રાહ જોઉં છું. અને એકજ જવાબ માગું છું. તોજીકાઈ વાપરતો હોઈ તો માફ કરજો પણ મ્હારાથી અગ્નપ્રયેજ બોલાઈ જવાય છે. હું જાણું છું કે જાહેવી રીત્યે મ્હારે બોલવું જોઈયે તેમ હું બોલતો નથી, કારણ જરૂરને લઈનેજ આમ બોલું છું. હું જાણું છું કે હું કેવો નાજાયક છું. હા પણ હું ખરા દીલથી વાત કહું છું. હું ત્હમારી પગની રજ બરો-બરે છું. સુવાસિની ? મ્હને જવાબ આપો, આશાયુક્ત કાંઈ કહો. ”

સુવાસિની—ના, તેવું હજી હું કાંઈ ના કહી શકું.

શ્વેતભાનુને સ્હેજ આશા ઉત્પન્ન થઈ ને નાસ્તિકવાદી હતો છતાં પ્રભુને ધન્યવાદ આપવા મન લક્ષ્યાયું. સુવાસિનીએ કહ્યું—“મ્હને વિચાર કરવાનો વખત જોઈયે. મ્હારે કાકાને પૂછવું જોઈએ. માફ કરો પણ હવે મ્હારે કામ છે તે જાઉં છું. મ્હારે—

સ્વેતલાનુ-હું સમજ્યો. કીક માફ કરજે હું જાઉં છું. રજા લઉં છું.

સુવાસિની મિરાશ થઈ. આમ એકદમ ચાલ્યો જાય છે ? મહારો છેવટનો વિચાર પત્રથી જણાવીશ એમ એ ધારતો હશે ? સ્વેતલાનુ ત્હાર પછી એકદમ ઘરમાંથી ચાલી નીકળ્યો. ઉધમાં, સ્વપ્નામાં ચાલતો હોય તેમજ ચાલવા માંડ્યું. જે ખીના બની તે સાચી હતી કે આતે સ્વપ્ન છે તે પોતે સમજી શક્યો નહીં. સુવાસિની આગળ પોતાનો પ્રેમ જણાવ્યો હતો તે તેને કાંઈક આશા જેવું લાગ્યું હતું. ખીજની માફક ઘસીને ના નહોતી કહી તેમજ તરછાડ્યો પણ નહોતો. વખત ફેરલો ગયો ફેરલો નહીં તેનું ભાન નહોતું રહ્યું કારણ મનનો ભાર ઉતરી ગયો હતો. જગત અધુ દૃષ્ટિમાં અદલાલું જતું લાગ્યું, સુવાસિનીને ના કહેવી હોત તો ચોખ્ખી ત્હાને ત્હાંજ કહી દેત. આટલીવાર થો-ભત નહીં, પણ આશાયુક્ત બોલી છે, ભરવસ્તિવાળા, રસ્તે કાંઈ જોયા કે સાંભળ્યા વિના ચાલ્યાજ જતો હતો, એકજ વિચાર, એકજ આશા ધોળાયા કરતી હતી. અડધા પુણા કલાકમાં મંડળીના મકાને આવી પહોંચ્યો. આ દરમ્યાન કાંઈ ભાનમાં આવ્યો. શંકા ઉત્પન્ન થવા માંડી, ભય થવા માંડ્યો. ઉચાટ જતો રહ્યા એટલે નીશા કરવા મન દોડ્યું તે નોકર પાસે કોકિદન મંગાવવાની તૈયારી કરતો હતો. એટલામાં સુ-વાસિનીને આપેલું વચન યાદ આવ્યું. મન કહેતું હતું કે હજી કંઈક હજી વચન આવ્યું છે. લમણાં તો નીશા કરી લે. પછીની વાત પછી છે. ચાકરને ખૂબ પાડી બોલવા જતો હતો પણ વળી મન પાછું હઠ્યું " ના નીશા કરે તો ફરી જ્હારે પાછો લેને મળું ત્હારે શરમાવું પડે. હવે છેક નમળા મનનો તો નહીં થાઉં."

તે રાત્રે તે ભાગ્યેજ ઉઠ્યો. આશા, ભય ખુશી, દીલગીરી નીજેરે વારંકરતી મનને અસર કરતાં હતાં તે પાછું મન નીશા કરવા તરફ દોડતું હતું. એક વખત તો જતે ઉઠી પાનને કોકિદન લઈ આવ્યો પણ શું કરતો હતો તેનું ભાન થયું કે તરતજ ઉઠી, બનાવેલું પાન કોકિદન સાથે જ્હાર ફેંકી દીધું. હેની જીંદગીભરમાં લાવી રાત્ર્ય હજી ભાગ્યેજ પસાર કરી હશે. કાંઈક વાંચવા પ્રયત્ન કર્યો પણ માત્ર એક પછી એક વર્તનમાનપત્ર તથા પુસ્તક લેને પાછાં મૂકે. સહવાર થયું પણ મન સ્વસ્થ નહોતું થયું. હવે તો મનને શંકા ઉત્પન્ન થઈ. જીવનું અસહ્ય લાગ્યું.

“હાનું કારણુજ આ અનિશ્ચિતતા છે. જો હેણે પરણવાની હા કહી દીધી હોત તો તે નીશા તરફ મન તલપાપડ થાય છે તે બીલ-કુલ મણુકારતજ નહીં, પણ આતો શું કરવું તે સમજ પડતી નથી.”

હાવો વિચાર તો આવ્યો પણ મનને લાગ્યું કે “અરે! હું શ્વેતભાનુ જહેણે જાંદગીભર સ્ત્રીને ધિક્કારી છે તે અત્યારે આમ કેમ બની ગયો? અંહ-શું મ્હારું લવિષ્ય એક સ્ત્રીની હા કે ના ઉપર આધાર રાખે? મ્હારા ઓળખાણુવાળા મ્હને કેવો ધારશે?” રમેશને મહેશ ત્હેને સાંભર્યા ને લાગ્યું કે વખતે બધી વાત એ એ જણુ કહી દેશે તો? એકદમ સુવાસિનીને એક કાર્ડ લખી દીધું કે આજે સ્થાંજરે હું મળવા આવીશ. કાગળ જાતે જઈને ટપાલમાં નાંખી દીધો. ત્હાર પછીજ કાંઈક શાંત થયો. ખાકીનો વખત ખીજાઓને કાગળ લખવાના હતા તે લખવામાં કાઢ્યો. જમ્યા બાદ લાયબ્રેરીમાં ગયો, બજારમાં આથડ્યો ને બરાબર છએક વાગતાં શુભારે જનાર્દનને ઘેર ગયો. જેહવો તે ઘરમાં પેડો કે તરતજ નોકરે કહ્યું કે શેઠ ત્હમને સાંભારે છે ને રાહ જોઈનેજ બેઠા છે. આથી મનમાં ધ્રાસ્કો પડ્યો કે સુવાસિનીએ બધી વાત કહી હશે ને ધર્શાને ના કહેવા સાંજે એ બોલાવે છે. પણ એટલામાંજ રસ્તામાં સુવાસિની મળી ને હેના મ્હાં ઉપરથી હકીકત જાણુવા પ્રયત્ન કર્યો. સુવાસિની ચાલી ચાલી છેક હેની નજીક આવી ને પછી બોલ્યા ચાલ્યા વિના ઉભી રહી.

શ્વેતભાનુ—સુવાસિની?

સુવાસિની—કેમ?

સુવાસિનીની આંખોમાંથી કાંઈ હેવી તો અમી ટપકતી હતી કે શ્વેતભાનુ બોલ્યાંચાલ્યા વિના ઉભો રહ્યો. કાંઈ હેનાથી બોલીજ ના શકાયું. કારણુ શું? જગતમાં, સુંદર ને પવિત્ર સ્ત્રીના પવિત્ર પ્રેમ કરતાં કોઈ દિવ્યશક્તિ નથી. જગતમાં કોઈ પણ લક્ષ્ય વિનાના દુષ્ટમાં દુષ્ટ પુરુષને સ્ત્રીનો પવિત્રપ્રેમ અનેક સુકૃત્યો કરવા દારે છે. સ્ત્રીને કોઈક અણુધડ સ્વાર્થીએ નરકનું સ્થાન કહેલું છે. કોઈ સમજી જાની વિરલાઓએ સ્ત્રીને, સંસારનું સ્વર્ગ કહેલું છે. કખીરની કડીઓ બાદ આવી—

“નારી નિન્દા મત કરો, નારી નરકી ખાણુ,
નારીસેં ઉત્પન્ન ભયે, ધુ, પ્રહ્લાદ સમાન.”

આદમ ને હવેની વાતમાં સ્થાને જગતમાં પાપ મેદા કરનાર કહી છે પરંતુ ખરી રીતે સ્ત્રીજ જગતમાં પાપો ધોનાર દેવીજ છે. હાવા વિચારોથી શ્વેતભાનુ, જે અત્યારે જમીન જગ્યા આપે તો અંદર પેશી જવા તૈયાર થયો. અભિમાની ને મગરખ હતો છતાં પણ અત્યારે તો જે વિચારેને એ વિધારતો હતો તેજ ધણા સારા લાગ્યા ને કહ્યું “સુવાસિની? મહેને તહમે નવું જીવન બદલ્યું છે. મહારે તહમને એટલુંજ કહેવાનું છે કે જે કે તહમને છાજું હોવો તો હું નક્કી, પરંતુ તહમારા લાયક થવા હું બનતો પ્રયત્ન કરીશ. જે વચન ગઈ વખત મહે આપ્યું છે તે હું પાળીશ. હા. જરૂર જરૂર પાળીશ. અને જે ઈશ્વર જેવું કાંઈ હોય તો હું તહેને ઓળખવા પ્રયત્ન કરીશ.”

ધણી માનની લાગણીથી આમ બોલ્યો. સ્ત્રી શબ્દોમાં ઢાંગતો એક છોટો પણ નહોતો.

શ્વેતભાનુ—સુવાસિની? તહમને હવે તો શક નથી રહેતોને?

સુવાસિની—ના. કાંઈપણ શક હવે નથી રહેતો. તહમે જે કહે છે તે હું માનું છું, પૂર્ણ રીતે, બેધડક માનું છું.

શ્વેતભાનુ—ત્યારે મહેને આહોછાને?

સુવાસિની—અલખત.

શ્વેતભાનુ અત્યારે સ્વર્ગમાં બેઠો હતો. નિરાશા, દુઃખ સધળું જતું રહ્યું ને હેના જીવનને નવું રૂપ આપ્યું. જનાર્દન પાસે ગયો તો ત્યાં ધણા આવકાર સાથે તેની સાથે વાતચિત કરી. સુવાસિનીનાં લગ્ન હેની સાથે કરવા ધણીજ ખુશી દેખાડીને તે દિવસે જમ્યાપાદ તે સંબંધીજ ધણા વખત સુધી વાત કર્યા કરી. સુવાસિનીને શ્વેતભાનુને દેવી તે કાંઈ નહાનીસુની વાત નહોતી. શ્વેતભાનુ વિશે દરેક તરેહની વાતો હેણે સાંભળી હતી, પણ હેની બોલવાની છટા, મુખમી ગંભીર દેખાવ, વિગેરેથી જનાર્દનની ખાત્રી થઈ કે જે કાંઈપણ સુવાસિનીને લાયક હોય તો તે આજ છે. વખતે મનમાં કાંઈ અંદેશો રહ્યા હશે પણ સુવાસિનીની પસંદગી થઈ હતી ને એ પસંદગી જહેવી તહેવી હોયજ નહીં તે વિશ્વાસે હવે અંદેશાને દૂર કર્યો. સુવાસિનીલગ્ન પછી સાસરે જવાની, ત્યાં રહેવાની ને તેથી કરીને જનાર્દનને ઘરમાં ખોટા પડવાની, આ વિચારે લગ્ન તટકાળ કરવાં મુસ્તવી રાખ્યાં પણ શ્વેતભાનુને સુવાસિનીની મરજી જેમ બને તેમ જલદી લગ્ન કરવાની બેઠી તેથી રક્તો કાઢ્યો કે શ્વેતભાનુએ હેની ઈચ્છા હોય તો હાલ-

મીન, કે પછી લગ્ન થયા પછીથી જનાર્દનને ઘેરજ રહેવું. બદ્ધ
શ્વેતભાનુને ત્યાં રહેવાને હેણે આગ્રહજ કર્યો. શ્વેતભાનુએ આ આ-
ખતમાં વાંધા લીધો નહીં.

રાત્રે જન્માખ્યાદ વાતોથી પરવારી શ્વેતભાનુ ત્યાંથી ઘર તરફ
જવા નીકળ્યો. વાતાવરણમાં અલૌકિક સંગીત હેને સંભળાવવા લાગ્યું.
જાણે દેવતાઓ દુંદુભી નાદ કરતા હોય તેમ લાગ્યું. સુવાસિનીના
બોલોના ભણકારાજ વાગ્યા કરતા. જાણે સ્વર્ગનાં દાર હેને માટે ખુલાં
ના થયાં હોય તેમ હેની ભૂતકાળની જીંદગી ધૂમાડાના ગોટા માફક ઉડી
જતી જણાઈ. વર્તમાન કે ભવિષ્યકાળને લીધે ભૂતકાળ કાંઈ એમ
ભૂસાતો નથી. આજે નીશા કરવાનું ખીલકુલ મનજ ના થયું. નિર્દોષ
ખાગકને જહેવી ઉંધ આવે તહેવી ધસધાસાટ ઉંધ આવી ને સહવારમાં
ઉઠતાંજ મન ધણું પ્રકુદ્ભ જણાયું.

પ્રકરણ ૮ મું.

ચાર મિત્રો.

જનની તિથિ વૈશાખ માસમાં નક્કી કરવામાં આવી હતી.
શ્વેતભાનુ આ દરમ્યાન નવરો બેશી નહોતો રહેતો. વર્તણૂક
એટલે દરજ્જે બદલી હતી કે પહેલાંનો શ્વેતભાનુજ ના હોય. હેનાં દરેક
ભાષણો ઘણાં પ્રસંશનીય ગણાયાં ને જ્યાં જ્યાં જતો ત્યાં પોતાની
વર્તણૂકને શબ્દોથી સાત્વિક છાપ પાડવા લાગ્યો. તૂતનપુરમાં હાલ
પોતાની મંડળી તરફથી કાઉન્સિલમાં જવા સાર ભાષણો કરવાનાં હતાં
એટલે પોતે ત્યાં ગયો હતો. જનાર્દન તથા સુવાસિનીને હેનાં ભા-
ષણો સંભળવા ઘણી ઇચ્છા હતી તેથી તે પણ ત્યાં ગયા હતા. ભા-
ષણમાં સ્હામા મતનાં પણ ભાષણો થવાનાં હતાં. એક દીવસે અસ-
ખ્ય લોક બંને ખાનુના મતનાં ભાષણ સંભળવા એકઠા થયા હતા.
શરૂઆતમાં સ્હામા મતનાં વિસ્મય કરી નાંખે હેવી છતાંને દલીલોથી
પોતાનો મત પ્રતિપાદન કરવા ભાષણ આપ્યું. લોકોએ ઉપરા ઉપરા
ખુશાલીના પોકાર કર્યા. પછી શ્વેતભાનુનો વારો આવ્યો. હાલ થતાં

લોકોએ હેને પણ ખુશાલીના પોકારોથી વધાવી લીધા. ખેલા લાપણુ કરતાની અસર લોકનાં મન ઉપર તાજી હતી. શ્વેતભાનુ એથી વધારે શું કરી શકશે તે બધાને શકા હતી શ્વેતભાનુ બોલવા ઉભો થયો. ચારે તરફ નજર ફેરવીને છેવટે સ્થાને સુવાસિની બેઠી હતી ત્યાં આવી નજર ઠરી. કોઈ અતુલ બળ સ્પર્ધુ હોય, કોઈ અલૌકિક શક્તિ આવી હોય તેમ તરતજ ત્હેના શબ્દો, ત્હેની બોલવાની ઢબ ને છટા, ત્હેની દલીલોમાં દિવ્ય શક્તિ આવીને શરવાતમાંજ ચોડાંજ વાક્યોથી લોકના મન ઉપર સચોટ અસર કરી. ખેલાનું લાપણુ વિસારે પડી ગયું ને લોક એક ચિત્તે, એક શ્વાસે શ્વેતભાનુ તરફ જોઈ જ રહ્યા. અને સાંભળ્યાજ કર્યો. લાપણુ પુરૂં થતાં લોકોએ ગંભીર ગર્જના કરી એકે અવાજે ખુશાલીના પોકારો કર્યા ને નૃતનપુર તરફથી એજ લાયક છે એમ સર્વેને નિશ્ચય થયો.

લોક વિખરાયા પછી ઘણા જણ હેને મુખારકબાદી આપવા હેની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યા. લોકોનાં વખાણુની હેને દરકાર નહોતી એતો માત્ર આ ટોળામાં બીજાનેજ શોધતો હતો, ને જતેને શોધતો હતો તેજ સ્ત્રી સુવાસિની જનાર્દન સાથે ત્યાં આવી પહોંચી અને ત્હેને જોતાંજ શ્વેતભાનુનું હૃદય ઉછાળા મારી રહ્યું. સુવાસિનીના મુંદાં ઉપરથીજ તે કળી ગયો કે તે શું કહેવા આવી છે. બધીવાત પડતી મુકા સુવાસિની તરફ ગયો, કાંઈ બોલ્યા વિના તે શું કહેવા માંગે છે તેની વાટ જાંઘ ઉભોરહ્યા. સુવાસિનીએ ધીમે રહીને કહ્યું. “હું મગરૂં થાઉં છું.”

શ્વેતભાનુ—ત્હમારી ઉમેદ ખર આવી ?

સુવાસિની—મહે કહ્યું હેનો અર્થજ એ છે.

સુવાસિનીએ સાચુંજ કહ્યું હતું. તે દિવસે શ્વેતભાનુ જહેવો હેને લાગ્યો. ત્હેવો કોઈ દિવસ નહોતો લાગ્યો. હેની લાગણી હેના તરફ ઘણીજ થઈ. શ્વેતભાનુ વિશેની દરેક વાત જૂઠી ગઈ; માત્ર હેની સાથે સંબંધ થવાથી ભવિષ્યનાજ વિચારો હવે ત્હેને આવ્યા અને વળી આ બધાનું કારણ—શ્વેતભાનુમાં હાવા ફેરફારનું કારણ પોતેજ છે એ વિચારથી તો ઘણીજ ખુશ થઈ. શ્વેતભાનુમાં જે છુપું મનુષ્યત્વ રહેલું છે અને તેથી કરીને જે મહાન કાર્યો તે કરશે, તેને ઉત્તેજિત કરી જહાર આણવાનું માન પોતાને છે એ વિચારે ત્હેનું મન ઘણું પ્રવૃત્તિત થયું. ત્હેની આંખ્ય આગળ દનિહાસમાં જે મહાન પુરૂષો થઈ ગયા

તહેમની કાકીદી તરવા માંડી અને તહેને ખાત્રી થઇ કે શ્વેતભાનુ હેવા-
ઓથી બીલકુલ ઉતરતો નથી. શ્વેતભાનુએ હેને કહ્યું હતું કે જો તહે
મહારી સાથે જીવન ગાળવાનું વચન આપોતો હું ગમે તે કરી શકું;
આ વાતની હવે હેને ખાત્રી થઇ, કે એ નક્કી મહાન કાર્યો કરશે.
અને તેમ થવાનું કારણ ઇશ્વરે તહેને બનાવી તેથી તહેને હર્ષાશ્રુ આવ્યાં.
જનાર્દન, શ્વેતભાનુને સુવાસિની ઘર પાસે હોવાથી ચાલતાંજ ગયાં.
સુવાસિનીને, પોતે અદ્ધર ચાલતી હોય તેમ લાગ્યું. પોતાનું જીવન
મહાન કાર્ય માટે નિર્માણ થયું છે એમ લાગ્યું. જનાર્દનને, જેજે
શ્વેતભાનુ ભાષણમાં બોલ્યો તે બધુંતો માન્ય નહોતું પરંતુ તહેને પણ
ઉંડી અસર થઇ હતી. પોતાને હાલો જમાઇ મળ્યો તેથી આનંદ થયો,
મગ્ન થયો અને સુવાસિનીએ જે પસંદગી કરી છે તે ખરી છે
એમ સમજ્યો.

શ્વેતભાનુએ જે વચન સુવાસિનીને આપ્યું હતું કે નીશા નહીં
કરું તે તહેણે અત્યાર સુધી બરોબર પાળ્યું હતું. ઘણી વખત મન
લલચાએલું પણ ખૂબ માર્યું હતું. હેના ઓળખીતાઓ, નીશા છોડી
દીધો હતો તે માટે કાંઈક મશ્કરીમાં હેને ઉડાવતા પણ સહન કરી
રહેતો. આમ જે વાત મૂળ અધર્મિત મશ્કરીમાં થઇ હતી તે હાલ
હેના જીવનના ઉદ્દેશની એક મહાન શક્તિ થઇ પડી હતી. છતાં એક
વાતની બહીક શિવાય તે દરેક રીત્યે હમણાં સુખી હતો. જે સરત
કરી હતી તે યાદ આવતી ત્હારે તે ઘણું શરમાતો અને ડરતો હતો
કે રખેને તેવાત સુવાસિનીને કાને જાય. જનાર્દન તથા સુવાસિનીએ
લખ કરવા હા કહી ત્હાર પછી ઘણી વખત મહેશ, રમેશ તથા
ઇન્દુને મળવા તહેને ઉત્કંઠા થઇ હતી, પણ લાંબા વખત સુધીએ લા-
ગજ ના મળ્યો, અને ખાસ તહેમને એ વાત કહેવાને સારું તો તે બહુજ
ધર્મીજન હતા.

છેવટે એક દિવસ અનાયાસે ચારે એકઠા મળી ગયા. મંડળીના
મંદાનમાં મેળાપ થયો ને એ ચાર શિવાય બીજું કોઈજ દેહાં નહોતું.
અહીં આવ્યો તે પહેલાં સુવાસિનીને મળીને આવ્યો હતો. મહેશ કે
રમેશને એ આવ્યો તે પસંદ પડ્યું નહીં, કારણ જ્યાં હેમને ધક્કા
પડ્યા હતા ત્યાં હેને માનને આવકાર મળ્યો હતો. મહેશને રમેશને
પોતાના ઉપરજી ગુસ્સો આવ્યો કે જો આપણે હેને આમ ચલાવ્યો
ના હોત તો આ વાત બનત નહીં. અત્યારે શ્વેતભાનુના આવ્યા પહેલાં

તે હેનીજ વાતો કરતા હતા. ધણાખરાની માફક તેઓ પણ એ હજી ઢાંગજ કરે છે, વેષજ લગવે છે એમ સમજતા હતા. જે માણસે નીશાના જોરમાં પોતાની સ્ત્રી વિશે, જગત વિશે હાવા વિચારે છતાં, એક સાધારણ મશ્કરીમાં શરત મારી હતી, તે આમ ખરેખરી રીત્યે, જે સ્ત્રીએ હેમને ધક્કા માર્યો હતો, ત્હેનો પ્રેમ સંપાદન શી રીત્યે કરી શકે? માત્ર આતો શરત છૂતવા ખાતરજ વેષ લગવ્યો છે એમ તેમનું માનવું હતું. ઈન્દુ બોલ્યો—“હુંતો એ ખરા અંતઃકરણથી વર્તે છે એમ માનુ છું, મશ્કરીનો ઠૂઠો થઈ ગયો છે, અને ખરૂં પૂછો તો હુંતો ખુશી થયો છું કે સુવાસિનીએ હેને પસંદ કર્યો છે. શ્વેતભાનુ સુધરી જશે ને એક મહાપુરુષ થશે!! રમેશ—હું એ વાત માનતો નથી. વાત્ર પોતાનો સ્વભાવ છોડે નહીં. હુંતો એ વેષ લગવે છે એમજ સમજું છું. હા, પણ નીશો કરવો છોડી દીધો હોયતો તેતો માની શકાય છે. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા તે ગમે તે કરી શકે એમ છે. છેવટે ફારસ થશે એમ મ્હને તો લાગે છે.

મહેશ—ફારસ થાય એતો હું નથી માનતો. શાથી એમ થાય? એતો હવે શ્વેતભાનુ હેને પૈશે તાકડધિન્ના કરશે.

રમેશ—હવે તો વાત છેક આવી છે માટે હેને અટકાવવાનો ઉપાય કરવો જોઈયે.

ઈન્દુ—હવે લગ્ન થતાં કેમ અટકે? આપણે ધારીયે તોએ એ હવે પરણતાં ના અટકે. સુવાસિની ખરા પ્રેમથી હેને મ્હાય છે.

રમેશ—તેટલા માટેજ સત્ય વાત સુવાસિનીને જણાવવી જોઈયે.

ઈન્દુ—એ જાનેજ નહીં. આપણે એ વાત જહાર ના પાડવા વચન આપેલું છે.

રમેશ—મશ્કરીમાં વચન આપ્યાં હોય તે વચન ના કહેવાય. કોઈ સ્ત્રી પોતાનું જીવન ખગાડતી હોયતો તેમ આપણે ના કરવા દેવું જોઈએ કારણ શ્વેતભાનુ હેની જીંદગી ધૂળધાણી કરશે.

ઈન્દુ—મ્હારૂં હેવું માનવું નથી. શ્વેતભાનુને ખરા પ્રેમની લગ્ની લાગી છે તેથી કરીનેજ તે નમુનેદાર પતિ નિવડશે.

રમેશ—શ્વેતભાનુ તે કોઈ દિવસ પ્રેમમાં પડે? પ્રેમ શું ચીજ છે તેજ એ જાણે એ અશક્ય વાત છે. જે માણસે હાવી નીચ શરત કરી છે તે સુવાસિની જેવીને સુખી કરશે તે માનવા લાયકજ નથી.

ઈન્દુ—ગમે તેમ હોય. એ આપણું કામ નથી ને વળી આપણે

વચનથી બંધાયેલા છીએ ને તે આપણે પાળવું જોઈએ.

રમેશ—સુવાસિની જેવી સ્ત્રીની હાંધણી ખરાબ થાય ને હાવા ખોટા નીતિના સિદ્ધાંતને આપણે વળગી રહીએ તે શું વચન તોડાયથી પણ વધારે ખરાબ નથી ?

મહેશ—મને તો એમ લાગે છે કે જે થાય તે જોયા કરવું. કદાચ હેમાં સાફ પણ ફળ આવે.

આ વાત થતી હતી તેજ વખતે શ્વેતભાનુ દાખલ થયો. આ ત્રણેને બેઠકા જોઈ હેમની તરફ ગયો. એકાદ માસમાં શ્વેતભાનુમાં ઘણો ફેર પડી ગયો હતો. હેને આશા ઉત્પન્ન થઈ હતી તેથી કરીને નવું ઇવન આવ્યું હતું. નીશા ના કરવાને લીધે તે ઘણી વખત નર-મધેશ જેવા થઈ જતો. આ મંડળી આગળ જતાં તરતજ બોલ્યો—
“ત્હમને ત્રણેને એકઠા જોઈ હું ઘણા ખુશી થયો છું અને આમ આપણે બધાએ મળ્યા એટલેતો ઘણાજ ખુશી થયો છું. મ્હારે ત્હમને કાંઈ કહેવાનું છે.”

મહેશ ને રમેશ એક બીજાના સ્થાનું જોઈને રમેશની આંખમાં દાખો જણાઈ. શ્વેતભાનુએ હેને ઘણી વખત મ્હેણાં મારેલાંને હક્કો પાડેલો તેને ભૂલી નહોતો ગયો અને વળી હવેતો જે કામમાં એ નિષ્ફળ થયો હતો ત્હમાં એ ફાળ્યો તેથી વધારે ગુસ્સે થયો.

કહેવાને ઘણો અણુગમે આવ્યા ને શરમ પણ આવી છતાં શ્વેતભાનુ બોલ્યો—“જેહારે આપણે પહેલાં અહીં મળ્યા હતા તેહારે—આપણે શરત મારી હતી.—હું—હું”

રમેશ—શરત હત્યા છું, એજ કહેવું છે ને ? એમ છે માટે હું રૂપીઆ આપવા તૈયાર છું, વાફ પણ હવે આ ફારસ બંધજ થવું જોઈએ. આપણને અણુછાજતું આપણે કયું છે અને હું પોતે હેને માટે દીલગીર છું.

રમેશના શબ્દો કરતાં હેની બોલવાની રીતથી શ્વેતભાનુ ગુસ્સે થયો પણ રમેશતો બોલ્યાજ ગયો—“કહું શ્વેતભાનુ કાના ઉપર પૈસા મોકલી આપું ?

શ્વેતભાનુ—એમ નહીં. પૈસા મોકલવાના છે તે હવે તો હું પોતેજ મોકલાવીશ. ત્હમારે કામએ મોકલવા નહીં.

રમેશ—ત્હારે હમે સાંભળ્યું છે ને ખોટું ને શું સુવાસિની એ ત્હને પરણવા ના કહી છે ?

શ્વેતભાનુ—હું કહું તે સાંભળ્ય. પૈસા હું મહારા પદરના મોક-
લીશ. ખીચ ત્રીચ વાત સાથે તમારે લેવા દેવા નથી.

મહેલું મારતો હોય તેમ રમેશ બોલ્યો—“ઓહો! એક સ્ત્રીએ
ત્હને તો બદલી નાંખ્યો જણાય છે? બોલે છે કાંઈક ને કરે
છે કાંઈક.

રમેશે હેનો પિતો ઉછળે તેવું ધણું કહ્યું છતાં શ્વેતભાનુ શા-
ન્તજ રહ્યા.

રમેશ—વારૂ, વારૂ, હવે શ્વેતભાનુ? જો તું બદલાયોજ હમ્ય
તો હવે એ કામ આટલેથીજ છોડી દે, અને જો ના બદલાયો હોય
તો કાઈ સ્ત્રીની શંદગી ખરાબ કરવાનો ત્હને હક નથી.

શ્વેતભાનુ—મહારૂ કામ હું સારી રીતે જાણું છું.

રમેશ—પણ પ્રશ્ન એ છે કે તું બદલાયો છે કે નહીં? તું ની-
તિનો ખાં, નીશાનો દુસ્મન વીગરે બન્યો છે કે નહીં?

શ્વેતભાનુ—ને બન્યો હોઉં તો?

રમેશ—કાંઈજ નહીં એટલું કે વર્તમાન પંચામાં એ છપા-
વવું જોઈયે.

શ્વેતભાનુ શાન્ત તો રહ્યા પણ અંદર જરા ઉકળતો હતો.
રમેશે ચાલુજ રાખ્યું—“હજી તું બાજી પૂરી નથી રમ્યો. શરત હેવી
હતી કે, એક નીશા બાજ, નાસ્તિક તરફ ત્હારે ત્હને મેળવવાની હતી
પણ આ તો ત્હં ઉલટીજ રીતે તેમ કર્યું છે. ત્હં વેપજ
ભજવ્યો છે.”

શ્વેતભાનુ—મ્હં શું કર્યું છે કે શું નહીં એ ત્હારે જોવાનું નથી.

રમેશ—કેમ નહીં? પણ આ લગ્નનો તાલ બધો એક મશ્ક-
રીજ ત્હં કરી છે ને?

શ્વેતભાનુ—હું ફરીથી કહું છું કે એ ત્હારૂ કામ નથી. જો
હું પૈસા અનાથ આશ્રમમાં મોકલું તો પછી વાત ત્હાંથીજ બધરહે છે.

રમેશ—અને તું એમ કહેવા માંગે છે કે તું સુધરી ગયો છે?
એમ હોય તો હું ત્હને ધન્યવાદ આપું છું.

શ્વેતભાનુ—તું જો એમ કહેવા માંગતો હોય કે હું ત્હારા જ-
વાના વિચારને મળતો છું, ત્હારા જેવા બાવલા વિચારવાળો છું તો
મ્હું છું કે મ્હં મહારા વિચાર બદલાવજ નથી.

રમેશ—ત્હારે તો તું માત્ર વેપજ ભજવે છે એમ કહેને?

શ્વેતભાનુ—ધાર્ય કે એમ હોય, તો પણ ત્હારે શું ?

શ્વેતભાનુએ મિનન ખોલ્યો હતો. મન ઉપર કાબુ રહી શકતો નહોતો તેથીજ આમ બોલ્યો. રમેશે હેને ખૂબ તેજ કરવા નિશ્ચયજ કર્યો હતો તેથી બોલ્યો “ તું કમૂલ કરે છે. આ અધું શરત જીતવા ખાતરજ છે. ઠીક. ઠીક. ”

શ્વેતભાનુ ઉંચે સ્વરે બોલ્યો. એમ હોય તો ! શું કદી ત્હમારા જગતનાં નીતિના સિદ્ધાંતો માન્યા છે ? શું હું હમ્મેશાં નથી કહેતો આવ્યો કે દરેકની અમૂક કીમત છે ?

આથી તદ્દન વિરુદ્ધજ બોલવાનો હેનો વિચાર હતો, પણ રમેશે હેને મહેબૂબાં વિગેરેથી અતિશય ક્રોધાયમાન કર્યો હતો.

રમેશ—હું ધાર છું કે સુવાસિનીએ આ જાણવું જોઈએ.

શ્વેતભાનુ—તું હેને કહેવા ઇચ્છે છે ?

રમેશ—અસંભવ. મહેને એ વિચારજ આવે છે.

શ્વેતભાનુ—ત્હારે ત્હમે બધાએ સાંભળો. જે કદી એમ કયું તો ચાંચણુ માફક ચોળી નાંખીશ. ત્હમારું જીવન ઝેરમય કરીશ. સત્ય કહુ છું. ઈન્દુ એમ કરે એમ છેજ નહીં. એ તો સમજી છે; પણ ત્હમને બેને તો નક્કી કહું છું કે યાદ રાખજો કે સુવાસિનીને આ ખબર પડશે તો ત્હમારા બેમાંથીજ કદી એમ હું માનીશ, અને ત્હમારામાંથી કીયાએ કદી તે પણ હું જાણીશ. તો પછી હેવાનો દુઃખી કરીશ કે દુનિયાં ઉપર હેવો કાઈજ નહીં હોય.

શ્વેતભાનુ જાણતો હતો કે પોતે ઉકળ્યો છે ને જે બોલી જાય છે તેનું પરિણામ હેના લાલમાં નહીં આવે, છતાં પોતાના મનને અત્યારે શું થાય છે તે જાણાવવા ખીજે રસ્તો નહોતો. પોતાના માન ખાતર પોતે બદલાયો છે એ કહેવા તે અચકાતો હતો. તેમાં વળી મહેશ ને રમેશને જઈને કહેવું કે પોતે ખરેખર સુવાસિનીને મ્હાથ છે અને જે વાત બની છે તે હવે કાઢને કહેશે નહીં એ શ્વેતભાનુ જેવાને બહુ હતું. જે આ બંને જાણા ઈર્ષ્યા ખોર ના હોત ને હેનાથી હલકા જાહેને એ ગણતો હતો હેવા ના હોત તો ત્હેણે બધી વાત કમૂલી હોત, પણ બંનેને એ તો ધિક્કારતો હતો તેથી તેમ ના કરી શક્યો. રમેશ સમજી ગયો કે આજ ત્રગી મ્હારી ગણના નહોતો કરતો પણ હવે હાથમાં આવ્યો છે. આ વાત જહોર ના જૂન્ય હિંમી

ઉત્કંઠા થઈ છે ને ડર છે. માટે હાનો લાલ લેઈ લઈ તેથી બોલ્યો—“ તું ખરેખર ને કબૂલે કે તું સુધરી ગયો છું ને હવેથી નીશા કરનારજ નથી તો તો વળી—”

શ્વેતભાનુ—ત્હારા જેવા, આંગળીના નખ જેવડાને હું કબૂલાત આપું !

શ્વેતભાનુ ઘણો ગુસ્સે થઈ ગયો તેથી આ પ્રમાણે બોલ્યો ને ત્હોનો તિરસ્કાર કરતે કરતે અદૃહાસ્ય કર્યું. પણ પાછો રમેશ જેવાના બોલવાથી પોતે ક્રોધાયમાન થયો તેથી શરમાયો. વળી બોલ્યો—“ત્હારી ભૂલ છે રમેશ ? એક સદ્ગૃહસ્થ હોય તે નીચ સાથે વાત નથી કરતો. ત્હને ત્હારા વિશે બહુ અભિમાન છે. વાહ ! બીજા કાઢને નહીં ને. હું ત્હને વચન આપીશ ? બીલકુલ નહીં, પણ ખપ્પરદાર ને વાત બહાર ગઈ છે તો. ”

રમેશ પણ ચ્હડી ગયો હતો તે બોલવા જતો હતો ત્હને અટકાવી પાછો શાન્ત થઈ બોલ્યો—“ મ્હારા તરફ ને. કેમ ? મ્હને તો ઓળખે છે ને ? યાદ રાખ્ય કે આ વાતનો એક શબ્દ ના જાય. ખાસ કરીને સુવાસિનીનેજ કાને ના જાય ને ગયો તો જરૂર સમજજે કે ત્હમે જે પુરાણો માનો છે. તેમાં જે નરક ધોર નરકનાં દુઃખો લખ્યાં છે તેથી પણ અધિક દુઃખ ભોગવવાં ના પડે. ”

રમેશ—સુવાસિની જાણશે તો પરણવાની ના કહેશે કેમ ?

શ્વેતભાનુ—ત્હોની ત્હારે શી પંચાત છે ? પણ હું કહું છું તે યાદ રાખજે. હું બોલ્યો છું તે કરીશજ. ઈન્દુ તો સમજી ને ડાહ્યા છે ને સુવાસિનીએ હેને તો નાસિપાસ કરેલો નથી. પણ ત્હમે બે ધ્યાન રાખજે.

આમ બોલી ત્રણેને આશ્ચર્યમાં મૂકી મકાન છોડી ચાલ્યો ગયો. શ્વેતભાનુ ધીમે ધીમે નીશા ઉપર કાણુ મેળવતો હતો. ખરેખર સુવાસિની એ હેનામાં ઘણોજ સુધારો કર્યો હતો. જેમ જેમ લગ્નનો દિવસ પાસે આવતો ગયો તેમ તેમ તે સુખ સગરમાં ડોલવા લાગ્યો. લગ્નને આગલે દિવસે એ જનાર્દનને ત્હાં જમવા ગયો હતો. જમ્યા બાદ એને સુવાસિની, જનાર્દન કામ પ્રસંગે બહાર જવાથી એકલાં પડ્યાં હતાં, ને વાતો કરતાં હતાં.

સુવાસિની—શ્વેતભાનુ ? ત્હમે આમ દીલગીર કેમ જણાવ્યો ?

શ્વેતભાનુ—ના, ના. કંઈજ નહીં.

સુવાસિની—તહારા મનમાં કંઈક પણ છે. નહીં તો આમ શૂન્ય મુન્ય ના લાગે. મહેને નહીં કહે ?

શ્વેતભાનુ—સુવાસિની ? આવતી કાલે આપણાં લગ્ન થશે. મ્હારે-મ્હારે કંઈ તમને પૂછવું છે. એક વચન માંગવું છે.

સુવાસિની આશ્ચર્યથી હેના તરફ જોઈ રહી ને તે શું કહે છે તે સહ જોઈ રહી.

પ્રકરણ ૯ મું.

લગ્ન પહેલાંનો દિવસ.

શ્વેતભાનુએ કહ્યું—“ સુવાસિની ? તમને મ્હારા વિશે વિચિત્ર વાતાં સાંભળી છે. તમને તે માની છે ?

સુવાસિની—તમને ના કબૂલ કંદાં કરે છે ? પણ હવે એ વાત પડતી મોકા ગઈ ગુજરીની વાત શી ?

શ્વેતભાનુ—એમ ? કેટલીક વખત મહેને એમ થાય છે કે કંઈ ભૂતકાળ જેવું હતુંજ નહીં પરંતુ એ ભૂતકાળ મ્હામે ને મ્હામે આવીને ઊભા રહે છે.

સુવાસિની—તહારી તખીયત ઠીક નથી લાગતી મહેને.

શ્વેતભાનુ—ખરૂં છે. તખીયત ઠીક નથી હેતું કારણ એ છે કે હું ઘણાજ સુખી છું. આવતી કાલે આપણાં લગ્ન થશે. તમને મ્હારાં એકલાનાં થશે. લગ્ન પછી તરતજ આપણે બધાં મુસાફરીએ જવાનાં છીએ. જેવા લાયક બધી જગ્યાઓ જોઈ આવીશું. ત્હારે હું સુખી હોઈ હંમાં કંઈ નવાઈ છે ? છતાં મહેને વિના કારણ દીલગીરી થાય છે. મન બળ્યા કરે છે. એમ લાગે છે કે વખતે લગ્ન થાયજ નહીં.

સુવાસિની ખડખડાટ હસી પડી ને બોલી—“ લગ્નની બધી તૈયારી થઈ ગઈ છે અને જોર પણ બધી તૈયારી કરવા લાગ્યા છે.”

શ્વેતભાનુ—તે તો ખરૂં, પણ ધારે કે મ્હારે ભૂતકાળ મ્હામે આવીને ખડો થાય.

સુવાસિની—એ વાત હવે પડતી મૂકા. મહેં બધું સાંભળ્યું છે, અને—જસ મહેં હવે તો વચન આપ્યું છે.

શ્વેતભાનુ—પણ ત્હમે ધારોછો તેથી પણ હું નપાટ હાઉં તો ? કાંઈક હેવી ત્હમને વાત જણાય કે તે દરગુજર ના થાય હેવી હોય તો ? કાંઈ એમ કહે ત્હમને કે હું હરામખોર કપરી ને જૂઠું છું તો ?

સુવાસિની—તો પણ મ્હને ત્હમારા ઉપર વિશ્વાસ રહેશે. ત્હમે કાંઈ દિવસ મ્હને જુહું કહ્યું છે ?

તેણે સુવાસિનીના સ્હામું જોયું. પ્રેમનો ઉમળકો આવ્યો. ને કોઈના ઉપર હેને વિશ્વાસ ખેડા હોય તો તે માત્ર હેના ઉપરજ હતો. બીજી સ્ત્રીઓ વિશે તો હજી પણ હેનો મત પહેલાંના જેવો હતો, છતાં પોતાની આશા ફળીજીત નહીં થાય એમ લાગતું હતું.

શ્વેતભાનુ—હું ત્હમારો પતિ થવા લાયક નથી. હું જાણું છું કે હું નથી. છતાં જો કોઈ ત્હમને મ્હારી પત્નિ થતાં અટકાવે, અંતરાય કરે તો હું ત્હને જીવ લઉં. હું ખરું કહુ છું. ત્હમે મ્હારી આશા, મ્હારું સ્વર્ગ, મ્હારું જીવન છો.

આમ બોલી ઉભો થયો ને ચારપાંચ આંટા માર્યા. સુવાસિનીના સ્હામું નેતાં મનમાં શરમ આવતી હતી. પણ પાછો તરતજ ખેડો ને બોલ્યો—“ પોતાનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરતા પાપીઓને હું ધિક્કાર છું. છતાં ત્હમે મ્હારી પાસે હશે તો હું સારો બની જઈશ. અને હું કદી વચન તોડતો નથી. હેવો નીચ કદી થયો નથી. પહેલાં ત્હમને મળ્યો ત્હારે તો નીશાયાજ હતો, પણ તે દિવસ પછી ત્હમે જાણો છો કે કદી મહેં નીશો નથી કર્યો ને હવે કદી નહીં કરું. ”

સુવાસિની હેના હાવા શબ્દોથી જરા ગભરાઈ, છતાં પોતાની હેના ઉપરની સત્તાને લીધે મગરબ થઈ.

શ્વેતભાનુ—આમ છે છતાં મ્હને એમ લાગે છે કે વખતે લગ્ન ના થાય તો ? ત્હમે મ્હને ખરા અંતઃકરણથી મ્હાઓ છો ને ?

સુવાસિની અમી ટપકતે આંખે હેના તરફ માત્ર જોઈ રહીને બોલી—“ શું હજી વિશ્વાસ નથી ?

શ્વેતભાનુ—વિશ્વાસ છે, પણ મ્હને એમ લાગે છે કે હું જોઈએ તેવો નથી. જમતમાં મ્હારે મન બધું ત્હમેજ છે. હું કાંઈ બીજીને તો પરણી શકુંજ નહીં. ત્હમે કાંઈ બીજીને પરણો ખરાં ?

સુવાસિની—કદી કાળે નહીં.

શ્વેતભાનુ—સુવાસિની ? એ શબ્દો ફરીથી બોલો. વચન આપો કે ગમે તે થાય, દુનિયાં ઉચ્છવાયથાય થાય પણ તહમે પરણો તો મહારા શિવાય બીજા કોઈને નહીં પરણો.

સુવાસિની—તહમને શું થયું છે ?

શ્વેતભાનુનો મહેરો શીકકા થયો હતો હેની આંખમાં આરણ તેજ હતું.

શ્વેતભાનુ—મહને શું થયું છે ? એજ કે કાલે આપણાં લગ્ન થશે. વિચાર કરો આપણે દરેક દેવાને સાક્ષિ રાખી એક બીજા સાથે મરણ પર્યંત વિશ્વાસને પ્રેમથી રહેવા વચન લઈશું. આ બીક મહને રહે છે. જો લગ્ન ના થાય તો હું હતો તે કરતાં પણ ધીરતર નરકમાં ચાલ્યો જઈશ. એ મહને થાય છે. પણ તહમે વચન આપ્યું છે ને કે ગમે તે થાય તોપણ તહમે બીજાને નહીં પરણો ?

સુવાસિની—હા. હું કોઈ બીજાને તો નહીંજ પરણું.

શ્વેતભાનુ—એમ બનેજ નહીં ખરું ?

સુવાસિની—કદી બનેજ નહીં.

શ્વેતભાનુ—તહમારે મન વચન એતો પવિત્ર છે ને ? તહમે બીજા સ્ત્રીઓ જેવાં તો નથીજ.

સુવાસિની—અલબત્ત, વચન હું પવિત્ર માનું છું.

સુવાસિનીના મનની ખરી વાત જાણવા તાકીને હેના તરફ જોઈ રહ્યા ને પછી બોલ્યો—“ ફરીથી બોલો. ”

સુવાસિની—શું ફરીથી બોલું ?

શ્વેતભાનુ—એમ કહો કે “ ગમે તે થાય તોપણ બીજા પુરુષને નહીંજ પરણું. ”

સુવાસિની—ગમે તે થાય પણ હું તહમારા શિવાય બીજા પુરુષને નહીં પરણું.

શ્વેતભાનુને પ્રેમનો ભાગલા આપ્યો ને હર્ષાશ્રુથી આંખો શાંત થઈ હોય, સુખમાં ડાલતો હોય તેમ મીઝી દીધી. પછી થોડીવારે ધીમેથી બોલ્યો—“ હવે મહને કોઈ બીક કે શંકા નથી રહેતી. દેવ કે દુશ્મન કે દાનવ કોઈથી હવે બીકો નથી. સુવાસિની ? મહારાથી વધારે સુખી હવે કોઈ નથી. જાણે જગતનો આદશાહ હવે તેમજ લાગે છે. ”

શ્વેતભાનુ સુવાસિની પાસે જઈને બેઠો. હેના સ્હામુંજ તાકીને જોઈ રહ્યો. ખહાર પવન સુંસપાટા મારતો હતો પણ તેનું હામને લાન પણ નહોતું. તે એકદમ બોલ્યો—“કેવું આશ્ચર્ય છે ? ”

સુવાસિની—શું ?

શ્વેતભાનુ—મહારા સુખની વાત કહું છું. હું આ સુખને લાયક નથી. ખરી વાત, હું ખરાબજ હતો. હું નીચ નહોતો, પણ દયા, શ્રદ્ધા, ને આશાહીન પુરુષ હતો. બીજાને માટે મહેને કાઈ દિવસ દરકાર થઈજ નથી. મહારા કામની વચ્ચે કાઈ આવતો, તો તહેને કિથલાવી પાડ્યો છે. જીવનની ખરાબ બાબતજ મહે જોઈ છે. નીશાનો ગુલામ હતો. ઇશ્વર કે મનુષ્યમાં શ્રદ્ધા નહોતી. નીતિ, ધર્મ, ઇશ્વર બધાને ધિક્કારતો. સ્વાર્થરૂપી શયતાનને વેચાયો હતો, આ હું જાણતો હતો, છતાં તહમે મહેને સ્હાઓ છો. બીજાઓ રહી પણ તહમે, સુવાસિની, મહેને સ્હાઓ છો એજ આશ્ચર્ય છે.

સુવાસિની—એ વાત ખરી પણ તહમે પશ્ચાતાપ કર્યો છે.

શ્વેતભાનુ—અને ના કર્યો હોય તો ?

સુવાસિની—તો તો તહમને પરણ્યા વચનજ ન આપ્યું હોત.

શ્વેતભાનુ—ખરું કહો છો ?

સુવાસિની—હાસ્તો. જે મનુષ્ય તરફ હું માનની લાગણીથી ના જોતી હોઉં તહેને હું ચાહીજ ના શકું. તહમે ગમે એટલા હોંશીયાર હતા પણ જેવા હતા તેવા હોત તોતો તહમારી તરફ મહેને માન ઉપજતજ નહીં. જે કે ખરાબ માણસના ઉપર મહેને પ્રેમ ઉપજે વખતે, પણ તહેને પરણું તો નહીંજ.

તે જે કહેતી હતી તેમ તે કરે હેવરી શ્વેતભાનુને ખાત્રી તો થઈ. આથી તે દીલગીર થયો પણ વળી ખુશી પણ થઈ. સુવાસિનીએ તહેના સ્ત્રી વિશેના બધા વિચારો ખોટા તો પાડ્યા. વખતે બીજી સ્ત્રીઓ વિશે તહેના વિચાર ગમે તેવા હશે પણ આતો માત્ર ઉચ્ચ ભાવનાવાળીજ હતી. થોડીવાર સાંભળીને મુંગો રહ્યા પછી કહ્યું—“ બરોબર. તહમારું કહેવું ખરું છે. મહેને સભ્ય ને સારા પુરુષ થવા બહુ ઇચ્છા છે. તહમે મહેને એ બાબતમાં મદદ કરશો ? ”

સુવાસિની—એક સ્ત્રી જાત્ય જે કરી શકે તે હું કરીશ. પણ માત્ર ઇશ્વરજ ખરી રીતે તો મનુષ્યને સારો બનાવી શકે.

શ્વેતભાનુ—મહે કહ્યું છે ત્હમને કે હું ઈશ્વરમાં માનતો નથી. પણ કલ્પ્ય ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ હોય તો મહે જેમ વચન આપ્યું છે તેમ હેને જાણવા પ્રયત્ન કરીશ. બાકી મનુષ્ય ને મનુષ્યના ઉદ્દેશોમાં મહેને બીલકુલ વિશ્વાસ કે શ્રદ્ધા નથી. એ આપતમાં મહેને બહુ કહેશો નહીં.

વખત ધણો થઈ ગયો હતો. રાત્રી પડવા આવી હતી તેથી શ્વેતભાનુ જનાર્દનને ઘેરથી જવા નીકળ્યો. નીકળતે નીકળતે જનાર્દનને મળ્યો, લગ્ન સંબંધી વાતચિત કરી. ઘરમાં બધે ઉત્સાહને આનંદ જણાયાં. વળી થોડા વખતમાંજ કાઉન્સીલની બેઠકમાં લડત થવાની હતી તે જાણવા વિચારો ચાલ્યા. કાઉન્સીલમાં ગયા પછી પોતે મોલાદાર થશે. કેટલાક અગત્યના સવાલો પ્યાનમાં લેવા કાઉન્સીલના એક સભાસદે હેને ભાર દેખને કહ્યું હતું ને તે સવાલોમાં સુવાસિની ધણો રસ લેતી હતી. આથી તે સુખી જણાયો.

શ્વેતભાનુ—સુવાસિની ? જાઉં છું. હવે તો વચ્ચે એક આડી રાત્રીજ છે.

સુવાસિની—રાત્રી તો આમ ચાલી જશે.

શ્વેતભાનુ—જતાં અનન્ત કાળ જેવી લાગે છે. ત્હમને તો ઉત્સાહ છે ને ?

સુવાસિની—ધણાજ. ત્હમને પણ છે ને ?

શ્વેતભાનુ—અહા ! શું કહું ત્હમને હેનો વિચારજ નહીં આવે.

હેનો અવાજજ વિચિત્ર થયો હતો, મદ્દુતા ધણીજ આવી હતી ને બોલતાં બોલતાં આંખમાંથી અશ્રુ પડી જતાં હતાં.

સુવાસિની—ઈશ્વર કેવો દયાળુ છે તે કાંઈક વખત ત્હમને ખબર પડશે. મનુષ્ય ધર્મ ઉપર ત્હારે ત્હમને શ્રદ્ધા થશે ને તેની ખુબી સમજશે.

બહેલાં ઉઠ્ઠને કહી શ્વેતભાનુ ચાલી નીકળ્યો. હેના ગયા પછી સુવાસિની ઘરમાં પાછી ગઈ. થોડીવારમાં કોણ જાણે શાથી બધો ઉત્સાહ જતો રહ્યો. મનમાં કાંઈ અનેક જાતનો લય થયો, બહેમો આવ્યા. બીજા ખંડમાં જનાર્દન લગ્ન સંબંધી વાત જોર વિગેરે સાથે મ્હોટે સાદે પુણ્ય મિજાજમાં કરતો હતો. આ અવાજ કોણ જાણે શાથી હેને લય ઉત્પન્ન કરતાં લાગ્યા. મન બળવા લાગ્યું. અસ્વસ્થ બની. એટલીવારમાં એક કાગળ લેઈ નોકર આવ્યો.

સુવાસિની—કેમ, નારણ શું છે ?

નારણુ—એતો, જલેન કાગળ છે.

સુવાસિની—ટપાલવાળો આપી ગયો ?

નારણુ—ના. ખર્ચ માણસ કોઈનો હતો તે થોડીવાર ઉપરજ આવી ગયો, પણ સ્વંતલાનુ અહીં બેઠા હતા એટલે ના લાગ્યો.

કાગળ લીધો ને ઉપર ગઈ. કાગળ ફેડ્યા વગરજ ટેબલ આગળ જઈ દીવાની વાટચ ઉંચી કરી ખુરશી ઉપર બેઠી. અરે ! આમ જીવ કેમ બળે છે ? કાગળ ફેડ્યો. વાંચવા માંડ્યો. શબ્દે શબ્દ, વાક્યે વાક્ય વાંચ્યું. એક પછી એક અન્યથાની શરમ વિગેરેનાં ચિન્હો મેંહાં ઉપર જણાયાં. બીજી ફેરી કાગળ વાંચ્યો, ત્રીજીને ચોથી વખત વાંચ્યો. જડ બની ગઈ, આંખ્ય ફાટી ગઈ, હાથની મુઠીઓ વળી ગઈ વળી ઉઘડી ગઈ. શરીર ઉપર કાણુ રહ્યા નહીં. કાગળ ફેંકી દીધો. પણ તરતજ પાછો ઉંચકી લીધો અને વળી વાંચ્યો. કાગળ બહુ લાંબો હતો, સાફ ને આંખ્યા અક્ષરે લખેલો હતો. કોઈ સુશિક્ષિતજ લખેલો હતો એમ લાગ્યું. છેલ્લી વખત વાંચી રહી એટલે દીવા તરફ તાકાને હડા વિચારમાં હોય તેમ જોઈજ રહી. આસપાસ શું બોલાય છે, શું થાય છે તે સાંભળતી નહોતી. મેંહાંને હોઠ શીકા પડી ગયા હતા. ઘણો વખત આમ બેસી રહી. પણ તરતજ જગૃત થઈ; નોકરને બોલાવ્યો ને પૂછ્યું—“કાકા શું કરે છે ? જો જોઈયે.” નોકર તરફ મેંહાં પણ નહોતું ફેરવ્યું. મુશ્કેલીથી બોલતી હોય તેમ લાગ્યું. અવાજ ગળગળો થઈ ગયો હતો. નોકર આવ્યો ને કંઈક કે સાહેબ હવે એકલા છે, હમણાંજ બીજન બધા વિખરાયા, કાગળ ફેરી જોઈ ગઈ. દરેક શબ્દનો અર્થ કરતી હોય, તુલના કરતી હોય તેમ ધીમે ધીમે વાંચ્યો. પુરો કરતાંજ મનમાં નિશ્ચય કર્યો. ઉભી થઈ બારણા તરફ જવા માંડ્યું પણ પગમાં જોર નહોતું, મગજ ભમી ગયું. પડી જઈશ એમ લાગ્યું. ખુરશી પકડી થોડીવાર ઉભી રહી. પણ એકદમ પાછું મન મજબૂત કર્યું ને ધીરે રહી ચાલી. દાદરો ઉતરી જનાર્દન નીચે હતો ત્યાં ગઈ. મેંહાં ને હોઠ તો હજી શીકાજ હતા. આંખ્યોમાં એક નિશ્ચય લાગતો હતો. હાલવાચાલવામાં સ્થિરતા હતી છતાં ડહાંધ ગયા જેવી જણાતી હતી. નીચે આવી ત્યાં કંઈક આવી તે જણવા આસપાસ જોયું. જનાર્દન ત્યાં સ્થામું જોયું ને ચમક્યો. પોતે એક આરામ ખુરશી ઉપર બેઠા હતા.

જનાર્દને પૂછ્યું—“સુવાસિની ? ત્હને શું થયું ? તખીયત ઠીક નથી ?
સુવાસિની બોલવા ગઇ પણ બોલી શકાયું નહીં. જનાર્દન પાસે
ગઇ ત્હના બોળામાં માંથું નાંખી અદળક આંસુ પાડી રોઇ. જનાર્દને
ન્હાના બાળક માફક હેને પકડી રાખી.

x x x x x

ખીજે દિવસે શ્વેતભાનુ વ્હેલો ઉઠયો. રાત્રે જહેવો પથારીમાં
સૂતો ત્હેવોજ ધસધસાટ ઉઘી ગયો હતો. હવી મીઠી ઉંઘ આવી હતી
કે જાગ્યો ત્હારે પોતે ક્યાં છે તે પણ જૂલી ગયો. પણ તરત
સાંભળ્યું કે આજ તો લગ્નનો દિવસ છે ને ત્હેની સાથેજ હૃદયમાં
આનંદ ઉછળી રહ્યો. દાતણપાણી કરી, બહારીએ ડાકીયાં કરતે કરતે
કપડાં બગબગ પહેર્યા. મન સાથે બોલ્યો હવે થોડાક કલાકની વાર છે.
લોકોની ઠઠ વચ્ચે મહારી સાથે બેઠેલી સુવાસિનીને હું કેવાં દેખાઇશું ?
ધણા દિવસથી લગ્નની તૈયારી થઇ રહી હતી ને બધી ગોઠવણ બ-
રાબર કરી હતી. જનાર્દને જ્હારે શ્વેતભાનુને પૂછ્યું હતું કે વરઘોડામાં
કોનેકોને બોલાવશે ત્હારે કહ્યું હતું કે કોઇને બોલાવવાનોજ નથી.
વરઘોડો પણ કાઢનાર નથી. માત્ર ચાલીને કે ગાડીમાં બેસી વખતસર
હું એકલોજ આવીશ. પણ જનાર્દને કહ્યું કે એમ તે. હાય ? ત્હારે
જવાબમાં એજ કહ્યું હતું કે મ્હારે મિત્ર નથી, સગું નથી, બહાણું
નથી, ઓળખીતું કે પાળખીતું કોઇ બોલાવવા જેવું નથી. બાપ પાંચ
વર્ષ પહેલાં ગુજરી ગયો છે, મા તો સાંભરતી પણ નથી. જનાર્દને
ચાંપીને કહ્યું કે કોઇ એકાદ માણસ તો સાથે જોઇએજ. ત્હેના
જવાબમાં એટલુંજ કહ્યું કે ઠીક એક માણસ લાવીશ ને તે ઇન્દુ
આવશે. વળી જનાર્દને નૂતનપુરના હેને મત આપનારાઓને બોલાવવા
કહ્યું. પણ બધાની નાજ કહી. ઇન્દુને સાથે લેઇ જવો હેને ગમતું
તે નહોતું કારણ શરત કરી તે રાત્રે સુવાસિનીનું નામ શોધી આપનાર
એજ હતો પણ નાછુટકે હેને લાવવા હા કહી હતી તેથી લગ્નને
દિવસે ઇન્દુને પહેલાં પોતાના મકાને આવવા કહ્યું હતું. ઠરાવેલે વખતે
ઇન્દુ આવી પહોંચ્યો અને બે જણ ગાડીમાં બેસીને જનાર્દનના ઘર
ભણી ચાલ્યા.

ઇન્દુએ કહ્યું “ શ્વેતભાનુ ? તું સુખી જણાય છે, ખુશી જણાય છે. ”

શ્વેતભાનુ—હા.

ઈન્દુ—બધું સમેસમું ઉતર્યું છેને ?

શ્વેતભાનુ—હા.

ઈન્દુ—ગઇ કાલે તો આખો દિવસ તું જનાર્દનને ત્યાં હતો નહીં ?

શ્વેતભાનુ—હા.

ઈન્દુ—જેવા ખુશી થવું જોઈએ તેવો તું જણાતો નથી.

શ્વેતભાનુ—હસ્તમેળાપ થાય ત્યાં સૂધી ખમ્ય, પછી મ્હારા જેવો પૃથ્વીમાં કાંઈ સુખી નહીં જૂવે.

શ્વેતભાનુ શા વિચારમાં છે તે જણાવા ઇન્દુ હેના મ્હોં ભણી જોઈ રહ્યો. પણ એ હેના પેટનો પાર આપે હેવો નહોતો તેથી કાંઈ વધારે ના બોલ્યો.

ગાડી જનાર્દનના ઘર પાસે આવવા માંડી એટલે શ્વેતભાનુ બોલ્યો “ આ પડદા ઢાંકી દેવા લો; લોકો આપણા તરફ મ્હોં ને આંખ્યો ફાડી જોયા કરે તે મ્હને નથી ગમતું ”

ઈન્દુ—જરૂર ટોળું તો લોકનું હશેજ.

શ્વેતભાનુ—જરૂર. જનાર્દનને લગભગ પાંચસે કોકોત્રી કાઢી છે ને સુવાસિની જગજહેર છે તેથી આસપાસના બધા લોક આવશેજ.

ગાડી જનાર્દનના ઘર આગળ લગભગ આવી પહોંચી ઇન્દુએ ખોતાની તરફથી પડદો ઉઘો કરી ટોકું બહાર કાઢી જોયું. જનાર્દનના ઘર આગળ થોડા લોકો હતા પણ બહારના દરવાજા બંધ હતા. ઘરની બહારીઓ બંધ હતી. બીજી ધામધુમ કાંઈ જણાતીજ નહોતી. શ્વેતભાનુએ “ ઇન્દુનો મ્હેરો જોઈ પૂછ્યું—” શું છે ?

ઈન્દુ—શ્વેતભાનુ ? ગઇ કાલે રાત્રે કાંઈ નવાજુની તો નહોતીને ?

શ્વેતભાનુ—કાંઈ નહોતી. પૂછવાનું શું કારણ છે ?

ઈન્દુ—કારણ—એ તો ઠીક પણ તુંજ ડોકીયું કરી બહાર જોતે.

શ્વેતભાનુએ બહાર ડોકીયું કર્યું. બહારનો દરવાજો બંધ દીડો. કેટલાક લોકો વાતો કરતા હતા. હેની આંખ્ય વિચિત્ર બની. હુકમના ધમકારા બંધ થવા લાગ્યા.

ઈન્દુ—ઉભો રહે. હું ઉતરીને ખબર કાઢું.

ઈન્દુ ગાડીમાંથી બહાર નીકળ્યો. શ્વેતભાનુ વિચારતો હતો કે શું હશે ?

પ્રકરણ ૧૦ મું.

લગ્ન દિવસ.

ચોડીવારમાં ઇન્દુ પાછો આવ્યો. ગાડીમાં એક શબ્દ બોલ્યા વગર ખેડો. જે સાંભળ્યું હતું તેથી દીંગ થઇ ગયો હતો.

શ્વેતભાનુ—ઇન્દુ ? શું છે ? મ્હને કહો.

ઇન્દુ—શું કહેવું કે શું નહીં તેના વિચારમાં પડી ગયો. ગાડીનો પડદો ઉઘાડી ગાડીવાળાને હાંકવાને કહ્યું. ગાડીવાળાએ પૂછ્યું. “ક’ણ હાંકું?”

ઇન્દુ—ધરભણી પાછી હાંક્ય.

શ્વેતભાનુ—ઇન્દુ ? કહે તો ખરો શું હકીકત છે ?

ઇન્દુ—હું જાણતો નથી.

શ્વેતભાનુ—આમ ગધેડાઇ ના કર્ય. કહે શું છે ?

ઇન્દુ—અધા એમ વાતો કરે છે કે આજે લગ્ન થવાનાં નથી.

શ્વેતભાનુ—હાંતું સાંભળવા તૈયાર થઇ રહ્યાં હતો. જડ થઇ ગયો હતો. આંખનો પવકારો પણ નહોતો કરતો પણ હેનું મન ઝૂપથી એક પછી એક વિચાર કર્યે જતું હતું.

ઇન્દુ—જાંપે જઇ નોકરને પૂછ્યું તો તહેણે કહ્યું કે આજે કાંપો ઉઘાડવાની ના કહી છે ને લગ્ન આજે બંધ રહ્યાં છે હવે રાત્રે ખખર મળી છે.

શ્વેતભાનુ—સમજ્યો. બીજું કાંઈ ?

ઇન્દુ—એમ જણાય છે કે રાત્રે નોકરોને બહુ કામ આવી પડ્યું હતું. કેટલાક કાગળો ટપાલમાં નાંખવાના હતા, કેટલાકને ત્રેહાં ચીઢીએ આપવા જવાની હતી ને તાર ઓરીસમાં કેટલીક જગ્યાએ તાર કરવા જતું પડ્યું હતું.

શ્વેતભાનુ—શી બાબતના તાર ને કાગળો હતા તે કાંઈ ખખર પડી.

ઇન્દુ—તું કાંઈ કળી શકે છે ? ત્હને કાંઈ ખખર આપી છે ?

શ્વેતભાનુ—મ્હને ? કાંઈજ ખખર નથી મળી. નહીં મ્હારે ખખર કાઢવીજ જોઈયે.

ગાડીવાળાને એકદમ પાછી જનાર્દનના ઘર તરફ ગાડી વાળવા કહ્યું. ગાડીવાળો ચીડાયો, પણ ગણુગણુતે ગણુગણુતે પાછી ગાડી વાળી. ઇન્દુ બોલવા જતો હતો પણ શ્વેતલાનુના મ્હોં ઉપરનાં ચિન્હો જોઇ બોલતો અટક્યો. મનમાં ધારતો હતો કે મ્હારા જેવા વર્તમાનપત્રના તંત્રીને આજ હકીકત જાપવા ઠીક મળ પડશે. પણ હાનું કારણ શું છે તે સ્હમજતું નથી હમને તંત્રીઓને ખબર હેવીજ આપવામાં આવશે કે સુવાસિની કે જનાર્દન મંદા થઈ ગયા છે કે શ્વેતલાનુને નૂતનપુર કે કોઇ દૂર દેશ જવા એકદમ થયું છે. વિગેરે ગમે તે હોય પણ કાંઇ મોટો બનાવ બન્યો છે. અરેરે! શ્વેતલાનુનું મ્હોં કેવું થઈ ગયું છે ?

ગાડી જનાર્દનના ઘર આગળ આવી પહોંચી. ઇન્દુએ બહાર ડોકીયું કરીને જોયું. લોક વિખરાઈ ગયા હતા. લગ્નની કાંઇ પણ નિશાની જણાતી નહોતી. ઘરમાંએ કોઇ હશે કે નહીં તેમ લાગતું હતું. શ્વેતલાનુ ગાડીમાંથી ઝડપથી ઉતર્યા. આસપાસ ફિત્તરીથી જોયું. ઇન્દુ પણ ઉતર્યો.

ઇન્દુ—વખતે સુવાસિની માંદી થઇ ગઇ હશે કે પછી જનાર્દનની તખીયત ઠીક નહીં હોય.

શ્વેતલાનુની ચિન્તા ઓછી કરવા આમ બોલતો હતો, પણ શ્વેતલાનુ હેના બોલવાની કાંઇ દરકાર કરતો નહોતો. શ્વેતલાનુ ઝાંપે ગયો નોકરને બોલાવ્યો.

નોકરે આવી ઝાંપો ઉઘાડ્યો ત્હને પૂછ્યું કે “સુવાસિની ઘેર છે ?”

નોકર થોડીવાર બોલ્યો નહીં પણ પછી જવાબ આપ્યો કે “ઘણું કરીને હશે”

શ્વેતલાનુ—હમની તખીયત તો ઠીક છેને ?

નોકર—ઠીક તો છે પણ પછી તો કોણ જાણે.

શ્વેતલાનુ—ત્હારે ખબર આપ્ય કે હું મળવા આવ્યો છું.

નોકર પાછો ખબર આપવા જતાં અચકાયો ને બોલ્યો. “સાહેબ માફ તો પણ ત્હમે અત્યારે નહીં મળી શકો”

શ્વેતલાનુ—કેમ ?

નોકર—શા માટે તે હું ના કહી શકું.

ઘણી મ્હેનતે પોતાનો મિત્તજ કાબુમાં રાખ્યો ને બોલ્યો—

“કોઇ મળવા આવે ત્હને ના કહેવાનો ત્હને હુકમ મળ્યો છે ?

નોકર—હાથ, શેઠસાહેબે હેવી વરધિ આપી છે.

શ્વેતભાનુ—તું સુવાસિનીને જાહેર કરે, મહાર નામ દેખને કહ
કે હું અહીં આવ્યો છું ને મળવા માંગુ છું.

નોકર—સાહેબ ? નકામો મહેને મોકલો છો. મહેને ચોખ્ખી
ના કહી છે.

વિકાળ આંખો કરી શ્વેતભાનુ બોલ્યો કે—એકદમ બસ જ ને
હંમને કહે કે હું મળવા આવ્યો છું. ”

નોકર—સાહેબ ? પણ વરધિ—

શ્વેતભાનુ—બસ એકદમ જ ને કહે કે જ્યાં સુધી નહીં મળે
ત્યાં સુધી હું અહીંજ ઉભો રહ્યો છું.

શ્વેતભાનુની આંખોથી નોકર ડર્યો. વળી શ્વેતભાનુ હમણાં
હમણાં તો ઘરના માણસ જેવોજ હતો તેથી નોકરે કહ્યું—“ ભાઈ
સાહેબ ? પરમેશ્વર ખાતર—

શ્વેતભાનુ—જા. નહીં તો પરિણામ ખોટું આવશે ને કહે જે
કે મળવુંજ પડશે. ના નહીં ચાલે.

નોકર લાચારીથી જોઈ રહ્યો. અંતે “ જાઉં છું ” એમ કહી
અંદર ગયો. થોડીવાર પાછો આવ્યો. તેનું મોં શીકકું પડી ગયું હતું.
બહીતે બહીતે બોલ્યો “ આપ બન્ને પધારો ”

શ્વેતભાનુ હવે તદ્દન શાંત થયો હતો પણ ઉપરથીજ શાંત દેખાતો
હતો. તેનું મોં શીકકું પડ્યું હતું. ઇન્દુ વિરમય પામ્યો કે મહાર શું
કામ અંદર હશે. નીચિના પહેલાજ ખંડમાં સુવાસિની તથા જનાર્દન
બેઠાં હતાં. જનાર્દનનું મોં ગુસ્સામાં હતું. સુવાસિનીને ઉગ્ગરો હાથ
તેમ જણાયું. મોં શીકકું હતું, શાંત જણાતી હતી પણ હોઠ ફડફડતા
હતા. કાંઈએ હેમને આવકાર ના આપ્યો. શ્વેતભાનુ જરા પાસે ગયો
ને બોલ્યો. “ હાનું કારણ શું છે તે પૂછવા હું આવ્યો છું. ”

જનાર્દન—મહારા માણસથી ખબર મળી હશે. મહેને પૂછવા
આવવાની કાંઈ જરૂર નહોતી. માણસને ચિટ્ટી પણ આપી હતી.

શ્વેતભાનુ—મહેને માણસ કે ચિટ્ટી કાંઈ મળ્યુંજ નથી.

જનાર્દન—આજ સવારેજ મોકલી હતી.

શ્વેતભાનુ—મહેને મળી નથી.

સુવાસિનીના મોં ઉપરથી શ્વેતભાનુ સમજ્યો કે કાંઈ માફ
બન્યું છે. તેથી તે ગભરાયો.

જનાર્દન—મ્હારી ચિઠ્ઠીમાં લખે આજ નહીં થાય ત્હેનું કારણ
લખ્યું છે તથા હવેથી મ્હારા ઘરમાં ત્હમારે પગ પાણ ના મૂકવો ત્હેનું
પણ કારણ લખ્યું છે.

શ્વેતભાનુ—ગદકાલ્ય રાત્રે આ બાબત ત્હમે કાંઈ બોલ્યા નહોતા.

જનાર્દન—ત્હારે પછી બહુ બન્યું છે.

શ્વેતભાનુ—હવું શું બન્યું છે કે ત્હમે આમ વર્તો છો?

જનાર્દન—વખતે નહીં હોય; પણ ભૂતકાળની કેટલીક વાત ગદ-
કાલ્ય રાત્રે મળી છે માટે હાવી વર્તણૂંકને ત્હમે લાયક છો.

શ્વેતભાનુએ ઉકળવા માંડ્યું હતું પણ બોલ્યો—“ સુવાસિની ?
ગદકાલ્ય સ્થાને આપણે જે વાત થઈ તે પછી—

જનાર્દન—જે કાંઈ ત્હમારે કહેવું હોય તે મ્હને કહો. હેની સાથે
ત્હમારે બોલવાની જરૂર નથી ને હવે ત્હમારે હેની સાથે બીલકુલ
વાત પણ ના કરવી.

શ્વેતભાનુ—ત્હારે આ ફારસ કરવાનું કારણ જાણાવશો ?

શાંત રહી બોલવા પ્રયત્ન કરતો હતો પણ અવાજ ઉપરથી
ક્રોધ ચઢ્યો હોય તેમજ લાગતું હતું.

જનાર્દન—ફારસ જેવું કાંઈ છેજ નહીં. કારણ કહેવાની ખાસ
જરૂર મ્હને જાણાતી નથી પણ બહેવાર ખાતર કહું છું કે આ ઘરમાં
ત્હમને એક સદ્ગૃહસ્થ જાણી પગપેસારો કરવા દીધો. મ્હારા ઘરમાં
આજકાલ સદ્ગૃહસ્થ શિવાય કાંઈ આવ્યોજ નથી અને મ્હારા નોકરો
પણ હંવા શિવાય બીજા કાંઈને આવવા દેતા નથી.

શ્વેતભાનુ—કંહારથી મ્હારી સદ્ગૃહસ્થાઈ જતી રહી ?

જનાર્દન—કંહારથી મ્હને ખબર પડી કે મ્હારી પુત્રી માટે શરત
મારી છે ત્હારથી. કંહારથી મ્હારી પુત્રીને એક હકતર રૂપીઆ સાંકું
પરણવાની શરત બકાઈ ત્હારથી.

જનાર્દન ખૂબ ક્રોધમાં આવી બોલતો હતો. બા સંચોડ થયો.
જે ધાતી બ્હીક હતી તેજ આવી પડ્યો. જહને સાર બણા બણા
પ્રયત્ન કર્યા તેજ સ્થાને આવી ખડો થયો. સત્ય બહાર પડી મચું.
હવે બોલું કલ્યાણી કાયદો નહોતો.

જનાર્દન—મ્હારે વધારે કહેવાની જરૂર નથી. ત્હમે જાણો છો
ને સમજી ગયા છો, તેથી બધી તજવીજ બંધ કરી છે તેમાં આશ્ચર્ય

નથી. ખસ માટે હવે અહીં વધારેવાર ખોડી થવાની જરૂર નથી. ત્હમારે મન ગમે તે હોય પણ મ્હને એ દુઃખકર્તા છે.

શ્વેતભાનુ આમ રહેલાઈથી જાય એમ નહોતું. એ સમજ્યો કે સત્ય કળૂણ કરવાની જરૂર હતી ને પછી જે કાંઈ કહેવું હોય તે કહેવું. વળી પોતે અન્યારે તરછોડાયો હતો. વાત જો કે સત્ય બહાર આવી હતી પણ હું એ આખત શું કહેવાનું છે તેતો જનાર્દને સાંભળવું જ નોંધ્યો.

શ્વેતભાનુ—ત્હમે કહો છો તેમાં સત્ય હશે તોપણ મ્હારે એ આખતમાં શું કહેવાનું છે તે ત્હમારે સાંભળવું જોઈયો. વળી લગ્ન અંધ રાખતાં પહેલાં મ્હારી હકીકત સાંભળવી જોઈતી હતી. મ્હારો ખુલાસો એ વિષયનો શો છે તે જાણવો જોઈતો હતો.

જનાર્દન—હાવી આખતમાં ખુલાસાની જરૂર જ નથી. આ આખતની ત્હમને જો શરમ આવી હોત તો ત્હમારા વિશેનો અભિપ્રાય કાંઈક ફીક રહેત. જે ખપર મ્હને મળી છે તે સચોટ, ને ખાત્રી કરે તેવી છે. ત્હમારી દરેક વર્તણૂક મ્હારા ધરને અપમાનકર્તા થઈ છે.

શ્વેતભાનુ—અપમાન ?

જનાર્દન—હા. અપમાન. એથી સાફ કાંઈ જ નહીં. છતાં ખુલાસો કરવા માંગો છો તો મરજી વિરુદ્ધ તેમ કરવા રજા આપુ છું.

શ્વેતભાનુને આશા ઉત્પન્ન થઈ. સુવાસિનીની મરજીને લીધે જ જનાર્દને મ્હને આ ધરમાં પેસવાની મનાઈ કરી હશે જ. તેથી સુવાસિની સ્હામું જોઈ બોલ્યો. “ત્હમે તો મ્હાફ સાંભળશેને ? જનાર્દન જે વાત સમજી શકતા નથી તે ત્હમે તો સમજશે.”

જનાર્દન—મ્હને ત્હમને એક ફેરી કહ્યું છે કે ત્હમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે મ્હને કહો. સુવાસિની ત્હમારી સાથે એક શબ્દ પણ બોલવા ઇચ્છતી નથી.

સુવાસિની અહું સાંભળ્યા કરતી હતી. પુતળા માફક બેસી રહી હતી. પણ હવે બોલી ઉઠી—“બોલવા છો શું કહે છે. શી નવી વાત લાવે છે એતો જુવો.”

આ શબ્દો તિરસ્કાર જેવા લાગ્યા. પોતાને ઘણો હલકો મળતી હોય તેમ લાગ્યું; છતાં શાંત રહી બોલ્યો—“હું કળૂણ કરું છું કે બધો દેખાવ મ્હારી સ્હામે છે.” આટલું બોલી એકદમ અટકી પડ્યો. શું

કહેવું તે સુઝયું નહીં. કાંઈ સાંભારવા આસપાસ ડાફરીયાં માર્યા પણ ચૂપજ રહ્યા. વળી સાંભારી આવ્યું હોય તેમ બોલ્યો—“આ ખમ્બર ત્હમને કાણે આપી ?

સુવાસિની—ત્હનું ત્હમારે કાંઈ કામ નથી. વાત ખરી છે એમ કમ્પ્લે કંઈ છે પછી શું ?

લથડતે શબ્દે બોલ્યો—“મ્હારી તરફેણમાં પણ કેટલીક વાત છે.

સુવાસિની—હશે—નીશો કર્યો હશે. એ તરફેણમાં ખીજું શું હોઈ શકે ? આ સ્થિતિમાં કહ્યું હતું કે દરેક સ્ત્રી નીચ સ્વભાવની છે તે દરેકને અમક કાંમત છે. અને મ્હારી કાંમત, જે પદ્ધિ ત્હમે મ્હને અપાવી શકનાર હતા તેટલી હતી. મ્હારી વાંછના ફળીભૂત થાય એટલે હું ત્હમને પરણવાની હતી. એજને ?

ચોતે શું કંઈ હતું ત્હનું ખંડે ભાન હવે આવ્યું. ઉપરના શબ્દોએ ત્હને ઉભો ને ઉભો બાળી નાંખ્યો; છતાં તે બોલ્યો. “ત્હમે અન્યાય કરો છો. એ વાત હેવા રૂપમાં મ્હને લાગીજ નથી.

સુવાસિની—ત્હારે ત્હમે શા રૂપમાં લીધી હતી તે કહો. હેમાં કાંઈ નવુંજ નીકળશે.

સ્વેતભાનુએ બોલવા પ્રયત્ન કર્યો પણ બોલાયું નહીં. આ વાતને સારા રૂપમાં મૂકવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ કાંઈ વળ્યું નહીં. સુવાસિનીએ તિરસ્કારથી હેના સ્થાનું જોયું ને બોલી—“જવાબ આપી શકતા નથી. મ્હારે માટે શરત કરી હતી તે કમ્પ્લે કરો છો. ઠીક, મ્હને બહુ લાગે છે. હું જાણું છું કે આ ઇન્દુએ મ્હાઈનામ સાંભારી આવ્યું હતું. મ્હારી કાંમત હજાર રૂપીઆ આંકી ત્હમે આ ઘરમાં પગપેસારો કર્યો. બહુ સાઈ ત્હમારી હેવી ધારણા બર નાજ આવે, માટે હવે ત્હમારે કામે વળગો.

સ્વેતભાનુ—હજી બધી વાત આવી ગઈ નથી. આપણું એ શિવાય ખીજા આગળ ખુલાસો કરવો મ્હને ઠીક નથી લાગતો. મજબૂત ત્હમારી હેવી મરજીજ છે તો હું કમ્પ્લે કંઈ છું કે આ નીચ વાતમાં મ્હેં ભાગ લીધો હતો, પણ હું ભાનમાં નહોતો. હું—

જનાર્દન—કેઈમાં હતા. હં. ચલાવ આગળ.

સ્વેતભાનુ—સત્ય કમ્પ્લે કંઈ છે. પણ ત્હાર પછી સુવાસિની ! ત્હમે જાણો છો મ્હેં કદી નીશો નથી કર્યો. ખરી વાત છે કે સ્ત્રીઓ વિશેનો મ્હારો અભિપ્રાય સારો નહોતો ને તે મ્હારા વિચાર મ્હેં કદી

જુલાઈ નથી. પણ જલ્દારે મહેશને રમેશ એ સાચિત કરવા કહ્યું ત્યારે હું તેમ કરવા તૈયાર થયો. મહેશ ત્હમને, ઉચ્ચ ભાવનાવાળી સુશિક્ષિત સ્ત્રી પસંદ કરવા કહ્યું હતું અને—

સુવાસિની—ત્હમણે મહારાં નામ દીધું, વાહ! મ્હને બહુ માન મળ્યું છે.

શ્વેતભાતુ—તે વખતે હું ત્હમને ઓળખતો નહોતો, મહારો સ્ત્રી વિશે અભિમાય તે વખતે હવે હતો મારેજ હું એમ બોલ્યો હતો.

સુવાસિની—છતાં હેવી સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવા તૈયાર હવા કેમ?

શ્વેતભાતુ—ના, લગ્ન ના કરત. માત્ર મહારાં કહેતું સાચિત કરવા ખાતરજ રમત રમવાનો હતો. હેવી સ્ત્રી હું કદી પરણીજ ના શકું.

સુવાસિની—પણ હેનો પ્રેમ મેળવવા પ્રયત્ન કરત અને તેમ કર્યા પછી ત્હને તરછોડત. એતો વળી આથી પણ નપાટ છે.

શ્વેતભાતુ—ખરોખર છે, ત્હમે કહો છો ત્હને હું લાયક છું. પણ તે વખતે ત્હમને હું ઓળખતો નહોતો. ત્હમને બધી સ્ત્રીઓ જેવાંજ ધારતો હતો. ત્હમે પણ મ્હને જે પદ્મી મળવાની આશા છે તેથી લક્ષ્યાશી એમ ધારતો હતો. હું કબૂલ કરું છું. પણ ત્હમારી સાથે લગ્ન કરવા મહારો વિચારજ નહોતો. ત્હમારી પાસે માત્ર હા લજાવવી હતી.

સુવાસિની—અને પછી મહારાં નામ નીશાબાજેમાં વગોવતું હતું. જાહેરમાં મ્હને નીચી પાડવી હતી. મહારા તરફ લોકો આંગળી કરે કે એક હબ્બર રૂપીઆની કીમતની સ્ત્રી જોવી હોય તો આ રહી કેમ?

સુવાસિની ધણુજ ક્રોધમાં બોલતી હતી.

શ્વેતભાતુ—ના. બીકકુલ નહીં. આ કામ જો કે નીચને ધિક્કારવા જેતું હતું છતાં છેક ત્હમે ધારો છો તેમ નહોતું. હમે વચન લીધાં હતાં કે ત્હમારી વાતનો એક પણ શબ્દ બહાર જાય નહીં. માત્ર ત્રણ જણજ જાણતા હતા અને એથો હું. તે ત્રણ કોણ હતા તે ત્હમે જાણો છો હેમાંના બેને તો ત્હમે નારાજ કર્યા હતા ને ત્રીજો આ ઈન્દુ હતો. જો હેમણે આ ખબર ના આપી હોત તો જે માત્ર ત્હનેની દુનિયાને ખબર ના પડત. એમાંથી એકે ત્હમને કહ્યું છે. કોણે તે હું જાણતો નથી. પણ કીક, એ તો હું જાણીશ. કદાચ ત્હને પણ કહેશે નહીં?

સુવાસિની કાંઈ બોલી નહીં.

“બહુ સાંઠ. એ તો હું સોંધી કાઢીશ. અને પછી—” આમ બોલી અદ્વૈત્ય કર્યું હેની આંખ્ય જો અત્યારે જોઈ હોય તો અદ્વૈત્યી દેવતા ઝરતો હોય તેમ ખુતી જણાઈ. “પણ આ ખામત વિશે

મહારા જેટલો ખેદ કાઠીને થતો નહીં હોય. આ વાતની બીજી બાબુ પણ છે તે જરા સાંભળો. ”

સુવાસિની મ્હોલીજ વખત જરા નરમ પડી. કાંઈ બોલી નહીં, પણ સાંભળવા દીતેજાર થઈ.

શ્વેતલાનુ—જેહારથી મ્હું ત્હમને જોયાં તેહારથીજ આ કામને માટે મ્હને પસ્તાવો થયો. રાત્રી ને દિવસ એ વાત મહારા મગજમાં ધૂમરાયા કરતી હતી. જેહારે મ્હું ત્હમને ખરી રીતે ઓળખ્યાં ને જાણ્યું કે ત્હમે ઉચ્ચ લાવના, પ્રમાણિકતા ને સત્યતાવાળાં છો, તેહારે મ્હું મ્હને પોતાને ધિકાર્યો. જે થઈ ગયું હતું તે કાંઈ પણ પ્રકારે ઉલટઈ જતું હોત તો હું માથું આપવા તૈયાર હતો. ત્હમને એ વાત હું કહી નહોતો શકતો કારણ મ્હને જાણીક હતી કે ત્હમે જો એ જાણત તો મ્હને હાંકી કાઢત. મ્હને જેટલું ત્હમારે માટે માન છે તેટલું કાંઈ કાંઈ પણ મનુષ્યને કાંઈ સ્ત્રી માટે નહીં હોય. આ બધાનું મૂળ કારણ માત્ર એજ કે હું ત્હમને મ્હોતો હતો.

સુવાસિની—ત્હારે ત્હમે શરત જીતવા આવી નહોતા આખ્યા પણ—શ્વેતલાનુ બોલી ઉઠ્યો—“ પણ હું ત્હમને મ્હોતો હતો. ” ઈન્દુ ત્યાજ જનાર્દન ઉભા છે ત્હનું લાન હેને નાંહાતું રહ્યું. ” એજ સત્ય છે. હું માત્ર ત્હમારા ઉપરના પ્રેમને લીધેજ આવતો હતો. અનેક વખત સત્ય કહેવા હું લલચાયા હોતો, પણ હું નામદ માફક જાણીતો હતો. હું જાણતો હતો કે ત્હમને ત્હમારા વિશે અભિમાન છે, ત્હમારી જાત્યનું અભિમાન છે ને મ્હને ખાતરી હતી કે જો મ્હું સત્ય કહ્યું હોત તો ત્હમે મ્હને ક્યારનોએ હાંકી કાઢ્યો હોત, ને તે મહારાથી ખમાત નહીં. ત્હમે મહારી આશા, જીવન તથા સ્વર્ગ છો. ત્હમે એ જાણો છો. પેલા કામને હું ધિકારતોજ હતો. મહારી મ્હોટી ઈચ્છા એ વાત મનમાંથી કાઢી નાખવાની હતી. ત્હમે હું કહું છું તે માનતાંજ હશે. ખરું છે ત્હમે જે વચનો કહ્યાં છે તે બધાં ને હું લાયક છું. પણ જેહારે ત્હમે સત્ય જાણ્યું છે, જે નીચ મસ્કરીમાં વાત થઈ હતી તે આબેહુબ બની છે ને મહારં બધું જીવન ત્હમારા ઉપર આધાર રાખે છે તો ત્હમે મ્હને માફ કરશો. કેમ શું કહો છો ? માફી આપો છો ?

સુવાસિની શ્વેતલાનુ બોલતો ત્હના શ્વામુજ જોઈ રહી હતી હેના અંતઃકરણની ખાતરી કરવા તાકીને જોઈજ રહી હતી. એકાદ એ

વખત હેના મ્હેં ઉપર મદુતા છવાઈ રહી પણ જ્હારે એ બોલી રહો.
ત્હારે મન ડગમગ થયું.

સુવાસિની—આ ખઈ છે કે કેમ ? શબ્દે શબ્દ ખરો છે નહીં ?

શ્વેતભાનુ—જે હું પવિત્ર ગણુ છું તેના સોગન લઈ કહું છું કે
સત્ય છે. ત્હમને ઓળખ્યાં કે તરતજ તે કામ ઉપર મ્હને તિરસ્કાર
છુટયો. ત્હમારાજ વિશે મ્હને વિચાર આવતા હતા કારણુ હું ત્હમને
જંગરથી સ્હાતો હતો. ત્હમારા શિવાય જીવન ધૂળધાણી હતું.

સુવાસિની—ત્હારે એક બીજો પ્રશ્ન મ્હારે પૂછવાનો છે.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

શ્વેતભાનુ તથા ઈન્દુ.

શ્વે તભાનુને આશા મળી હોય એમ જાણી સુવાસિનીની
પાસેજ ગયો ને કહ્યું “ત્હમે જે પૂછશે તેનો જવાબ
આપીશ. ખરું સત્યજ કહીશ.”

સુવાસિની—જે ત્હમારી વાત ખરી છે તો જ્હારે બીજા એ
જણે ત્હમને પૂછ્યું કે શરત જીતવાને વેપ બજવો છો, ત્હારે હા શી
બાબતની કહી હતી ?

શ્વેતભાનુ—આ હડહડતું જૂઠું બોલે છે. મ્હેં એમ કહ્યુંજ નથી.

સુવાસિની—થોડા વખત ઉપરજ ત્હમે કહ્યું છે. લગ્ન નક્કી થયાં
પછી કહ્યું હતું. ત્હમે બધા ત્હમારી મંડળીના મકાનમાં મળ્યા હતા
ત્હાંજ આમ કહ્યું હતું. “એ બે જણે ત્હમને વાત પડતી મકવાનું કહ્યું
પણ ત્હમે ત્હમારા ગાંધ્યના પૈસા આપવા કહ્યું મ્હારી દીમત આપવા
કહ્યું હેમણે ત્હમને ખુબ સહમગ્નવ્યા પણ બીજાકુલ માન્યું નહીં. વળી
ત્હમને એમ પણ પૂછ્યું કે ત્હમે સુધરી ગયા કે શું ત્હારે પણ
ચોખ્ખી ના કહી; તેથી હેમણે ત્હમારે મ્હોડેજ કહ્યું કે ત્હમે હજી વેપજ
બજવો છો તે ત્હમે કબૂલ કર્યું.

શ્વેતભાનુ—તદ્દન જૂઠી વાત.

સુવાસિની—જે શબ્દો બોલાયા હતા તે હું જાણું છું. જે બે

તહમારી સાથે હતા તહેમાંના એકે કાણે તે કહેવાની જરૂર નથી, તહમે કાંઈક બોલ્યા તે ઉપરથી પૂછ્યું કે “ તહમે સુવાસિની માટે વેષજ લજવતા હતા ! ” તહમે જવાબ આપ્યો “ જો મ્હેં એમ કયું હોય તો ત્હારે શું છે ? ” આ ઉપરથી હેણે કહ્યું કે “ તહમે કબૂલ કરો કરો છો ? ” ફીક. મ્હારે બધું કહી જણાવવું નથી પણ મ્હારી ખાત્રી થઈ છે કે તહમે આમ બોલ્યા હતા. હવે તહમારી મગદૂર હોય તો ના કહો.

શ્વેતભાનુનું સુખ આમ ઉડી જતું હતું, આશા નિરાશામાં ફેરવાઈ જતી હતી, ભૂતકાળનાં કૃત્ય સ્થામે આવી ઉભાં રહ્યાં હતાં તેથી બોલ્યો “ આ બધું તદ્દન ખોટું છે. ” પોતે શું બોલે છે તે પણ ભાન નહોતું.

સુવાસિની—અન્યથા છે કે તહમે હાવા અસત્યવાદીને નીચ છે. જાહેણે મ્હને ખચર આપી છે તંહેણે આ ખાખતની સત્યતા સાર ઈન્દુને પૂછવા પણ કહ્યું તેથીજ નોકરનં મ્હેં ઈન્દુને પણ સાથે લાવવા કહ્યું હતું. કેમ ઈન્દુ ? મ્હેં કહ્યું એ ખરું છે કે નહીં ?

ઈન્દુ જેમ ઉઘમાં હોય ને સાંભળતો હોય તેમજ આખો યખત ઉઘો રહ્યો હતો તે કાંઈ બોલી શક્યો નહીં. સુવાસિનીની નજર હેના ઉપરજ હતી તેથી તે અસત્ય તો બોલી શકે તેમ નહોતુંજ તેમજ વળી શ્વેતભાનુના મ્હેંનો રંગ ઉડી ગયો હતો ને ત્હેની ભયંકર આંખ્યો જોઈને પણ સત્ય કહી શકે તેમ નહોતું.

સુવાસિની—કેમ ઈન્દુ ? જવાબ કેમ નથી આપતા ? તહમે પણ મ્હમારા મિત્રને ટેકો આપી શકો તેમ નથી. છતાં પણ શ્વેતભાનુને મ્હેં અન્યાય કર્યો હોય તો જે સત્ય હોય તે તહમારે કહેવુંજ જોઈયે. શું કહેવું છે તહમારું ?

ઈન્દુએ ગભરાતે ગભરાતે કહ્યું “ મ્હારી ખાત્રી છે કે જે એ બોલ્યો હતો તે ખરા અંતઃકરણથી નહોતો બોલ્યો. ”

સુવાસિની—ખલુ સાર. હવે તહમે જાવ. ખોટી થવાની જરૂર નથી.

શ્વેતભાનુ વિજળી પડી હોય તેમ ચમક્યો ને બોલ્યો. “ શું તહમે હાંકીજ કાઢો છો ? સુવાસિની ? તહમે એમ હાંકી તો નહીંજ કાઢો.

સુવાસિની—આ વાત જાણ્યા પછી શું તહમે એમ માનો છો કે હું તહમારી સાથે એક શબ્દ પણ બોલું ? અત્યારે પણ તહમારા અહીં ઉભા રહેવામ્મી હું અપવિત્ર થાઉં છું. મ્હને વિષ સમાન લાગેછો, દરે

શબ્દ ત્હમારો હડહડતો અસલ હતો. જવ અહીંથી દાસ્તા રહો ને મનુ
ત્હમને મારી આપે એટલે થયું.

શ્વેતભાનુ ખસ્યો નહી.

સુવાસિની—જો હું પુરૂષ હોત તો ઉચકાને ઘર ખંહાર ફેંકી
દીધા હોત; પણ ઉભા રહો નોકરને બોલાવી જેવી વર્તણૂક ત્હમને
છાજે છે તેજ પ્રમાણે ધક્કા મરાવીને કઢાવું છું. ઘરમાંથી ઉભા રહેતાં
હજી પણ ક્ષરમ નથી આવતી તો હુંજ અહીંથી આ ચાલી જઉં છું.

શ્વેતભાનુ ભાનમાંજ નહોતો તંથી બોલ્યો. “ સુવાસિની ! ઉભાં
રહો, ઉભાં રહો, આમ ચાલ્યાં ના જવ. મહેં ગાંડપણમાં, મુખાંધમાં
જે કહ્યું હતું ત્હને તો ખુલાસો તો સાંભળો.

સુવાસિની—ખુલાસો ! મહારા કાન તમારા ખુલાસાથી અપવિત્ર
કરવા ઇચ્છતી નથી એટલુંજ નહી પણ આજ પછી ખચરદાર જે મહારા
નામ પણ લીધું છે તો.

શ્વેતભાનુ—હું કાંવે તે કરીશ; ગમેતે કરીશ; આમ રહેલાઈથી
ત્હમે જઈ શકો એમ નથી. મ્હને સાંભરે છે ને ત્હમને પણ સાંભ-
રતુંજ હશેકે કાલ્ય રહાંજરે શું વચન આપ્યું હતું. ત્હમે કહ્યું હતું કે
“ જમી તે થાય પણ હું બીજા કોઈને તો નહીંજ પરણું ” માટે હવે
ત્હમારા હાવા વિચારો છે તો વચન તો તોડશો નહીંજ એમ ધારૂં છું.

શ્વેતભાનુ ભાનમાંજ બોલતો હતો નહીંતો આમ બોલી ના શકે
વળી જોયું કે કુચી ખરી દાખી છે. સુવાસિનીના મ્હાં ઉપર દીલગીરી
જણાઈ. શ્વેતભાનુ બોલેજ ગયો—“ હા. હવે પકડાયાંછો, ત્હમારા શબ્દો
ત્હમારે પાળવાજ પડશે. જે આજ પછી કોઈ બીજાને પરણવાનું સ્વપ્ને
પણ ધાર્યુંતો જાહેની સાથે પરણવાનાં હશે ત્હને ત્હમારા વચનની વાત
કહીશ. એતો કહીશ પણ વળી—

સુવાસિની આ શબ્દોથી દગ્ગાઈ ગઈ હતી, ઘણી દુઃખમાં જણાતી
હતી પણ ખંડમાંથી વધારે બોલ્યા વિના ચાલી ગઈ.

જનાર્દન—ગસ, હવે ચાલ્યા જવ.

શ્વેતભાનુ દુઃખી હૃદયથી ઘરમાંથી નીકળ્યો. ગાડી પહારજ ઉ-
ભી હતી એટલે એને ઇન્દુ હંમાં બેઠા. ગાડીવાળાએ ગાડી કંઈ
હાંકવી છે તે પૂછ્યું. ઇન્દુએજ કહ્યું કે મંડળીના મકાને. “ થોડી વાર
સધી બેસાથી કોઈ બોલ્યું નહીં; પછી શ્વેતભાનુ બોલ્યો. ” ઇન્દુ ?

સુવાસિની જે બોલી તે ખરેખરે કહ્યું છે ? એટલેકે હજી તે પોતાનો વિચાર ફેરવી શકે નહીં ?

ઈન્દુ—અનવા ભોગ છે.

શ્વેતભાનુ—ખરું, પણ એમ થશે ખરું ?

ઈન્દુ—ના. હું નથી ધારતો એમ અને

ઈન્દુને પોતે આમ બોલ્યો તેથી પસ્તાવો થયો કારણ શ્વેતભાનુનું મ્હોં તદ્દન ઉતરી ગયું.

શ્વેતભાનુ—તું શું ધારે છે તે જાણવાને હું હતિગ્નર હતો. ત્હારું ધારવું હમેશાં ખરું હોય છે.

ઈન્દુ—હું એમ જાણું છું કે હેને અપમાન લાગ્યું છે. પોતાને માટે શરત મરાઈ છે એમ જાણવાથી તે ઘણી ગુસ્સે થઈ છે. કઈસ્તી ના થાય ? વળી તે દિવસની આપણી વાત જાણી નીચ રૂપમાં હેને સ્હમજાવી છે. અલગત તું એક કાગળથી બધો ખુલાસો કરવો હોય તો ભલે કરજે, ને વખતે એકાદ બે દિવસમાં બધી વાત ખરા રૂપમાં હેને સમજાય પણ ખરી.

શ્વેતભાનુ—હિંદુ. ને સ્હમજી શકેજ નહીં. છતાં કાગળ તો લખાશ. મંડળીના મકાને જઈને તરતજ લખી કાઢુ છું. એતો ઠીક પણ પેલા હરામખોરો આમ કરશે એ હું નહોતો ધારતો.

ઈન્દુ—હેમની વાત જવાદે હવે

શ્વેતભાનુનો ચહેરો વિકાળ થયો હતો પણ શાંત ચહેરા કરવા પ્રયત્ન કરતો હતા. ઈન્દુ હેનું મ્હોં જોઈ ગભરાતો હતો. શ્વેતભાનુ મંડળીને મકાને પહોંચ્યો કે તરત કાગળનાં પાનાં ઉપર પાનાં મ્હેટિ અક્ષરે લખી કાઢ્યાં ને પૂરો કર્યા પછી ઈન્દુને વાંચવા આપ્યો.

શ્વેતભાનુ—ત્હને તકલીફ આપવી એ ઠીક તો નથી પણ મ્હેને બીલકુલ સમજાય પડતી નથી કે શું લખવું ને શું નહીં. બધું બસેબસ લખાયું છે કે નહીં તે જો.

ઈન્દુએ કાગળ વાંચ્યો ને કહ્યું—“ બસેબસ છે. ખરી હકીકત ખરા રૂપમાંજ લખેલી છે. ”

શ્વેતભાનુ—વાર. મ્હારું ચિત્ત ટકાણે છે કે નહીં તેજ મ્હારે જાણવું હતું. હવે બીજું લખુ છું તે ત્હારે જાણવાની જરૂર નથી.

વળી પાછું સુવાસિનીનેજ ખાસ જણાવવાનું હતું તે લખવા માંડ્યું. હજીતો માણસ તણખણ પકડી તરવા ઇચ્છે તે પ્રમાણે પોતાની

દલીલો હવે લખવા ચાંડી. અભિમાન જતું રહ્યું હતું અને સુવાસિની પાસે ક્ષમા ને દયાની માંગણી કરતો હતો.

કાગળ પુરો કર્યા પછી ટપાલનો વખત થઈ ગયો છે કે નહીં તે નક્કી કર્યું પણ પછી વિચાર કર્યોતે ઇન્દુને કહ્યું કે હું આ કાગળ કાંઈ સાથે હમણાં ને હમણાં મોકલી આપવા ધારું છું.

ઇન્દુ—કાલ્ય સુધી વાટય ને. એકદમ ઉતાવળ ના કર્યું.

શ્વેતભાનુ—એતો અનંત કાળ સુધી વાટય નેવા જેવું છે. હમણાંજ મોકલવા નેધયે. ત્હને ખબર નથી કે મ્હારા મનમાં શું થાય છે. હું હમણાં આવ્યો. તું જરા વર્તમાન પત્ર વાંચ્ય. થોડી વારે શ્વેતભાનુ કાગળ મોકલાવીને પાછો આવ્યો. માણસને જવાબ લેધને આવવા કહ્યું હતું.

ઇન્દુ—કાલ્ય સુધી વાટય નેધ હાત તો સારું હતું.

શ્વેતભાનુ—ભલા માણસ, એમ કેમ અને ? ઘણું કરીને તો આ જ રાત્રેજ એ બધાં પરગામ નીકળી જશે. કાલ્ય સુધી વાટય નેવા રહું તો કાગળ હુંને મળેજ નહીં.

ઇન્દુ—હવે નિરાંતે બેશ.

શ્વેતભાનુ—ના કાલ્ય આપણે જવાબ આપે ત્યાં સુધી જહાર આંઠો મારી અવીરે.

એમ કહી બે જણ જહાર ફરવા નીકળી પડ્યા. બજારમાં આવ્યયા. લાયબેરીમાં જઈ આવ્યા એમ કરી કલાક બે કલાક કાઢી નાંખ્યા ને પાછા મકાને આવ્યા. મકાને આવ્યા ને બેઠા પછી શ્વેતભાનુએ કહ્યું “ ઇન્દુ ? શયતાનમાં તું માને છે ? ”

ઇન્દુ—શયતાનને હામાં લેવાદેવા શી છે ? હજી તો આપણે જીવાન છીયે, જીંદગી ઘણી બાકી રહી છે ને કાંઈ કાંઈ કરી શકીયે તેમ છે.

શ્વેતભાનુ કાંઈ સાંભળતોજ નહોતો. ઉઝા વિચારમાં હતો. પણ કાંઈ સાંભરી આવ્યું હોય તેમ એકદમ ઉઠ્યો ને નોકરને પૂછ્યું “ કાંઈ કાગળમાગળ છે ? ”

કેટલાક કાગળો લાવીને નોકરે આપ્યા.

શ્વેતભાનુ—ટપાલના કાગળોને શું કરે ? કાંઈ હાથોહાથ લાવીને આપી ગયું છે ?

નોકર—હાજી. એતો હું ભૂલી ગયો. એક કાગળ આવ્યો છે. આ રહ્યો. કાગળ લીધો. સુવાસિનીનાજ અક્ષર પરખીડીયા ઉપર હતા. કાગળ લેઈ એકદમ ખીજત ખંડમાં ચાલ્યો ગયો. આરામ ખુરશી ઉપર

પડ્યો. ઊતાવળે ઊતાવળે કાગળ ફેડ્યો. પચ્ચીડીયામાં ફેનોળ પોતાનો કાગળ ઉઘાડ્યા વિનાનો ખીડેલો હતા. થોડીવાર સ્તબ્ધ થઇ ગયો. હા-ત્યોએ નહીં ને આંધ્યોએ નહીં. છેલ્લી આશા તૂટી. આશા ગઇ, આનંદ ગયો, જીવનનો હેતુ ગયો. મોતાનો સર્વ અસ્ત થયો. જગતમાં અંધારૂં લાગ્યું. વર્ષો પર્યંત નિરાશા રહી હતી, ખરાબ ટેવ રહી હતી, ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ માન્યું નહોતું, કશુંજ માન્યું નહોતું; પણ છેવટે એ સર્વ નવાં અસ્તિત્વમાં આવ્યાં હોય તેમ અનુભવ્યું હતું ને જ્ઞહારે જે છેવટને દિવસે સઘળી આશાઓ ફળીભૂત થવાની હતી તેજ દિવસે બધું ફેર-વાઇ ગયું હતું.

ઈન્દુ—સ્વેતભાનુ ? શું કરે છે એકલો ?

સ્વેતભાનુ—કાં-ઇ-ન—હીં. આવ્ય.

ઈન્દુ અંદર ગયો ને ટેબલ ઉપર પડેલો કાગળ નેત્ર સ્પર્શ કર્યો કે જવાબ વાળેલો નથી. સ્વેતભાનુ ઘણોજ દુઃખી લાગ્યો ને હેતું દુઃખ કેમ વીસરે. શું કર્યાથી વીસરે તે વિચાર કરતો હતો.

ઈન્દુ—સ્વેતભાનુ ? આજતો તું હજી જમ્યો પણ નથી. ચાલ્ય, ચાલ્ય હવે જમવા ચાલ્ય. આમ શોક શું કરતો હઇશ.

સ્વેતભાનુ—જે આ કાગળ.

ઈન્દુ—એતો મ્હેં જોયો. પણ જમવા ચાલ્ય પહેલો.

સ્વેતભાનુ—જમીશુંસ્તો. હું નથી કહેતો આવ્યો કે પ્રેમ જેવું જગતમાં સ્ત્રીને કાંઈ છેજ નહીં. પ્રેમ ભૂલવો હોય તો નીશો કરી લેવો એટલે પત્યું.

આમ બોલતાં બોલતાં હેની આંખોમાં નવું નૂર પ્રકાશ્યું. ઈન્દુએ શયતાનને હેના શરીરમાં પેસ્તો જોયો.

સ્વેતભાનુ—આજ કેટલાએ દિવસથી મ્હેં નીશો નથી કર્યો. કાંઈ નહીં, પણ આજે ચક્રવર્તિ વ્યાજ સાથે પાછલી બાકી કાઢીશ. એક દૂતરા માફક હેની પાછળ હું ભમ્યો ને હેને મન કાંઈજ નથી. બહુ સાંઢે હવે જ્ઞહારે હું છુટો થયો. હેને મ્હારી દરકાર ના કરી તો મ્હારે હેની દરકાર કરવાનું શું, પ્રયોજન છે ? કાંઈ નહીં. બગડી ને સુધારવી, હજી હાથથી વાત નથી ગઇ. ચાલ્ય ફેરત ? ખાઈપીને મગ્ન કરીયે કાણે જાણી કાલ્ય ?

મ્હેરો તો શીકડા પડી ગયો હતો પણ આંખોનો રંગ ઓરજ હતો.

ઈન્દુ—આ ત્હારાં કપડાં તો જે. ધોળી મળે છે કે નહીં ?

શ્વેતભાનુ—મારું છે. સારાં કપડાંની જ દુનિયાં સારાને આખર-
દાર મળે છે.

ધન્દુને ઘેર શ્વેતભાનુ જમવા જવાનો હતો. જતા પહેલાં સારી
રીતે ટેકિઈનું હિડાવ્યું. જમતે જમતે ધન્દુએ કહ્યું—“શ્વેતભાનુ ? તું
ધારે છે એટલે દરજ્જે હજી વાત નહીં આવી હોય.”

શ્વેતભાનુ—હવે જહાનમમાં ગઈ એ વાત. એક પાઠ ભણ્યા
એતો. મુખમાં બન્યા હતા પણ હવે પાછા ગયા થઈ જઈશું.

ધન્દુ—તે હજી ચઢાતી તો હશે હોં.

શ્વેતભાનુ—જી. સીની પ્રેમ ? મહારા પહેલાના વિચારો સત્તજ
હતા. માત્ર કીંમતનીજ વાત છે પણ કીંમત આંકવામાં મહારી સ્હેજ
ભૂલ્ય થઈ. સીને પોતા વિશે ખોટું અભિમાન કેટલું છે તે હું ભૂલી ગયો.

ધન્દુ—સાચી વાત આમ છે. હેના જેવી ઉચ્ચ વિચારોવાળી—

શ્વેતભાનુ—ઉચ્ચ વિચારો ! હેવી નકામી વાત ના કર્ય.

ધન્દુ—કેમ નહીં ? શરતની વાત જાણ્યાથી તે ગાંડીતૂર થઈગઈ ને
તે વ્યાજખી હતું, પણ થોડા દિવસ પછી શાંત થશે. મ્હેં કહ્યું હતુંજને
કે હમણાં કાગળ ના લખીશ. ત્હારી જગ્યાએ હું હોઉં તો ખીજે દિવસે
ફરીથી જનઉં અને ખાત્રીથી કહું છું કે તે વખતે સ્વસ્થ મન થયું હશે.

શ્વેતભાનુ—મહારા કાગળતો એમનોએમ વાંચ્યા વિના મોકલ્યો.

ધન્દુ—પણ એતો સ્વાભાવિક છે. મિનજ શાંત થવા કાંઈ વ-
ખતતો જોઈયે. એ અભિમાની છે, પોતાને માટે હેને ઘણું માન છે,
એ તું જાણે છે. દલીલો સાંભળે એમ નથી. પણ ધીમે ધીમે શાંત
થશે. ગુસ્સામાં જે વાતો યાદ ના આવે તે પાછળથી આવે. ખાત્રીથી
સ્હમક્ય કે કાલ્ય સોરી ત્હમને મળવાને ઇચ્છશે.

શ્વેતભાનુએ જમતે જમતે એકદમ હાથ ધોયા ને બોલ્યો “ધન્દુ ?
તું નહીં જમી શકું. મહારાથી નહીં ખવાય. હું તો જનઉં છું. કામ છે.”

ધન્દુ—કેણાં ? આમ કેમ ?

શ્વેતભાનુ—તેતો હું પણ જાણતો નથી. કુવા, તળાવ કરીશ.
દીઝગીર છું કે હાંવા વખત આવ્યો છે. તું ત્હારે નીરાંતે જમ્ય.

આમ બોલી ધન્દુના ઘરમાંથી કપડાં પહેરી નાઠો. રાત્રના દશેક
વાગ્યા સુધી આગ્યો નહોતો. ત્હાર પછી સ્હવારે મંડળીના મંકાનમાં
બેઠેલો ધન્દુએ જોયો. શાંત હતો. તે દિવસે મુવાસિમીને ત્હાં જવા
નિશ્ચય કર્યો હતો.

મકરણ ૧૨ મું.

સંબંધની છેલ્લી સાંકળ.

શેક વાઝ્યાને અમલે શ્વેતભાનુ જનાર્દનને ઘેર ગયો. રસ્તે જતાં કોઇએ હેને જોયો હોત તો તે ઓળખાય તેમ નહોતું. હેનો ચહેરો ખુલાવેરો ખન્યો હતો, આંખો ભારે હતી ને લથડતો હીંડતો હતો. જનાર્દનના ઘરના ઝાંપે જઈ નોકરને બોલાવ્યો ને પૂછ્યું—“ સુવાસિની છે ? ”

નોકર—ના, સાહેબ.

શ્વેતભાનુ—ઐટલે મ્હારે માટે એ ઘરમાં નથી કે ખરેખરાં ઘરમાં નથી ?

નોકર—મ્હેં આપને કત્થુંજસ્તો કે ઘરમાં નથી.

શ્વેતભાનુ—ત્હારે જનાર્દન ભાઈ છે ?

નોકર—તે પણ ઘરમાં નથી.

શ્વેતભાનુ—અધાં કંઈ ગયાં છે ?

નોકર—હાથ.

શ્વેતભાનુ—કેહાં ?

નોકર—તે હું જાણતો નથી.

શ્વેતભાનુ—આસ્ય, હવે જૂહું બોલતું મ ક્ય. સાચું કહે.

નોકર—મ્હેં સાહેબ ? આપને કત્થું કે હું જાણતો નથી.

શ્વેતભાનુ—કેહારે ગયાં ?

નોકર—કાસ્ય રાત્રે.

શ્વેતભાનુ—કેટલા વાગે ?

નોકર—વાઝ્યાવાઝ્યા હું જાણતો નથી.

શ્વેતભાનુ—વાઝ્યા નથી જાણતો પણ મોડી રાત્રે ગયાં કે પ્હેલી રાત્રે ?

નોકર—કેટલા વાગે ગયાં તે જાણતો નથી પછી શું કહું ?

શ્વેતભાનુ—મોડાં કે વહેલાં તેતો જાણે છેને ?

નોકર—મોડાં ગયાં લાગે છે.

શ્વેતભાનુ—ખુશગામ ગયાં છે ?

નોકર—એ કાંઈ મ્હને કહ્યું નથી.

શ્વેતભાનુ—પણ ત્હને ખચર તો હશેજ.

નોકર છાનો રહ્યો એટલે શ્વેતભાનુ દમભેર હેની તરફ ગયો તેથી તે પહીંચ્યો ને આરણ્ય પ્રવેશ કરી જતા રહેવાનું કરતો હતો. શ્વેતભાનુએ કહ્યું—“ એમ કહ્યા વગર નાશી શેનો જાય છે ? ”

પહીંચેના માર્ગો આસપાસ જોઈ નોકર બોલ્યો—“ હું એ નથી જાણતો તેમ બીજા કોઈપણ કાંઈ જાણતાં નથી. ”

શ્વેતભાનુ—જૂઠું ના બોલ. કાગળો હેમના આવતા હશે તે ક્યાં મોકલવાના કહ્યા છે ?

નોકર—એ તો ગુમાસ્તાને ખચર હશે.

શ્વેતભાનુ—ગુમાસ્તો ઘરમાં છે ?

નોકર—હાથ.

શ્વેતભાનુ—હેને બોલાવ્ય.

નોકર—નાથ આપ કોઈને મળી નહીં શક્યા. દીલગીરધું પણ હમરે હુકમ પ્રમાણે વર્તવું જોઈયે.

શ્વેતભાનુ—મ્હારે માટે હવે હુકમ મળ્યો છે ત્હને ?

નોકર—હાથ.

શ્વેતભાનુ—ક'હારે ?

નોકર—દીલગીરધું સાહેબ ? પણ કાલ્ય રાત્રેજ આપ જો અહીં આવ્યા તો પેસવા ના દેવા કહ્યું છે.

શ્વેતભાનુ ખંડખંડાટ હસ્યો ને બોલ્યો—“ ઠીક. સુવાસિની અને જનાર્દન કાલ્ય રાત્રે ગયા અને ગુમાસ્તા શિવાય બીજા કોઈને પોતે ક્યાં જાય છે તે કહ્યું નથી ને ત્હમને હુકમ આપ્યો છે કે જો હું આધું તો હાંકી કાઢવો. ”

નોકર—છેક એમ નહીં સાહેબ ? પણ—

શ્વેતભાનુ—ઠીક. એ તો હું રહમજો.

નોકર—આપ જાણો છો કે સુવાસિની માંદાં છે ને તેથી લમ બધે રહ્યાં.

શ્વેતભાનુ પાછો ખંડખંડાટ હસી પડ્યો ને બોલ્યો—“ વાર સુવાસિની અને જનાર્દન બે સાથેજ ગયાં ખરું ?

નોકર—સંકેટરી સાથે છે.

શ્વેતભાનુ—એમ ! કીક, મ્હારા ગયા પછી સુવાસિની વધારે માંદી થઇ હતી ?

નોકર—મ્હેં હેમને જોયાંજ નથી. હું કાંઈ જાણતો નથી. માત્ર હું એટલુંજ જાણું કે લાંબા વખત સાંઝે તે ગયા છે પણ ક'હાં તે હું જાણતો નથી. મ્હને માફ કરો. પણ મ્હારે કામ છે માટે જાઉં છું. નોકર જૂના વખતનો હતો. ધણો સમય હતો. હેને છાજે તે પ્રમાણે કેળવાયેલો હતો. નોકરને શ્વેતભાનુએ એક રૂપીઆ આપતે કહ્યું “ લે, તું બરોબર જૂઠું બોલી શકે છે. ”

જનાર્દનને ઘેરથી નીકળી શ્વેતભાનુ સ્ટેશન ઉપર ગયો. સ્ટેશનનો દરેક નોકર હેને ઓળખતો હતો. જનાર્દનનો જમાઈ થનાર છે એમ બધા જાણતા હતા તેથી હેના તરફ તાકીને જોતા હતા. એ બધાએ ગપ્પ સાંભળી હતી કે લમ બધે રહ્યાં તેનું કારણ એ હતું કે શ્વેતભાનુ તો પરણેલો હતો. વળી કાંઈએ એમ પણ સાંભળ્યું હતું કે એ તો ગુન્હેગાર છે ને જેલમાંથી તસ્તનો છુટેલો કેદી છે. બીજાએ વળી એમ સાંભળ્યું હતું કે સુવાસિની અચાનક માંદી પડી ગઈ હતી ને ડાકતરને બોલાવતા હેણે સલાહ આપી કે સુવાસિનીએ લમ વિશે ધિયાર ના કરવાને એકદમ બહારગામ લાંબા વખત સુધી હવાફેર સાર જવું. કાંઈ વળી એમ પણ બોલતા કે ડાકતરે કહ્યું કે સુવાસિની હવે છ માસજી જીવશે. શ્વેતભાનુ આ લોકો હેના સ્થાનું ડીકીડીકીને જોતા હતા તેની બીલકુલ દરકાર કરતો નહોતો. સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર વિચારમાં ને વિચારમાં આમતેમ ધીમે પગલે આંટા મારતો હતો.

“ સાહેબ ? સુવાસિની માટે દીલગીર છું. ”

શ્વેતભાનું ઉંઘમાંથી જાગૃત થયો ને નીચી મુડીએ ફરતો હતો તે ઉંચું જોયું તો સ્ટેશન માસ્તરને જોયા. સ્ટેશન માસ્તર સ્થાનું જોઈ રહ્યા પણ કાંઈ બોલ્યો નહીં.

સ્ટેશન માસ્તર—“ અત્યંત ત્હમને દુઃખ તો લાગતું હશે. કાંઈને આમ બખ્તર નહોતી કે એકાએક માંદાં પડી જશે. પણ જનાર્દનભાઈને તો અસહ્ય થઈ પડવાનું. એ પોતેજ કાલ્ય સત્તે કહેતા હતા કે દુઃકે મુદતમાં એ બધાં પાછાં આવનાર થશે. ”

શ્વેતભાનુ—એમ ! ત્હમને એ પ્રમાણે વાત કરી હતી ?

સ્ટેશન માસ્તર—હાજી. પોતે ધણા દુઃખી જાણતા હતા, પણ

ભાગ્યેજ ખેત્યાર શબ્દ મ્હારી સાથે બોલ્યા હશે નહીં તો હમ્મેશાં તો સારી રીતે વાત કરતા. કંઈનાં જાય છે તે પણ મ્હને કહ્યું નથી. આપને ખબર હશે.

શ્વેતભાનુ—હેમણે હમને ના કહ્યું ?

રેશનમાસ્તર—નાજી. મ્હે હમને પૂછ્યું તો ખરું, પણ મ્હારી સાથે વાત કરવી ના હોય તેમ લાગ્યું. પણ આપ તો જાણતા હશે. જો હરકત ના હોય તો કહેશો ?

શ્વેતભાનુ બોલ્યા ચાલ્યા વિના પાછું વાળી ચાલતો થયો. નોકરે ખરુંજ કહ્યું છે એમ લાગ્યું. રેશન ઉપર ચોપડીઓની દુકાન ઉપર ગયો. જાહેર ખખરો કપાટ ઉપર વાંચવા માંડી. વર્તમાનપત્રો મ્હોડેલાં હતાં તે વાંચવા માંડ્યાં તેમાં “ મોટા ધરનાં લમનનું બંધ રહેવું. ” “ કન્યા એકદમ માંદી પડી ગઈ ” વાંચ્યું. “ વાહ ! આ એક ખીજી ધાર્મિક જૂઠું, ધર્મનું ધર્તિંગ ” આમ બોલી ખડખડાટ હસ્યો. ધર્મિષ્ઠ કહેવાતા આ લોકો કેવી રીતે પોતાની વાત છુપાવવી ને લોકોને છતરાવને સારી રીતે જાણે છે. એક વર્તમાનપત્ર વેચાતું લીધું ને પ્લેટફોર્મ ઉપરથી બહાર આવ્યો. ગાડી ભાડે કરી લીધી ને અંદર બેશીને વર્તમાન વાંચવા માંડ્યા. વર્તમાનપત્ર ઉઘાડતાંજ “ મુલતવી રહેલાં લમ ” મથાળું વાંચ્યું. હકીકત વાંચવા માંડી.

“ શ્વેતભાનુ અને સુવાસિનીનાં લમ જે ગઈ કાલે થવાનાં હતાં તે હાલ એકદમ બંધ રહ્યાં છે. કંઈક થશે તે કહી શકાય તેમ નથી. કારણ કે સુવાસિની અચાનક બચકર માંદાં થયાં છે. નોતરેલા પ્હરો-જાઓને તરતજ આ બાબતની ખબર આપવામાં આવી હતી. હમને વળી એમ પણ ખબર મળી છે કે સુવાસિનીને દાકતરે એકદમ બહાર ગાંઠ જવા સલાહ આપી છે અને જનાર્દનભાઈ અને સુવાસિની કેટલાક નોકરો સાથે ગઈ કાલે રાત્રેજ બહારગામ જવા ઉપડી ગયા છે. આમ અચાનક મંદવાડને લીધે લોકોમાં અનેક વાતો ચાલી રહી છે ”

શેખબેર, અધરિત શબ્દોચ્ચાર કરી વર્તમાનપત્ર ફેંકી દીધું. જૂઠું, જૂઠુંને જૂઠુંજ ! અને સુવાસિની પોતેજ આ અસત્ય તરફ આખ્ય આડા કાન કરે છે. પોતે ધર્માભિમાની, ઉચ્ચ વિચારોવાળી કેળવાયેલી યજ્ઞી કહેમવે છે ને આમ જૂઠું, અસત્ય ચાલવા દેછે. પોતાનું અપમાન થયું ગણી મ્હને હાંકી કાઢ્યો પણ પોતે સત્ય છુ-

પાવવા અસત્ય જાહેર કરાવવા દેછે. અરે, કેવો મુર્ખ હું ! મહેજ સા
સાફ-પણુ-જવાબો શા કામનું હવે ? થયું. રમત રસાઇ છે. પણ-ના
શું આમ હાર ખાઇશ ? સત્ય તો જ્યાર આવશેજ. વર્તમાનપત્રની
હાથી ખખરથી લોક કાંઈ મુર્ખા નથી કે સત્ય જાણ્યા વિના ખેશી રહે.
રાત્રે માંદો થઈને બીજો દિવસ રાત્રે જ્યારઆમ ઉપડી થઈ. વાહ !
વાહ ! લોકો એમ છેતરાશે નહીં. ઠીક, પણ હવે ? મહારે જાનામાના
જ ખેશી રહેવું ? થોડા દિવસમાં મહારા જોળખીતા પાળખીતા મહારી
મસ્કરી કરવા મંડશે. અત્યારે વખતે થતી હશે. મહેશને રમેશને તો
ખુબ આનંદ, ગલગલીયાં આવતાં હશે, કારણ આ બધાનું મૂળ એ
ખે જણુ છે. ખેમાંથી એક તો ખરોજ. પણ હું હેમની સાથેનો મહારો
હીસાબ બરાબર ચૂકવીશ પણ પેલીને માટે- ! ”

દાંત પીસ્યા. આંખો ગાંડ માણસ જેવી જણાઈ.

“ રીકર નહીં. હેને પણ કાબુમાં લઈશ. પહેલું તો હેનું વચન
છે; હેને એ પવિત્ર છે. બીજાને તો પરણી શકવાનીજ નથી. પરંતુ
આ કાર્યને માટે હેને પણ હીસાબ ચૂકવે કરવો પડશે. ઉલ્લ અભિમાન,
સ્વમાનના શિખરે ચઢેલી સ્ત્રી ? ત્હાડે માન જમીનદોસ્ત કંઈ ત્હારેજ
હું વેતલાનું ખરો. ત્હારાજ શબ્દો ત્હારા મોમાં પાછા નાખું
ત્હારે ખરો. ”

ઉભા થવા ગયો પણ ગાડીની છત માથામાં વાગી એટલે લાન
આવ્યું કે ગાડીમાં બેઠોહું. બેરના વિચારોજ મગજમાં ધૂમતા હતા.

“ સદ્ગૃહસ્થાઈ ! નીતિ ! સમ્યતા ! વિગેરે ત્હમને છેલ્લી સંલામ
સદ્ગૃહસ્થ, સમ્ય પુરુષ ! વાહ ! યાદ રાખ્ય એમ હું હાર નથી
ખાવાનો. ત્હને અપમાનિત કર ત્હારે ત્હારાજ શબ્દોમાં ત્હને મહેણું
મારીશ. મહેને જે દુઃખ થાય છે તેનો અનુભવ ત્હને પણ કરાવીશ.
અને બનશે તો વધારે પણ ખડ. મહારો જત્હારે તિરસ્કાર કરી કાઢી
મક્યો ત્હારે તું શું કરતી હતી તેનો વિચારજ ના કર્યો. ”

પાછું વર્તમાનપત્ર લીધું અને ફરીથી એ સંખ્યા વાંચ્યું ને
વિચાર આસ્થા “ જોતાંજ જૂઠું લાગે છે. સત્ય છુપાવવા લુલો પ્રયત્ન
કર્યો છે. દુનિયાંથી બહુવાર છુપું નહીં રહે. સાતજણ તો જાણતાજ
હતાજ. મહેશ, રમેશ અને ઇન્દુ; જનાર્દન અને ગોર છતાં ને સાતજા
હમે ખે. જનાર્દને ગોરને તો વાત કરી છે. ગોર સત્ય સુધી ત્હાંજ

હતો. મોરે ઘેર જઈ ગોરાણીને વાત કરી હશે. પછી તો અસાધારણ
એઝીટ છપાવવાનુંજ. લોકો મહારા વિશે વાતો કરશે એ પણ ખરું.
વાત આલી ચાલી નતનપુર પહોંચશે. મહારા તરફ મત આપનારા
મહારી શી કીંમત કરશે ! વર્તમાનપત્રો ઉતરી પડશે. લોકો અનેક
વાતો કરશે. શ્વેતભાનુ, જે દરેક વાત જોઈને જગત વખાણે છે તેને
ધિકારનારાં તેણે શરત જીતવા એક સ્ત્રીને પરણવા ખાતર પોતાનો
વિચારો દૂર કર્યો. ધર્મ લણી વળ્યો. હાસ્ય ઉત્પન્ન કરનારાં પત્રો
મહારી વિચિત્ર છબીઓ આપશે, અનેક રૂપમાં મળે દેખાડશે આ બધું
એક સ્ત્રીને પરણવા ખાતર ને અતે તે સ્ત્રીએ હરામખોરને જૂરો
બાંધ્યાથી તરછોડ્યો ! ”

આ વિચારે ત્રેને ગાંઠો બનાવ્યો પણ મહેશને રમેશ-બધોનો
હિસાબ ચુકતો કરવા નહીં વિચાર કર્યો, ને સુવાસિની-અલગત પો-
તાને દુઃખ થાય છે તેથી અધિક ભોગવે તોજ શાંતિ થાય. વળી વિ-
ચાર વલણ પલટાયું. શરત માર્યા પહેલાં પોતે કેવો હતો તે સ્થિતિ
સાંભરી પણ હવે તેથી પણ નપાટ સ્થિતિ થઈ. એક સ્ત્રીએ આશા-
ના અંકુર પોતાના હૃદયમાં સ્ફુરાવ્યાં હતાં તે તો ના કહી શકે તેમ
નહોતું. ભવિષ્ય સ્વર્ગ સમાન લાગ્યું હતું કારણ જે સ્ત્રીને તે હૃદયથી
જ્યાદે ચહોતો હતો તેણે પરણવા વચન આપ્યું હતું. સ્ત્રીની નીચતા
વિશે અને જગતના ભુંડાઈની વિશે હેના વિચાર ગમે તેવા હતાં છતાં
આ સ્ત્રીએ તો હેનામાં સર્વ પલટાવી દીધું હતું તેથીજ ભવિષ્ય ઉ-
જળું લાગતું હતું. પણ હવે નર્ક વિના કાંઈજ દેખતો નહોતો. હવે
ભવિષ્યમાં શું હતું ? ભવિષ્ય કેવું થાત તેનાજ વિચારો ભવિષ્યને
માટે રચ્યા હતા. હવે કાઉન્સિલમાં બેઠક મળે તોએ શું ? કાણ હેની
દરકાર કરનાર હતું ? વર્ષોપર્યંત જે મિત્રો બનત તેમનાથી દૂર રહ્યા
હતો. આ કેમ ખમાય હવે ?

આ વિચારથી નીશો સાંભરી આવ્યો. સુવાસિનીને વચન આપ્યું
હતું કે નીસાની ચીજને નહીં અડકું, પણ તે વાત તો ગઈ બરોબર.
મંડળીના મકાને જઈ ને ત્યાં જઈ આ વાત બહુવાય ત્યાંસુધી નીશો
કઈ. હુંજ મુખે ને કે આજ લગી નીશો કરવો છોડ્યો; ઇશ્વર જે
હોય તો હેના તરફથી તો કાંઈ આશા હવે મળે એમ નથી; આપે
એમ તો નથીજ. પણ જે હતું, જેનાથી મ્હાં મનુષ્યત્વ ઝીંકત તેજ

લેઈ લીધું. ઈશ્વર કરતાં શયતાન મ્હને નિમકહલાલ રહ્યો છે. “ કાંઈ હેવી આશા નહોતી રહી કે આમ કરતાં અટકે. ગાડી મંડળીના મકાને આવી પહોંચી એટલે હેમાંથી ફૂદી પડી પૈસા ચૂકવી અંદર દાખલ થયો. જઈને આરામ ખુરશી ઉપર પડ્યો. પાન ને કોકિઈન મંગાવ્યું; નોકરને રગ આપી. કોકિઈન હાથમાં લેઈ જોયા કર્યું. ઉદ્ધાર નીકળ્યા “આજ મ્હારી સ્ત્રી. પેલી નિમકહરામ થઈ પણ આતો નિમકહલાલજી રહેશે ને આ પણ જો નિમકહરામ થશે તો પછી ચંદુલ કે તેથી પણ ચહડીઆતો નીશો મોજુદજ છે. છદ્દ જ્યાં સુધી ગળ્યામાં પૈસા છે, માંદે ગઈ છે ત્યાં સુધી શયતાન કદી નિમકહરામ નહીં થાય. ”

પણ હજી કોકિઈન નાંખી પાન ચાવ્યું નહીં, કારણ જેટલો વખત તે સુવાસિનીની પાસે રહ્યા તેટલો વખત નકામો નહોતો ગયો. હેની અસર ધણી થઈ હતી. નીશો કંવા મન ડગતું હતું પણ કોઈક જૂદીજ શક્તિ ઇચ્છા વિરહ અટકાવ કરતી હતી. છેવટની મુલાકાતના શબ્દો યાદ આવ્યા. “ જે પુરુષ સ્ત્રી ઉપર આધાર રાખી રહે છે તે લૂલો આધાર છે; માત્ર ઇશ્વરજ મનુષ્યને બચાવે છે. ” પોતાનો જવાબ પણ સાંભરતો હતો. “ જો ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ હોય, તો મ્હે હેને લાગ બચાવવા આપેલો છે. પણ બચાવ થયો નથી, કર્યો નથી. માટે હવે આ શયતાનને પસંદગી આપવીજ જોઈયે. અહા ! શયતાન કેવો સુંદર છે ! ”

પાન કોકિઈન સાથે તડકે ધર્યું. કોકિઈનની કરચો ચળકાને ખોલી ઉઠ્યો “ વાહ ! શું ચળકાટ શું તેજ છે ! ખોટી ધાર્મિકતા, ખોટા ઉચ્ચ વિચારો ત્હમને છેલ્લી સલામ. ખોટી આશાઓ, ખોટા ખ્યાલો ત્હમને પણ છેલ્લી સલામ. અત્યારે ત્હને મ્હારી સ્ત્રી તરીકે આજના દિવસથી સારા કે નરતા માટે, ગરીબાઈ કે તવંગરાઈ માટે પ્રેમથી બેઠું છું, મરણ પર્યંત વિખુટા નહીં પડીયે. ”

આમ ખોલી ખડખડાટ હસી પડ્યો. પાન ચાવી ગયો. આંખો મીંચી દીધી. થોડીવાર થઈ વળી પાછું પાન મંગાવી કોકિઈન ઉડાવ્યું. બે કલાક આમ અહીં ગાળ્યા. પછી ઉઠ્યો ને આંખ બંધાડી જૂએ છે તો એક જૂનો ઓળખીતો સ્હામો બેઠેલો દોઢો.

સરોજ—સ્વેતલાનુ ? તું અહીં બેઠો છું ? મ્હે તો જાણ્યું તું તો પરણ્યા પછી નૂતનપુર ઉપડી ગયો હઈશ.

શ્વેતભાનુ—તું શું કહે છે ? નૂતનપુર શું કરવા જાય ?

સરોજ—ઇલેક્શન સાફ.

શ્વેતભાનુ—ઇલેક્શન શેનું ?

સરોજ—કેમ ખબર નથી ? તું આજ ક્યાં હતો. વત માન
પત્રમાં વાંચ્યું છે કે નહીં ?

શ્વેતભાનુ—ના.

સરોજ—ત્યારે આ વાત સાંભળાયે છે કે નહીં ?

શ્વેતભાનુ—કાંઈજ સાંભળ્યું નથી.

સરોજ—કાઉન્સિલના સભાસદોનો વખત પુરો થઇ ગયો, નવા
ઇલેક્શનની તારીખ પણ નીમાઇ ને આ બધું અધારામાં બધું કે શું ?

શ્વેતભાનુ—શું કહે છે ?

સરોજ—એજ. હવે તો લડત ઉપર એકદમ જનું પડશે. હું તો
આજ મ્હારા ભાગમાં જવાનો છું.

શ્વેતભાનુ—હીક. તુંતો નીમાઇશ ખરો.

સરોજ—ને હું ધાંડું છું તું પણ નૂતનપુર જઇશ.

શ્વેતભાનુ—હુંતો નહીં જાઉં.

સરોજ—એમ તે હોય. ખરી વાત છે કે તું હમણાંજ પસાદાર
સુદર સ્ત્રી પરણ્યો છે પણ તેટલા માટે શું કાઉન્સિલની બેઠક ખોડશ ?

શ્વેતભાનુ બોલ્યા વિના મગ્ગન જહાર નીકળી પડ્યો ત્યાં બીજો
ઓળખીતો મળ્યો તોણે પૂછ્યું “ કાણુ શ્વેતભાનુ ? ઉભો તો રહે ”
આ વર્તમાનપત્રમાં લગ્ન મુદત્તવી રહ્યાં લખ્યું છે તે શું કારણ છે ?

શ્વેતભાનુ—ખરોખર છે.

“ અરે પણ સુવાસિની માંદી થઇ ગઇ છે લખ્યું છે તે

શ્વેતભાનુ—હું જાણતો નથી. મ્હને એ વાતની દરકાર નથી. પણ
મ્હારા ધારવા પ્રમાણે કાઉન્સિલ મુદત પેલાં કેમ વિખરાઇ ગઇ
એતો કહે ?

“ હું ધાંડું છું આપણી પાર્ટીએ ખુબ પ્રયત્ન કરવો પડશે.
કાઉન્સિલ મુદતેજ વિખરાય છે તું જાણતો નથી. પણ ત્યારાં લગ્ન
મુદત્તવી રહ્યાં તેનું કારણ તો કહે ? ”

શ્વેતભાનુ—નવતિથ ? આપણે શા શા સવાલ તૈયાર કરવાના
છે તે કહે.

નવનિધ—પહેલી તો ફરી ચીજની આખત અને હેવી હેવી ખીજ આખતો.

શ્વેતલાનુ—ત્હારે તો નીશો કરીજ લેવા દો.

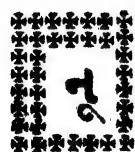
નવનિધ આશ્ચર્ય પામ્યો ને જોઈજ રહ્યો. પણ બોલ્યો, “શ્વેત-
લાનુ ? શું સુવાસિનીએ ત્હને નાસીપાસ કર્યો છે ? તું તો નીશો
હમણાનો કરતો નથી.

શ્વેતલાનુ—હા. ત્હારી સ્ત્રીએ ત્હને પણ તેમજ ક્યું હોત જે
ત્હારા લગ્નને દિવસે હેનાં લગ્ન મ્હારી સાથે થયાં હોત તો.

આમ બોલી જોરબંધ ચાલવા માંડ્યો. બેર આવ્યો તો એક તાર
આવેલો હતો. નૂતનપુરથી હેના એજન્ટનો તાર હતો. તારમાં ત્હાં
એકદમ જવા લખ્યું હતું ને ત્હાં આવે તે પહેલાં તારથી ખબર
આપે તો સરવસ કાઢી વધાવવાની તજવીજ કરે. ખીજું સુવાસિની
માંદી પડી ગઈ હતી ને લગ્ન બંધ રહ્યાં હતાં તે માટે દીલગીરી
જણાવી હતી. પોતે શું કરે છે ને શું નહીં તે સ્ક્રમન્યા વિના તારનું
ફારમ લેઈ લખી કાઢ્યું કે આવતી કાલે આવીશ. તાર નોકર સામે
મોકલાવ્યો, પણ ત્હાં શું થશે ત્હનું જાન પણ નહોતું.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

અપમાન.

નૂતનપુર પ્લેઝન્ટાંજ સ્ટેશન ઉપર એજન્ટ સનાથ, શ્વેતલાનુને
લેવા હાજર હતો. રેલ્વે ગાડીમાંથી ઉતરતાંજ સનાથે
કહ્યું—“ચુંટણી થયેલી છે એમ ખબર પડતાંજ મ્હે ત્હમને તાર કર્યો,
કારણ સ્થામાવાળા કાંઈ પગલાં લે તે પહેલાંજ આપણે કામ કરવા
માંડી જઈએ.”

શ્વેતલાનુ—ખરોખર ક્યું છે. હમણાં ભાપણો કરવા કાંઈ મન
થતું નથી, પણ તેને માટે સૈકારી તો કરવીજ પડશે. હીક છે એતો
બધુંએ થઈ પડશે.

સનાથ—ત્યારે તો હીક, ‘બાકી મ્હે’ વર્તમાનપત્રમાં સુવાસિની
માંદી પડ્યાનું વાંચ્યું ત્હારે મ્હને થયું કે ત્હમારું મન સ્વસ્થ નહીં

હોય; હું ધારું છું ને ઇશ્વર કરે ને હવે તો હેને સારું થયું હશે.

શ્વેતલાનુ—હમણું સુવાસિની સુવાસિનીને પડતી મુકા.

સનાથને આ સંબંધી બીજી કાંઈ ખબર નહોતી; માત્ર વર્તમાન પત્રમાં જે વાંચ્યું હતું તેજ, પણ શ્વેતલાનુ ધારતો હતો કે તે બધું જાણે છે ને જાણી જોઈને આમ જોલે છે. વળી અધુરામાં પુરૂ રાત્રે ઉંઘ આવી નહોતી એટલે મગજ ભમતુ હતું. સનાથે હેના સ્હામું આશ્ચર્યથી જોયું. ગામમાં, લગ્ન બંધ રહ્યાં હતાં તે વિષે અનેક વાતો ચાલતી હતી અને હેણે તાર કયો હતો છતાં શ્વેતલાનુ આવશે કે કેમ તે વિશે તેને ઘણો શક રહેતો હતો.

સનાથ—શ્વેતલાનુ ! બુદ્ધ્ય હોય તો માફ કરજો પણ જો તાર ના કયો હોત તો સ્હામાવાળા ફાવી જાત ને હજી પણ જો યોગ્ય રીતે આપણે કામ કરીશું તો કાંઈ વાંધા નહીં આવે. અલગત હમે તો એમજ ધારતા હતા કે ચુંટણી થાત તે વખતે ત્હમે ને સુવાસિની બંહેન અહીંયાં હાજર હોત. હશે પણ હવે ઇશ્વર પાસે એટલુંજ હમે તો માગીએ છીએ કે હેમને જલદી આરામ થાય અને આપનાં લગ્ન થઈ જાય અને આ લગ્ન થશે તો ચુંટણીના કામમાં આપણને ઘણી મદદ મળશે કારણ જનાર્દનલાલની વગ ઘણું કામ કરી આપશે.

સનાથ આમ જોલે જતો હતો ને હજી પણ જોલે જાત પણ એટલામાં શ્વેતલાનુ ઘણાજ અડીકાઈ ગયો ને જોલ્યો “ જલ્દાનમમાં જવા દે એ વાત પડતી મુકા તોયે એનું એ લવલવ કરે છે ? ”

પરંતુ સનાથ અડીઅલ હતો ને લીધી વાત એકદમ મૂકે તેવો નહોતો.

સનાથ—વાત ખરી છે કે આપને દીલગીરી ઘણી થતી હશે ને આપનો એક બીજા તરફનો પ્રેમ એટલો બધો હતો કે આમ દીલગીરી થાય તેમાં નવાઈ નથી, ને, ગામમાં પણ એ સંબંધી વાત બહુ થાય છે.

શ્વેતલાનુ—બહુ સારું. થવા દો.

સનાથ—હાહ. પણ મ્હારે મ્હારી તેમજ આપની આખર રાખવાની છે. આજ સુધી એક પણ ચુંટણીમાં હું હાર્યો નથી અને આ વખતે ફત્તેહ મેળવવા કોઈ પણ કામ બાકી નથી રાખવું. આપ સાહેબે પ્હેલી ગાડીએ ના આવવામાં એક ભૂલ્ય કરી છે. કારણ જો તે ગાડીમાં આવ્યા હોત તો મ્હેં હવે ગોઠવણ કરી હતી કે સ્ટેશન ઉપર

આપને સન્માન આપી સરવસના રૂપમાં આપના મકાન ઉપર લઈ જવા અને જાડીના ઘોડા છોડી નાંખી ચાર પાંચ જણુ ખેંચી જાય તેમ લગ્નવીજ કરી હતી. આપે તાર કયો પણ વખત નહોતો આપ્યો. અલગ્નત આપના મનમાં સુચાસિની બહેનની માંદગીને લીધે ધણું સાલતું હશે પરંતુ અત્યારે એ વાતને બાજુ ઉપર રાખવી જોઈએ. મ્હેં એક યુક્તિ શોધી કાઢી છે. જો કે જનાર્દનભાઈ, સુચાસિની બહેન વીગેરે ચુટણી ઉપરના ભાષણ વખતે આપને મદદ કરવા તો હાજર નહીં રહી શકે પરંતુ હેમની છબીઓ મેળવેલી છે ને તેના ઉપરથી મેજીકલેન્ડર્નની છબીઓ ઉતારી છે. માટે જહારે ભાષણ વખતે આખો હોલ ચીકાર ભરાશે તે વખતે પ્રમુખની પાછળ પડ્યા ઉપર આ છબીઓ મેજીકલેન્ડર્નમાં દેખાડીશું; અને પછી વિસ્તારથી વિવેચન કરી લોકને સ્હમજાવીશું કે જો કે જનાર્દનભાઈ પોતે આવી શક્યા નથી તો પણ મેજીકલેન્ડર્નમાં પોતેજ અહીં હાજર છે એમ સ્હમજાવેલું. લગ્ન બંધ રહ્યાં છે તે પણ વિવેચન સાથે સ્હમજાવીશું; એટલે જેટલા પોતે હાજર હોય ને લોકો ઉપર વગસગ લગાવી શકે તેટલીજ અસર થશે ને આખરે જરૂર ફત્તલ મળશે. વળી એમ પણ કહીશું કે હાથી દાલમીરી આપને ઘણું છે છતાં પોતાના કર્તવ્ય ખાતર આટલી બધી તકલીફ લેઈ અહીં સુધી આપ આવ્યા છો.

ઉપરના શબ્દો સાંભળી સ્વેતભાનુ રાતો પીળો થઈ ગયો. પણ કોઈ ખાળી રાખ્યો. વિચાર્યું કે કરવા હો મ્હારે શું. હેને કાંઈ તેમ કરે. એક દારસ વધારે. આજનો આખો દિવસ પુષ્કળ કેફિન અડાવ્યું હતું ને હમણાનો તો રોજ નીશો જતરી હતો. બહારથી જો કે હાતી અસર બહુ જણાતી નહોતી પણ મગજ ઉપર હેની અસર બહુ જણાતી હતી. આથીજ હેણે સનાથની યુક્તિને અનુમોદન આપ્યું. અને હૃદય હેવું તો જડ થઈ ગયું હતું કે સત્ય વાત નતનપુરમાં જણાઈ હોત તો પણ બીલકુલ દરકાર કરત નહીં. થોડી વાર સુપ સ્વી સનાથે પોતાનું બોલવું શરૂ કર્યું.

“ ખરું છે કે ભાષણ આપવાની જાહેર ખબરને ફરી વળવાનો વખત ઘણો થોડો છે તો પણ જમ્હારે અસરે લોકનું વળણ આપણા તરફ છે તેજ વખતે આ બધું તકલબ કર્યું હોય તો સાહે. અને હું નક્કી કહું છું કે આજે ઘણા જણ આપનું ભાષણ સાંભળવા આવશે.”

શ્વેતભાનુ—બહુ સાફ. કસોટી મળે તેને માટે જે કરવું પડે તે કરજો.

સનાથ—પણ એક નાપુશ ખચર છે કે આપ આવવાના છો હોવા તાર આવ્યો એટલે હું જનાર્દનભાઈના મિત્ર ઉપેન્દ્રને ત્યાં આપની ઉતરવાની ગોઠવણ કરવા ગયો ત્યારે તહેમણે આપને હેમને ઉતરવાની ના કહી.

શ્વેતભાનુ—ખરાબર છે. એજ ને ? કાંઈ તે કહેતો હતો ?

સનાથ—એક શબ્દ કાંઈ કહ્યો નથી. પણ પછી મહે એક મકાન ભાડે રાખી લીધું છે.

શ્વેતભાનુ—ઠીક કર્યું. ઉપેન્દ્ર હમણાં ખીજી તરફ વળ્યો છે. પણ એકંદરે હું ખુશી થયો છું. એકાંત મહેને ઠીક પડશે.

સનાથ—એ તો ઠીક પણ ઉપેન્દ્ર વગવાળો છે ને રહામાવાળા આપ હેને ત્યાં ઉતર્યા નથી એમ જાણશે એટલે સવાલો ઉપર સવાલો પૂછશે.

શ્વેતભાનુ—ભલે પુછે.

સનાથ—બહુ સાફ. ત્યારે હું મ્હારી મેજે જેવી જોઈએ તેવી ગોઠવણ કરું છું અને સવાલો પૂછશે તો જે હોઈ આવશે તે ઉત્તર આપીશ.

શ્વેતભાનુ—ફાવે તે કહેજે. પણ આમ જુવો જેટલું જૂઠું બોલવું પડે ને જેટલા પૈસા ખચવા પડે તે તરફ બાલકુલ લક્ષ ના આપશો. એ બેની જરૂર છે.

સનાથ—મ્હારા ઉપર વિશ્વાસ રાખો. મુખ્ય કામ કરનારાઓ આપને આપના મકાન ઉપરજ આવીને મળશે આપણી ઓફીસે આપને કે હેમને બોલાવીશુંજ નહીં.

શ્વેતભાનુ—બહુ સાફ. હવે સનાથ જે આપણા મકાન ઉપર પાણી બાણી ભરેલું હોય ને જમવાની કે નારતો કરવાની કાંઈ ગોઠવણ કરી હોય તો ત્હમે જાવ. મ્હારે ભાષણ માટે વિચાર કરવાની જરૂર પડશે. અને કાંઈને હાલ મ્હારી પાસે મોકલશો નહીં. ભાષણના વખત નો પાચેક કલાક રહે એટલે જહેને આવવું હોય તે ભલે આવે. સ્થમજ્યા ને ?

સનાથ—ખરાબર છે. આપને મ્હારી ગોઠવણ તો ખમીને ?

શ્વેતભાનુ—ઘણીજ પસંદ આવી છે. બહુજ કામ કર્યું છે.

સનાથ—આખો દિવસ ગંધડા માફક કામ કર્યું છે. પણ એક વખત કામ હાથમાં લીધું પછી ફત્તેલ મેળવ્યા વિના છોડું નહીં હેવો છું. પહેલાં તો મહેને લાગ્યું કે આપ આવશો નહીં ને મહારી મહેનત ધુળ મળશે પણ આજે હવે ઘણો આનંદ થાય છે.

શ્વેતભાનુ—હીક ત્વહારે હવે જવ ને ડહાપણ વાપરી કામ કરો. સ્લામા વાળાને ખરેખરા હાંપવો.

સનાથ “બહુ સાઈ” કહી ચાલતો થયો. એ ગયો એટલે શ્વેતભાનુ આરામ ખુરશી ઉપર પડ્યો ને ખડખડાટ હસી પડ્યો. મન સાથે બોલ્યો કેવું વિચિત્ર છે ? હેની મરજી પડે તેમ કરવા દો. મહેને કાંઈ દરકાર નથી. એક ગમ્મત થશે. સનાથ સ્લમજે છે કે પોતે હુશીયાર છે અને સ્લામા વાળાને ફાવવા ના દેવા પ્રયત્ન કરે છે પણ સ્લામા વાળાનો એજન્ટ હેને રમાડે છે તે ખબર નથી. ગમે તે થાવ મહારે શું ? કાઉન્સીલમાં બેઠક લઈશ, રમત માંડી છે રમીશ ને સુવાસિની સુવાસિની મહારે પણ પડતી આવશે. હેને માટે શરત મારી તેથી હેનું સ્વમાન ઘટ્યું. ખુલાસો કરું છું તે સાંભળતી નથી. હીક જે થાય તે હવે જોયા કરો. ઉપેન્દ્રએ ના કહી ઉતારવાની તે હું સમજું છું. જનાર્દનેજ હેને કાંઈક જગ્યા આપેલો. ગમે તે હાથ. નકામી દુખ્યા શું કરવા કરવી. બધાને ખબર પાડીશ ને શરત મારી છે તે પણ જીતીશ.

હેની આંખો ફાટી. ઉંચે સ્વરે બોલ્યો “લક્ષ્મણિન્દુ ઉંચું જોઈએ, નીતિવાન થવું જોઈએ,” સંસાર દિવ્ય કરેલા જોઈએ, આ હેના જીવનનું લક્ષ્ય છે. વાહ ! એક અદ્ભુત કાર્ય.

ભાડે રાખેલા મકાનમાં હેને મુકામ કર્યો હતો. ઉપેન્દ્ર સુવાસિની વિશેની મુળ લોકીકતથી કાંઈક વાકેફગાર છે એમ હેને લાગ્યું તેથી મોનાનો માન મર્તબો જેવા હતો તેવા રહે જોવા ઠાઠમાં રહેવા નિશ્ચય કર્યો. હેના વિશે જહાર એમ વાત ચાલી હતી કે હવે તે બીલકુલ નીશો કરતો નથી. એજ નિશ્ચય લોકને ઠગવા લિખ્મત ભાડી નોકરને બોલાવી સાત વાગે વાળુ તૈયાર રાખવા રસોઈયાને વરધી આપવા કહ્યું.

નોકર—સાહેબ ! જમ્યા પછી પાનપાન જોઈશ કે કમ તો લઈઆવું.

શ્વેતભાનુ—પાન હું ખાતો નથી.

નોકર “બહુ સાઈ” કહી ચાલ્યો ગયો એટલે વળી પાછો ખડખડાટ હસી પડ્યો. હેની આંખો પહેલાંના જેવું રૂપ પકડ્યું. પોતાની પેટીમાંથી પાનની ચમચી કાઢી કાંઈક નાખી પાન ચાવી ગયો.

“આ ટેવ જરૂરી રહેશે તો દુઃખી થવું પડશે. કાંઈ નહીં કોણ દરકાર કરે છે. ઠીક હવે ભાષણ શું આપવું તે વિચારી લઉં. ખરાબર સુવાસિની “નુતનપુર સમાચાર” વાંચશેજ. હેને પણ ખબર પડશે કે મહેને હેના વિના ચાલે એમ છે.”

હેનું મગજ હજી સાફ હતું અને નીશાની કાંઈ નીશાની બહારથી જણાતી નહોતી. ભાષણમાં શું બોલવું તે વિશેનો એક મુસો ધડી કાઢ્યો. અપારાથી લખે જતો હતો, કલમ સડસડટ કાગળ ઉપર ચાલી જતી હતી તે જોઈ મનમાં હસ્યો ને બોલ્યો લોકને જૂઠું થયે છે. ઠીક એમજ થશે અને હેમને એ પણ ખબર નહીં પડે કે જે માણસ આ બોલે છે તે પોતેજ નીશામાં ચક્ર્યુર છે ને નર્કવાસી છે. ફરીથી પાન બનાવી કેકિઈન લીધું. પણ હજી કાંઈ બાકી અસર જણાતી નહોતી, માત્ર આંખની કીકીયો મ્હોટી થઈ હતી અને મ્હોં ઉપર વિચિત્રતા છવાઈ રહી હતી હાથ જતો નહોતો. લખાણ સાફ હતું અને વિચારો ચોખ્ખી રીતે ખાત્રી કરી આપે તેમ દર્શાવ્યા હતા. “બસ આટલું ચાલશે.” એમ કહી કલમ નીચે મૂકી. સુવાસિનીની માંદગી બાબત જોળ જોળ લખી લખી બંધ રહ્યાનું લખ્યું હતું લોકના મનપસંદ વિચારો દર્શાવી હેમના મત પોતાના તરફ લેવા હતા. અલખત સત્ય બહાર આવનારજ હતું પણ તે બાબતની હેને દરકાર નહોતી. તે છુપાવવા બીજી જૂઠી વાતો તૈયાર હતી. લોક જૂઠું માંગે છે તો હેમને તે કહેવા તૈયાર હતો. હેને મન દુનિયાજી જૂઠા ઉપર અસત્ય ઉપરજ રચાયેલી હતી. છેવટે ભાષણ પુરું થતાં સંકેતતી વખતે કહેવાનો વિચાર રાખ્યો હતો કે બીનકેરી અને કેરી વચ્ચેની આ લડત છે. બિનકેરીનો હું હિમાયતી છું. “કેરીઓની જેટલી નાલાશી બતાવાય તેટલી દાખલાદલીલોથી બતાવીશ. અલખત આમ બોલતી વખત કેદમાં તો ચક્ર્યુરજ હોઈશ. પણ તેમાં શું! મ્હારા જેટલાં ભાષણો વખણ્યાં છે તે બધાં પૂરકેદમાં હતો તે વખતેજ કેદલાં હતાં અને આજે એ બધાને આટે તે પ્રમાણે કરીશ. અલખત બધા મ્હારી ચર-ચાતો જોયાજ કરશે અને ઘરમાં નોકરચાકરને પૂછશે તો તે કહશેજ કે પાનખાનતો ખાધુંજ નથી. પાન ખાધું હોયતો કેકિઈન ખાધું હોયને?”

ધડીઆળ તરફ જોયું. ઉડીને પાનની ચમચી પેટીમાં મૂકી દાધી આરસીમાં પોતાનું મ્હોં જોયું ને ચમક્યો. “અરે એક અઠવાડિયામાં દસવરસ જેટલો ઘરડો થયો જણાઉં છું. સંભાળ બહુ રાખવી પડશે. જન આમ લેવાતો જઈશ તો બધી બાજુ ખરાબશે.”

વખતસર બરાબર કપડાં પહેચાં. શાંત ને લબ્ધ જણાતો હતો. તે દિવસના પ્રમુખની સાથે બરાબર વાતચિત કરી અને ત્હેની સાથે ભાષણ કરવાના મકાને ગયો. પોતાના મકાનથી તે મકાન બહુ દૂર નહોતું. હોલ ચિકાર ભરાયો હતો. લોકો શ્વેતભાનુ શું કહેશે તે જાણવા આતુર હતા. ત્હેનું ભાષણ ઘણુંજ સાંભળવા લાયક ને અસરકારકજ થશે એમ આશા હતી. જ્ઞહારે પ્રમુખને ત્હેની પાછળ શ્વેતભાનુ વિગેરે પ્લેટફોર્મ ઉપર ગયા એટલે લોકોએ ત્હેમને તાળીઓના ગડગડાટથી વધાવી લીધા. ભાષણનો વખત આપ્યો હતો તે વખતે બરાબર પ્રમુખ ઊભા થયા અને બોલ્યા “ આજના પ્રમુખપદ સારૂ મ્હારી પસંદગી કરી છે તે માટે હું ત્હમારા બધાનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. અત્યારે અહીંયાં ભાષણ આપીને ત્હમને બધાને કંટાળો આપવાનું મ્હારું કામ નથી. આપણા જાણીતા વક્તા જ્ઞાન્યમાનરાજેશ્રી શ્વેતભાનુભાઈને ત્હમે બધા સારી રીતે જાણ્યો છો, છતાં એક વાત મ્હારે કહેવાની છે તે એકે થોડા દિવસ ઉપર ત્હેમનાં લક્ષ્ય થવાનાં હતાં, પરંતુ જ્ઞનાર્દનભાઈની પુત્રીના અકસ્માત મંદવાડથી તે બંધ રહ્યાં છે. આમ એકદમ રંગમાં લંગ પડવાથી સાધારણ રીતે ત્હેમની જગ્યાએ બીજો કોઈ હોય તો ઘણો નાશીપાત્ર થાય પણ શ્વેતભાનુભાઈને દીવગીરીતો સ્વાભાવિક થઈજે છતાં લોક સેવાને એથી વધારે મહત્વ આપી પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા આપણી સહામે આવી આજે ઊભા રહ્યા છે.”

અક્ષબત શ્વેતભાનુ આ બધું એક ફાર્સજ સહમજતો હતો. લોકોની નજરે તે એક મહાન પુરૂષ જણાયો. ત્હેમની લાગણી હેના તરફ ખેંચાઈ. તાળીઓના ગડગડાટ થઈ રહ્યા હતા પણ શ્વેતભાનુ મન કંઠજ રાખી જડ જોયો શીકે રહેરે ખેંચીજ રહ્યા હતા.

પ્રમુખે આગળ ચક્ષાબ્યું “ છતાં જન કે જ્ઞનાર્દનભાઈને ત્હેમનાં પુત્રી આપણે ત્હાં અત્યારે હાજર થઈ શક્યાં નથી તોપણ જો આપણે અહીંયાં બીજાંયે તાદશ્ય હાજરજ છે કારણ ”—

આટલું કહેતાંકહેતાંમાં હોલમાંના દીવા ગુમ થઈ ગયા ને પ્રમુખની પાછળ મેજકલેન્ડર્નનો પડદો જેવામાં આવ્યો. તે ઉપર જ્ઞનાર્દનભાઈ તથા સુવાસિનીની છબીએ પુરલપકાથી દેખાડવામાં આવી. વળી પાછે તાળીઓનો ગડગડાટ થઈ રહ્યો. સનાથ પોતાની મુક્તિ સફળ થઈ જાણી ખુશી થયો. શ્વેતભાનુને મત મળીજ ચુક્યા સહમજયો. શ્વેતભાનુએ પુતળા માફક પાછું વાળી પડદા તરફ જોયું. પૂર્વના સુખી

દિવસો યાદ આવ્યા. હા. આજ સ્ત્રીને વશ કરી હતી અને તેને અત્યારે ખોદા ખોદા છું. લોકોની ખુશાલીથી ગાંડા જેવો થઈ ગયો. ઉભા થઈને કહેવાનું મન થયું કે આ કારસ છે, અસત્ય છે; પણ ખેડાં ખેડાં બધો તાલ જોયાજ કર્યો. અરે ! લોકોની ખુશાલી મ્હારે શાકામની છે. આ ચુંટણીનું પણ મ્હારે શું કામ છે ? હું નીશાખાજ તહેને હવે આ બધાની શી જરૂર છે ? સુવાસિની હવે મ્હારી હેજ ક્યાં ? એટલામાં પાછા હોલમાં દીવા સળગ્યા ને મેજપ્લેન્ટર્નનો પડદો વિગેરે બધું જનું રહ્યું. વળી સલાનું કામ શરૂ થયું.

પ્રમુખે કહ્યું “ હવે આજના ભાષણકર્તાને પોતાનું ભાષણ આપવીની વિનંતી કરું છું, અને આપણને ખાતરી છે કે પોતે પોતાની વક્તૃત્વશક્તિ બુલંદ અવાજથી ફરીથી જણાવશે. ”

શ્વેતભાનુને ઉભા થઈ બોલવા જતાં લાગ્યું કે પોતાનું માથું ભમતું હતું અને મગજમાં વિચારોની પરપરા અવ્યવસ્થ થઈ હતી. હવાની આવજા અચાનક ના હોવાથી શ્વાસ કંધાતો હતો અને છેલ્લાં બે દિવસથી કાંકઠનનું પ્રમાણ વધતું ગયું હતું તેથી અસર બહુ જણાતી હતી. પોતે નીશામાં ચકચુર છે એવો સહમજબોજ હતો પણ આજે ભરસલામાં પોતાની હાવી સ્થિતિની ખીબતને જાણ થશે તોની ખડીક પેડી. લોકો તરફ ફાટોડોળે જોઈને ઉભો રહ્યો. તાળીઓનાતો ગડગડટ ચાલ્યાજ જતા હતા. પહેલાં મનમાં ખડીક પેડી પછી અટ્ટહાસ્ય થઈ ગયું. બોલવાનું શરૂ કરતાં લાગ્યું કે અવાજમાં ફેર છે; કાઠ તોનંગ, લથડો, નીશાખાજ બોલતો હોય તેમ જણાયું.

“ સંગરસ્થો ” આટલું બોલતાં ચક્રર આવતા લાગ્યા, “ મ્હારાં પર મટોંપકર કરરયોછ. ” આમ બોલતે બોલતે અચકી પડ્યો. લોંબા હેના સ્લામું તાકીને વેંદા રહ્યા હતા, આશ્ચર્ય પામતા હતા. કેટલાક ખડખડાટ હસતા હતા. કાંઈકે બોલવા પ્રયત્ન કર્યો પણ શું બોલવું તેજ સૂઝ્યું નહીં. જન્મભારમાં પહેલીજવાર લોકોએ જાણ્યું કે એ નીશામાં છે. ચારપાંચ મીનીટ આમ બોલ્યા વિના જડ માફક ઉભો રહ્યો. વળી બોલવા પ્રયત્ન કર્યો. “ સંગરસ્થો ” એક વાંધણી આવી. મ્હારી તખી-યત્ત હીક નથી પ...ણ ચિંતા નહીં હું ”—આગળ બોલવા ઘણો પ્રયત્ન કર્યો પણ નિષ્ફળ ગયો. હોલમાં આસપાસ જોયું, ગાંડા મનુષ્ય માફક ખડખડાટ હસ્યો ને ધબકાક લેતો પ્લેટફોર્મ ઉપર પડી ગયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

નૂતનપુરની છેલ્લી મુલાકાત.

હાવી રીત્યની હેની સ્થિતિ થઈ ગઈ છતાં શું થયું તે લોક ધણાજ ખુશી થયા ને આ દારસથી હેમને આનન્દ થયો પણ શ્વેત-ભાનુના ફેટલાક મિત્રાએ લમ બંધ રહેવાથી હેના મનની સ્થિતિ આમ થઈ છે એ કારણ જણાવ્યું. આ ગડબડમાં ફેટલાક પ્લેટફોર્મ ઉપરથી તેને ઉચ્છાદન એક બાજુ ઉપરની કાટડીમાં લેઈ ગયા. ત્યાં એક આરામખુરશીમાં હેને બેસાડ્યો. ફાટી આંખે, નીશાબાજ આંખે આસપાસ ઉભેલા હતા તહેમની બણી જોઈ રહ્યા. દોરતોને દુશ્મન બંધા ઓરડીમાં ભરાઈ ગયા. વર્તમાનપત્રનો (એડીટર) તંત્રી સહામા પદ્મનો હતો તેપણ અંદર આવી પહોંચ્યો હતો. સનાથે દાકતરને બોલાવવા કહ્યું કારણ પોતે ખરી સ્થિતિ સહમજી ગયો હતો. વર્તમાનપત્રના તંત્રીએ કરગળીમાં કહ્યું. “ દાકતર ! દાકતરની હાવા કામમાં જરૂર નથી. ઉંઘશે એટલે બધાં સારાવાનાં થશે. માત્ર નીશોજ ચલડેલો છે.”

શ્વેતભાનુ—નીશો ! એક જડજ જેવો હું શાન્ત છું. દીક્ષત્રી દાલ...લ ગરારી. થી થયું છે.

તંત્રી વિગેરે હાવા બોલાવાના લોચાથી હશી પડ્યા. સનાથે હેને હેના મકાન ઉપર લેઈ જવાને તથા દાકતરને બોલાવવા કહ્યું. એટલે તંત્રીએ કહ્યું “ ખરોખર છે ઘેર લઈ જઈ પથારીમાં સુવાડો. સ્વપારે સાન્ન થઈ જશે.

શ્વેતભાનુ—પથારી ! કોણ સુવાડવાની વાત કરે છે ? મ્હાં કરરતવ કરવું છે. મચ્છ...મચ્છ કરો કરરતવ્વ કરવા દાં. બધાને નીશાના દુર્ગુણ સહમજીવવા છે.

આમ બોલતાં ઉભો થવા ગયો પણ પડી ગયો. તંત્રી વિગેરે હશી પડ્યા.

સનાથ—ત્હમે લોકો મેહેરખાની કરી હેમની હાવી સ્થિતિનો અયોગ્ય લાલ ના હ્યો.

તત્રી—ખાત્રી રાખો જે હમે જોયું તે ખડું સવિસ્તરજ છાપીયું.
અને ખરી રીતે છાપવાની જરૂરજ નથી કારણ બધાએ સાક્ષાત નજરે
જોયુંજ છે.

ત્વરાથી શ્વેતભાનુને હેને મોકલે લઈ જવામાં આવ્યો. રસ્તે લવરી
એજ કરતો હતો કે મ્હારે બાપણુ આપવું છે ને તે પણ નીશાના
દુર્ગુણ ઉપર આપવું છે. મોકલે જતાં વાતજ પોતાની પેટી તરફ લથ-
ડતે લથડતે શુદ્ધશુદ્ધ વિના વળ્યો, કોકિઈન લેવાની ઈચ્છા થઈ હતી.
પેટી ઉઘાડી જેવું કોકિઈન કાઢી લેવા જાય છે તેવોજ સનાથે હેનો
હાથ પકડ્યો ને વાર્યો ને કહ્યું “ શ્વેતભાનુ ? આ શું કરો છો ? આ-
પણી તરફેણના લોકોને મ્હને ને ત્હમને પોતાને આટલી ગેરઆખર તો
થઈ છે ને વળી પાછું હાવું વર્તન રાખો છો ? ત્હમે હમને બધાને નીચું
જવાનું કર્યું છે. સ્હામાવાળાઓને રાજી કર્યા છે.

શ્વેતભાનુ—ગેરઅખરરકર છે ? શું બંકો છો ? શ્વેતભાનુ નીશામાં ?
નીશા કોકિઈનથી થાયજ નહીં. બસ ચાલો છો. કોકિઈન.

દાકતર તેવામાં અંદર આવ્યો અને હેની પાસે ગયો.

શ્વેતભાનુ—દાકતર ? આ બધા કહે છે મ્હેં નીશા કર્યો છે.
હેમને જણાવો કે તે બધા બેવકુફ છે ને કહો કે હું તો કેદનો
કદો થયું છું.

દાકતર—પધારીમાં સુવાડો હેમને.

દાકતર હેને મત આપનાર હતો ને હેની હાવી સ્થિતિ જોઈ
ખણે દીલગીર થયો. એક કાચના પ્યાલામાં કાંઈ નાંખી શ્વેતભાનુને
આપનાં કહ્યું “ છો આ પી જવ.”

શ્વેતભાનુ—કોકિઈનજ છે ? માફ કરો હું કેદ નથી કરતો. કેદી
બીજને હું કદી અડકતોજ નથી.

દાકતર ધમકાવતો હોય તેમ કહ્યું. “ પી જવ એકદમ.”

શ્વેતભાનુ—ઓહ. ત્હમને ખુશી કરવા હું એ લઈશ. જો ખોકું
લાગતું હોય તો એ લેવાને મ્હને વાંધો નથી.

થોડીવારમાં પધારીમાં લઈ ગયો, ગામમાં બધે આ સંબંધી
વાત ચર્ચાઈ. કેટલાક તો એમજ સહમત્યા કે દીલગીરીને લીધે હેનું
મન અસ્વસ્થ થઈ ગયું હતું ને તેટલાં માટે બીજાઓને હવે ખાસ
હેનેજ મત આપવા સહમતજવાતા હતા. પણ મ્હોટે ભાગે ગામમાં તો

ખરી હકીકત જણાઈ જ હતી. ખીજે દહાડે સ્થવારમાં તો વાત નીકળી કે સુવાસિની માંદી બીલકુલ નહોતી પણ વેંતલાનુએ જ હેવી ગયે મારી હતી કારણ છેવટે સુવાસિનીને ખબર પડી હતી કે એ તો નીશા-બાજ છે તેથી લગ્ન બંધ રખાવ્યાં હતાં. જ્ઞેતજ્ઞેતામાતો લોકોએ અનેક જાતની હેના વિશે ગપો છાંટવા માંડી અને આ વાત વેળાસર જણાઈ આવી તેથી ખુશી થયા. સનાથ તથા હેની સાથે કામ કરનારાઓ નિરાશ થયા ને સ્હામાવાળાનો એજન્ટ વેંતવેંત કૂદવા લાગ્યો; હેમને શ્રમ સફળ થવાનો સો એ સો ટકા સંભવ થયો.

શ્વેતભાંનુ ખુબ ઉધ્યો. ઉંઘમાં સૂતો હતો તે વખત પણ હેની ભવ્યતા ખી-લકુલ ઓછી નહોતી થઈ. હેનામાં કોઈ ઉમદા ખવાસ ઈચ્છા વિરહ પણ હેના સ્હામાવાળા જે ત્યાં હાજર હતા હેમને જણાયો. મ્હોંના મ્હેરા ઉપર દટતા છાઈ રહી હતી, આખી રાત્રી ઘસઘસાટ ઉધ્યો. સ્થવારે સાંતેક ચાઆના અમલે જાગ્યો. કાંઈક ખોટું બન્યું છે. ના બનવું જોઈએ તે બન્યું છે એમ હેને લાગ્યું તો ખરૂં પણ શું થયું હતું તે તે સહમથ શક્યો નહીં. મ્હોં સુઝી ગયું હતું અને મગજમાં ધબકારા થતા હતા. પોતાનું વર્તન અયોગ્ય હતું એમ તો લાગ્યું પણ કેવી રીતે, શું વર્તન કર્યું હતું વિગેરે સહમજ ના પડી. પોતાના મનમાં વિચાર આવ્યો કે “ શું હેવું કર્યું હતું ? ” “ આ તે સ્વપ્ન હતું કે સાચું ? ” પોતાની આસપાસ જોયું, ખહારીમાંથી સૂર્યનાં કિરણો આવતાં હતાં ” ના, ઉંઘમાં નથી. મ્હારા ભાડે રાખેલા મકાનમાં જ છું. પણ અહિં શા માટે ? મ-ગજ આમ ખેંદર કેમ મારી ગયું છે ? “ ધીમે ધીમે યાદ આવવા માંડ્યું ચિકાર ભરાયલો હોલ યાદ આવ્યો. પોતાની તરફના લોકોના ખુશાલીના પોકારો યાદ આવ્યા. પરંતુ બધું અસંબંધ રીતે યાદ આવ્યું. જાણે ઘણા વખત ઉપર બન્યું હોય તેમ લાગ્યું. છલ મૂકાયલી હતી. મ્હોંમાં ફરી પણ શક્તી નહોતી. કેકેઈનની ઈચ્છા થઈ ને જેવો હીની લેવા જાય છે તેવીજ બધી ગયા દીવસની બોના યાદ આવી. એક પછી એક લગ્ન બંધ રહ્યાં ત્યાં રથી માંડીને આજ દીવસ સુધીની બીનાઓ યાદ આવી.

થોડીવાર બધું ભૂલી ગયો. ગયા દિવસની બીનાથી હૃદય ધબકી ગયું. ખરૂં છે હમણાં ઘણું કેકેઈન ઉપર ચડ્યો હતો. બાપણ કરવા જતી વખતે તો બરાબર સ્થિતિ હતી પણ મેથક લેન્ટન જોઈને મન

વ્યથ થઈ ગયું. જે નીશો ના કર્યો હોત તો આટલી અસર મન ઉપર ના થાત. ભાષણ પણ બરાબર કર્યું હોત તે પોતાની પૂર્વ વાત પણ કાંઈ ને ખબર ના પડી હોત.

આ વિચારથી ત્હેનું મન ભમી ગયું. આટલુંજ મનોબળ ! શું આ સ્થિતિએ શ્વેતભાનુ આવ્યો ! પવિત્ર મિત્રોની શીખામણ ખરી પડી. જે લોકો પોતાના પાપમય દુર્ગુણો છોડી શકતા નહોતા ત્હેમને તે ધિક્કારતો હતો ને સુવાસિની સાથે મુલાકાત થઈ તે પહેલાં પણ આ દુર્ગુણ શિવાય બીજાં પાપો તો કર્યાંજ નહોતાં. એક આમરદાર ગૃહસ્થને જાગે ત્હેવાંજ કૃત્ય તથા વચન હેનાં હતાં અને તે પણ પોતાના ખરા નિશામાં હોય છતાં ગમે તે હો પણ નીચ બુદ્ધિ કે પાપો તરફ ત્હેનું વળણ કાંઈ દિવસ હતુંજ નહીં.

પણ હવે બધાનો અંત આવ્યો. સુવાસિનીના તિરસ્કાર પછી બધા સારા વિચારોને તિલાંજલી આપી હતી અને પરિણામે આખા ગામમાં હાસ્યાસ્પદને પામ્યો હતો. થોડા દિવસ વધારે ને આખા મુલકમાં હેનું નામ ગવાશે અને સુવાસિનીને આ ખબર પડશેજ. વાહ ! માત્ર એક સ્ત્રી હતી ત્હાં સુધીજ ઉચ્ચ વિચાર રહ્યા ને ત્હેના જવા પછી આટલી અધમતા ! પણ સહુથી ખરાબ તો આ ગેરઆખર થઈ તે હતું. કાંઈ દિવસ પોતાનું અભિમાન તુટ્યું નહોતું, કાંઈ દિવસ કાંઈ હેને કહી શક્યું નહોતું કે ત્હારી શુદ્ધબુદ્ધિ ઠેકાણે નથી. જે કહે તો કે પોતે લોહાનો બનેલો છે ને કાંઈ પણ નિશો હેને મહાત્ કરે તેવો નથી તેનીજ આજે આ સ્થિતિ !

પથારીમાંથી એકદમ ફૂદી પડ્યો અને ધુનતે હાથે પેટી ઉઘાડી. અહા ! આ રત્નું કેકિઠન. કેકિઠનની શીશીનો બુચ્ચ ઉઘાડ્યો, પણ નિસ્યકર્યો. શું તે હેવો નંબળા મનનો હતો કે જે ઝેરને લીધે ત્હેને આટલું ખમવું પડ્યું તેજ પાછું લેવું શરૂ કરે ? આ વિચારે મગજ ભભાવી દીધું અને કેકિઠનની શીશી પાછી મુકી દીધી હોત પણ તેના ચળકાટે મન લલચાવ્યું. દારૂગોળાને દીવાસળી લગાડી હાથ ને પુટી બંધ્ય તેમ થયું. થોડું પાનમાં ચાવ્યું એટલે કાંઈક પૂર્વની સ્થિતિ આવી.

“જે માત્ર હું સાવધ રહ્યો હોત તો હામાનું કાંઈ થાત નહીં” આમ વિચાર આવ્યો. એટલામાં ઘરમાં દાદરે કાંઈ ચઢતું હોય તેમ લાગ્યું.

શ્વેતભાનુ—કાણ ?

નોકર—કોઈ આપને મળવા આવ્યું છે.

શ્વેતભાનુ—નામ શું છે ?

નોકર—સંપતરાય.

શ્વેતભાનુ—વાર હેમને નીચે બેસાડ્ય. હમણાં હું આવું છું.

પોતાના મૂળ અવાજેજ બોલી શક્યો. ગઈ રાત્રીના બનાવથી કાંઈ બહુ ફેર નહોતો પડ્યો. કદાચ બધું ફીકકાક ફકરી શકીશ. એમ હજી લાગ્યું. ભૂતકાળમાં જે બન્યું તેને ટાળવા જેટલું બને તેટલું કરવા નિશ્ચય કર્યો. મ્હોં સાફ ધોઈ નાંખ્યું. વાઝ હોળ્યા. સાદાં કપડાં તાગ્ન ધોએલાં પહેર્યાં ને નીચે ગયો, અત્યારે હેના મ્હોં ઉપર કોઈ પણ જાતની અસર જણાતી નહોતી. પોતાની મૂળ સ્થિતિએ આવી મયો હતો. પહેલાં કોઈ દિવસ જેવા શાન્ત નહોતો, તેવા શાંત થયો હતો, છતાં મનમાં પોતાના વિશે શરમ આવતી હતી.

શ્વેતભાનુ—અહો ! સંપતરાય.

સંપતરાય—કેમ શ્વેતભાનુ ?

શ્વેતભાનુ—આહ બા પીને આવ્યા છા કે એમને એમ !

સંપતરાય શાંત રીતે બોલતો હતો પણ મનમાં અસ્વસ્થ હતો. જે શ્વેતભાનુ ગઈ કાલ્ય રાત્રીના જેવી સ્થિતિમાં હોત તો તહેનું કામ બહુ રહેલાઈથી થાત પણ અત્યારે શ્વેતભાનુનાથી પોતે ચહડીઆતો છે એમ જણાવવું હેને મુશ્કેલ લાગ્યું.

સંપતરાય—હમારી કાર્યભાર મંડળી તરફથી હું આવ્યો છું. હું એ મંડળીનો પ્રમુખ છું ને હંમણે મ્હને અહીં મોકલવા નિર્ણય કરેલો છે, અને હું શા માટે અહીં આવ્યો છું તે તો ત્હમે સ્ફુમળ્યાજ હશે. શ્વેતભાનુ કાંઈ બોલ્યો નહીં.

સંપતરાય—ગઈ કાલ્ય રાત્રીની બીનાથી ત્હમે હવે ઉમેદવાર તરીકે બહાર આવી શકો એમ નથી.

શ્વેતભાનુ—માફ કરો પણ ગઈ કાલ્ય રાત્રીના મ્હારા અકસ્માત મંદવાડથી—

સંપતરાય—મંદવાડ ?

શ્વેતભાનુ—વાર; ત્હમને કાંઈ તે કહ્યો. કહ્યો કે હું નીશામાં હતો, તેથી શું આજ લગી જે જે કામ મ્હે કર્યા છે તે બસાઈ જશે ?

સંપતરાય—હમારે હેવા ઠરાવ છે કે ઉમેદવાર હમારા તરફનો

હોય તે એક સફળસ્થ હોવાં જોઈએ, હેના ચાલચલગત કામ પણ રીત્યે વખોડવા જેવી ના હોવી જોઈએ. કેટલાક ભલે ત્હમારી તાજ દીલગીરીને માટે ત્હમને ગઈ કાલ્યના ખનાવ માટે દરગુજર કરે પણ તેમની સંખ્યા નજીબ છે, અને જ્હારે કેટલીક બીજી વાત જ્હાર આવશે ત્હારે તો તે પણ બધા ત્હમારી સ્હામેજ થશે.

શ્વેતભાનુ—શી વાત જ્હાર આવનાર છે ?

સંપતરાય—ઉપેન્દ્ર ધારે તો જે વાત જ્હાર આવશે તે. હાલ તો માત્ર એ એટલુંજ કહે છે કે ત્હમારી વર્તણૂંક લજ્જનયુક્ત હતી.

શ્વેતભાનુ—હાવી મંડળી આમ ગોળગોળ વાતોને વજન આપે તે એ મંડળીને છાજતું નથી.

સંપતરાય—પણ ઉપેન્દ્ર જેવા માણસ આમ બોલે છે તેજ ખસ છે. શ્વેતભાનુએ પોતાનું ખાસ પૂર્વનું અદ્વિત્ય કથું ને બોલ્યો “ એક દિવસ જે ત્હમારો વક્તા, નેતા હતો તે બીજે દિવસે ગુન્હેગાર થઈ જાય છે કેમ ? ઠીક આટ આટલાં કામ ને પૈસો બધું બરબાદ જશે ? બરોબર છે મ્હારી ગણતરીમાંજ ભૂલ્ય થઈ છે. ”

સંપતરાય—ત્હમારી મંડળીનો મુખ્ય હેતુ—કેરી વસ્તુ કાઠી નાંખવાનો છે તો લોકો ત્હમારા જેવાને બરા હૃદયથી કેમ માન્ય કરે ?

શ્વેતભાનુ પાછો હસી પડ્યો ને બોલ્યો—“ હું પૈસાદાર હોત, લોકોને પૈસેથી છતવા સમર્થ હોત તો માન્ય કરત નહીં ? ”

સંપતરાય—વખતે બને પણ ત્હમે ગઈ કાલ્ય રાત્રે—

શ્વેતભાનુ—બરોબર ત્હારે મ્હેં નીશો કર્યો એ તો પાપ નહોતું પણ કવખતે નીશો કર્યો એજ ગુન્હેગાર ? વાહ ! વાહ ! ભલા માણસ ? મ્હેંજ ત્હને ત્હેં નીશો કરેલો ત્હારે સહી સલામત ત્હારે ઘેર ગાડીમાં ઘાસીને પ્હોંચતો કરેલો છે. ’

સંપતરાય—પણ કદી બરસલામાં મ્હેં એમ નથી કયું.

શ્વેતભાનુ—માટેજ—મ્હારી ભૂલ્ય હું સ્હમજી છું. સંપત ? ત્હારા નીતિના હાવા ઉચ્ચ વિચારોને માટે હું ત્હને મુબારકબાદી આપું છું. ઠીક. ફાવે તેટલો નીશો કરો પણ લોકો જાણે નહીં કે ત્હમે નીશો કર્યો છે એટલે થયું.

સંપતરાય—શ્વેતભાનુ ? હું બનેલી હમીકત માટે દીલગીર છું. મ્હારે એકલાને આ ખાખતમાં વિચારવાનું હોય તો તો ઠીક પણ બીજા

ધણા મ્હારી સાથે છે. હું ખરું કહુ છું કે લોકો વીરરાયા છે. ત્હમારા ધરની આસપાસ ટોળું વળવા માંડ્યું છે અને તે ત્હમને ધણું અપમાન આપશે. જે સલામાં આવશે તો હડે હડે થઈ જશે. અરે એથી પણ વધારે થશે. રસ્તામાં નીકળવુંજ ભારે પડશે. પથરા ખાવા પડશે. માટે મ્હારે કહેવું પડે છે.

શ્વેતભાનુની ખરી રમ પકડી હતી. તે નરમ પડી ગયો ને શું કહેવું તે સુખ્યું નહીં.

સંપતરાય—આમ જુવા. સ્થામા વાળાના તંત્રીએ આ હકીકત જાપી છે. તંત્રીને હેનો રીપોર્ટર એ તે કાલ્ય રાત્રે ત્હમે હતાં તે ઓરડામાં આવ્યા હતા ને જેમ અને તેમ ત્હમારી મશ્કેરી થાય તેવા રૂપમાં હામાં ત્હમને મક્યા છે. હવે આટલું થયું છે તો પછી હમે ત્હમારી તરફજીમાં કેમ કરીને રહી શકીએ ?

શ્વેતભાનુએ વર્તમાન પત્ર લખને વાંચ્યું એટલે સંપતરાયનું કહેવું વાસ્તવિક લાગ્યું. વાંચ્યા પછી બોલ્યો “ હું આમ બોલતો હતો ?

સંપતરાય—અત્યત્ત. એથી પણ વધારે.

થોડીવાર ચુપ રહ્યા. એટલામાં બહારથી લોકના ટોળાના અવાજ આવ્યો. ગદ કાલ્યે રાત્રના શ્વેતભાનુના લથડતા શબ્દો જેવા શબ્દો લોકો ખાસ કરીને બોલતા હતા. શ્વેતભાનુ બહારી તરફ ગયો ને લોકના ટોળાને ઉભેલું જોયું. ટોળાએ હેને જોયો કે તરત તિસ્કારથી હેના સ્થામું હસવા લાગ્યા.

શ્વેતભાનુ—ત્હમે, ઉમેદવારીમાંથી મ્હારું રાજનામું મંગા છા ?

સંપત—કાયવાહક મંડળીની હેવી ઈચ્છા છે.

“ બહુ સાર ” કહી ખડીઓ કલમ લખને કાગળ ઉપર સ્થિર હાથે મ્હોટા અક્ષરે રાજનામું લખી આપ્યું. “ કેમ બસ હવે ? ”

સંપત—બસ. બરાબર છે. શ્વેતભાનુ ? હું ખરેખરો દીલગીર છું. માફ કરજો પણ મ્હારું કહ્યું માનો તો આજે જાનામાના ગામ છોડી ચાલ્યા જજો.

શહેરના સ્ટેશનેથી જશે નહીં કારણ ત્યાં આગળ લોક એકઠું થએલુંજ હશે પણ ખીજું સ્ટેશન છે તે સ્ટેશનેથી બહારો બહાર ચાલ્યા જજો.

શ્વેતભાનુની આંખમાં કાંઈ ઓર તેજ આવ્યું ને કહ્યું “ બહુ સારું વિચારીશ. ”

સંપત—એ, કહ્યું એ સ્ટેશનેથી ના જશો. અલખત કાયદો કાયદાનું કામ કરી શકે એમ છે પણ તે તો પછીથી પહેલાં તો ખમવું પડે ને ? પણ લોકનાં ટોળાં સ્થાનું થવું આપણને ધજો નહીં. તે લોકો તહીં કાંઈ બહુજ ખાતું કર્યું હોય, હેમને નુકસાન કર્યું હોય એમ સહમજો છે. મહાર્ કહેવું તો એજ છે કે સમી સ્થાને ગુપ્તગુપ ગાડી મંગાવી બે માઈલ દૂર બીજું સ્ટેશન છે ત્યાંથી ચાલ્યા જાવો.

શંવતલાનુને લોકોને, સંપતને, ચુંટણીને બધાને ગાળો દેવાનું મન થયું, ક્રોધ થણાજ આવ્યો હતો પણ દાખી રાખ્યો. સંપતરાયના ગયા પછી બારણું બંધ કર્યું અને એક આરામ ખુરશી ઉપર પડે પડે વીચાર કરવા માંડ્યો. ટેબલ ઉપર ટપાલના કાગળો આવેલા હતા તે ઉઘાડ્યા પણ નહોતા. શું કરવું ? આંખો મીચીને પડ્યો હતો. કાંઈ વિચાર સુઝ આવ્યો. કાગળો પડ્યા હતા તે વાંચ્યા. રેલ્વે ગાઈડ લઈ ટાઈમ ટેબલ જોયું. નાહી ધોઈ જમી લીધું. વર્તમાનપત્રો આવેલાં હતાં તે વાંચ્યાં. વળી પાછો રેલ્વે ગાઈડમાં નકશો હતો તે ધ્યાનપૂર્વક જોયો. પછી પડે પડે ઉઘવાનો પ્રયત્ન કર્યો. સહેજસહેજ ઉઘ આવી. ઊઠીને નોકરને બોલાવી પાછલે બારણે એક ગાડી લાવીને ઉભી રાખવા હુકમ આપ્યો. અડધા કલાક પછી તે મકાન છોડી નીકળી પડ્યો. હવે પોતાની કાર્કીર્દીનો અંત આવ્યો હોય એમ હંમે લાગ્યું. ચારની માફક છુપી રીતે ગામ છોડ્યું હતું. અપમાન ભેર જવું પડ્યું હતું. સ્ટેશને જઈ એક ન્હાના સ્ટેશનની ટીકાટ લઈ લીધી. ટ્રેન ઉપડીને પોતાને ઉતરવાનો સ્ટેશને ઉતરી પડ્યો. આસપાસ ઉતરીને જોયું તો પ્રોતે એકલોજ ઉતરનાર મુસાફર હતો. સ્ટેશનનો પોર્ટર હેના તરફ જોઈ રહ્યો.

પોર્ટર—ક્યાં જવું છે સાહેબ ?

શંવતલાનુ—કોઈ ધર્મશાળા કે પછી મકાન ભાડે મળે એમ છે અહીંયાં ?

પોર્ટર—જત્રાએ નીકળ્યા હશે. હાથ એક જગ્યા છે અહીં. ખાસ આપના જેવાને ઈલાયદી જોઈએ તેવી લાયક છે.

શંવતલાનુ—ક્યાં ?

પોર્ટર—અહીંથી બે માઈલ દૂર એક ન્હાના ગામડા પાસે એક ઘરડી ડાશી છે તે ઉતરવાને કાટડી આગે છે.

જે સ્ટેશને શ્વેતલાનુ ઉતર્યો હતો તેની આસપાસનો મુલક બધો સપાટ મેદાન જેવો હતો. અહીં તહીં વચ્ચે વચ્ચે કેટલીક ઉચી ઉચી ટેકરીઓ દૂર દૂર જણાતી હતી. એકાદ કલાકમાં પોતાની જગ્યાએ તે આવી પહોંચ્યો. ઉતરવાની સગવડ એકલા માણસને ઠીક હતી. ડોશી ઘણા સારા સ્વભાવની હતી. ગામડાની રહેનારી હતી ને આગતા સ્વાગતા કરનારી હતી. એકલા મુસાફરને કોઈ વાતની અડચણ આવવા દેતી નહીં. સામાન પોતાનો યરોયર ઠેકાણે મૂકી કાટડી બંધ કરી બહાર નીકળી પડ્યો. એકાદ કલાક આસપાસ ફર્યો ને વિચારે ચહુડ્યો. હવે પહેલા પ્રમાણે જીવન ગળાય તેમ નથી. કાંઈ ખીજુજ કરવું જોઈએ. શું કરવું ? ” થાક્યો એટલે પાછો કાટડીએ આવ્યો. ડોશી બિચારી આ એકાન્ત જગ્યામાં હાવા મુસાફરની વાટચ જોઈ બેસી રહી હતી.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

જંગલ.

હાવા એકાન્ત સ્થળમાં શ્વેતલાનુ ઘણા દીવસ રહ્યો. હાવી શાન્તને એકાન્ત જગ્યા તહેને બહુ ગોઠી ગઈ. આ જગ્યાથી થોડે દૂર એક ન્હાની નદી બહેતી હતી ને માત્ર થોડાં ઝાડ શીવાય બધે સપાટ જમીન હતી. હવા ઘણી ખુશનુમાં હતી ને વર્ષાત રતુ બેસી ગઈ હતી એટલે આસપાસનાં ઝાડો સુવાસ બહેકાવી રહ્યાં હતાં. મકાન આગળથી આસપાસના મુલકનો દેખાવ ઘણો દેખણીય લાગતો હતો. પોતાની પ્રકૃતિને અનુકુળ સ્થળ મળવાથી શ્વેતલાનુ ખુશ મિનનજમાં રહેતો હતો. ભૂતકાળ વિસરી જવા માંડ્યો અને પહેલાની બધી વાંછનાઓનો અંત આવ્યો લાગ્યો. હવે ભવિષ્યમાં શું થશે ? શું કરવું ? આ વિચારનો નિર્ણય કરવાનો હતો. સુવાસિનીની ખીજકુલ આસા ગયા પછી જર લેવાના અનેક કુર ઉપાયો તહેને સૂચ્યા હતા પોતે જેમ ખમ્યું હતું તેમજૂ તે પણ ખમે એમ ધર્યું હતું. જે સ્ત્રીને તહેણે ગોઠી હતી

તેને પાછી મેળવવા શપથ લીધા હતા ને શરત જીતવા નિશ્ચય કર્યો હતો. પણ એ બધું હવે તો ઉડી ગયું હતું. લોકોની નજરમાં તે હઝકા પડ્યો હતો. દુનિયાની નીતિની વાતોમાં તેને વિશ્વાસ નહોતો. લોકોએ ભરસામાં નીશો કરેલો માટે તેને ગુન્હેગાર ગણ્યો. એહેનું પાપ હતું; પણ હાને માટે હેમની પાસે જઈને માફ માગે તેવો એ નહોતો. સ્વમાન હેને ધણું હતું. શું ? પોતે શ્વેતભાનુ, જે હાવા લોકોને હાશી કાઢતો, ધિક્કારતો તે હેમની પાસે પાધડી ઉતારતો મારી માંગવા જનમ ! ના. ના. પણ કરવું શું ? ભવિષ્ય કેમ કાઢવું ? આજ વિચાર કરવાનો હતો. આશા, વિશ્વાસ, લક્ષ્ય સર્વે નાશ પામ્યાં ને નીશાની લત ડગલે ડગલે કનડતી હતી- જીવન એક ફારસ જણાતું હતું તો શા માટે એ જીંદગી લંબાવવી ?

આમ આ સ્થળે વિચારમાં દીવસો ગાળવા માંડ્યા. વર્તમાન પત્ર, કાગળો વાંચવા કે કોઈને લખવું મળવું હેમાંનું કાંઈજ કરતો નહોતો. ડોશી બિચારી કાંઈ વાતો કરવા આવે તો કહેતો કે માત્ર એકાદ પખવાડીયું એકાન્તમાં ગાળવા વિચાર છે. પોતાનું નામ નરેન્દ્ર છે. એમ ડોશીને જણાવ્યું હતું. જે મ્હેડે નામ ચ્હડ્યું તે કદી દીધું હતું ને વનસ્પતિનો અભ્યાસ કરે છું એમ જણાવ્યું હતું. ડોશીને તેહાંજે મુસાફરો આવેલા તે બધાએ હાવા અભ્યાસ અર્થે વિચિત્ર વર્તણૂકનાજ આવેલા તેથી કાંઈ કુતુહલ થયું નહીં ને તેમાં બિચારી ડોશી વનસ્પતિનો અભ્યાસ શું તે પણ પુરું સ્હમજે નહીં. ડોશીને તો આ એક વસ્તી જેવું થયું હતું તેથી સતોપ પામતી હતી વખતસર બહાર અગાઉથી કાટડીના પૈસા આપતો એટલે બીજી તથા કરવાને તેનું મન લક્ષ્યાનુજ નહીં. ડોશી પાસે વાતોના ભંડાર હતા, ખુશ મિઝાજ હતો, ને ધમની વાતો પોતાની સમજશક્તિ પ્રમાણે ઘણી કરતી. અહીં આટલે દૂર જગતમાં શું થાય છે કે શું નહીં તેની કાંઈજ ખબર પડતી નહીં કારણ વર્તમાનપત્ર વાંચનાર કોઈ મળે નહીં તેમજ કોઈને કોઈના કાગળો પણ લખવાના હોય નહીં એટલે આવતા પણ નહીં.

આમ ઘણા દીવસો વ્યતીત થયા. આસપાસ રખડવામાં શ્વેતભાનુના દીવસો જતા ને ભવિષ્યમાં શું કરવું, આ નિરાશા કેમ કાઢવી તેના વિચારોનો નિર્ણય કર્યા કરતો હતો. દુનિયાથી ઠંડાળ્યો હતો. આપત્રાત કરવો ને જીવનનો અંત આણવો કે દોષ હેવી જગ્યાએ

જતા રહેવું કે જ્યાં કાંઈપણ ઓળખે નહીં ? આપધાત કરવો એ પોતાની પ્રકૃતિની વિરુદ્ધજ હતું. પોતાને હાથેજ પોતાના જીવનનો અંત આણવો એ હેને પ્રીય નહોતું ને બીજે જવું તો તે ક્યાં ? ને ત્યાં જઈને પણ શું કરવું ? પોતાને વતન પાછા જવાતો તો તિરસ્કારજ હતો. ઉજળી કાઠીદીં તો હવે બધજ થઈ હતી. પોતાને જોઈએ તેટલું તો પોતાની પાસે દ્રવ્ય હતું તેથી કાંઈ પેટને માટે ઉઘોગ કરવાની તો જરૂર નહોતી. ખરી રીતે મનુષ્યનું જીવન કાંઈપણ કામ વિના નકામુંજ છે.

મોટો સવાલ હેને મન એ હતો કે સુવાસિની શું હિમ્મેશને માટે હાથથી ગઈ ? શું માત્ર આમ ખોવાને હેનો પ્રેમ મેળવ્યો હતો ? પણ મનનાં કાંઈપણ ખુલ્લે કાંઈ દઢ નિશ્ચય તો હતોજ નહીં તો પોતાનું જીવન ક્યારનુંએ પૂર્ણ કરી દીધું હોત. આ બધા ઉપર વિચાર કર્યે જતો હતો. એક દીવસ હાવા વિસ્તીર્ણ મનુષ્ય વિનાના પ્રદેશમાં બટકતો બટકતો વિચારે રહ્યો હતો. આકાશમાં વાદળાં થઈ આવ્યાં હતાં. વારંવાર ઠંડા પવન જોરબધ વાતો હતો. વરસાદ ક્વખતનો ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો. આમ ચાલતે ચાલતે, વિચાર કરતે કરતે દૂર નીકળી ગયો હતો એટલામાં ઉચે જોતાં હમણાં વરસાદ તૂટી પડશે એમ લાગ્યું. ખડખડાટ હસી પડ્યો. “ મ્હારે શી દરકાર છે. હું પોતે હવે મ્હારે મન બાદશાહ છું, બલે વાયુ ને વરસાદ ? ત્હમને ફાવે તે કરો. ” વરસાદ મુશળધાર પડવા મડ્યો અને છાયા માટે એક એકાન્ત ઉગેલા ઝાડ નીચે ગયો. લદખદ થઈ ગયો હતો. “ વાહ ! આજ મ્હારું જીવન ! જન્મીયે છીયે, ખમીયે છીયે, મુખી બનીયે છીયે ને અતે મરણ શરણ થઈયે છીયે. ” આમ છતાં જીવન જેવું જોઈએ તેવું થી એમ તો રહ્યોજતો હતો. જે સુવાસિની હેની થઈ હોત તો સુખી થાત એમ લાગ્યું, પણ ત્હેણે તો હાંકી કાઢ્યો હતો. વરસાદ બંધ રહેતાં મદાન તરફ પાછો વળ્યો. ડાચી વાટચ જોઈ ખારણામાં ઉભી રહી હતી. પોતાના છોકરા માફક હેને રાખતી હતી તેથી ચિંતા કરતી ઉભી હતી. હવે આપણા આ નરેન્દ્રને જોઈને ખોલી “ અરેરે બાઈ લુગડાં તો બધાં લદખદ થઈ ગયાં છે. આવો બાપુ આવો આ તાપ-ણીએ જરા શેકા નહીં તો શરદી થઈ જશે. ”

નરેન્દ્ર—જગતમાંથી એક ઓછો થઈશ. જગતને જોઈએ તેટલાં માણસ છે એટલે હરકત નથી.

ડાશી—હેવું ના બોલ્ય બેટા. મસ્કરીમાં પણ હેવું ના બોલીય.

નરેન્દ્ર—હુ મસ્કરી નથી કરતો ડાશી મા ! મરી જાઉં તોયે મહેને બાળવાની દુઝા તો ઉભીજ રહેવાની.

ડાશી—અરે ગાંડા આમ બોલીયે. ત્હારી માને ઘેર કેટલું દુઃખ થાય ?

નરેન્દ્ર—મ્હારે માજ નથી.

ડાશી—મા નહીં હોય તો આપ.

નરેન્દ્ર—આપે નથી, ને જો આપ હવતો હોત તો એમજ કહેત કે મરી જા.

ડાશી—પણ લાખ્યો તો હશેને કે જહેનો હશે. બાપડી હશે કાઠક તો હશે ને ?

નરેન્દ્ર—ડોકુ ધુણાવ્યું ને મ્હેરા ઉપર કાંઠક દીલગીરી જણાવ.

ડાશી—લાઈ ત્હને કાંઠ દુઃખ છે.

નરેન્દ્ર—ત્હમાઈ કહેવું ખરું છે ડાશીમા. બોલો ડાશીમા ત્હમારે કાઈ આ જગતમાં ના હોય, સગું કે વ્હાલું ને જગત કરડવા ધાતું હોય એમ લાગે તો ત્હમે શું કરો ?

ડાશી—શું કરે ? કાઈ હેવું માણસ શોધી કહાડું કે જહેને મ્હારી દરકાર રહે ને મહેને હેતી દરકાર રહે.

નરેન્દ્ર—મ્હેં ડાશીમા એમ કયું હતું પણ નિષ્કળ ગયો છું.

ડાશી—ત્હારે તું પરણેલો નથી ?

નરેન્દ્ર—ના.

ડાશી—ત્હારે પરણવાનો વિચારે ખરો કે નહીં ? કાંઈ નજરમાં છે કે નહીં ?

નરેન્દ્ર—હા. વિચાર તો ખરો, પણ એક હતી ત્હેણે ધિકારી કાઢ્યો છે.

ડાશી—કેમ ?

નરેન્દ્ર—કરણ હું દુષ્ટ છું.

ડાશી—એમ તે હોય !

નરેન્દ્ર—ખરું કહું છું. ડાશી મા ? નીચમાં નીચ છું.

ડાશી—ત્હારે તે સ્ત્રી સારી હતી ?

નરેન્દ્ર—ધણીજ સારી. મગરૂચ અને ક્ષમાના તો ગુણ વખરનીજ.

ડાશી—અને તું દુષ્ટ છું. મારે તિસ્કાર કર્યો છે ?

નરેન્દ્ર—એટલુંજ નહીં પણ મહેં હેનું અપમાન કર્યું હતું.

ડાશી—ઉલ્—હું.

નરેન્દ્ર—કહો ત્હારે હાવી સ્થિતિ હોયતો ત્હમે શું કરો ?

ડાશી—હુંતો સારી થવા પ્રયત્ન કરું અને આકીનુંતો ઇશ્વરના હાથમાં સોંપું.

નરેન્દ્ર—ઈશ્વર !

ડાશી—કેમ ? ઇશ્વરને નથી માનતો ?

નરેન્દ્ર—હુંતો શયતાનને માનુ છું.

ડાશી—શયતાનનેતો મારવોજ જોઈયે.

નરેન્દ્ર—હુંતો હેને ખડુજ આહુ છું.

ડાશી—શયતાનને મ્હાય છે ?

નરેન્દ્ર—એટલો કે મ્હારી છાતી ઉપરજ રાખુછું. જોકે એતો મ્હને દગો દે છે પણ હુંતો હેને વળગી રહું છું. માત્ર એજ મ્હારો મિત્ર છે. હમ્મેશાં મ્હારી પાસેજ રહે છે. ત્હારે એ મ્હારી પાસે હોય છે ત્હારે હું અધું બુલી જાઉં છું. પણ હવેતો હેનાથી પણ હું કંટાળ્યો છું. તો કહો હવે ત્હમે શું કરો હાવી સ્થિતિમાં ?

ડાશી—શયતાનતો આપણો નિરંતરનો દુશ્મન છે. હેનેતો મારીજ નાંખવો જોઈયે નહીંતો આપણું આવી અન્યું સહમજનું.

નરેન્દ્ર—ખરું શું કહેવા માગે છે તેતો તે સહમજ નહીં. માત્ર સાધારણ વાનજ સહમજ. પણ પોતે હેના લાભનું કહે છે એટલું જાણતી હતી.

નરેન્દ્ર—ત્હમારું કહેવું લાગેતો ખરું છે. પણ કહો જોઈયે આજે એ શયતાન મ્હારી પાસે શું કૃત્ય કરાવશે. ?

ડાશી—અલખત કાંઈ પણ ખોટુંજ કરાવશે.

નરેન્દ્ર—ત્હમને ખબર છે આ નંદી આગળ શયતાન રહે છે ને મ્હને ત્હાં જવું ખડુ ગમે છે. હમ્મેશાં એ મ્હને કહેછેક નદીને તળીયે શાન્તિ છે, સુખ છે.

ડાશી—શું કહે છે ? ફૂખી મરવું છે ?

નરેન્દ્ર—એજ. શયતાન મ્હને ત્હાં જવાનું કહે છે. કહે છે કે ત્હાં શાન્તિ છે.

ડાશી—અરે ગાંડાં ? પ્રભુ શિવાય કાંઈ જગ્યાએ શાન્તિ નથી.

નરેન્દ્રે ડાશીના વ્હાલસોયા મ્હોં લાણી જોયું. “ શું આ ડાશી હું નથી જાણતો હેવું કાંઈ શાન્તિ વિશે ગુણ જાણતી હશે ? પ્રભુમાં શાન્તિ છે ? પૂછવાતો હો.

નરેન્દ્ર—ડાશીમા ? ત્હમે ખાત્રીથી માનોછો કે પ્રભુ નહીં નિરાશાને આશા ઉત્પન્ન કરાવે છે ને શાન્તિ આપે છે ?

ડાશી—માનુ છું ? અરે પૂર્ણ ખાત્રી છે મ્હારીતો. જ્યારે જ્યારે મ્હને કાંઈ ખોટું ખોલવાનું કે કરવાનું મન થાય છે ત્યારે તરત પ્રભુ વારે છે ને તરત સંભારતાં તો વ્હારે આવે છે.

નરેન્દ્ર—અને એ શાન્તિ આપે છે ?

ડાશી—જરૂર જરૂર. જ્યારે અહીં હું એકલી હોઉં છું ને બેઠી બેઠી આ મ્હારી માળા ફેરવું છું ત્યારે કાંઈ ખડીકે લાગતી નથી ને કાંઈ નહીં. મન આનન્દમાં રહે છે. શાન્તિમાં રહે છે. વાંડ બેગ. હવે લે થોડો ચાહપી એટલે ત્હારી શરદી ઉડી જાય. ઉભો રહે હું ચાહ કરી આપું.

નરેન્દ્ર બેટો બેટો વિચારમાં ઉતરી ગયો. “ શા સાંડ આ ડાશી જેવી શ્રદ્ધા મ્હને નથી ? ” ભોગજેગે એક વર્તમાન પત્ર ત્હાં આવેલું તે લેઈ વાંચવા માંડ્યું. જેલુંજ વાંચવામાં આવ્યું કે “ નુતનપુર માટે નવો ઉમેદવાર ચુંટાયો છે. ” આખો પેરેઆફ રસથી વાંચ્યો તેમાં નીચે પ્રમાણે હતું.

પહેલી વખત ચુંટણી કરવાની હતી તે વખતે ઉમેદવારની ચુંટણી કમ નશીમે ખોટી થઈ હતી; પણ હવે નુતનપુરનોજ રહેવાશી ઉમેદવાર તરીકે ચુંટી કલપાયો છે ને ત્હેની કાર્કીદી સર્વત્ર જાણીતી છે. જે ઉમેદવાર પહેલાં હતો ત્હેનું શું થયું તે હમને ખબર નથી. ત્હેણે ભર અપમાનમાં ગામ છોડ્યું હતું ને ત્હાર પછી તે બીજાકુલ જણાયો નથી તે ક'હાં ગયો તે વિશે તપાસ કરાવેલી હતી પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નથી. હેના મૂળ રહેઘના સ્થાને પણ ખબર કદાવી હતી પણ ત્હાં પણ હેને કાંઈએ જોયો નથી. દીલગીરીની વાત છે કે હેના જેવી ઉંચ પ્રતિભાવાળા મનુષ્યની કાર્કીદી આમ ખરાબ નીકળે પણ હમને તો જે થયું તે ઠીકજ થયું છે એમ લાગે છે. હેનાથી કાંઈ હમને માન કે અપમાન નહોતું અને જોકે હેના કેટલાક મિત્રો એમ કહે છે કે તે આપઘાત કરે હોયો છે તો પણ હમેતો એમ ઇચ્છીએ છીએ કે તે

પોતાનાં ભૂતકાળનાં કૃત્યો માટે પ્રાયશ્ચિત કરે અને કોઈ બીજા દેશમાં નવીજ કાર્કેદી શરૂ કરે.”

નરેન્દ્રે અડખડાટ હશીને વર્તમાન પત્ર ફેંકી દીધું. માત્ર એક વર્તમાનપત્રના તંત્રીના પોતાના મનનાજ ઉલ્ભાર હતા. પોતાના, તંત્રીના કામોનો કકડો પણ જાણ્યા વિના લખે ગયો છે તેથી તેને ધણી રમુજ પડી.

“ ઠીક. બીજા દેશમાં ત્યાં મુને કોઈ ઓળખતું ના હોય ત્યાં નવી કાર્કેદી શરૂ કરવી.” આ શબ્દો મગજમાં રમી રહ્યા. “ શા માટે એમ ના કરવું ? ”

કદાચ—સા...ફ.

ડોશી ચાહ લાવી તે પી લઈને બોલ્યો “ ડોશી મા ! ચાહ બહુજ સારો છે. ઠીક. ડોશી મા ? તમને એમ માને છે કે સમતાનને મારી શકાય ? ”

ડોશી—મારી તે શું. ન ખાય પણ હેને હાંકી કદાચ તો ખરો.

નરેન્દ્ર—કેવી રીતે ?

ડોશી—પ્રાર્થના કર્યાથી.

નરેન્દ્ર હશી પડ્યો.

ડોશી—ખરૂં કહું છું.

નરેન્દ્ર—અને તેથી શું થાય ?

ડોશી—બસ. એકદમ નવું જોર આપણામાં આવે. શાન્તિ પ્રસરે.

થોડીવાર આમ બેશી વાતચિત કરી તે ઉઠી ચાલતો થયો. આ વાત હેને મનને તો માન્ય ના થઈ, પણ કાંઈક નહીં જેવી અસર થઈ. હવે તોફાન બંધ પડ્યું હતું. તડકા નીકળ્યા હતા. આસપાસ ઘણુંજ રમણીય જણાતું હતું. આખો દિવસ હેણે બેઠું બેઠું વિચાર કર્યા કર્યો. હેની આંખો ઉપરથી જણાતું હતું કે કાંઈ નવો નિશ્ચય મનમાં થયો છે. બીજેજ દિવસે આ એકાન્ત વાસ છોડી પોતાને વતન શાન્તિપુર ચાલ્યો ગયો. પોતાના મૂળ રહેવાના રહેઠાણથી ઘણું દૂર બીજી જગ્યાએ જઈને રહ્યો તે ત્યાં તુને કોઈ પણ ઓળખતું નહોતું કારણ શાન્તિપુર મોટું શહેર હતું. પોતે પોતાને નરેન્દ્ર તરીકેજ ઓળખાવતો. પોતે શાન્તિપુર શા માટે આવ્યો તે

ખેતાનેજ ખપ્પર ના પડી, માત્ર ખેતાના વતનમાં આવવાની તીવ્ર ઇચ્છા થઈ એટલુંજ લાગ્યું. ખેતાના ધરમાંજ ભરાઈ રહેતો. અહીં-યાં એક વર્તમાનપત્ર લેઈ બેઠો છે. ખાતાં ફેરવી ગયો. જીવનમાં કાંઈ ઉદ્દેશ નહોતો, રસ નહોતો. ચુંદણીના હેવાલો પણ અણગમતા થઈ પડ્યા. કોણ કાઉન્સીલમાં જાય છે તેની હવે હેને શી દરકાર હતી? તરતજ એક ફકરો નજરે પડ્યો.

“ શ્વેતભાનુની હજી લાજ મળી નથી. ધણાનું એમ માનવું છે કે તે આ દેશ છોડી ચાલ્યો ગયો છે પણ કેટલાક એમ માને છે કે તહેજે આપઘાત કર્યો છે. ”

વર્તમાનપત્રો હેના ગુમ થવા વિશે આમ હરવખત છાપતા હશે હેની તહેને ખપ્પર નહોતી. હેને લાગ્યું કે દૂનિયામાં કોઈ હેની દરકાર કરતું નથી. અલાર લગી કાંઈ ખાસ ઉદ્દેશથી ખેતાનું નામ છુપાવતો નહોતો પણ માત્ર એમ કરવાનું સ્ફુરી આવ્યું તેટલા પુરતુંજ નામ છુપાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. એકદમ કાંઈ વિચાર આવવાથી ઓળખાય નહોં હેવા વેષે જહાર નીકળી ગાડીવાળાને બોલાવી ગામમાં નીકળી પડ્યો. આજ લગી હજનમત બીલકુલ કરાવી નહોતી. દાઢી મુંછો વધી ગયાં હતાં. જંદરવેપ પણ વિચિત્ર રાખ્યો હતો.

પ્રકરણ ૧૬ મુ.

કરેજાજનક મરકેરી.

હજી શ્વેતભાનુ શાન્તિપુરમાંજ હતો પણ ઘર બદલી નાં-ખ્યું હતું. નોકરમાં ફક્ત એક ઘરેડી રોશી જંદરીને લગ-લગ આંધળાંને રાખી હતી ને કોઈને પણ મળતો કરતો નહીં. આખો દીવસ ધરમાં ભરાઈ રહેતો, માત્ર રાત્રે જહાર નીકળતો હતો ને તે પણ બધું ગામમાં સમસામાકર થતું ત્યારેજ એ શા નિશ્ચય ઉપર આવ્યો હતો તે જાણી શકાતું નહોતું.

એક દિવસ મધ્યરાત્રી પછી જહાર નીકળી પડ્યો. રસ્તામાં

કોઇ રડ્યો ખડ્યો માણસ મળતો. સડકો ઉપર દીવા બળતા હતા. ચાલતે ચાલતે ન્યાયની અદાલત આગળ આવ્યો. લખ મકાન અત્યારે ઘણું જ લખ લાગતું હતું.

“ ન્યાય, ” આ દુનિયામાં ન્યાય ક્યાં છે ? કોણ ન્યાયની દરકાર રાખે છે ? આખું જગત અસલ, અન્યાયને ફરતામાં પડી રહ્યું છે છતાં હું ન્યાય, ન્યાય, કરી રહ્યો છું. ન્યાય ક્યાં છે ? ”

ચંદ્ર આકાશમાં પૂર્ણ ખીલ્યો હતો. ટુનાળાના દિવસોને લીધે પાછલી રાત્રની હવા ખુશનુમા લાગતી હતી છતાં સ્થેજ નહીં જેવી ગુલાબી ઠંડી લાગતી હતી.

“ અમુક વ્યક્તિ સારી હોય या ખોટી હોય તેમાં શું થયું ? તે સુસ્ત, આળસુ હોય કે ઉઘોગી હોય તોયે શું ? કોઇ રમતગમતમાં ફરે છે તો કોઇ કામ કરે છે; કોઇ ધનવાન છે ને કોઇ ગરીબ છે. કેવું વિચિત્ર છે ? માત્ર મનુષ્ય ચામાચીડીયા જેવો છે. સૂર્ય ઉગે છે ત્યારે જન્મે છે ને આથમે છે ત્યારે મરણ પામે છે. પૃથ્વીની હયાતી સુધી આમ ફારસ ચાલેજ નવાનું. અમુક જણ ઘરડો થઈને મરે છે કે જુવાનીમાં મરે છે એથી લાલહાની ક્યાં છે ? હાવી હાવી દરકાર કોણ રાખે છે ? ”

એક અદલાસત કર્યું. પોતાનાજ અવાજથી હૃદય ચમક્યું ધ્રુજ ગયો. શહેર ખાવા ધાતું હોય એમ જણાયું. આંડ અવળે ગલી ગુંચીઓને રસ્તે થઈ નદી તરફનો માર્ગ લીધા. આ રસ્તે દીવા લગલગ હોલવાઈ જવા આવ્યા હતા ને શમશમાકાર હતું.

“ કેવો ખાયલો હું છું ? માત્ર ખાઉ છું પીઉ છું, અકળામણ કંઈ છું ને અહીં તહીં ફરી દીવસ પુરો કરે છું. મ્હારી પોતાની દદના, નિશ્ચયનું મ્હાફું અભિમાન હવે ક્યાં ગયું ? એક ઉંદર જેમ પોતાના દરમાં, રહે તેવી સ્થિતિ થઈ ગઈ છે. બહાર મ્હારાથી દહાડે નીકળી શકાય નહીં. ”

નદીના કાનારા ઉપર આવી પહોંચ્યો. પાણી શાન્ત વહેતું હતું. ચંદ્રનાં ચિંતો પાણીમાં ચળકી રહ્યાં હતાં. પાણી ઉંડુ હતું.

પાણીમાં નજર ફેરવી, ફેરવતાંની સાથે કાંઈ વિચાર આવ્યો ને એકદમ કંપારી છુટી. ત્યાંથી પાછો ફર્યો.

“ અંદર કુદી પડવાને કેમ હીમ્મત નથી ચાલતી ? શું થવાનું છે ? શી દરકાર છે ? આપ મુવે પીજી રૂબ ગઈ દુનિયા. ”

કીનારે કીનારે ચાલવા માંડ્યું. “ સુવાસિનીને મું કહ્યું હતું હતું કે મનુષ્ય ત્રાસ કરીશ. ખરે તહેનું કહેવું સત્ય હતું. હોયે અન્યાય કર્યો હોય તો તહેમાં ખોટું શું કહ્યું હતું ? મહારા જેવો દુષ્ટ નીચ હોનો પતિ થવા કદી લાયક હોય ? તે કવી પવિત્ર છે ? એકાદ મહીનામાંજ હું કેવો થઇ ગયો છું ? હું હોને પરણ્યો હોત તો એ-કાજ વખતમાં પાછો હોનાથી કંઠાળી ના ગયો હોત ? અને તેને પણ મહારી સાથે નીચે ધસડી હોત હોને ખરા અંતઃકરણથી હું મ્હાતો હતો કે નહોં ? ખરી રીતે તો હું મહારા પોતાનાજ સ્વાર્થને સાફ મ્હાતો હતો. છતાં જો ઇશ્વર હોય તો પણ તહેણે મ્હને હાવી સ્થિતિમાં આણી મુક્યો તે તો બુદ્ધ્યજ છે. પ્રણ ઇશ્વરને મહારા જેવાની શી દરકાર પડી હોય ? ”

આમ વિચારમાં ચાલતો હતો તેવામાં થોડે દૂર એક માણસ ઉભો થયો દેખ્યો. તે માણસની બાજુ ઉપર એક સ્ત્રી ઉંઘતી પડી હતી. ખેલો મનુષ્ય ઉભા થતાં થતાં બડબડ્યો—“ મ્હને તો ઉંઘ નહોં આવે. ”

શ્વેતલાનુ—અહીંયાં આવીને કેમ ઉઘેા છો ?

“ કારણ મહારે ઉંઘવાને બીજી કાઈ જગ્યા નથી. હું કાંઈ ધર બાર વાળો નથી. ”

શ્વેતલાનુ—ત્હારે ત્હારો અન્ત કેમ આણતો નથી.

“ શું કહોછો ત્હમે ? ”

શ્વેતલાનુ—તદીમાં ફૂદી પડ્ય.

“ એક ચાર પૈસા મળે તો હમણાં ફૂદી પડું. ”

શ્વેતલાનુએ ગળ્યામાં હાથ નાંખ્યો. એક રૂપીઆ હાથ આવ્યો તે લઇ કહ્યું “ લે ચાર પૈસા શું પણ સોજગણ લે. હવે જોઉં છું કેવો અંપલાવે છે, ”

ઝડપથી રૂપીઆ ખેલાએ લઇ લીધો. બરાબર તપાસ્યો ને પછી રૂપીઆ ઉપર થુંક્યો. પેલી સ્ત્રી સૂતી હતી તેની પાસે ગયો ને તહેને ઢટોળી કહ્યું—“ ઉઠ્ય, ઉઠ્ય. ”

સ્ત્રી ઉઘમાં ખોલી—ક્યાં ?

“ લે. જોતો ખરી. આ કંઈ દેખાડું. ઉઠ્ય. જાગૃત થા. ”

સ્ત્રી ઉઠી ને ઉભી થઇ ને ખેલા માણસે ચાલવા માંડ્યું તેની પાછળ પાછળ ગઇ.

“વેતલાનુ—અમા એ ? તું કહેતો હતો ને કે ચાર વૈસા આ-
પો તો નદીમાં ઝંપલાવું.”

“તે તો ચાર વૈસા માટે કહ્યું હતું કાંઈ એક રૂપિયા માટે
નહોતું કહ્યું. તદ્મારૂં ભલું થયો.”

આમ કહી રસ્તો કાપવા માંડ્યો. વેતલાનુ ખડખડાટ હાથી
પડ્યો. એ વળતો હતો કે આ માણસ નદીમાં ફેદી પડનાર નથી,
અતે તેમ કરવા જ્યારે તો હેતે એ અટકાવત. વૈસો મળ્યો ખાવાનું
ને સુવાનું બંને મળશે. વેતલાનુએ આગળ ચાલવા માંડ્યું. નદીના
પુલ ભણી ચાલ્યો.

“બરોબર છે. દૂનિયા બધી હાવી ખાયલીજ છે.” પુલ આ-
ગળ આવી ઉભો રહ્યો.

“જીવવામાં શો લાભ સમાયેલો છે ?” કાંઈક પગે અથડાયું.
નીચો વળ્યો ને ઝીણી નજરે જોયું. એક પુરખતું મહદું પડ્યું હતું.
નદીમાંથી તણાતું તણાતું આવેલું કીનારા ઉપર આવી અટક્યું હતું.
એકદમ પાછો ફર્યો ને થોડે દૂર જઈ ઉભો.

“અહા ! હાની હીમ્મત ખરી. હાણે તો ઝંપલાવ્યું ખરું.
કાણુ હશે ?”

પાછો મઝદા પાસે ગયો ને બારીકાથી જોયું. પુલ તળે અંધા-
રામાં પડ્યું હતું. ચંદ્રનું તેજ ત્યાં આવતું નહોતું. પાછો વિચાર
આવ્યો કાણુ હશે. ગજવામાંથી દીવાસળીની પેટી કહાડી દીવાસળી
સળગાવી.

“બરાબર. હું પોતેજ છું. મહારા જેટલી ઉમ્મરનો ને મહારા
જેટલાજ કદનો છે. કપડાં પણ સારાં છે. વિચિત્ર વિચાર આવ્યો.”
“પોતે ઓળખાય તેવી નીશાની હેતી પાસે જણાતી નથી.” બીજી
દીવાસળી સળગાવીને બરાબર મઝદાની તપાસ કરી. “કાંઈ સારો
માણસ જણાય છે. જે કે શરીર તો બધું ફૂલી ગયું છે ને બેડોળ
થયું છે પણ કાંઈ મજુર વર્ગનો તો નથીજ.” ઠડે પેટે મઝદાના
ગજવામાં હાથ નાંખ્યો. ગજવામાં કાંઈ નહોતું. બટન કાઢી નાંખ્યાં
ને બધાં કપડાં તપાસ્યાં. કાંઈના ઉપર નામની કાંઈ નીશાની જણાઈ
નહીં. ફરી હવાં તેમ બટન નાંખી દીધાં. મઝદાના મ્હોં સ્હામું જોઈ
રહ્યો. જુવાન મનુષ્ય હતો. પોતાના રૂપને બરાબર મળતો આવતો

હતો. માત્ર બેડાળ થઈ ગયો હતો એટલે ઝોળખાય નહીં તેમ હતું. કોણ જાણે કેટલાએ દિવસ પાણીમાં રહ્યો હશે.

પોતાના ગળવામાંથી રમાલ કાઢ્યો અને પોતાના હાથ સાફ કર્યા. રમાલ ઉપર પોતાનું નામ હતું.

“ આતો હું છું. ખીજું કોણ હોય ! ” કાંઈ ઝોરજ વિચાર આવ્યો. “ જો બે દિવસથી હું પાણીમાં આમ પડ્યો હોઉં તો હાવોજ જણાઉં. માત્ર હાના નામ નીશાન કાંઈ નથી. હેને ઝોળખવાને ખીજું સાધન પણ નથી. હું કેમ નાહોઉં ? કાલ્ય સ્થવારમાં તો કાંઈ અહીં આવશેજ અને પછી પોલીસ મડદુ લઈ જઈને ધરપીતાલમાં નાંખશે. ત્યાં મડદુ ચીરાશે ને તપાસ શરૂ થશે. હાની પાસે તો કાંઈ નામ નીશાન નથી એટલે અનેક પ્રશ્નો નિરર્થક ઉભા થશે. કાંઈ હાની ખબર અતર લેવા આવે એમ છે નહીં. હું શા સાર આ મડદુ—? ”

વિચારોએ તીવ્ર જોર કર્યું. શાન્ત ના રહી શક્યો. ક્ષતિભરી ધણી થઈ. આસપાસ નજર કરી. સર્વત્ર શમશમાકાર હતું. નદીનો પ્રવાહ ધીમે ધીમે જતો હતો તેનોજ માત્ર અણુઅણુટ થતો હતો. પોતાનાં ગળવાં બરાબર તપાસ્યાં. એક જૂનો કાગળ હાથ આવ્યો તે લેઈ પાણીમાં ખુબ પલાળ્યો ને ચોળી નાંખ્યો. તે કાગળ પેલા મડદાના ગળવામાં મૂક્યો. હાથ લોહી નાંખ્યા. રમાલ પોતાનો લેઈ પાણીમાં પલાળ્યો ને મડદાના ખીજા ગળવામાં તે મૂકી દીધો. “ હવે બાકી નથી રહેતું મડદુ બરાબર તપાસ્યું. ” હવે કાંઈ વાતનો અદેશો નહીં રહે. કાગળને રમાલ; કાગળ મ્હારા નામનો છે, રમાલ ઉપર મ્હાડું નામ છે.” છેલ્લીવાર મડદા તરફ જોઈ ચાલવા માંડ્યું.

“ વિચારો, કોણ જાણે કોણ હશે ? ગમે તે હોય મ્હારે શું. હુંને આમ આપવાત કરવાની હિમ્મત હતી, મ્હને તો હિમ્મત ના આવી. પણ જે થયું તે હીક થયું છે, મ્હને વિચાર સુજી આવ્યો છે. મ્હાડું કામ થઈ ગયું. ”

હવે તે બહારથી શાન્ત જણાતો હતો. થોડીવાર કાંચે રસ્તે જવું તે વિચારમાં પડ્યો પણ તરતજ સરિયામ રસ્તો લીધો રોન ફરનાર પોલીસ મળ્યો. શંકાથી સ્વેતભાનુ તરફ જોઈ રહ્યો પણ સારાં કપડાંવાળો, ઉચ્ચ સ્થિતિવાળો જણાયાથી કાંઈ ઓળ્યો નહીં.

શ્વેતભાનુ—કેમ જમાદાર સાહેબ ? રોનમાં નીકળ્યા હશે ?

જમાદાર—હાજી. નાટકમાંથી આવ્યા ?

શ્વેતભાનુ—હા.

પોતે જે બનાવ નદી કાઠે જોયો હતો તે બધી હકીકત કહી દેવા મન થયું, પણ મન ખાળી રાખ્યું. કાંઈ પણ ના કહેવું એજ ઠીક હતું. જમાદાર હેને રસ્તે ગયો ને પોતે પોતાને રસ્તે ચાલ્યો ગયો. પોતાના એકાન્ત વાસે આવ્યો એટલે આરામ ખુરશીમાં પડ્યો ને વિચાર ચાલ્યા. પોતાનું અત્યારનું કૃત્ય એક કરણામય મશ્કેરી જણાઈ અને હાનું પરિણામ શું આવશે તેનો વિચાર થયો. મડદું જડશે ત્યારે શી વાત ચાલશે તે જાણવાની હવે ઉત્કંઠા થઈ. મનમાં એર જાતની ખુશાલી થતી હતી. નૂતનપુર છોડ્યા પછી પોતાના ઓળખીતાથી છુપા રહેવાનીજ તજવીજે કર્યા કરતો હતો. “ હવે દુનિયામાં શ્વેતભાનુ તરીકે ઓળખાવવું શા સાફ ? જૂના મિત્રો ને ઓળખીતા હવે તો ખરાબર ઠગાવવાના મડદુ હાથ આવતાં હોમને તો નિશ્ચે ખાતરી થશે કે આપણે આ જગતને છેલ્લી સલામ કરી છે ? સુવાસિનીનો વિચાર આવ્યો. ” એ શું કહેશે ? એ બૂલી ગઈ હશે મહને ? ના, ના, એમ તો બનેજ નહીં. જે સ્ત્રીએ મ્હારી સ્ત્રી થવા વચન આપ્યું હતું તે એકદમ બૂલી તો નાજ જાય. ખરે આજે તો ખરેખરી જગતની મશ્કેરી થશે. જેટલા મ્હારા ઓળખીતા છે, મહને ઓળખે છે તે બધા ભલે મુરખ બનતા. ” આ વિચારે હશી પડ્યો ને પથારીમાં સુવા જતાં મનમાં એર જાતનોજ રંગ જામ્યો હતો.

ખીજે દીવસે હેને ત્યાં કામ કરતી ધરડી ડોશી કામ કરવા ધરમાં આવી. એ જાણતી નહોતી કે જહેને ત્યાં એ કામ કરે છે તે કોણ છે ને કોણે નહીં, અને જાણત તોયે હેને કાંઈ લેવા દેવા નહોતી કારણ હેને એ ઓળખતીજ નહોતી.

ડોશી—આજે બપોરના કાંઈ ખીજું કામ છે ?

શ્વેતભાનુ—ના. પણ હા સ્થાને સ્થાન છ વાગે ખરાબર આવજો. મ્હારે કામ પડશે ને આ લે પૈસા એક વર્તમાનપત્ર લેતી આવજો. બજારમાં વેચાય છે સ્થાનરે.

ડોશી—બહુ સાફ. પણ કીયું વર્તમાનપત્ર લાવું ? એ, ચાર વેચાય છે.

શ્વેતભાનુ—ગમે તે લાવજે. બધાંએ લાવજે.

“ બહુ સાઈ ” કહી ડોશી ચાલતી થઈ. આખો દીવસ પોતે ઘરમાં ભરાઈ રહે. સ્થાન પડ્યા આવી એટલે જરા તલપાપડ થયો. વર્તમાનપત્ર જોવા ઉત્કંઠા થઈ. ડોશી સાત વાગે આવીને સાથે વર્તમાનપત્ર જેટલાં મળ્યાં તેટલાં લેઈ આવીને કહ્યું “ લ્યો હવે કાંઈ કામ છે ? ” “ ના. ના. ” ડોશી ગઈ એટલે એક વર્તમાનપત્ર લીધું. હામાં જે પોતાને જોઈતું હતું તે શોધવું પડે તેમ નહોતું. પહેલેજ પાને એક ફકરો નજરે પડ્યો. જહેવો તે ફકરો વાંચ્યો કે ખડખડાટ હસી પડ્યો. ખરે, ખરેખરી કરુણાજનક મશ્કરી છે.

“ આજ સ્થવારના પ્હોરમાં મળસકે એક જમાદાર રોન ફસ્તાં નદી લાણી જઈ ચહડ્યો હતો. કુતુહલથી નદી લાણી જતાં કીનારા ઉપર પુલ નીચે કાંઈ હેની, નજરે પડ્યું. પાસે જતાં એક પુરુષનું મઝડું જણાયું. મઝડું દેખાવ ઉપરથી થોડા દીવસ સુધી પાણીમાં રહેલું હશે એમ લાગતું હતું. જમાદારે પોતાની શીશોડી વગાડી કે તરત બીજા બેત્રણ પોલીસના માણસો હેની પાસે આવી પ્હોંચ્યા. મઝડાને ફરિપીતાલમાં લઈ જવામાં આવ્યું. માજસ્ટ્રેટ પણ હાજર હતા. તપાસતાં મઝડાની ઓળખાણ હાથ આવી હતી. એક કાગળ હતો અને એક રમાલ તેના ગળ્યામાંથી મળી આવ્યાં હતાં. રમાલ ઉપર મરનારનું નામ હતું. આ ચીજો ના મળી આવી હોત તો મરનાર બીલકુલ ઓળખાત નહીં કારણ મ્હોં : એડાળ થઈ ગયું છે. ધણીજ દીલગીરી સાથે જણાવીએ છીએ કે રમાલ ને કાગળ ઉપર શ્વેતભાનુનું નામ હતું. હમારા પણ વાંચનારાઓએ શ્વેતભાનુનું નામ સાંભળ્યુંજ હશે. કોલેજમાં ઉજ્જવલ કાર્કર્દી કાલ્યા પછી કાઉન્સિલમાં જવા માટે વૃત્તનપુર તરફથી ઉમેદવાર તરીકે તે પ્હાર પડ્યો હતો અને ધણીને હેને વિશે ઉચ્ચ અભિપ્રાય હતો. ત્હેન્સ લગ્ન એક પૈસાદાર ને ઉચ્ચ કુટુંબની કન્યા સાથે થવાનાં હતાં, પણ લગ્ન બંધ રહ્યાં હતાં. હાનું કારણ ગમે તે હોય પણ સાધારણ માન્યતા હેવી છે કે આમ બનવાથી આ પુરુષનું મન અસ્વસ્થ થયું હતું. વૃત્તનપુરમાં જે દીલગીરી ભરેલો બનાવ હમે પ્હેલાં જાણ્યો હતો તે બન્યા પછી શ્વેતભાનુ કોઈપણ જગ્યાએ માલમ પડ્યો નહોતો અને આજ સ્થવારે જે વાત બની તે શિવાય હેના રહેઠાણની કોઈને પણ ખબર નહોતી.

મરનારને મિત્રો વણા થોડાજ હતા. લગ્ન થવાનાં હતાં તે પહેલાં તો તે એક સંન્યાસી જેવો એકાન્તમાં રહેતો હતો. આ હકીકત હમારે વણી દીલગીરી સાથે લખવી પડે છે કારણ હમે ચોક્કસ માનીએ છીએ કે જો એ જીવતો હોત તો ઉર્જવલ કાર્દીદીથી લવિષ્ય અળકાવત ને દેશને પણ એક જે ખોટય હવે પડી છે તે ખોટય ના પડત.”

વર્તમાનપત્ર ફેંકી દીધું. “હીક. મ્હારી ઇચ્છા મુજબ ખતે જાય છે.”

બીજાં વર્તમાનપત્ર વાંચ્યાં અને દરેકમાં હાવીજ હકીકત લખેલી જણાઇ. કોઇક મરનારના ગુણજ ગાતું હતું ને કોઇક નીશાના દુર્ગુણો ઉપર નિબંધ લખી ઉપદેશ કરતું હતું. પોતાનાજ મરણુની ખબરો વાંચવી એ વિચિત્ર અનુભવ હતો, પણ હેને મત આ લાગતી વાત હતી. આજના જેવી મજા હેને હમણાં હમણાં બીલકુલ પડી નહોતી. ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યો નહીં. પોતે જે કારસ કર્યું હતું તેની કોઇને પણ ખબર ના પડે તેનું એક પણ કૃત્ય કરવા નિશ્ચય કર્યો હતો. છેક પુરેપુરું કારસ લગવાય તે જોવાની ઇચ્છા હતી; આ કારસનો અંત પણ જલદી આવ્યો કારણ મડદાની તપાસ શરૂ થઈ હતી. મરનાર કોણ છે તે જાણવું મુશ્કેલ ના પડ્યું કારણ પુરાવો તેના શરીર ઉપરથીજ મળી આવ્યો હતો. શ્વેતભાનુને તેના ગુમ થયા પછી કોઇયે પણ જોયો નહોતો. તે નીશાળાજ હતો તે વણા જાણુતા હતા તેથી જયુરી જે મળી હતી તેણે આપઘાત કર્યો છે હેવું મત આપ્યું.

વળી વધારેમાં એકબીજો અજાણ્ય બનાવ બન્યો હતો. શ્વેતભાનુનો વકીલ જયુરી આગળ આવ્યો હતો ને તહેણે જણાવ્યું કે મરણુ વખતે એક વીલ તહેણે પોતાની સહી કરી કરેલું છે તે મ્હારી પાસે છે. તેમાં તે લખે છે કે મ્હારા મરણુ પછી દસ વર્ષ સુધી મ્હારી મીલકત વ્યાજ સાથે એકઠી થવા દેખી ને ત્યાર પછી તે આ નાથાશ્રમમાં આપી દેવી. વકીલ જૂનો ને પ્રખ્યાત હતો તેથી જયુરીનું મત એજ બંધાયું કે અસ્વસ્થ મનની સ્થિતિમાં આપઘાત કર્યો છે. મડદુ તેથી બાળી દેવાનો હુકમ મળ્યો. ને તે બાળવાનું ખરચ શ્વેતભાનુની મીલકતમાંથી કરવું. શ્વેતભાનુએ દાદી મુછો વધારી દીધાં હતાં. વેષ પણ વિચિત્ર રાખ્યો હતો. કોઇથી બીલકુલ ઓળખાત નહોં હેવો થઇ ગયો હતો. હેના મિત્રો પણ હેને ઓળખે નહીં હેવો મ્હેરો હાલ હેનો હતો. પોતે પણ રમસાનમાં મડદુ બાળવા ગયો.

વક્રીય પણ ત્યાં હાજર હતો, બીજા મિત્રો ઇન્દુ મહેશને સ્મેશ પણ હાજર હતા. આ વખતે તે ખડખડાટ હસી પડ્યો હોત. હાથી વિચિત્ર મસ્કેરી કાઢી દીવસ હેણે નહોતી કરી. સ્મશાન ભૂમિ ઉપર આવેલા લોકો તરફ દષ્ટિ કરીને તેમનાં મ્હેરા ઉપર થું જણાય છે, તે જણવા પ્રયત્ન કર્યો. ઇન્દુ વિચારમાં પડેલો હતો. બાકી બીજા દરકાર વિનાના જણાતા હતા. “ પોતાનું મડદુ બળતું જીવાનો અનુભવ મ્હારા શિવાય બીજા કાઢને મળ્યો નહીં હોય. છતાં આપણુ અનુભવ લેવા જેવું છે. ” સ્મશાનથી પાછાં વળતાં સ્હાંજ પડી ગઇ હતી ગામનાં વર્તમાનપત્રો બજારમાં વેચાતાં હતાં. આજના વર્તમાનપત્રમાંના અગત્યના બનાવોનાં મથાળાનું એક પાટીઉ ઉભુ કરી વર્તમાનપત્ર વેચનારો છોકરો ભુમો પાડતો હતો.

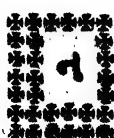
“ કેફની મ્હેંકાણુ; એક બાહોશને મહાશક્તિવાન પુરુષનો દી-લગીરી ભર્યો અંત. ”

વર્તમાનપત્ર વેચાતું લીધું ને પોતાને ઘેર જઇ નીરાંતે ફરે વાંચવા માંડ્યો.

“ ઠીક. છેવટે જગતને હું કામનો તો જણાયોછું. થયું. હવે જગતને મન હું મરી ગયોછું. શાન્તિપુરના લોકોએ નજરે મ્હને બાળતાં જોયો છે. સાફ. મ્હારે ખરચેજ મ્હાફ મડદુ બળાયું છે એટલે સાફ છે. ધર્માદા ખાતામાંથી ખરચ થયું નથી એ પણ સારી વાત છે. હવેથી શ્વેતબાનુ મરી ગયો છે ને તેની જગ્યાએ બીજો ઉત્પન્ન થયો છે. હવે મ્હારી બાજી પૂરી રમવાને આગળ સાવધાન રહી પગલાં લેવાં જોઇયે. ”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

સુવાસિનીને મરણ સમાચાર.

ન વધારા ગામની બહાર એક સુશોભિત બગીચા મકાનના બહારના પણ સુવાસિતને મનોરંજક બાગમાં અશોકના ઝાડ નીચે આરામ પુરશીમાં સુવાસિની બેઠી છે. પાસે બીજી પુરશી ઉપર જનાર્દન પણ બેઠેલા છે ને વર્તમાન પત્ર વાંચવામાં લીન થયા છે.

એક બીજાં કાંઈ બોલતાં નહોતાં. સુવાસિની ખુશનુમા હવામાં આવેલી હતી છતાં હજી શીકી જણાતી હતી. મૂળની ચંચલતા જતી રહી હતી. આંખોમાં પણ પહેલાંના જેવો ઉત્સાહ જણાતો નહોતો.

સુવાસિની—કાકા ? હવે તો મ્હને આપણે પોતાને ઘેર જવાનું મન થયું છે.

જનાર્દન—હાથી રમણીય જગ્યા છોડી ઘેર ત્હને ગમશે નહીં,

સુવાસિની—તે હું જાણું છું પણ હવે તો અહીં પણ ગોઠતું નથી. કાંઈ કામઘંઘા વિના સુજ પડતી નથી.

જનાર્દન—ત્હાં જઈશુ એટલે પાછી જૂની વાતો યાદ આવશે ને ઝાળખીતા પાળખીતા આવીને એનીએજ વાતો કર્યા કરશે.

સુવાસિની—ભલે કરે. આપણે આમ આવતાં રહ્યાં એજ બૃહ્ય કરી છે.

જનાર્દન—અરે પણ લોકોની કુચલી ને વર્તમાનપત્રોએ ત્હાં આપણને જંપવા ના દીધા હોત.

સુવાસિની—હેની કાંઈ મ્હને તો પરવા નથી.

જનાર્દન—હજી ત્હારા મનમાંથી પેલો ભૂલાયો નથી ને ત્હાં જવું દીક નથી.

સુવાસિની—ના, ભૂલાયોતો નથીજ.

જનાર્દન—ત્હારે કહું છું કે, હેને ભૂલીજા. થોડા દીવસ ઉપર નહોતું વાંચ્યું કે એ તો ભાષણ આપવા જતે પ્લેટફોર્મ ઉપર નીશામાં ગબડી પડ્યો હતો ને લોકોએ પાછળ પડી ગામમાંથી હાંકી કાઢ્યો.

સુવાસિનીનું મન વ્યગ્ર થયું પણ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહીં.

જનાર્દન—દીક થયું તે ગામ છોડીને ગયો ને પછી કાંઈ પણ હેનો પ્રતો ના લાગ્યો.

સુવાસિની—એ તો મ્હને ખબર છે.

જનાર્દન—ત્હેં વાંચ્યું હતું ?

સુવાસિની—હા.

નોકર કેટલાક કાગળો ને વર્તમાનપત્રો લેઈને આવ્યો. એક ખાલી ખુરશી ઉપર તે બધાં મુક્યાં. થોડીવાર પાછું કાંઈ બોલ્યું નહીં. સુવાસિનીના મનમાં વિચાર ઘોળાતા હતા. શ્વેતભાનુના શબ્દોના રણુકારા કાનમાં વાગ્યા કરતા હતા. ત્હેણે કહ્યું હતું કે “ જો

ધ્રુવર હોય તો તે ધ્રુવરે ત્હમને મ્હારાં ઉદ્ધારનાં સાધન બનાવ્યાં છે.” હામાં કેટલું સત્ય હતું તેનો વિચાર કરતી હતી. હજી પણ પોતાના હૃદયની સ્થિતિ બરાબર સ્પષ્ટ થઈ શકતી નહોતી. રમેશનો કાગળ લખના પહેલે દિવસે વાંચ્યો ત્હારથી બધી હેતી આશાઓ ઘુળ મળી હતી. જીવન અસહ્ય લાગતું હતું. ક્રોધ, નિરાશા, સ્વમાન, પ્રેમ એમ એક પછી એકએક બીજા ઉપર સ્વામિત્વ મેળવતા હતા અને આ હૃદયભૂમિ ઉપરની લલકારથી હૃદય ચીરાયું હતું.

જનાર્દન—સુવાસિની? વર્તમાનપત્રમાં જ્ઞાતિથી મ્હેં વાંચ્યું ત્હારથી એ સુધર્યો છે એમ દેખાડતો હતો તે બધી દગલબાજીની રમત હતી એમ ખાતરી થાય છે. હવે એમ ધાર્ય કે ભૂતકાળ ભૂલી જઈએ ને એ ખરી રીતે સુધર્યો હોય તો તું હેને પરણે ?

સુવાસિની—ના.

હોઠે આવેલાજ શબ્દો બોલી દીધા. જનાર્દનને આથી શાન્તિ વળી.

સુવાસિની—એ તો એક દુષ્ટ, નીચ, કંગળ હતો. ક્રોધ પણ રીતે હેની વર્તણૂક સારી નહોતી. એકલો નીશાબાજ હોત તો તે વખતે હું હેને ક્ષમા કરું—પણ—

જનાર્દન—નીશાબાજ હોય તો તું પરણત ?

સુવાસિની—બીલકુલ નહીં. મ્હારું કહેવું એમ નથી.

જનાર્દન—એ તો બીલકુલ આવકાર કે માનને લાયકજ નહોતો.

સુવાસિની—મ્હને તો હવે આપણે ઘેર જવાની ઇચ્છા છે. કાંઈ કામે વળગવા મન થાય છે. અહીં આવતા રહેવામાં બહીકણનાણું દેખાડ્યું છે. આપણે કાલ્ય જઈએ.

જનાર્દન—એમ એકદમ નહીં. છતાં ત્હારી મરજી વિરુદ્ધ આપણે અહીં નહીં રહીએ. વિચાર કરીયું. પણ આ કાગળો ને વર્તમાનપત્રો તો વાંચીએ.

એક ન્યુસપેપર લેઈ ફોડ્યું ને વાંચવા શરૂ કર્યું. એકાદ મીનીટ પણ નહીં થઈ હોય ને ચીસ પાડી ઉઠી વર્તમાન પત્ર હાથમાંથી ખસતું મૂક્યું.

જનાર્દન—શું છે ? શું થયું ? સુવાસિની ?

તે કાંઈ બોલી નહીં. ઉંચે આકાશબણી બહેબાકળા મારક ફાટી નજરે જોઈ રહી.

જનાર્દન—સુવાસિની ? કહે તો ખરી શું છે ?

ખોડ્યા વિના વર્તમાનનત્ર તરફ આંગળી કરી. જનાર્દન કોઈક સાન્ત થયો ને વર્તમાનપત્ર લીધું. વાંચતાંવાંચતાં વિચિત્ર લાગણી થઈ. હેમાં શ્વેતભાનુના મરણની અથથી તે ઇતિ સુધીની હકીકત લખી હતી. વાંચી રહ્યા પછી સુવાસિની તરફ જોયું. હજી પણ તે તો ફાટી નજરેજ જોઈ રહી હતી.

જનાર્દન—સુવાસિની ? જે પગલું લેણું હતું તે બરાબર જ છે. જે દિવસે તેણે આપણા ઘરમાં પગ મૂક્યો તે દિવસ અપ-શુકનીયો હતો. ત્હારા મનની સ્થિતિ હું સમજી શકું. હેના મરણનું કારણ તું પોતાને સહમજે છે પણ તે ખોટું છે. હેનો અંત હેના પોતાનાજ કૃત્યથી આવ્યો છે. તે બહારથી સુધરેલો દેખાડો હતો પણ હૃદયમાં નીશામાંજ રહેતો હતો.

સુવાસિની—કાકા ? હવે ચાલો અંદર જઈએ કારણ—

પુરૂં ખોડ્યા શિવાય ન્યુસપેપરો ને કાગળો ઉચકી લઈ ઉભી થઈને ધીમે પગલે ઘરમાં જઈ પોતાના સુવાના ખંડમાં ગઈ. એકાન્તમાં બનેલા બનાવ ઉપર વિચાર કરવા મન દોડ્યું. હેનું મન આ બબર વાંચી હબકી ગયું હતું છતાં મગજ જોઈએ તેવું ટેકાણે હતું. શ્વેતભાનુના મરણથી હેના જીવનમાં નવી સફરતી આવી. જત્હારે તે જીવતો હતો ત્હારે સુવાસિનીનું નામ જત્હાં ત્હાં લઈ જાહેરમાં હેને અપમાન કરતો હતો તેથી પોતે જે કામ કર્યું છે તે બરાબરજ કર્યું છે એમ લાગતું હતું. પણ હવે તે મરણ પામ્યો છે એટલે સ્થિતિ બદલાઈ છે. હેને એમ લાગતું હતું કે વખતે એ જીવતો હતો ત્હાં સુધી પાછો પોતાના સમાગમમાં આવે તે હેને ખીક હતી, પણ હવે તો આ જીવનમાં તેમ થાય એમ નથી મૂત્ર એ એક હતો એટલુંજ યાદ રહેવાનું. ત્હેની મરણ વખતની સ્થિતિ કેવી હશે તેનો ખ્યાલ આવ્યો. વિચાર થયો કે પોતે હેને પરણી હોત તો શું ફળ આવત. હેનું મરણ નિવારાત કે કેમ અને પોતે હેના ઉજવલ બિવિખનું સાધન થઈ પડત કે નહીં ? આ બાબતની મનને ખાત્રી ના થઈ. જે સુધારો પોતાની વર્તણૂકનો બહારથી દેખાડો હતો તે ઢોંગ હતો એમ લાગ્યું; અને કદાચ તે ખરી રીતે સુધર્યો હોત તો પણ તે ઉપર ઉપરમાંજ સુધારો હોત. હેને પોતે ખરી રીતે ચલાતી હોત તો આ મરણ સમાચાર આમ શાન્ત ચિત્તે સંભળી શકત નહીં.

પરીથી મરણની હામિત વાંચી. મરણ તો હેનુંજ થયું હેમાં શક નહો. એકદમ તે જે વખતે છેલ્લો હેને મળ્યો હતો તે વખતનો દેખાવ યાદ આવ્યો. પોતે બીજા કાઠને ના પરણવાનું વચન આપેલું તે યાદ આવ્યું. આ વચન આપેલું તે વખતનો ત્હેના મ્હોનો મ્હોરો કેવો થયો હતો તે સાંભરી આવ્યો. પરણવાનો સવાલજ મનને દુઃખ કરતો હતો. પરણવાનો તો એકે ખુણે વિચારજ નહોતો. મ્હોટેથી મોકળું મૂકી રોવા ઇચ્છા થઇ પણ આંખ્યનાં આંસુ સુકાઇ ગયાં હતાં. ઇન્દ્રીયો બ્હેર મારી ગઈ હતી તેથી કાઠપણ લાગણી હૃદયમાં થતી નહોતી, છતાં નૂતનપુરના ભાષણ વખતે મેજીક્લેન્ડર્નમાં પોતાની છબીને જનાર્દનની છબી દેખાડી હતી તેથી ગુસ્સે થઇ અને પોતાનું નામ એક હાવા નીશાબાજના મ્હોંમાંથી નીકળે તે તેને ઘણું લાગ્યું. શ્વેતભાનુના મરણથી આ બધી લાગણીઓનો અંત આવવો જોઇતો હતો. હવે તો પોતાનાં કૃત્યનું પ્રાયશ્ચિત હેને મળી ગયું હતું. જનાર્દન તે જ્યાં હતી ત્યાં આવી પ્હોંચ્યા ને કહ્યું—“હવે કહે આપણે કંહારે અહીંથી જવું છે ?

મુવાસિની—ત્હમારી મરજી.

શાન્તિપુર પાછા જવાનો વિચાર હવે કાંઇ થતો નહોતો.

જનાર્દન—હું શાન્તિપુર જવાની વાત નથી કરતો.

મુવાસિની—તંહારે ?

તે ત્હેની પાસે બેઠો ને એક કાગળ ગજવામાંથી કાઢીને કહ્યું—“જો મ્હેં એક કામ કર્યું છે. શાન્તિપુરથી હું કંટાળ્યો છું. મ્હારો વંપાર જેમ ચાલે છે તેમ ચાલે જશે. વિશ્વાસુ માણસો ત્યાં કામ કરે જાય છે. આપણી પાસે જોઇયે તેથી પણ વધારે છે. કાઠકવાર ત્યાં જવું પડશે તો જઇ આવીશ પણ જાથુનું ત્યાં રહેવું મ્હને હવે ગમતું નથી.

મુવાસિની—હીક.

જનાર્દન—થોડા વખત ઉપર એક જગીર વેચાવવાની મ્હને ખબર પડી. આ જગીર સારાં હવાપાણી વાળી જગ્યાએ આવેલી છે. નૂતનપુરથી ત્રીસેક માઈલને છેટે છે. મ્હેં મ્હારા માણસને તે ખરીદી લેવા હુકમ આપ્યો ને તે હવે લખે છે કે જગીર ખરીદી છે ને ત્યાં જે જોઇયે તે બધી વ્યવસ્થા કરી છે. જગ્યા બહુજ રમણીય છે. મકાન ઉચી ટેકરી ઉપર છે અને દાક્તરો પણ આ જગ્યાનાં હવાપાણીમાં રહેવા ભલામણ કરે છે.

સુવાસિનીને રસ પ્રડ્યો તેથી પૂછ્યું. “કાકા ? ત્હમે એ જગ્યા જોઈ આવી છો ખરું ?

જનાર્દન—હા. બેએક દીવસ હું ત્હાં રહ્યો હતો. મીલકત સારી છે. આપણી જમીન જે આસપાસ છે તે પણ ફળદ્રુપ છે. હરણનાં તો ટાંગેટાળાં ત્હાં નજરે પડે છે. પક્ષીઓ પણ જાત્યજાતનાં છે ને રમણીય, કલ્લોલ કરવા જેવી જગ્યા છે.

હાથી રમણીય જગ્યા હાથ આવી જાણી સુવાસિની કાંઈ ખુશી થઈ તેથી જનાર્દનને પણ ખુશી થઈ કે હેનું મન પોતે ખીજી બાજુ તરફ વાળી શક્યો.

સુવાસિની—કાકા ? આપણે ત્હાં હાલને હાલતો કેમ જઈ શકીશું ?

જનાર્દન—તરત જવાય એમ છે કેમકે મકાનમાં જે જે જોઈએ તે બધી સગવડ છે કેટલોક ફેરફાર તો કરવોજ પડશે પણ તે કરતાં કાંઈ વાર લાગવાની નથી.

સુવાસિની—હું હમણાં તો ત્હાં આવવાની હા કહું પણ પછીથી ધારો કે ત્હાં રહેવું ના ગમે, અસહ્ય થઈ પડે તો શું કરવું ?

જનાર્દન—ત્હાં ના ગમે એમ છેજ નહીં ને વખતે ના ગમે તોપણ કાંઈ નાંખેલા પૈસા જવાના નથી.

સુવાસિની—શાન્તિપુર પાસેનાં આપણાં મકાન વેચી દેશો ?

જનાર્દન—હમણાં નહીં. શાન્તિપુર પાસે પણ આપણે મકાન જોઈએજ.

સુવાસિની—બહુ સારું ત્હારે.

સુવાસિનીને આ બધી બીના, શ્વેતભાનુનું મરણ, ને તે સાથેજ નવી જગ્યાએ રહેવા જવાનું તે બધું અજ્ઞયબ લાગ્યું. હેને કાંઈ મનમાં એમજ લાગવા માંડ્યું કે શ્વેતભાનુ મરી નથી ગયો પરંતુ પાછાં વર્તમાનપત્રો બીજાં વાંચ્યાં ને તે બધાંમાં પૂર્ણ હકીકત વાંચી એટલે હેના મરણની ખાત્રી થઈ. જનાર્દનને આ મીલકત ખરીદી તેથી નીરાંત વળી કારણ સુવાસિની હાથી જગ્યામાં પોતાના મનમાંથી દાલગીરી કાઢી નાંખશે ને તે જગ્યાની આસપાસ જે બધો ગરીબ વર્ગ છે તેને ધીમે ધીમે ફળવી ઉચ્ચ સ્થિતિએ લાવશે ને હેવા કામમાં પડશે એટલે પેલાને વિસરી જશે. થોડા દીવસ અહીં રહીને તે પોતાની નવી જગ્યાએ રહેવા ગયાં.

અશ્વમેધ યજ્ઞ

સુવર્ણસિનીના આશ્રમ.

નવા આશ્રમમાં રહેવા આવ્યા પછી તેમણે પોતાને જોઈએ તેવી સગવડ કરીને કેટલેક દીવસે ઠેકાણે પડ્યાં. મકાન ઉંચી ટેકરી ઉપર હતું ને તેના ઓટલા ઉપર બેઠે બેઠે ઘણે દૂર સુધી આસપાસની રમણીય જગ્યાનો દેખાવ ઘણો સુશોભિત લાગતો હતો. બાગમાં ઘણાં ઉંચાં ઉંચાં ઝાડો હતાં. આખા ક્યારાના ક્યારા મોગરા ને ગુલાબનાજ હતા. દૂર દૂર ખેડેલી જમીનમાં લીલી-છમ ઘાસ ઊગી હતી. બગીચાના ઝાડ ઉપર રંગબેરંગી વિચિત્ર પક્ષીઓ ફળ ખાતાં ખાતાં પોતાના મધુર સ્વરથી આનંદ આપતાં હતાં ને હવામાં ધ્રુબોનો સુવાસ જહેડી રહ્યો હતો.

ખેલાં થોડા દીવસ હાવા રમણીય દેખાવને પક્ષિઓનાં ગાન સાંભળવા તથા જંગલમાં ગયા. સ્થાનજરે આસપાસની જગ્યામાં ફરવા જતી ને પોતાનું જીવન અહીં કેવું વ્યતીત થશે તે વિચારતી હતી. સ્થાનજરે ફરીને પાછાં ફરતાં ગોવાળીઆઓને ખેડૂતનાં લાંબા રાગનાં ગાયનો તથા વાંસળીઓનો મધુરનાદ આનંદ આપતો હતો. ઘેટાંનાં બચ્ચાંઓ જરાક જરાકમાં ફૂદમફૂદા કરી રહેતાં પોતાની માની પાછળ દોડતાં મે કેટલાંક તાળવં જન્મેલાંને ભરવાડ ટોપલામાં કે પોતાના ખભા ઉપર ઉચકી લઇ ચાલતો તે વિગેરે જોવામાં કાંઈ ઓર આનંદ ઉપજતો હતો. અડધાએક માઇલ ઉપર એક નદી વહેતી હતી. પાણી ઘણું નિર્મળ હતું.

જનાર્દને આ સ્થળ ખરીદ્યું તે હાપણુભરેલું હતું, કારણ સુવર્ણસિનીની પ્રકૃતિને આ ઘણું અનુકુળ આવતું હતું. હેના મનની દીલગીરી કેટલેક અંશે દૂર થવા માંડી હતી. શ્વેતભાનુના મરણની સાથેજ હાથી જગ્યા પોતાને ખરીદવાની તક મળી તેથી જનાર્દન ધર્મરતો ઉપકારે માનતો હતો. જનાર્દને કાંઈ પૈસા વેચી તહોતા દીધા. પૈસાનો વ્યય કેમ કરવો ને ખોતે સારી રીતે સહમજતો હતો.

લોકોમાં જો કે તે ધર્મોદ્ધમાં પૈસો કાઢનાર તરીકે નહોતો ઓળખાતો છતાં જનસમૂહના કલ્યાણ અર્થે પોતે કેડ કરી કમાયેલો પૈસો હેના કરતાં વધારે કાંઈ ખર્ચતું નહોતું. આ સ્થળ ખરીદવાનું બેવડું કારણ હતું. સુવાસિનીને હવાફેર, સ્થળફેર થાય, હેની દીલગીરી દૂર થઈ મન સ્વસ્થ થાય તે એક ઉધાડું કારણતો હતુંજ પણ બીજું કારણ એ હતું કે આસપાસ ગામોમાં જે લોકની વસ્તી હતી તે લોકો જગત-પ્રત્યે, ધર્મપ્રત્યે બેદરકાર હતા, ગરીબ સ્થિતિમાં હતા, અસનોથી પૂર્ણ હતા તેમની સ્થિતિ સુધારવાનું કામ પોતાથી તથા સુવાસિનીથી બની શકે તે પણ મુખ્ય કારણોમાંનું એક હતું. પોતાની કરેલી સખાવતોનાં તે બાણમાં ફૂંકતો નહોતો. વર્તમાનપત્રોમાં ફકરાઓ મોકલી લોકોની દૃષ્ટિ પોતાના તરફ વાળવા બીજાકુલ પ્રયત્ન કરતો નહોતો. ઈશ્વરે પોતાને પૈસો આપ્યો છે તે પોતાના એકલા સાડે આપ્યો નથી પણ જનસમૂહને પોતાથી બને તેટલો ફાયદો કરી આપવા એક વિશ્વાસ રાખી સોંપરત કર્યો છે તેમ સહમજતો હતો. તે બાણતો હતો કે સ્થળ બદલાવાથી માત્ર સુવાસિનીનું મન બદલાવવાનું નથી પણ જૂના પ્રકારનું કામ હાથ આવતાં તેમાં ઉત્સાહ વધતાં તે પોતાની મૂળ પ્રકૃતિ ઉપર પાછી આવશે.

સુવાસિનીને કાંઈકે ઉત્સાહ થતો બોધ તે આનન્દ પામ્યો. પોતે ઘણી વખત હેની સાથે ફરવા નીકળતો. આસપાસના ખેતરોમાં જઈ ખેડુતવર્ગ સાથે વાતચિત કરતો. ઘણી વખત પોતાના બાગમાં બેશીનેજ વાતોનાં ગપ્પાં મારતાં, પક્ષિઓના મધુર સ્વર સાંભળતાં. બાગમાં અનેક જાતના ફેરફાર કરવા વિવેચન કરતો.

જનાર્દન—સુવાસિની ? અહીં તહને આનન્દ પડે છે નહીં ?

સુવાસિની—તહમે બાણોજ છોતો.

જનાર્દન—હું ધાડું છું તું અહીં સુખી થઈશ.

સુવાસિની—એમ ધાડું ખરી.

જનાર્દન—આપણે અહીં આપણા ઓળખીતાઓને બોલાવીયે. તહારી બહેનપણીઓને પણ બોલાવીયે તો ઠીક કારણ તહને આમ છેક એકલાં રહેવું ઠીક નહીં લાગે.

સુવાસિની—ના, ના—હું એકલી પડતી નથી. હમણાં થોડા દિવસ તહને એકાન્તમાં રહેવા દો, પછીથી—

જનાર્દન—પછીથીએ તહને બહેનપણીઓની તો જરૂર પડશેને ?

સુવાસિની—ના, ના, પણ હજી હમણાંથી શું કાઢી શકું? વખતે જરૂર પડે પણ ખરી અને કાંઈ હોય તો સાંઝે પણ ખરું, પણ હું તો બીજો વિચાર કરું છું.

જનાર્દન—આસપાસના રહેવાશીઓ હું ધારું છું કે બધાં ધીમે ધીમે અહીં મળવા આવશે ખરા.

સુવાસિની—હું નથી ધારતી કે એ આવે.

જનાર્દન—કારણ ?

સુવાસિની—ખેડુતવર્ગ કાંઈ આવશે નહીં કારણ હેમને મન આપણે બહુ મ્હોટાં લાગીશું ને બીજા લોકોને શી પડી છે કે કારણ વિના આવે ? ને વળી અહીંના બધા અતડા છે, ધર્મ તરફ બેદરકાર છે ને ત્હમારી પાસે ધર્મની વાતો રહી. એટલે તેથી પણ એ લોકો આપણી પાસે બહુ નહીં આવે.

જનાર્દન ખડખડ હસી પડ્યો ને કહ્યું—ભલે નહીં આવે તો આપણે એકલા નહીં પડી જઈએ પણ મ્હને તો ત્હારી ભૂલ્ય જણાય છે.

સુવાસિની—આ લોકો આપણને મળતા આવે ને હેમની સાથે હળીએ મળીએ હેવી ઇચ્છા ત્હમને થવાનું શું કારણ છે ?

જનાર્દન—ઇચ્છા શેની ? આ તો એક વિચાર આવ્યો તે ત્હને કહું છું.

સુવાસિની—એ આશાજ ફેગટ છે. જૂવોને તે દિવસે પેલો આવ્યો હતો તે વખતે ત્હમે ધર્મ સંબંધી વાત કાઢી ત્હારે કેવો જડ જેવો થઈ ગયો ને અણગમો હેના મ્હોં ઉપરથી જણાતો હતો ?

જનાર્દન—હા. એ વાત તો ખરી.

સુવાસિની—વળી ત્હમે હેવી વાતો કરતા હતા ત્હારે એ પોતાનાં ઘેરાં ને છોકરાંની વાત કરવા મંડ્યો ને બ્હાનું કાઢી જતો રહ્યો. પુરૂં ત્હમારું સાંભળ્યું પણ નહીં.

જનાર્દન—પણ એતો ખરેખરો મુરખા જેવો હતો, મતલબી હતો માટે.

સુવાસિની—ના. ના. અહીંનું તો વાતાવરણજ કાંઈ જૂઠું છે. મ્હને પોતાને હેમાં કાંઈ નથી. પણ જે લોકો ધર્મ સંબંધી બેદરકાર છે તેમનાં ભેગાં રહેવું એ ઇચ્છવાયોગ્ય નથી. છતાં આપણે હેમાં શી લેવા દેવા છે ? ઠીક બધું થઈ પડશે પણ હું એક પૂછું કાકા ?

જનાર્દન—હા કહેને શું કહેવું છે ?

સુવાસિની—ત્હારી પાસે પૈસો કેટલો છે ? પુષ્કળ છે કે સાધારણ ?

જનાર્દન—હું ધાંડું છું કે પુષ્કળ છે.

સુવાસિની—ત્હારે લોકો આ જાણશે એટલે તો અણુગમતી વાતો પણ હેમને ગમતી થશે ને તરછોડાતાં, અપમાન પામતાં પણ તણાતા, ધસડાતા આવશે.

જનાર્દન—તું વળી હાવા વિચારની કપ્હારે થઈ ?

સુવાસિની—એમ નહીં. મ્હને તો આ લોકોનો વિચાર આવે છે. બવિષ્યમાં આપણે અહીં શું કરવું તેનો મ્હને વિચાર આવ્યો છે.

જનાર્દન—શા વિચાર ?

સુવાસિની—અહીં મ્હારે મ્હાંડું જીવન કેમ ગાળવું તે વિશે.

જનાર્દન—કેવી રીતે ગાળવું છે ?

સુવાસિની—અહીં આમ સુસ્ત બેસી રહેવું એ તો ઠીક નહીં. જેટલું શહેરમાં કામ કરી શકાયે તેથી વધારે અહીં કરી શકાયે એમ છે પણ અહીંના કામનું રૂપ જૂદું છે પણ તેથી કાંઈ તે ઓછા મહત્વનું નથી.

જનાર્દન—એમ તો મ્હને પણ લાગે છે, પરંતુ ત્હારા વિચાર શા છે તે તો કહે ?

સુવાસિની—આસપાસના જે લોકો છે તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિનું મધ્યગિન્દુ આપણું આ મકાન કરવું.

જનાર્દન—વિચાર તો સારો છે. પણ વિગતવાર ખુલાસો કર્ય કે કેવી રીતે એમ કરવું. આ બધા ગામઠીઆઓ તથા બીજા લોકોને અહીં નોતરાં દઈ બોલાવીશ, જમવા તેડીશ કે રમતગમત કરાવીશ ?

સુવાસિની—એ પણ કરવું પડે. પણ મ્હને એ વિચાર નહીં આવ્યો. પણ મ્હારે વિચાર હેવો છે કે હેમનામાં જેટલા સ્થૂમજીને ધીરા હોય તેટલાને અહીં વખતો વખત બોલાવવા, જમવા અર્થે, રમત ગમત અર્થે વિગેરેને તેમના ઉપર સુવિચારો, ધર્મ વિગેરેની છાપ બેસાડવી.

જનાર્દન—ત્હારે તો એક મંડળ સ્થાપીએ જેથી કરીને વારંવાર આવવા કરવાનો પ્રસંગ મળે.

સુવાસિની—હું એજ વિચાર કરું છું. બે મકાન બનાવીએ એકમાં પુરુષવર્ગ માટે ને બીજામાં સ્ત્રીઓ હળેમળે જીન લે, ગમ્મત કરે, ખાય પીય વિગેરે.

જનાર્દન—પણ મંડળ કરશે તે કાંઈ શી બી સખશો કે એમને એમ ?

સુવાસિની—શી જીજ નહીં જેવી. કેટલાકને તો બીલકુલ શી વિનાજ આવવાની છુટ રાખીશું ને બાકીનો બીજો બધો ખર્ચ આપણે ઉપાડી લઈશું.

બ્યાપારમાં પાવરધો જનાર્દન જરા હસ્યો ને પૂછ્યું “એમ બધાને સલાસદ્ બનાવ્યા પછી શું કરીશ ?

સુવાસિની—મેં કહ્યું છે કે ત્યાં બધાં મળીએ, રમીએ, વાંચીએ, અરસપરસ વિચાર મેળવીએ. બાધએ પીએ વિગેરે.

જનાર્દન—ત્યારે તો વિશાળ મકાન ને ખુલ્લા મ્હોટાં કમ્પાઉન્ડ જોઈએ.

સુવાસિની—હારતો.

જનાર્દન—હેમાં ખર્ચ શું થશે તે વિચાર કર્યો છે ?

સુવાસિની—એ સવાલ પૂછશેજ તે હું જાણતી હતી. પણ ત્હમે હમણાંજ કહ્યું નહીં કે ત્હમારી પાસે પુષ્કળ પૈસા છે તો પછી શું. પૈસા એકઠા કરીને રાખી મુકાને શું કરશો ? આપણે માટે કેટલું ખર્ચ જોઈશે ?

જનાર્દન—ત્યારે ત્હારા આજ વિચાર હતા ને ?

સુવાસિની—ના. મંડળીમાં અનુકુળ વખતે કથા, લજન વિગેરે પણ કરવું ને તે કામ વારાફરતી દરેકે માથે લેવું ને હાવી વખતે દરેકને ગામડીઆઓ, ખેડુત સર્વને આવવાની છુટ.

જનાર્દન—પણ હેવી કથા, લજન વિગેરેમાં કેટલાક બીજા ધર્મ માનનારા છે તે કાંઈ આવશે.

સુવાસિની—દરેકને આવવાની છુટ રાખીશું પછી જેને આવવું હોય તે આવે.

જનાર્દન—સુવાસિની ? વિચાર તો સાચો છે પણ હાવા કામને માટે મંડળીનો એક સેક્રેટરી (મંત્રી) જોઈશે ને તેને કામ પણ ધણ કરવાનું આવશે.

સુવાસિની—એ તો હું જોઈશ.

જનાર્દન—તું મંત્રીનું કામ કરીશ ?

સુવાસિની—હા.

જનાર્દન સ્થિર દષ્ટિયે હેના તરફ જોઈ રહ્યો. પછી વિચાર કરતાં બોલ્યો આ વિચાર અમલમાં મૂકવો અશક્ય તો નથી. પૈસા ધણા ખર્ચ થશે પણ તે હરકત આડે નહીં આવે. હું વાઈ છું કે આપણને આ કામમાં સફળતા મળશે પરંતુ એક મોટી હરકત મળે જણાય છે. ”

સુવાસિની—શી ?

જનાર્દન—હાવા કામ ઉપર ખૂબ દેખરેખ રાખનાર, વ્યવસ્થા કરનાર માણસ જોઈયે. તું જો તે કરે તો તો ઠીક પણ ત્યારથી તે હમેશાં થઈ શકે એમ તો છે નહીં એટલે પરિણામે ઊભી કરેલી સંસ્થા ભાગી પડશે ને પગારદાર માણસ રાખવો તે તો બૂલ્યજ છે.

સુવાસિની—પણ ત્યારથી છેક સુધી નહીં થાય તેનું શું કારણ?

જનાર્દન—તું પરણે પછી ?

સુવાસિનીનું—મોં ઉતરી ગયું તે શીક્રી પડી ગઈ.

સુવાસિની—હું પરણનારજ નથી.

જનાર્દન—શું બંકે છે ? ગાંડી થઈ છે ?

સુવાસિની—ખરૂં કહું છું. હું પરણનાર નથી.

જનાર્દન—શ્વેતભાનુ જેવાને વચન આપ્યું તે વચન તે બંધન કારક હોય કદી ?

સુવાસિની કાંઈ બોલી નહીં પણ ડોકું ધુણાવીને હા કહી.

જનાર્દન—એ તો ગાંડાઈ કહેવાય. એ તો મરીયે ગયો. આપઘાત કર્યો. અને તે જીવતો હોત તો વખતે વચનનું પ્રમાણ રહ્યું કહેવાય પણ એ તો મરી ગયો છે. હવે શું છે ?

સુવાસિની—વચન એ વચનજ છે.

જનાર્દનની આંખોમાં જ્વલંત ક્રોધ બ્યાખ્યો. છોકરીનો નિશ્ચય હેવો ગાંડો લાગ્યો કે તેનાથી ઉચ્ચે સ્તરે બોલાયા વિના રહેવાયું નહીં છતાં ગમ ખાઈ ગયો ને છોકરીના મનને દુઃખ થશે જાણી બોલ્યો નહીં. કારણ શ્વેતભાનુ હજી હમણાંજ મરણ પામ્યો છે. પછી જરા નરમાશથી કહ્યું. “ વાઈ ત્યારે હું વિચાર કરી જોઈશ. તું જો કહે છે તે પ્રમાણે કરીશું અને પરિણામ ઠીક નહીં આવે તો પણ આદર્શ કામ પડી નહીં રહે. ”

બોણ દિવસમાં તો મકાન કેવું બાંધવું કેવું નહીં તેના નકશાઓ કરાવવા મંડ્યા. લેડિને ખખર પડતાં હાવા કમોની લાલ હાનીના

વિવિધોત્તર વાચ્યાં લોકોને અગત્ય કામ જણાવું છતાં સુવાસિની પોતાના આરભેલા કાર્યથી પાછી ફરી નહીં અને ઉત્સાહમાં પોતાના મનની બધા ધણે અંશે બુલવા માંડી. એક વરસ દિવસમાં તો આ જગ્યામાં ધણો ફેર પડી ગયો. લોકો પોતાના કામ ધધાથી ચાક્યા પાક્યા આ સ્થળે વિશ્રામ લેવા આવવા લાગ્યા. સ્ત્રીઓ પણ આગળ પડતો ભાગ લેવા લાગી ને બધો સમય રહેણી કરણી જ્ઞાન, ધર્મ વિગેરેમાં ધણોજ આગળ વધતો જણાયો તે એટલે સુધી આ મંડળ પ્રખ્યાત થયું કે મ્હોટાં શહેરોમાંથી, દૂરના દેશોમાંથી પણ લોકો અહીં સભાસદ મક્કા આવતા, ધણો વખત અહીં રહેતા ને આરામ, વિશ્રાન્તિ, જ્ઞાન ને ગમ્મત મેળવી પાછા જતા.

પહેલાં જે આ જગીરના માલીક હતા તેમને ત્યાં લોકો આમ આવ જ કરતા નહોતા, પણ હવે તો આ સ્થળ પુરોણાઓને આવ-કારદાયક થઇ પડ્યું હતું ને આનન્દનું સ્થળ હતું. આ સ્થળે સુવાસિની ઉત્સાહથી કામ કરતી હતી ને દરેકની નજર હેના તરફ પડતી. દરેક જણ હેની કામ કરવાની શક્તિ, કળા, કૌશલ્ય વિસ્મયથી જોતા હતા. રમતગમત સાફ ધનામે કાઢી જીતનારને આપતી, શેત્રંજની રમત ધણાને પ્રિય થઇ પડી હતી. અનેક પ્રકારના વાજિંત્ર ઉપર રહેનો હાથ સરસ કામ કરતો હતો. લોકોમાં પણ નવી જાગૃતિ, નવો ઉત્સાહ આવ્યો હતો. જે પુસ્તકો લોકોએ સાંભળ્યાં પણ નહોતાં, દીઠાંએ નહોતાં તે ધણા રસથી વાંચવા લાગ્યા ને ધર્મ તરફની બેદરકારી, વીગેરે ધીમે ધીમે નષ્ટ થઇ હતી.

આ પ્રમાણે સુવાસિનીનું જીવન નવા પ્રકારનું બનતું ગયું. શ્વે-તભાનુને આ કાર્યમાં ગુંથાવવાથી બુલવા માંડી પણ તદ્દન તો વિસરી શકી નહીં. જ્યેષ્ઠાદે જરા પણ એકાન્તમાં રહેતી ત્યારે પહેલી વખત તે મળ્યો હતો તે વખતનો ચિતાર નજરે પડો થતો. તેજ શ્રીકેકા મ્હોરો, ભબ્મ, કદાવર શરીર ને તેના તેજગર્ભિત મશ્કરીના શબ્દોના ભણકારા વાગતા. હાલ પણ અંતઃકરણની ઉડી ગુફામાં એક કોરાણે ઠેટલાક હેના મુણોને વખાણતી હતી. ગમે તેટલા માણસ ભરાયા હોય પણ જ્યાં એ હતો ત્યાં તો હેના શિવાય બીજો કોઇ આગળ જાણી ઉઠતો નહીં ને હેનો શબ્દ શબ્દ, જે કે અણુગમે ઉપજે તોપણ રસથી સાંભળ્યા વિના કોઇને પણ ચાલતું નહોતું. શરતની વાત યાદ આવતાં હેના ઉપર ક્રોધ તો ભરાતો પણ હેનો તિરસ્કાર કરવામાં

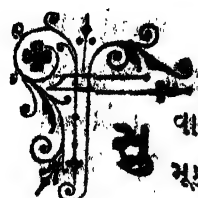
પોતે વ્યાજબી પગલું ભર્યું હતું કે કંઈક લેવી સંકાં થતી હતી. પોતે જાણતી હતી કે નીશાના ઝોમમાં ચરત મારી હતી ને તેણે કશુંક પણ કર્યું હતું કે સરત જીતવા ખાતરજ એ પરણવાનો હતો. ખરે જો કર્યું હતું તે વ્યાજબીજ કર્યું હતું. સ્ત્રીનું સ્વમાન, આખરે ખીન્નું કીયું પગલું ભરે ? એ સુધરતો જતો હતો એ તો ટાંગજ હતો. અધુરામાં પુરું પોતાની છપ્પી મેજીકલેન્ડર્નમાં દેખાડી હા વાળી હતી. ન ખોલાય તેવા શબ્દો લોક સુમ્મલ પોતાને સાર કહ્યા હતા ને અતે ખેલાલ સ્થિતિમાં જાહેરમાં નીશામાં ગળડી પડ્યો હતો. જે પગલું પોતે ભર્યું હતું. તે વ્યાજબી હતું છતાં મનમાં થતું હતું કે એ ખરી રીતે આતો હતો. હેનો પ્રેમ ખોટો નહોતો. હેના દુર્ગુણ ધણા હતા છતાં વખાણવા લાયક, પુરુષ તો હતોજ. હેના જગતના નીતિના, ધર્મના વિચારોમાં પણ કાંઈ ઓર અજનયન સત્વ રહ્યું હતું.

હવે તો એ પોતાનાજ દુર્ગુણોનો ભોગ થઈ પડ્યો છે. નકામું કંટાળા ભરેલું જીવન ગાળવા કરતાં બૂડીને આપઘાત કર્યો છે હવે તો ભૂલવાજ પ્રયત્ન કર્યો પણ કાણ જાણે શાથી તેમ બરોબર થઈ શકતું નહોતું. કેટલીક વખત પોતેજ હેના મગજનું કારણ છે એમ થતું. જે મનુષ્ય મનની હાવી નિર્બળતા જણાવે, એક સ્ત્રીના તિરસ્કારથી પોતાનું જીવન આમ પુરું કરે તેને પોતે માન આપી શકે તેમ નહોતું. પોતાના નવા કાર્યમાં તે સંતોષ પામતી. ધીમેધીમે આસપાસનાં જાણીતાં કુટુંબોમાં સુવાસિનીના ગુણો તેની કાર્ય કરવાની શક્તિ, ઉત્સાહ વિગેરે માટે વખાણ થવાં લાગ્યાં. હેનો પડતો ખોલ ઝીલી લેવા લોકો ઉત્સુક થયા. સુવાસિની સાધારણ સ્ત્રી નથી એમ લોકોને લાન થયું ને વળી જનાર્દન પાસે અદળક ધન છે એ વાતથી તો લોકો હેમના ધર તરફ વધારે વળ્યા. જે વરસ તો પુરાં થયાં નહીં એટલામાં તો કેટલાક સારા કુટુંબમાંથી હેને માટે માગુ પણ આવવા માંડ્યું અને કેટલાકને તો એ કુંવારી રહેવા માંગે છે એ જાણી આશ્ચર્ય પણ થયું.

જેમ વખત જવા માંડ્યો તેમ જનાર્દનને જાણાયું કે સુવાસિનીની મનની સ્થિતિમાં ફેર પડતો ગયો છે. લગ્નની વાત જણાવે કાઢતો ત્યારે ચીડાઈ જતી નહીં ને આ ફેરથી હેને પણ મનમાં શાંતિ વળી.

પ્રકરણ ૧૯ મું.

પરદર્શી.

સુવાસિની પોતાના બંગલાના ઉંચા ઓટલા ઉપર ખુરશી મૂકીને બેઠી હતી. સ્થાને રમણીય સમાટ પ્રદેશ તરફ નજર ફેરવી હતી. હેની પાસે એક યુવાન માણસ ઉભો હતો. હેની ઉમ્મર આશરે ત્રીશિક વર્ષની હશે.

શશિકાન્ત—મ્હારે માટે ત્હમે દીલગીર તો નથી થયાને ?

સુવાસિનીએ હસતે હસતે કહ્યું “ ત્હમે મ્હારી તરફના નથી પછી શા સારું હું દીલગીર થાઉં ? ”

શશિ—હેમાં શું થયું ? જો હું ત્હમારી પાર્ટીનો હોત ને ચુંટ-ણીમાં જત્યો હોત તો ત્હમે મ્હને મુખારક્યાદી આપી હોત ?

સુવાસિની—અમે જો ત્હમે હાર્યા હોત—ટકર છેક સુધી ઝીલી હોત.

શશિ—ટકર ઝીલવી એ ત્હમને ગમતી વાત છે ?

સુવાસિની—અલખત.

શશિ—હવે તો બની તે બની. કાંઈ ત્હમારી ખાતર જો થયું તે બદલાઈ જશે ?

સુવાસિની—બદલાય એમ હું ઇચ્છતીજ નથી.

શશિ—પણ કાંઈ એક વખત હાર્યા તેથી શું થયું ?

સુવાસિની—ફરી ઉમેદવારી કરવી છે કે શું !

શશિ—એશક આવતી ફેરી બણીજ મ્હેનત કરવી છે. કેવી રીતે કામ લેવાય છે તે આ વખત બરાબર સ્હમજ્યો છું. તે આવતી વખત જરૂર જતવું છે.

સુવાસિની—બરાબર ખાત્રીથી કહો છો કે જીતશો ?

શશિ—મ્હેનત કરીશ તો શા સારું નહીં જતાય ?

સુવાસિનીએ કાંઈ જવાબ વાળ્યો નહીં એટલે બોલ્યો—“ ત્હમને શક પડે છે ? ”

સુવાસિની—એક રીતે શક પડતી વાત છે.

શશિ—કાંઈ અશક્ય ને શક્ય કરના હું મથતો નથી પરંતુ જમ-

તમાં જે મોટાં કામો થયાં છે તે વખતેનાં છે તે અશક્ય જણાતાં હતાં તે તે જોઈએ કરી ખતાવ્યાં છે—શક્ય કરી ખતાવ્યાં છે તે યત્નથી જ થયાં છે.

સુવાસિનીએ આશ્ચર્યતાથી હેના સ્હામું જોયું શશિકાન્ત ખુબ સુરત હતો. ઉંચો ને ઘાટદાર હતો. ગામડાંઓમાં જે સારા કુળના ને મોભાદાર મળાય છે તે કુટુંબનો હતો ને જનાર્દનની જગીરની જોડા-જોડ હતી પણ જગીર હતી. સારી સ્મરણશક્તિ, ને સમજણવાળો હતો. પણ ઘણી બાબતમાં તેને સુવાસિની મતફેર થતાં હતાં. શશિકાન્ત કુળ તથા જ્ઞાતિઓની તરફેણમાં હતો. ત્યારે સુવાસિની તે વાતને ઘણી અનુકુળ નહોતી. શશિકાન્તને ઉંચ કુળમાં જન્મેલા ઉપર ઘણી શ્રદ્ધા હતી. તે એમ માનતો હતો કે ઉંચ કુળમાં જન્મેલા બધા બુદ્ધિમાન હોય છે પણ સામાન્ય જનસમાજ તેથી કરીને ઓછી બુદ્ધિવાળા છે એમ તો નહોતો જ માનતો. તેનામાં ઘણાખરા સંસ્કાર ગામડાંઓ જેના હોય છે તેવા હતા તેથી સુવાસિનીને હેના સંસ્કારોમાં આશ્ચર્ય જમીનનો ફેર હતો.

વળી શશિકાન્ત બોલ્યો—“ખીલકુલ નહી; અપત્ન જરી જ રાખવાનો છું. હમારા કુળનો એ તો ખાસ સ્વભાવ જ છે. હમારી છત્રને સાફ તો હમારું કુળ જાણીતું છે.”

સુવાસિની—હમ્મેશાં હેવો સ્વભાવ કાંઈ વખાણવા જેવો નથી.

શશિ—પણ ઉપયોગી તો છે જ. ઘણી વખત એ સ્વભાવને લઈ ને હું ઘણાં કામ કરી શક્યો છું. શરવાતમાં નિશાળમાં હું હતો ત્યારે મહારાથી મહારી વચના છોકરાઓ સાથે મેં કુસ્તી કરી છે; જે કે પછડાતો ખરો પણ કેટલીક વખત હેમને ઘણો હંફાવતો.

વાતનું વળણ બદલવા ખાતર તહેણે આમ બોલવા માંડ્યું હતું ને ખરી રીતે તે મગરબી કે અભિમાન મારતો નહોતો.

શશિ—હું આજે તમારી પાસે એટલા માટે જ આવ્યો છું કે મહારે તમને એક વાત કહેવાની છે. તમને ના કહેશે તો ચાલવાનું નથી. મહારે એ જ કહેવાનું છે કે જનાર્દનભાઈ પાસે તમારું માથું મહારે માટે કરવું છે. તમારી ના ચાલનાર નથી. તમે હા કહેશે તમારે જ હું જ પીશ.

સુવાસિની—શશિકાન્ત ? હું બહુ ટીલગીર છું. પરજીવાની મહારી બચાવ નથી.

શશિ—હેવું બોલશેજ નહીં. ત્હમને આવી ને હાની વાત કરવી એ ઠીક નથી પણ હું સત્યજ કહું છું. પહેલાં એ ત્હમ ના તો કહી છેજ છતાં ત્હમારી હા થાય ત્હાં સુધી હું તો એ બાબતમાં મડયોજ રહીશ.

સુવાસિની—બીજી વાત કરો હવે.

શશિ—મ્હારે તો આજ કહેવાનું હતું ત્હમને. હું જાણું છું કે મ્હારા ને ત્હમારા વિચારો જૂદા છે પણ જ્ઞાંનાં સુધી ત્હમે પરજીવાની હા મ્હને નહીં કહો ત્હાં સુધી હું જ પીશ નહીં. જેમ ત્હમે જાગીરદાર છો તેમ હું પણ છું. ત્હમારા વિચારો જૂદા છે છતાં ત્હમે મ્હને ધણાંજ ગમો છો. ત્હમારી આ મંડળી જે સ્થપાઈ છે તેને હું અનુકુળ નથી તોપણ ત્હમને હું ચાહું છું.

સુવાસિની ખડખડાટ હસી પડી. હેના વિચારો લોકોને બરાબર માન્ય નહોતા થયા ને હજી પણ કેટલાકને નહોતા થતા તેમાં પણ તેને કાંઈ મનજ પડતી હતી.

સુવાસિની—છતાં પણ મંડળી તો ધમધોકાર ચાલે છે.

શશિ—તેતો જગતજ હેયું છે કે નવી નવાઈ ઝડપે છે. દરેક જણ પોતપોતાનું કર્તવ્ય જૂદી જૂદી રીતે સ્હમજે છે. ત્હમે ગામનો દરેક જણ ત્હમારે ત્હાં ઉઠવામેસવા આવે, રમે, જમે, ખાય પીયે તે કર્તવ્ય સ્હમજે છો. હું એ વાત બહુ પસંદ કરતો નથી. હવે ત્હમે આ મંડળી સ્થાપી છે તો ત્હાં એ પ્રમાણે ધર માફક કરતાં હોતો તો ઠીક પણ ખાસ ત્હમારા ધરમાંજ બધાંને આમ આવજાની છુટ હોય તેતો પસંદ કરવા લાયક નથીજ.

સુવાસિની—દરેકને અહીં આ ધરમાં હમે બોલાવતા નથી. જેટલા હમારા ઓળખીતા છે તેટલાનેજ અહીં આવવાનો હક છે. બાકી બીજા બધા મંડળીના મકાને તો અલગત આવે જાય તેતો હમારે માન્ય છે.

શશિ—ત્હારે તો ત્હમારા ઓળખીતા પણ ઘણા જણાય છે ?

સુવાસિની—છેજ. ને હમણાં થોડા વખતથી તો બીજા વધ્યા પણ છે.

શશિ—ત્હમે આ પ્રમાણેજ ચલાવ્યા કરવાનું ધારો છો ?

સુવાસિની—હાસ્તો.

શશિ—પરજ્યા પછી શું કરશો ? આમ ચલાવશો ?

સુવાસિની—એતો મ્હેં ત્હમને કહુંજ છે કે હું પરજીવાની નથી.

શશિકાન્ત હેના સ્હામું આશ્ચર્યથી જોઇ રહ્યો. હેને પરણવા પોતે આશા છોડી નહોતી જો કે સુવાસિનીએ કાંઇપણ એ બાબત હેના તરફ વલણ દેખાડ્યું નહોતું.

શશિ—ગમે તેમ પણ છેવટે ત્હમે પરણવાનાંતો ખરાંજને પછી હાલની ત્હમारी બધી રીત્ય જૂદાજ રૂપમાં જોશે. ત્હમारी પ્હેલી ફરજ ત્હમારા સ્વામિ તરફની થવાની ને ત્હમારા પોતાના દરજ્જાની થવાની.

સુવાસિનીને જવાબ વાળવો યોગ્ય ના લાગ્યો તેથી કાંઇ તે બોલી નહીં ને શશિએતો બોલ્યાજ કર્યું—“ હું જો ચોખ્ખી વાત કહ્તો ત્હમને બોલું તો નહીં લાગેને ? ”

સુવાસિની—ઓળખીતાઓ, મિત્રો, ધરના જેવા માણસો ઉપર મ્હને બોલું લાગતુંજ નથી, પણ એક વાત શિવાય બીજી ગમે તે વાત કરવા ત્હમને છુટ છે. ત્હમે જાણો છો કે લગ્ન સંબંધી મ્હેં નિશ્ચય કરેલોજ છે.

શશિ—શિવાય શબ્દ તો બોલશોજ નહીં. હા. જો કોઇ બીજો ત્હમारी નજરમાં હોય તોતો વાત જૂદી છે પણ બીજો કોઇતો છે નહીં. ત્હમેજ કહો છે કોઇ ?

સુવાસિની કાંઇ બોલી નહીં પણ હેના મ્હોં સામું શશિકાન્તે જોયું હોત તો તે સ્હમજત ને વધારે વાત નાકરત. જવાબની વાટ્ય જોતાં પ્હેલાં પાછો એ બોલ્યો “ આપણે કાંઇ હવે ન્હાનાં બાળક નથી. દુનિયાં કેવી છે ને કેવી નહીં તે કાંઈક જાણીયે છીએ. હું જાણું છું કે ત્હમારે માટે ઘણાં માંગાં આવી ગયેલાં છે ને જ્હેની સાથે ત્હમારાં લગ્ન થવાનાં હતાં તેપણ ગુજરી ગયેલો છે. ”

પોતે છેલ્લું વાક્ય બોલતાંતો બોલી ગયો પણ સુખાંધ કરી એમ તરતજ લાગ્યું. વળી આગળ ચલાવ્યું “ તેટલા ઉપરથી ત્હમે ત્હમારું જીવન આમજ વ્યતિત કરશો એ કાંઇ ઠીક નાકહેવાય. હજી ત્હમે યુવાન છો ને ખુબસુરત છો. વળી હું ત્હમને ચાહુ છું. જગતમાં મ્હારે મન ત્હમેજ માત્ર છે. પણ મ્હને પેલા પુરુષની બધી હકીકત ખબર નથી પણ હેણેતે. આપઘાત કર્યો છે તો તેટલા માટે હવે ત્હમે બીજાની ઉપર પ્રેમ નાજ કરો એ ના બનવું જોઇએ. જરા દયા રાખો ને મેહેરબાની કરો. ”

સુવાસિની પ્હેલાં જરા મુસ્સે થઈ પણ પડીથી આ માણસ

ઉપર દયા ઉપજી. હાતા ઉપર હાથેમાં તેને દયા આવતી. ધણી રીતે તે સાચક હશે ને આસપાસના લોકોમાં પણ જેનું સારું માન હતું.

સુવાસિની—શશિકાન્ત ? હું ધણીજ દીલગીર છું પણ હવે મને છેવટનું કહી દેવાયો—

શશિ—ના, ના, હાથમાં છેવટનો કિતર ના આપો. હજી ત્રણ મહિના વિચાર કરો એટલી સુદત આપું છું.

સુવાસિની—સુદતની કાંઈજ જરૂર નથી. મહારૂં મન હું બદલનાર નથી.

શશિ—પણ તમારે તમારા મનમાં બીજો કોઈ છે ?

સુવાસિની—ના—

શશિ—તમારે મને ત્રણ મહિના પછી જવાબ આપજો.

સુવાસિની—આજે જે કહેવાનું છે તેજ તે વખતે કહેવાનું છે.

શશિ—એમ બનેજ નહીં. વિચાર કરીને તે વખતે જે કહેવું હોય તે કહેજો.

સુવાસિની—તે વખતે તમારે જે કહું તે માન્ય રાખશોને ?

શશિ—જહેવી તમારી ઇચ્છા. પણ એક વચન આપોતો.

સુવાસિની—શી બાબતનું ?

શશિ—કે ત્રણ મહિના પછી તમને મને પરણવા ના કહો ને પડીથી પાછું મન પરણવાનું કરો, મન તમારું ફરે તો મને બપ્પર આપવી.

સુવાસિની—તે બાબતમાં હું વચન આપું છું. પણ તમારે પછી તમારે આ બાબત કોઈ દિવસ વાત નાકરવી.

શશિ—કબુલ છે.

એટલું બોલી તે એટલાના બીજા છેડા ઉપર ગયો. જેની આંખોમાં નિશ્ચય જણાતો હતો. હાથની મુઠીઓ વળાઈ ગઈ હતી ને સ્હેજ ધ્રુજતો હતો. મનમાં બોલ્યો ગમે તે થાય છેવટે તે મને પરણશેજ. કારણ બીજો કોઈ જેના મનમાં છેજ નહીં. ત્યાંથી પાછો આવ્યો ને પાસે એક ખુરશી પડી હતી તે ઉપર બેઠો ને બોલ્યો “હું ધારું છું કે તમારી મંડળીમાં સલાસદોની સંખ્યા તો ઘણી છે નહીં ?”

સુવાસિની—હા. હાલ છે એથી બમણી થાય તો પણ કાંઈ વાંધો નથી.

શશિ—વળી હાલમાંતો બે દિવસથી તમારી મંડળીમાં જાલ-જાલનાને દરદર દેશના લોકો પણ દાખલ થયા છે ખરું ?

સુવાસિની—એ દિવસથી મ્હારાથી જવાયું નથી પણ મ્હે સાંભળ્યું છે ખરું.

શશિ—એટલું ઠીક છે કે ત્હમે બધી જાતના લોકને દાખલ કરો છો. ગઢકાદયે સ્થાનજરે હું ત્હાં ગયો હતો ને ત્હાં એક દક્ષિણીને બંગાળી સાથે વાત કરતો હતો તે વખતે એક હિંદુસ્તાનીને પણ ત્હાં જોયો હતો. હિંદુસ્તાની હોકે ગમેતેહો પણ હેને લમણાંથી નીચે સુધી કમનશીયા હતા ને દાઢી હતી.

સુવાસિની—એમ ?

શશિ—હા. મ્હેં હેની સાથે વાત નહોતી કરી કારણુ એ કાઠની સાથે બહુ મળતો નહોતો, પણ જે બંગાળી હતો તેણે કહ્યું કે એ બહુ વિચિત્ર માણસ છે. હેણે ઘણીખરી પોતાની જાદગી હિંદુસ્તાન ખ્હારજ કાઢી છે. સહરાના રણભણી કે એટલામાં તે બહુ રહેલો છે.

સુવાસિની—પણ અહીંયાં કેમ આવ્યો છે ?

શશિ—તેતો પ્રભુ જાણે. દક્ષિણીને બંગાળી કેમ આવ્યા છે ! કારણુકે મંડળીના સેક્રેટરી તરીકે ત્હમે છો તે વાત બધે જાણીતી છે. મંડળ જે જગ્યાએ છે ત્હાંનાં હવાપાણી સારાં છે, પ્રદેશ સારો છે એ ઉ શે આવ્યા લાગે છે. વળી આ જગ્યા વિષે બીજી પણ વાત ચાલે છે તે જાણો છો ?

આ સાંભળી સુવાસિનીને હસવું આવ્યું.

“મ્હેં તો કાલેજ જાણ્યું કે ન્હાનપણમાં ત્હમને સ્વપ્ન આવેલું તે ઉપરથી હવે ત્હમે આ જગીર અહીં લીધી ને મંડળી સ્થાપી. વળી બીજી પણ હેવી વાત સાંભળી કે ત્હમે કેટલાક વર્ષો ઉપર એક જણને ચ્હાતાં હતાં ને તે ચેપી રોગથી મરણ પામ્યો હતો તેથી હવે લવિખ્યમાં હેવા રોગથી કોઇ મરણ ના પામે તેથી હાવી હવામાં ત્હમે આ મકાન બાંધ્યું છે ને અહીં રહ્યા છો.”

સુવાસિની ફરીથી હસી પડી. ને બોલી “ હાલમાં ત્હાં હું બં-રોબર જતી નથી. કારણુ બીજાં એટલાં બધાં કામ કરવાનાં પડ્યાં છે.”

શશિ—તે હશે, પણ બધા ત્હાં ત્હમને મળવાને ઇચ્છે છે. ને પેલા બંગાળીએ મ્હને કહ્યું હતું કે એ હિંદુસ્તાની નશીબમાં બહુ માને છે. ને સત્ય અસત્ય વિષે માનતોજ નથી, ઘણો દેખાવડો અને ગમે તેટલી લીડમાં હોય તોપણ તે બધાને તરત આકર્ષે હોય છે, આજ બે દિવસથીજ આવ્યો છે પણ બધા હેની આસપાસ વિંટળાઇ વળે છે.

સુવાસિની—એમ ! કા'ના જોવો લાગે છે ? કેવો છે ?

શશિ—મ્હે તો હેને બેઠેલા દોડા હતો, પણ ઉઘો છે, કાળા હાડી છે, મ્હેરો જરા સામળો છે.

સુવાસિની—વય કેટલું હશે ?

શશિ—લગભગ ત્રીસ ને પાંતરીસ વચ્ચેનું હશે. મ્હે હેને બોલતાં તો નથી સાંભળ્યો. પણ હેના મ્હેં ઉપરથી હેના વિશે મુઠ્ઠા બહુ લાગે છે. હેની આંખોમાંજ કાંઈ ઓર તેજ છે. કોઈ સુદનો ચેલો હોય કે મક્કા મદિનાનો મુસલમાન હોય એમ લાગે છે. હેના રહામું જોઈએ તો પૂર્વજન્મ ને પુનર્જન્મ બંને હોય નહીં, તેમ આપણને લાગે છે. હેની પાસે જલદુર્ઘ જાળ જલ્દેને ઇન્દ્રજાળ કહે છે હેવું કાંઈ હોય એમ લાગે છે. પેલો બંગાળી કહેતો હતો કે હેને હેની સાથે વાતચિત થઈ છે.

સુવાસિની—કઈ લાપામાં ?

શશિ—બંગાળી. હેને તો બધી ભાષા આવડે છે. દક્ષિણી કહેતો હતો કે મરાઠીમાં વાત કરતો હતો ને તે બન્ને જણ કહેતા હતા કે હમારી ભાષા શુદ્ધ બોલે છે. નોકર આકર સાથે ગુજરાતી બોલે છે દેશદેશનાં વર્તમાનપત્રો વાંચે છે. મ્હે હેને જોયો ત્યારે તો તે બેઠો બેઠો ઉર્દુ કે ફારશીમાં લખતો હતો.

સુવાસિની—ત્હમને ફારશી આવડે છે ?

શશિ—ના. પણ આદેથી મ્હને એમ લાગતું હતું કે ફારશી લખે છે, પછી તો ગમે તો ચાઈનીઝ લાપા હોય કે ખીજ ગમે તે હોય. એ મ્હને ખબર નથી.

સુવાસિની—હેનું નામ શું છે ?

શશિ—નરેન્દ્ર.

સુવાસિની—નરેન્દ્ર ? હેવાં તો હવે ધણાં નામ હોય છે. બંગાળી હોય છે, ગુજરાતી હોય છે. પંજાબી કે નેપાલી પણ હોય. શું કહી શકાય.

શશિ—બંગાળી પણ હોય. ધણા બંગાળીઓને પંજાબીઓ દરદર દેશમાં જાય છે.

સુવાસિની—પણ હું ધારૂં છું માણસ તો સારો હશે, સદગૃહસ્થ હશે ?

શશિ—મ્હે કશું ને કે મ્હે હેની સાથે વાત નથી કરી. પણ પેલો બંગાળી કહેતો હતો કે તે ઉચી પદ્ધતિવાળો ને ધનવાન છે. કોઈ

રાજ્યનો મ્હોટો જગીરદાર, કે સરદાર જેવો છે. મમે તે હો પણ પોતે છે સાદો ને પોતાની મ્હોટાઈ દેખાડતો નથી.

સુવાસિની—તે તો પોતે એક સાધારણ પુરુષ હોય તેથી પણ હોય.

શશિ—ના. ના. છે તો કાંઈ મ્હોટો પુરુષ, પેલો બંગાળી કામો માણસ નથી તે કહ્યો હતો કે એ બહુ લાગવગ ધરાવે છે ને મ્હોટા મ્હોટા ભોંકામાં ફરેલો છે ને એમ માનવામાં કાંઈ શક પણ નથી. હેના સ્હામું જોતાંવારજ આપણને એમ લાગે છે કે સાધારણ માણસ નથી.

સુવાસિની—ત્હમારી વાતથી બહુ નવાઈ લાગે છે મ્હને. હું જરૂર મંડળીમાં જઈશ ને હેની ઓળખાણ કરીશ. મ્હારે મંત્રી તરીકે જાણવું જોઈયે.

શશિ—હેના વિશે જાણવાનું બહુ મળશે.

સુવાસિની—ત્હારે ત્હમે હેવા કેવા કે હેની ઓળખાણ ના કરી.

શશિ—મ્હને તો બહુએ મન હતું પણ મ્હેં કહ્યું ને કે હું હતો તે વખતે તે કાદની સાથે ખીલકુલ બોલતો જણાયો નહોતો એટલે શું કં.

સુવાસિની—ત્હારે કાંઈ ખાણ વખત તો ઓળખાણ કરશેને ?

શશિ—અલખત હું આજે મ્હારા બંગાળી મિત્રને ત્હાં જમવા જવાનો છું. એ જે વિશીમાં જમે છે ત્હાં મ્હને જમવા બોલાવ્યો છે.

સુવાસિનીએ આશ્ચર્ય પામ્યા જેવું કર્યું.

શશિ—હું સ્હમજ્યો ત્હમને શો વિચાર આવ્યો તે. હું હાલો ધર્મીય થઈ બંગાળી મિત્રને ત્હાં જમવા જાઉં તે ત્હમને લાગ્યું જણાય છે. પણ પેલો માણસ પણ ત્હાં જમવા આવનાર છે હેના વિશે વધારે જાણવા ખાતર મ્હને પણ ત્હાં જવા જોતીજરી થઈ છે.

સુવાસિની—બંગાળીનું નોતરું ત્હમે કયુલ રાખ્યું છે ને ? ત્હારે તો નરેન્દ્ર સાથે ત્હમારે મુલાકાત થશેજ.

શશિ—જરૂર.

થોડીવાર આમ વાતચિત કર્યા પછી શશિકાન્ત ત્હાંથી ઉઠીને પોતાના ઘર ભણી ગયો. જતાં જતાં વિચાર આવ્યો કે સુવાસિનીને હેના પહેલાં જહેની સાથે લગ્ન થવાનાં હતાં હેના ઉપર કેટલો પ્રેમ હશે કે હજી આટલાં વર્ષ થયાં એ એ હેના મનમાંથી ખસતો નથી. હું તો એ સ્હમજી શકતો નથી. શું બન્યું હતું તે તો મ્હને ખબર

નથી પણ એ મરી ગયા ને હવે હેના વિશે આટલું બધું કરે ને બીજા કામને પરણવાની ના કરે એ તો બુદ્ધિમંદ. ઘેર જન્મને મહાન પડવા બાબી એટલે બંગાળી મિત્રને ત્યાં જન્મવા જવા તૈયારી કરી. ગાડી મંગાવીને મિત્રને ત્યાં જઈ પહોંચ્યો. બંગાળી મિત્રે તેને ઘણાજ આવકાર આપ્યો. જમી રહ્યા બાદ મિત્રે વાતોએ ચલ્યા.

બંગાળી—તુમે આ મંડળી નહેલો સ્થાપી છે તેને તો ઓળખો છો ને ?

શશિ—હા. હું તેમને ઓળખું છું.

બંગાળી—મ્હારે હેમને મળવું છે, પણ આજ લગી એમ બન્યું નથી. હેમના જેવી ખુબસુરત, પવિત્ર, ને મ્હોટા ને ઉમદા મન વાળી સ્ત્રી મ્હેં નોંધ નથી.

શશિકાન્તને પોતાની જે સ્ત્રી થવાની છે એમ ધારસો હતો હેના વિશે આમ કહેવામાં આવ્યું તૈયા ગુસ્સો ચઢ્યો ને બોલ્યો “તુમે તુમારી એ ઇચ્છામાં ફળીભૂત નહીં થાવ.”

બંગાળી—ફળીભૂત થઈશન. હમણાં થોડીવાર ઉપરનું મ્હને ખબર મળી છે કે એક રમત ગમત ને ગાયનનો મેળાવડો પોતે કરનાર છે, ને મ્હને ગાયનનો બહુજ શોખ છે. હમે બંગાળીઓ ગાયનના તો ઘેલા હોઈએ છીએ.

શશિ—તુમારા મિત્ર નરેન્દ્ર જેવા અહીં આ સ્થળે આવે તે વિચિત્ર નથી. પોતે હાવા પૈસાદાર થઈને હાવા ગામડાંમાં જ્યાં મોજ શોખ મારવાનાં ના હોય ત્યાં હેમને આવવાનું પ્રયોજન શું ?

બંગાળી—કેમ નરેન્દ્ર પૈસાદાર છે ?

શશિ—વાહ ! તુમેજ મ્હને કહ્યું હતું ને કે તે મોલાદાર માણસ છે.

બંગાળી—તેમાં શું. માણસ મોલાદાર હોય છતાં ગરીબ પણ હોય. હું પોતેજ ગરીબ છું પણ છું ઉંચા કુળનો ને તે માટે હું અભિમાન નથી કરતો.

શશિ—હશે. હવે માફ કરો જવા દો એ વાત. પણ નરેન્દ્ર ક્યાં છે ? અહીં જણાતા નથી.

બંગાળી—એ તો ઉપર બેઠા છે. મ્હેં હેમને તુમારી વાત કરી કે એ પોતે આ મંડળીના સ્થાપનારના મિત્ર છે. ત્હારે હેમણે

તમારી સાથે મુલાકાત કરવાનું કહ્યું હતું. એ તો હું બુલી ગયો. ચાલો આપણે ઉપર જઈએ.

શશિકાન્ત પોતાના બંગાળી મિત્ર સાથે ઉપર ગમે ને નહેરુ હેલો પેલા વિચિત્ર પુરુષને જોયો ત્યારે હેને શાંતિ વળી કે ચાલો અહીં આવ્યા તો ફેરો અફળ નથી ગયો.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

શશિકાન્ત ને પરદેશી.

શશિકાન્ત અને હેનો બંગાળી મિત્ર નામે જંગેન્દ્ર ઉપર ગયા કે નરેન્દ્ર ખુરશીમાંથી ઉભો થયો; ઉભો થતાં જ શશિકાન્તને જણાયું કે એ બહુ ઉંચો હતો અને શરીરે પણ કદાવર હતો. શશિકાન્ત પરદેશી નરેન્દ્રનું સ્વરૂપ જોઈને સ્તબ્ધ થયો. હેની, આત્માની ગુપ્ત શક્તિએ હેના ઉપર ઉડી અસર કરી. હજી તો એ એક પણ શબ્દ બોલ્યો નથી એટલામાં શશિકાન્ત મુગ્ધ બની ગયો. હેના મુખાર્વિન્દમંજ કાંઈ ઓર તેજ રહેલું હતું. મુખ ઉપર મ્હોટી લાંબી મુછો આવી રહી હતી ને દાંઢી લાંબી ને કાળી લમ્બર હતી. લમ્બર ઉપરના વાળ પણ વધીને એટલે લગી લગડતા હતા કે આંખનાં પોપચાં ટંકાઈ જતાં હતાં. માથા ઉપર વાળ વાળી ગુચ્છાદાર ટોપી પહેરી હતી. આ માણસને ફરીથી જૂરે તો કદી વિસરે નહીં. એમ હેને લાગ્યું. આંખો મ્હોટી હતી પણ ને લાંબાં પુરી રીતે ઉઘાડતા, અડધી મીચિલી રાખતો હતો. દીવાને અજવાળે જોતાં આંખની કાકી કાળી લમ્બર જણાતી હતી. શરીરનો વર્ણ મૂળ ઘઉં વર્ણ હશે પણ હાલ સ્થામ પડતો હતો. કાંઈ અરખસ્તાનનો રહેવાશી હોય કે ઇજીપ્તનો હોય તેવું લાગતું હતું. ખોતે બોલતો ત્યારે પણ ખુસ્સે અવાજે કદી નહોતો બોલતો. નહેરુ વાતોના રસમાં આવી જતો ત્યારે પણ જોરમાં આવી જઈને બોલતો નહીં. નહેરુ નહેરુ બોલતો ત્યારે ત્યારે હેને સાંભળનારાઓ સ્તબ્ધ થઈ જતા. કાંઈ હેને વાતોડીએ કદી શકે એમ નહોતું પણ એ છુટથી વાત કરતો હતો.

શશિ—નરેન્દ્ર બાપ ! અહીંની રહેણી કરણી ત્હમને વિચિત્ર લાગતી હશે.

નરેન્દ્ર—કેમ ? વિચિત્ર કેવી ?

શશિકાન્તનો પ્રશ્ન જો કે સ્વાભાવિક હતો છતાં નરેન્દ્ર કંઈ ચુસ્તમાં બોલ્યો હોય એમ લાગ્યું.

શશિ—જેગેન્દ્ર કહે છે કે ત્હમે ધણો વખત અરબસ્તાન કે આફ્રિકા બહારી રહ્યા છો. મ્હને એ દેશોની ખબર નથી પણ હું કેરી શહેરમાં થોડો વખત રહી આવ્યો છું તેથી મ્હને લાગ્યું કે એ મુલકના દેશીઓને અહીંની રહેણી કરણી વિચિત્ર લાગતી હશે.

શશિકાન્તનું નામ યુજ્જશતીમાં અસ્પષ્ટ દષ્ટ અચક્તાં અચક્તાં બોલતો હોય તેમ બોલ્યો. “ ત્હમને કદી નથી લાગ્યું કે દુનિયાના જૂદા જૂદા ભાગોમાં જે ફેર પડે છે તે માત્ર ઉપર ઉપરનો ફેર છે ? ”

શશિ—ના, એમ તો નહીં. મ્હં જે જોયું છે તે ઉપરથી હું તો કહ્યું કે ફેર ધણો ઉડો છે.

નરેન્દ્ર—કેટલો ઉડો ?

શશિ—કેટલો તે કહેવું અશક્ય છે.

નરેન્દ્ર—હું નથી ધારતો. કહો અહીંની જમીન ઉપર શું છે ? માટીજ છે. પગી હોને ત્હમે ગમે તે કહો પણ છેવટે છે તો માટીજ. અલખન તે ઉપયોગી છે કારણ અનાજ હેમાંથી પેદા થાય છે. આફ્રીકામાં ધણે દેકાણે જમીન ઉપર રેતી છે પણ તે માટીનું એક ખીજું રૂપજ છે. રેતીને ખૂબ દળી નાંખો એટલે તે એક ગત્યની માટીજ બનશે; પણ ગમે તે હોય છેવટે હેનાથી એ અનાજ ઉત્પન્ન થાય છે; અહીંનાં જેવું અનાજ નથી થતું પણ હેના ગુણ હોય તો સરખાજ છે. એ અનાજ ખાધાથી શરીરમાં લોહી બને છે, હાડકાં વિગેરે બને છે. ત્હારે એકંદર જોતાં તો બન્ને એકજ છે બાકી ઉપર ઉપરથી જો જોયે તો જૂદાપણું લાગે છે.

શશિ—પણ હું તો મનુષ્યની વાત કરું છું. નાહ્ય નદી પાસે વસતા મનુષ્યોનો સ્વભાવ, રહેણી કરણી વિગેરે અહીંનાં મનુષ્યો કરતાં જૂદી તરેહનાં છે.

નરેન્દ્ર—વળી એજ પ્રશ્ન થાય છે કે જૂદાઈ કેટલે દરજ્જે છે ?

શશિ—ત્હમે કહો છો તે હું બરાબર સ્મરણ શકતો નથી.

નરેન્દ્ર—સ્ટેલી વાત છે. સહરા ને લીબીયાની જમીન જૂદા પ્રકારની છે છતાં તે પણ અનાજ પેદા કરે છે. આરબ, હિંદુ કરતાં જૂદા છે પણ જૂદાઈ ક્યાંને કેટલી છે ? આરબની ચામડી કાળી છે, તે હેના વિચારો બીજા ઉચ્ચારો ને શબ્દોથી જણાવે છે પરંતુ હિંદુ ખાય છે, પીયે છે, ઉધે છે, તેમજ આરબ પણ કરે છે. એક ઉંડે જોતાં એકજ મૂળની સ્વાભાવિક વૃત્તિઓ બન્નેમાં જણાય છે. પ્રેમને તિગ્રસ્ત્રારની લાગણી એકજ રીતની છે. હાંદગીની યુદ્ધતાને અભયથી વિશે બન્ને વિચાર કરે છે, ઈશ્વર વિશે પણ વિચાર કરે છે. પછી ગમે તો હેના વિચાર આગળ વધેલા ના હોય પણ વિચાર તો કરે છેજ. ઉપર ઉપરનો ભેદ દૂર કરો તો પછી બન્નેમાં કાંઈ ફેર નહોં દેખો. સર્વે મનુષ્ય જાતિ, સર્વે દેશોને સર્વે યુગો એજ એકની એક વાનજ જણાવ છે.

શશિ—એકની એક કઈ વાત જણાવે છે ?

નરેન્દ્ર—ખરે ! એ કહેવાની જરૂર નથી.

શશિ—કારણ ?

નરેન્દ્ર—તેમાં બહુ દમ નથી.

શશિકાન્ત થોડીવાર ચુપ રહ્યો. નરેન્દ્ર ગંભીરાઈથી વાત કરે છે કે આમ મર્જાકર કરે છે તે હેને ખાતરી નહોતી થઈ. પછી વાત બદલીને પૂછ્યું.

“તહારે અહીં આવે, આ દેશમાં આવે કેટલો વખત થયો ?

નરેન્દ્ર—ત્રણ માસ.

શશિ—તેહાં આ દેશમાં હિંદુસ્તાનમાં ક્યાં આવ્યા હતા ?

નરેન્દ્ર—શાન્તિપુર. બેત્રણ પેઢીથી હિંદુસ્તાન છોડ્યું છે.

શશિ—શાન્તિપુર તહમને ગમ્યું ?

નરેન્દ્ર—હા. પણ ના. શાન્તિપુર તો નર્ક સમાન છે.

શાન્ત રીતે બોલ્યો પણ હેના શબ્દોમાં વિચિત્ર ભુરસો હતો.

“માફ કરજો પણ નર્કસમાન મ્હેં કહ્યું એટલે મ્હારો કહેવાનો ભાવ્યું હોયો નથી કે આપું શાન્તિપુર હેવું છે પણ બીજા જગ્યાઓની સરખામણી કરતાં એહેવું છે કારણ ત્યાં ઘણી તરેહના લોકો વસે છે.”

શશિ—ત્હારે તહમે તો હેના દક્ષિણ ભાગને ઉદ્દેશી બોલતા હશે.

નરેન્દ્ર—અને ઉત્તર પણ ખરો. પણ દક્ષિણ ભાગ કદાચ વધારે કારણ ત્યાં લોકોમાં કૃત્રિમતા ઓછી છે ને અતડાપણું ઓછું છે.

જીવન જેમ સાદું ને જેમ ખરા રૂપમાં જોઈએ તેમ તે નર્ક તુલ્ય જણાય છે.

શશિ—ત્હમે આ દેશના બીજા લાગે પણ જોયા હશેજ ?

નરેન્દ્ર—હા.

શશિ—તે કેવા લાગ્યા ?

નરેન્દ્ર—એ પણ હેવાજ પણ વધારે સુસ્ત જણાયા.

શશિકાન્તથી હસ્યા વિના રહેવાયું નહીં ને આ તે કેવો મનુષ્ય છે તે સ્વમથ શક્યો નહીં.

શશિ—શાન્તિપુરમાં ત્હમને સૌથી સરસ શું લાગ્યું ?

નરેન્દ્ર—નોકર આકરની તાબેદારી ઉઠાવવાની ઇતેભરી.

જોગેન્દ્ર—ખરોખર છે. શાન્તિપુરમાં આપણે આત્મા જમ્યે તો મિત્ર હેવું તો કોઈ મળેજ નહીં માત્ર ઘરના નોકરો ખખર અંતર રાખે તેજ.

શશિ—આ દેશની મ્હોટી મ્હોટી સંસ્થાઓ જોઈ ?

નરેન્દ્ર—હા. બધે ફરીને જોયું છે.

શશિ—હેના વિશે ત્હમારો શો અભિપ્રાય છે ?

નરેન્દ્ર—ત્હમે ભારે સવાલ પૂછોછો. શરૂ કરું છું ?

શશિ—જેહાંથી ત્હમને બ્યાજખી લાગે ત્હાંથી. દક્ષિણ, પૂર્વ, પશ્ચિમ કે ઉત્તર જેહાંની સંસ્થા ઠીક લાગે ત્હાંથી શરૂ કરો.

નરેન્દ્ર—પૂર્વથી શરૂ કરીશ.

શશિ—કારણ ?

નરેન્દ્ર—કારણ ત્હાં લોકો મુખી છે.

શશિ—મસ્કરી કરોછો કે શું ?

નરેન્દ્ર—હું તો એક મુસાફર તરીકે જ જોયું છે તે કહું છું. રમત ગમતની જગ્યાઓમાં હું ગયો હતો ને લોકોનાં મ્હોં જોયાં હતાં. પશ્ચિમના મુલકમાં એટલે ગુજરાતમાં નાટક જોવા ગયો ત્હાં એક જગ્યા સાફ એક રૂપિયા આપ્યો હતો લોકો મુખ રહેનમાં પડેલા જણાતા હતા. નાટક થતી વખતે ખરો રસ જેમાં હોય તે તરફ બે દરકાર રહે ને મળ કાઢને પડે તો તે પણ નજવી જેવી. ખરી મળ વખત મહા પેદરાણે બગાસાં ખાવાં રોકી શકતા ને ખુશાલીના પોકાર કરે તે પણ નહીં જોવાજ. પૂર્વમાં નાટક જોવા ગયો ત્હાં પૈસા તો

સાધારણ આપવા પડ્યા. પણ લોકો રસ એટલાતો સ્હમનતા કે ના પૂછે વાત. હેમનું સાહિત્ય પણ હેતુનું રસપૂર્ણ ને ખોળું. મન કરે ત્હારે તો જાણે સ્વર્ગને નીચે ઉતાર્યું ના હોય તેમજ લાગે. ગરીબ વર્ગ પણ હેવી મન માણી શકે છે કે આ બાબતોને એવિશે ખ્યાલ પણ ના આવે. હું બધે ગયો હતો. ત્હાનાં દેવસ્થાનોમાં પણ ગયો હતો. હેમની આંખોમાં જ કાંઈ ઓર લાગણી જણાય છે. જીવનના ખરા સ્વરૂપનાં ખ્યાલ ત્હાં એ લોકો બહુ સ્હમને છે પણ પશ્ચિમમાં તો પ્રભુ તોઆ. વાતજ જવાદો.

શશિ—ત્હારેતો હમે પૂર્વમાં જ રહેશો ?

નરેન્દ્ર—એમ બને બંધ ને ના પણ બને. બને એટલા પુરતું કે ગરીબાદ ને કંગાલપણા છતાં જહને આપણે સુખશાન્તિ કહીએ છે તેવું મ્હેં બહુ જોયું. ને ના બને એટલા માટે કે લોકો જોકે સુખી જણાયાં છતાં મ્હેને તે નર્ક સમાન લાગ્યું.

શશિ—મ્યુનીસીપાલિટીમાં ગયા હતા ?

નરેન્દ્ર—બધે ગયો હતો.

શશિ—ત્હાં શું જોયું ?

નરેન્દ્ર—કેટલાંક પુતળાં.

શશિ—ત્હાં શું જોવાની મન પડી ?

નરેન્દ્ર—હારે કામમાં બેઠા હોય તેવા દેગ જોવાની. ત્હાના કરતાંતો નાટકમાં સાફ લજવાય છે. નાટકમાં પુતળાં છીયે એમ જણાવે છે ત્હારે ખરી રીતે ખાતરી કરી આપવા માંગે છે કે હમે ખરેખરા જે લજવીયે છીયે તેજ છીયે, ને ત્હાં ખરી રીતે લજવા જતાં પુતળાં છે એમ કેટલાક ખાતરી કરી આપે છે.

શશિ—ત્હારે હવે શાન્તિપુર જેવું સ્થાન મુકી આ ખુણામાં આવવાનું કારણ શું ?

નરેન્દ્ર—પ્રવૃત્તિમાંથી નિવૃત્તિમાં આવવા માટે, શાન્તિપુરથી નીકળી આવતાં એક મિત્ર જેવા મળ્યા ત્હેણે આ સ્થાળ મ્હારી પ્રકૃતિને અનુકુળ આવશે એમ કહ્યું તેથી અહીં આવ્યો. વળી અહીં જે મંડળી સ્થાપી છે તેના સેક્રેટરી વિશે સાહાસિક વાત સાંભળીને હમે હમ્મરા દેશમાં સાહસને બહુ પસંદ કરીએ છીએ. તે ખુબસુરત મંત્રીને હું હજી મળ્યો નથી. હમે હેમને બોળાયા છો ?

શશિ—હા. હું ઓળખું.

નરેન્દ્ર—એમ ! ત્હારે તો હેમના વિશે હું વધારે જાણવા ઇચ્છું.
તે પોતે કોના જેવા છે તે કહેશો ?

શશિ—ત્હમારા જેવી વર્ણનશક્તિ મહારામાં નથી.

નરેન્દ્રે અડધી મીચેલી આંખે શશિકાન્ત તરફ તીક્ષ્ણ નજરથી જોયું
પણ ખીલકુલ હાસ્યો ચાસ્યો નહીં. શાથી આમ જોયું તે કહી શકાય
તેમ નથી પણ હેણે આમ હેના સ્હામું જોઇને કાંઇક અનુમાન વાંચ્યું.

નરેન્દ્ર—હેં સાંભળ્યું છે કે તે બહુ નૈસર્ગિક શક્તિવાળી, ખુબ-
સુરત ને પવિત્ર છે.

શશિ—ત્હમે બરાબર કહ્યો છો. ત્હમે ગુજરાતી પણ સાફ જો-
લો છો પણ જો જરાક ઉચ્ચારોમાં ફેર ના પડતો હોત તોતો હું ત્હ-
મને ગુજરાતીજ જાણત.

નરેન્દ્ર—પ્રભુ ! પ્રભુ !

શશિ—કેમ ગુજરાતી થવું નથી ગમતું ?

નરેન્દ્ર—અમુક દેશ મ્હારો છે એમ જો હું કહું તો તો ખરું
પણ મ્હારંતો દુનિયા ઉપર જેટલા દેશો છે તે બધાએ મ્હારાજ છે.
નં અમુક દેશ મ્હારો છે એમ કહું તો તે દેશપરતેની મ્હારી ફરજ
જવાબદારી તે દેશના સારા નરતા આચારવિચાર વિગેરેનું જોખમ માથે
લેવું પડે.

શશિ—ત્હારે ત્હમારે હામાંનું કાંઈ છેજ નહીં ?

નરેન્દ્ર—ના હોય તો માથે લેવું નાંખવા માંગો છો કે મ્હારે
હેવો ડોળ કરવો એમ કહો છો ?

શશિ—પણ એના શિવાય સંપૂર્ણ જીવન ગાળી શકાયજ નહીં.

નરેન્દ્ર—એ જોખમથી તો મનુષ્ય સાંકડા મનનો થાય છે.

શશિ—પણ મનુષ્ય માત્રને એતો જરૂરનું જોખમ છે.

નરેન્દ્ર—પણ મનુષ્ય શા ઉદ્દેશને અવલંબી જીવન ગાળે છે
ત્હેના ઉપર હેનો આધાર નથી ! વળી અમુક મનુષ્યોના જીવનમાં હેવા
કેટલાક બનાવ બને છે કે જેથી તે કોઇપણ દેશને પોતાનો દેશ એમ
કહેતો નથી, પોતાને મા, બાપ, મિત્ર, લાઇબાંડુ કે ખીજ જવાબદારી
છેજ નહીં એમ સ્હમજે છે ને તેથી કરીને અમુક દેશના સારાનરતા
વિચારોમાં હેને લેવા દેવા નથી.

શશિ—તહમારું કહેવું અશક્ય છે. એમ બંનેજ નહીં.

નરેન્દ્ર—શામાટે ?

શશિ—દરેક મનુષ્ય પોતાના મનુષ્યત્વ માટે જવાબદાર છે, તે પોતાના કર્તા ઇશ્વરને જવાબદાર છે.

નરેન્દ્ર—હમેશાં ઇશ્વરને જવાબદાર ખરો પણ મનુષ્યને તો નહીંજ.

શશિ—ત્હારે તહમે ઇશ્વરમાં તો માનતા હશે ?

નરેન્દ્ર થોડીવાર ચુપ રહ્યો. હેના મ્હેં ઉપર કાંઈ દુઃખની અસર જણાઈ પણ તરત બોલ્યો.

“ અમુક મનુષ્ય આ દેશમાં નાસ્તિક હોય, જહેને લોક નાસ્તિક કહે છે તેવો હોય પણ હમારા દેશમાં તો તહેને ઇશ્વરમાં માન્યા વિના છુટકાજ નહીં. ”

શશિકાન્ત પરદેશીના શબ્દોના જુસ્સાથી રહમત્યો કે આ માણસે ધણું દુઃખ જોયું છે પણ પાછું પૂછ્યું. “ તહમે મુસલમાન છો નહીં ? ”

નરેન્દ્ર—હું ! કાંઈ નથી ને બધો પણ છું. હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ક્રીશ્ચન, યાહુદી, બુદ્ધીસ્ટ જે કહો તે બધો છું ને વળી કાંઈ-પણ નથી. સર્વમાં મહેને શ્રદ્ધા છે કારણ દરેક જણમાં શયતાન છે.

શશિ—શયતાનમાં માનો છો ?

નરેન્દ્ર—કેમ ? હું શાન્તિપુરમાં રહ્યો છું પછી શું ? મૈરિકકોમાં પણ રહ્યો છું. આમ છતાં આટલું જીવન તો ગાળ્યું છે ને હવે અહીં વિશ્રાન્તિ લેવા આવ્યો છું. અહીંજ શાન્તિ ને સુખ છે. સદ્ભાવના-વાળી સ્ત્રીએ વિશ્રાન્તિગૃહ બનાવ્યું છે ને મંડળી સ્થાપી છે તો મ્હારા જેવા જગતના શ્રમથી થાકેલા ને આજ સ્થાન શ્રેયને પ્રેય છે. પણ તહમે આ સ્ત્રી વિશે હજી વાત કરી નથી. તે ઘણી ધાર્મિક છે નહીં ?

શશિ—ગરીબો તરફ બહુજ માયાળું છે.

નરેન્દ્ર—ત્હારે હું તો ગરીબજ છું. હું હેમના વિશ્રાન્તિગૃહમાં આવ્યો છું. એ પણ એક અનુભવ લેવા જેવું છે. શાન્તિપુર છોડ્યા પછી આ સ્થળ સ્વર્ગસમાન લાગે છે તેટલા માટે મ્હારી જે સુખદાતા આ ગૃહની બનાવનાર છે તહેનો હું દેવાદાર થયો છું અને ત્હારે હું તહેમને મળીશ ત્હારે આજ કહીશ. પણ હાવું સ્થાન હેમણે શા સારું બાંધ્યું એતો કહો ?

શશિ—જગત હેને વિશે જેટલું જાણું છે તેટલુંજ હું જાણું છું.

જે કોઈને હાવું સ્થાન મદદગાર થઈ પડે તેને સારું એ ખુલ્લું છે વળી પોતાનું ખાસ રહેવાનું મકાન પણ સર્વને મટિ ખુલ્લું છે એટલે કે દરેક જાત્યના લોકોને તે પોતાને ત્યાં મહેમાન તરીકે નોતરે છે. આ આટલા અહીંના પ્રદેશમાં તો તેનું ઘર એક સદાવ્રત થઈ પડ્યું છે.

નરેન્દ્ર—કેમ પોતાની જમીન પણ લોકોને આપે છે કે શું ?

શશિ—તે હું નથી જાણતો. મહેને તો કદી આપી નથી.

નરેન્દ્ર—ત્યારે તો તે માત્ર પોતાની ઇચ્છાઓજ તૃપ્ત કરતી હશે.

શશિ—પોતાને અમુક ઇચ્છા તો હશેજ તે શિષ્યાય આટલો

શ્રમ કાંઈ ઉઠાવે ?

નરેન્દ્ર હસી પડ્યો પણ તરતજ બોલ્યો “ સહમજ્યા. ”

શશિ—શું સહમજ્યા ?

નરેન્દ્ર—હેના ઉદ્દેશો.

શશિ—સા ઉદ્દેશો છે ?

નરેન્દ્ર—પોતાની કીર્તિ ફેલાવવાના ને તે દ્વારા મોઝો મેળવવાના, બીજા સા હોય ?

શશિકાન્ત જરા ગુસ્સે થઈ બોલ્યો “ વગર આધારે તહમે મત બાંધો છો. તહમે હજી કાંઈ દિવસ સુવાસિનીને જોઈતો છે નહીં.

નરેન્દ્ર—હું કાંઈ મ્હાનો બાળક નથી.

શશિ—એટલે ?

નરેન્દ્ર—એટલે એ કે દુનિયા ઉપર મ્હું ઘણી સ્ત્રીઓ જોઈ છે. દરેક દેશની ને દરેક જાત્યની બોલી બોલતી સ્ત્રીઓ મ્હું જોઈ છે—પેરીસ, બર્લિન, વીયેના, ડમાસ્કસ, કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ, કેરો, બગદાદ, કલકત્તા ને મુંબાઈ દરેક સ્થળે મ્હું સ્ત્રીઓ જોઈ છે ને દરેક સ્થળે તે સમાનજ છે.

શશિ—કે તો તહમારો અનુભવથી શું તહમે જાણ્યું છે. !

નરેન્દ્ર—એ અનુભવની વાત જવાજ દો.

શશિ—કેમ ? સત્ય તો હમેશાં જાણવુંજ જોઈયે.

નરેન્દ્ર—શશિકાન્ત ? જો મહેને કોઈપણ પછીક હોય તો તે માત્ર સત્યનીજ છે, કારણ ઘણા વર્ષો સુધી મ્હારો એજ સિદ્ધાન્ત હતો કે સત્ય જાણવું કે જોવુંજ નહીં છતાં તે હમેશાં આવીમેજ ખડું થાય છે ને તેટલા મોટેજ હું મુંજી જોવો રહું છું.

શશિ—કદાચ તહમે જીવનની એક બાજુજ જોઈ હશે.

વળી નરેન્દ્રના મ્હેં ઉપર જ્ઞાનિ આવી ગઈ પણ શાન્ત રીતે બોલ્યો, “ શશિકાન્ત ? મ્હેં ત્હમારાં ધર્મનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે ને તેમાં જે મ્હને ધણો રસ પડ્યો તે એજ કે મ્હારાજ બધા અનુભવો ધણાખરા હેમાં વર્ણવેલા આવી જાય છે. મહાત્મા બુદ્ધ, કબીર વિગેરે સર્વના અનુભવ જાણી શક્યો છું.

શશિ—તાત્પર્ય શું કાઢ્યું ?

નરેન્દ્ર—બુદ્ધદેવનું.

શશિ—જે મ્હારો એ ધર્મ હોય તો તો હું આપઘાત કરું.

નરેન્દ્ર—અલખત, હેનો પણ વિચાર મ્હને આવ્યો હતો. બ્હીક પણ નહોતી લાગી. પણ અંતે નિશ્ચય થયો કે હેમાં તો કંઈ માલ નથી. ને વળી મ્હારે જીવવાનો ઉદ્દેશ પણ છે.

શશિ—ત્હમારા ધર્મની માન્યતા પ્રમાણે ઉદ્દેશ હોય તેમ હું માનતો નથી ને જે હોય તો જાણવાજેવોજ હશે.

નરેન્દ્ર—ખરે શશિકાન્ત ? ઉદ્દેશ છેજ.

શશિ—હું ત્હારે એ જાણવાને ઈતિબર છું પણ જે ખાનગી હોય તો તો વખતે મ્હારી ઈતિબરી અસ્થાને કહેવાશે.

નરેન્દ્ર—પ્રેમ કે પૈસો એ ઉદ્દેશ નથી. અરે જોગેન્દ્ર ? માફ કરજે. હું ત્હમારા મ્હેંમાન સાથે ત્હમને ખીલકુલ બોલવા દીધા વગર બોલેજ નહિ છું. ત્હમારા હકનો વિચારજ નથી કરતો. ત્હમારા બંગાળીઓમાં એક શક્તિ તો ઉમદા છે અને તેથી ત્હમે આગળપડતા જણાઓ છો.

જોગેન્દ્ર—શી શક્તિ છે ?

નરેન્દ્ર—સાંભળવાની.

આટલેથી વાતો સામાન્ય વિષય ઉપર ચાલી અને થોડીવાર પછી શશિકાન્ત જોગેન્દ્રને ત્હાંથી પોતાને ઘેર ગયો. ઘેર જતાં વિચાર શરૂ થયા. મોહકને ગમતી છે તોપણ મ્હારા મનને એ ગમતો નથી. એ કાણ છે ને શું છે ? એક થોડો ફેર જે ના હોય હેના બોલવામાં ને ઉચ્ચારમાં તો આખેહુણ ગુજરાતીજ જેવો લાગે છે. કેટલીક ફેરી તો મ્હને શક પણ લાગ્યો પણ ત્હારે બંગાળીમાં જોગેન્દ્ર સાથે વાત કરી ત્હારે એમ લાગ્યું કે બંગાળી તો નહીં હોય વળી ઇજ્જત ને અરખસ્તાનમાં ઉછર્યો હોય તેમજ લાગે છે. હેનાવિશે વધારે જાણવી ઇચ્છા થાય છે પણ વળી મન કાણ જાણે શાથી પાછું

હો છે. ગમે તેમ થાય પણ સુવાસિનીએ જે ગાયનનો જલસો ભરવાનો વિચાર રાખ્યો છે ત્યાં હું હાજરજ રહીશ. સુવાસિની નેંધયે છીયે હેના વિશે શું ધારે છે.

શશિકાન્તના ગયા પછી જોગેન્દ્રે નરેન્દ્રને પૂછ્યું. 'શશિકાન્ત વિશે તુમારો શો અભિપ્રાય બધાયો?'

નરેન્દ્ર--હું ધારું છું કે તે અહીંની અધિકારી દેવી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો છે.

જોગેન્દ્ર--મને તો એ કાંઈ જણાયુંજ નહીં. તુમે શાથી જાણ્યું?

નરેન્દ્ર--મ્હારી આંખોને કાન ખુલા હતા તેથી.

જોગેન્દ્ર--હાય. મ્હું સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી તો ત્યારે નેનું ઈક થશે. શશિકાન્ત પૈશટકે સુખી છે ને મ્હોટી મ્હોટી આશાઓ હેને છે.

નરેન્દ્ર--શા પ્રકારની આશાઓ જણાય છે?

જોગેન્દ્ર--કાઉન્સિલમાં જવાની.

નરેન્દ્રે અટહાસ્ય કર્યું.

જોગેન્દ્ર--કેમ? તુમને કાંઈ ઓર આનન્દ થયો જણાય છે. આજે કાંઈ રોજના કરતાં વધારે આનન્દ જણાવ્યો છો. શશિકાન્ત તુમને ગમી ગયા કે શું? અહીંની દેવીનો એ લાયક સ્વામિ નહીં થાય?

નરેન્દ્ર--ગાયનના જલસાના દીવસ પછી કહીશ.

જોગેન્દ્ર--કેમ પછી કહેશો.

નરેન્દ્ર--કારણ ત્યારે આ તુમારી દેવીને મ્હું નેંઈ હશે. હેના સાથે ઓળખાણ થશે, વાતચીત થશે. પછી.

જોગેન્દ્રે પોતાના સોળની સહામું તાકીને જોયું. પહેલીજ વખત નરેન્દ્રની આંખો પૂર્ણ ઉઘડેલી નેંઈને હેના મ્હોં ઉપર કાંઈ વખત હેણે નાં જોયેલું હેવું તેજ જોયું. પણ એક ક્ષણજ આમ રહ્યું. હેની આંખ પાછી અડધી મીંચાઈ ગઈ ને પાછું મુંઝપણ આવી ગયું. મંડળીના મકાનમાં આ વખતે તેઓ ખેડેલા હતા ત્યાં બે બીજા માણસો આવ્યા. આ બેમાંનો એક બીજાને કહેતો હતો કે મહેશ? મ્હારી પાનની ચમચી જોઈ? અહીં પાન ચાવવાનાં મને એમ લાગતું નથી. જવાબમાં બીજાએ મળવામાંથી ચમચી કાઢી ને બે જણ ધીમે સાદે વાત કરવા મંડ્યા.

નરેન્દ્ર--હા-જોગેન્દ્ર? જલસાનાજ દીવસની હું વાટચ જોઉં છું.

મકરણ ૨૧ મું.

શૈત્રાંજ.

રમેશ—મહેશ ? મહેને એમ થાય છે કે હું અહીં ના આવ્યો.
હાત તોજ સાંરું.

મહેશ—કારણ ?

રમેશ—તું જાણે છે મહારા મનની સ્થિતિ.

મહેશ—એંહ હેમાં શું. એ બુદ્ધ્ય તો સુધરે એવી છે, છાનો-
માનો આ બીજી દ્રેન આવે તેમાં પાછો ચાલ્યો જ.

રમેશ—એ હું જાણું છું. ને તું મહારે લીધેજ અહીં આવ્યો
છું. પણ તહેને એ યાદ છે કે પેલો જે કાગળ લખ્યો હતો તે પછી
લમ બંધ રહ્યાં ને તહેની જાંદગી બગડતી અટકી છતાં ઉપકારનો
જવાબ પણ વાળ્યો નથી ને મહારી સાથે ત્હાર પછી વાત પણ નથી કરી.

મહેશ—એ બીના પછી તો આપણે એ શાન્તિપુર છોડી જતા
રહ્યા હતા.

રમેશ—એ તો ખરું. પણ ઉપકાર માનવા ખાતરજ તહેણે—

મહેશ—એ હેવી છેજ નહીં લાઈ ? મહારી રીત્ય પકડ્ય ને
હેના વિશે વિચારજ ના કર્ય. જવાદે એ વાતજ કાંઈ આપણે નહાના
કોકલા જીયે ? કાંઈ હેના શિવાય જગતમાં બીજી પડીઓ નથી ?
આપણને બેને હેણે એકજ લાકડીએ હાંક્યા છે.

રમેશ—હું તો હેને જૂલવા પ્રયત્ન કરું છું પણ એમ બનતું
નથી. મહેને કાંઈ રહેનજ પડતું નથી. આટલાં વર્ષ થયાં પણ હું હેને
જૂલી ગયો નથી અને ત્હારે સ્વેતલાનુ મરી ગયો ત્હારે મહેને લાગ્યું
કે થોડા વખત પછી તે મહારા ઉપકારનો વિચાર કરશે ને—જવાદેને
તું જાણે છે. પણ બીલકુલ જાણે હવે આપણને ઓળખતીજ નથી.
બીજાઓને હેણે અહીં બોલાવ્યા છે પણ મહેને તો બોલાવ્યાજ નથી
તેથીજ મહે તહેને અહીં મારી સાથે આવવા આમ્રહ કર્યો. અહીં હધએ
તો હેને મળવાનો લાગ પણ મળે અને હું ધારું છું કે આપણને આવ-
કાર મળશે.

મહેશ—કાણ જાણે કાંઈ કહી શકાય નહીં.

રમેશ—સ્વેતલાનુ વિશે હજી હેના કાગળી હશે કે કેમ ?

મહેશ—ધણું કરીને તો હવે એ હેને ભૂલી ગઈ હશે.

રમેશ—ભાગ્યેજ ભૂલી ગઈ હશે.

મહેશ—કેમ ?

રમેશ—એમ હોય તો હજી કેમ કાઢને પરણી નથી.

મહેશ—તે તો કાણ જાણે. જો હેને એ અહાતીજ હતી તો પછી તું એમ ધારે છે કે હેને એ ભૂલી ગઈ હશે ?

રમેશ—હા.

મહેશ—એમ શાથી કહે છે.

રમેશ—મહેં જે કાગળ લખ્યો હતો ત્યાર પછી આત્માભિ-
માનને સ્વમાનવાળી કાઠપણ સ્ત્રી હેને પરણી ના શકે. મહેં કામ તો
સળંગ કયું હતું. સાબિત કરવાને મહેં સ્વેતલાનુનો બોલેલો અક્ષર-
અક્ષર ને શબ્દશબ્દ લખ્યો હતો. ગમે તે થયું પણ છેવટે હેને તો
નાજ પરણી.

મહેશ—તું ધારે છે કે સ્વેતલાનુ ખરેખરે હેને ચ્હાતો હતો ?

રમેશ—એતો પ્રભુ જાણે. હેના મનમાં શું હશે તે કહેવું તો
અશક્યજ હતું. ગમે તે હોય પણ અતિ તો હેણે પોતાનો અંત આણ્યો.
વર્તમાનપત્રમાં એ ખબર વાંચ્યા ત્યારે મહેને કાંઈક નિરાંત વળી. જો
એ જીવ્યો હોત તો આપણા બેની શી વહેં થઈ હોત તે કહી શકાય
એમ નથી. આપણને હેણે ધમકા આપી હતી તે વખત હેની ખુમી
આંખ તહેને યાદ આવે છે ને ?

મહેશ—હા. પણ એ શું કરી શકવાનો હતો ?

રમેશ—હેના જેવાએ શું કયું હોત ને શું નહીં એ કહી શકાય
એમ નથી. પણ હવે તો હેનો અંત આગ્યો છે.

મહેશ—આ બધી આસપાસની જમીન જનાર્દનની હશે ખરું ?

રમેશ—ધણું કરીને હેમનીજ છે. પણ મહેશ, અહીંયાં કેટલી
જમીન માણસો છે એ ખબર છે ?

મહેશ—દેશદેશના લોકો છે. આપણા જેવાનું અહીં કાંઈ કામ
નથી. પણ પેલો હમણાં અહીં હતો એ તુકેસ્તાનીને જોયો ?

રમેશ—હા. દેખાતો તો સારો હતો. હેની સાથે વાતચિત કરીએ
તો ખબર પડે.

મહેશ—હેમાં શું. એતો સ્હેલ છે. સાધ્યને પાસે પેલી શેત્ર-
જની રમત ગોઠવેલી પડી છે ત્યાં એ એકલો બિભો છે ને વિચાર
કરતો બિભો છે. કોઈ રમનાર ખોળતો હોય એમ લાગે છે.

રમેશ—પણ હેને રમતાં નહીં આવડતું હોય.

મહેશ—ગમે તેમ. શીખશે. રમવું છે કે નહીં એ પૂછવા તો દે.
વિવેક કર્યો કહેવાશે.

રમેશ—મેં જણુ રમી શકશે. ત્રીજો શું કરશે ?

મહેશ—તું રમજે કે હું રમીશ. એક જણુ ખીજનને મદદ કરશે.
હજી આપણે બહુએ વખત છે.

રમેશ—પણ હેને તો હું ધાડું છું શીખવવું પડશે ને વખતે
આવડતી હશે તો તે પણ નહીં જેવીજ-મજા એમાં નહીં પડે.

મહેશ—જોવા તો દે.

બન્ને જણા એ બિભો હતો તે ટેમલ બાણી ગયા એટલે નરેન્દ્રે
હેમને સલામ કરી ને ટેમલ આગળથી જરા ખશી મચા.

મહેશ—કેમ સાહેબ ? આપ રમશો ?

નરેન્દ્ર—હા. હું અહીંયાં એક ગૃહસ્થની રાહ એતો બિભો હતો
પણ તેતો હજી આવ્યા નહીં. તે મ્હારી સાથે રમવાનું કહીને ગયા છે.

રમેશ—ઘણીવાર ત્હમે તો રમ્યા હશે ?

નરેન્દ્રે અડધી મીચેલી આંખએ દેના તરફ જોયું ને બોલ્યો
“ હમારા દેશમાં હમે આ રમત રમતા નથી પણ જ્ઞેહારે હું અહીં
આવ્યો ને ઘણાખરાને આ રમતા જોયા ત્હારે રમવાનું શરૂ કર્યું.

રમેશ—ત્હારે તો ઘણી વખત ‘ મ્હાત ’ થયા હશે. ?

નરેન્દ્ર—શું થયા હશે ?

રમેશ—‘ મ્હાત ’. એટલે કે રમત રમતે આલવાનો માર્ગ રહ્યો.
નહી હોય ને હાર્યા હશે.

નરેન્દ્ર—અહાહા ! “ મ્હાત ”. તેતો થયો છું. પણ ત્હમે કહો
છો એમ નહીં. પણ ‘ મ્હાત ’ થવા પુરતું પણ હું રમી શકતો નથી.

મહેશ—ચાલો રમશો ?

નરેન્દ્રે મહેશના સ્થામું ના જોતાં રમેશ તરફ તીક્ષ્ણ નજરથી
જોયું અને હેને લાગ્યું કે હેને રમવાની ઇચ્છા નથી. રમેશને મહેશ
બન્ને સાડું રમતા હતા.

નરેન્દ્ર—મહારાથી ત્હમને ના નથી કહેવાતી. પણ ત્હમે બે રમે હું જોયા કરીશ. પછી જો ત્હમારી ઇચ્છા હશે તો હું રમીશ પણ હું ધાંડું છું મ્હને બરાબર નહીં આવડે. છતાં વિવેક ખાતર ત્હમારી રમવાની માગણી મહારાથી પાછી ઠેલાતી નથી.

આ બન્ને કરતાં નરેન્દ્ર ઉંચો હતો ને દેખાઇ આવતો હતો. હેનાં કપડાં ને પહેરવેષ જૂદા પડતો હતો ને માથાની ગુચ્છાદાર વાળ-વાળી ટોપીથી પરદેશી તરીકે તસ્ત જણાઇ આવતો હતો.

નરેન્દ્ર—ત્હમે ત્હારે હવે શરૂ કરો અને જો એમ જણાશે કે ત્હમારી રમત બગડે છે ને રસ નથી પડતો તો હું ઉઠી જઈશ.

રમેશ ને મહેશ રમત શરૂ કરી. પાયદળથી રમત શરૂ કરવા માંડી. પાંચેક મીનીટ રમત ચાલી એટલે નરેન્દ્રે કહ્યું “ ત્હમારી સાથે, હાવા હુંશીઆર ખેલાડીઓ સાથે મહારાથી તો ના રમાય. ”

વળી એકાદમે દાવ પોતે રમવાને ઇચ્છા જણાવીને ચાલ ઉધી લીધી. રમેશને થયું કે હાવા સાથે તો રમવું હીક નહીં. ઉલટી બાજુ બગાડશે. મહેશ વિવેક કરતો હતો કે એકબે બાજુ ખેલશે તો આવડી જશે. પણ રમેશને હેવું બોલી સંભળાવવાની ઇચ્છા થઇ કે જેથી એ રમત આગળથી ખશી જાય અથવા વચ્ચેવચ્ચે દાવ ખેલવા છોડી દે.

નરેન્દ્ર—હાવો, મહેશ ! મ્હને બેએક દાવ ખેલવા દો ને રમેશની સાથે રમી જોવા દો. જો હું હારીશ તો રમવું છોડી દઈશ ને ફરી એકાદ બે દિવસ પછી પાછો ત્હમારી જોડે રમવા આવીશ.

રમેશ—શેત્રંજની રમત કાંઈ સ્હેલી નથી કે એકાદ બે દિવસમાં શીખી જઈને બીજાને હરાવી શકો.

નરેન્દ્ર—ત્હમને એમ લાગે છે ? હીક. પણ કાલ્ય સુધીમાં તો હું ત્હમારી બરાબરી કરી શકીશ.

રમેશ સ્મિત કરી કહ્યું એમ ? હીક. હીક.

નરેન્દ્ર—કાલ્ય નહીં તો પરમ દિવસ. જ્યાં સુધી હું મહારાશું કહો છો ત્હમે ‘ દુશ્મન ’ કે શું ? તેને ના જીતું ત્હાં સુધી જંપું હોવો નથી.

મહેશ—દુશ્મન નહીં પણ સહામાવાળીઓ.

નરેન્દ્ર—બરાબર સહામાવાળીઓ. ગુજરાતી હું નહાનપણમાં શીખ્યો હતો પણ બહુ બોલવાની પછીથી ટેવ ના રહી એટલે—પણ હીક હવે તો યાદ રહેશે. રમત રમતે, બાજુ રમતાં એ શબ્દ યાદ

રાખીશ ને વળી આપણું જીવન તે પણ એક રમતજ છે ને ? શર-
વાતમાં હું ધણું ખર્ચ હાર્યું. પણ લવિષ્ય છે એમ યાદ આવે છે
એટલે હીમ્મતથી આમળ વધું છું.

મહેશ—સ્થામાવાળીઆના બરાબરીઆ થાવ ત્હાં સુધી કેમ ?

નરેન્દ્ર—હેને હરાવું ત્હાં સુધી.

રમેશ ખડખડાટ દશા પડ્યો ને બોલ્યો “ નરેન્દ્રભાઈ ! શેત્ર-
જમાં તો એમ કરવાને ઘણો વખત જોઈયે છે. ”

નરેન્દ્ર—ખરી વાત. ઘણી ખરી બાબતને લાંબો કાળ જોઈયે
છીયે પણ અતે તે વખત તો આવે છેજ. હજી આતો હરિકાઈ શરૂ
કરી છે. કાણ જાણે છે ? હું બરાબર રમી પણ શકું !

આ વાત બાળ અધુરી મુકી નીચે ન્હા પીવા જતે જતે થઈ
હતી. ચાહ પી રહ્યા પછી પાછા રમત શરૂ કરવા ઉપર ગયા. રમત
પાછી માંડી બેચાર દાવ નરેન્દ્રે ખેલ્યા. આ ફેરી બરાબર રમ્યો પણ
નવો સવો જાણીને એક બે દાવ વધારે ખેલવા દીધા. વળી વધારે
દાવ ખેલવા કહ્યું પણ હેણે ના કહીને બોલ્યો—“ હમેશાં ગેર કાયદેસર
લાલ લેવા હું માંગતો નથી જો કોઈ ત્હમને શરૂવાતમાં બેચાર દાવ
એમને એમ પોતાના રમ્યા શિવાય રમવા દે તો ત્હમે કદી ત્હને
જીતી ના શકો. ”

રમેશે બે દાવ ખેલ્યા પણ એક દાવ પાછો નરેન્દ્રે હુંવો ખેલ્યો
કે રમેશ ને મહેશ એક બીજા તરફ આશ્ચર્યથી જોઈ રહ્યા. વિચારમાં
પડ્યા કે આ પ્રમાણે હાય તો તો મ્હાત થઈ જવાય. રમેશને આ
પરદેશી ઉપર જરા અદેખાઈ થઈ કે નવો સવો માણસ આ રમતમાં
લાવા દાવ ખેલે ને એમ રમાને પાછો મરફરી કરતો જાય. વળી એક
દાવ રમેશ રમ્યો. નરેન્દ્રનો વારો આવ્યો એટલે તે બોલ્યો “ જો હવે
હું દાવ બોઈશ તો જીતી શકાય એમ નથી લાગતું. મ્હારે આ દાવ
તો નાજ બોવો જોઈયે. ” થોડો વિચાર કર્યો ને એકદમ રમેશ ને
મહેશ તરફ ફરી બોલ્યો “ વિચિત્ર છે કે હાવી રમત તે આપણા
જીવનના ભાગ જેવી થઈ પડી છે ને શેત્રજની રમત તે જીંદગીની
રમત જેવી છે. માફ કરજો ભાઈઓ, પણ હું ઈજ્જતને અસ્થસ્તાન
જેવા દેશનો વતની છું એટલે જીવનમાં ફરક બીના મ્હને વિચિત્ર
જણાય છે. ” આમ કહી દાવ ખેલ્યો કે તરત મહેશ બોલી ઉઠ્યો
“ શાપ્પાશ. શાપ્પાશ. ”

નરેન્દ્ર—શરવાતમાં મહેં ખતુ બૂલ્યો કરી છે. જીવનની ખાજી
જીતવી મુશ્કેલ છે જો શરવાતમાં એમ બૂલ્યો થાય તો.

રમેશ પણ એક સારો દાવ રમ્યો એટલે હેને જરા કળા પળી.
ખાજી ધીમે ધીમે આમળ વધવા માંડી. એક પછી એક કઠિણ
કઠિણ દાવ શરૂ થયા ને મહેશથી બોલી જવાયું “ મુશ્કેલ છે. ”

નરેન્દ્ર—જીંદગીનું તત્ત્વ મુશ્કેલ છે.

ગમે તેમ પણ રમેશને મહેશને લાગ્યું કે એક કલાક પહેલાં
જે આ પરદેશી હતો તે હવે ન હોય. રમત એક સ્થેલ ખાતરજ
રમતો નાં જાગ્યો પણ હાર જીતમાં કાંઈ હેના આખા જીવનનો સવાલ
રચો હોય તેટલા રસથી રમે જતો હતો. હેની આંખો આંધી મી-
ચેક્ષી નહોતી અને મુજબસું જતું રહ્યું હતું. પા કલાકમાં તો હેવી
રમત રમ્યો કે રમેશ મ્હાત થયો. મહેશને રમેશ કાંઈ બોલી શક્યા
નહી પણ રમત જોવા આ દરમ્યાન મંડળીમાં ભરાયેલા કેટલાક ગૃ-
હસ્થો આવીને ત્યાં ઉભા હતા તેમનાથી ખુશાલી દર્શાવ્યા વિના
રહેવાયું નહીં. રમેશને લાગ્યું કે પરદેશી સાથે હું નહોતો રમતો પણ
મ્હારા નશીબ સાથેજ હું હરીફાઈ કરતો હતો.

નરેન્દ્ર—હવે રમતમાં ભૂલ્ય નહીં થાય હોં. રમેશભાઈ ? રમેશ-
ભાઈ ? રમતમાં તેમજ જીવનમાં પહેલેથી બધું જાઠવી રાખીયે છીયે
તો રસ છિપત્ર નથી થતો પણ એ તો શરૂ કર્યા પછી મુશ્કેલીઓ
આયે ને તે વખતે જે પગલાં ભરીયે છીયે તેમાંજ ગમ્મત રહેલી
છે; અને સૌથી વધારે મજા તો જે છેવટના ધ્રાચી જીતીયે છીયે તે-
માંજ રહેલી છે.

શાથી તે રમેશ ના સહમત્યો પણ હેનું હૃદય ધબકી રહ્યું હતું.
એને મુંઝવણ આવીને કાંઈક સહમજ ના પડે તેવો મનમાં ધ્રાસ્કો
પડ્યો. રમતમાં ખોટે હાવો કુશળ જતાં હાવો. ખોટે રમત ઉધી કે
વગર વિચારે નહોતો રમ્યો પણ કાણ જાણે શાથી રમતના છેવટના
ભાગમાં દરેક દાવે તો પરદેશીના દાવ આગળ હારવા મંડ્યો હતો.
આથી હેને ગુસ્સો પણ ચઢ્યો. પરદેશીએ નવા રમનાર તરીકે શરૂ
કર્યું હતું. કેટલાક દાવ પણ જવા દીધા હતા તેમ જતાં રમતની અંતે
જીતી મયો. રમતે રમતે ઘણી વખત રમેશે નરેન્દ્રના મ્હોં દરેક જોયું
હતું ને હેની ગુચ્છાદાર વાળ વાળી ટોપી જોઈ તહેવે અમેક અચાનક

વિચારે આવતા હતા. દાદીને મુઝથી મ્હોં ઢંકાયેલું હતું. છતાં મસ્કે-
રીમાં રમેશના દાવ જોઈ હસતો હોય તેમ હૈને લાગતું હતું. આ પર-
દેશી વિશે ત્હેને અનેક વિચારો આવ્યા. કેટલીક વખત કાંઈ છે તો
ગુજરાતીજ એમ લાગતું પણ વળી બીજા કેટલાક સંજોગોને લઈને
એ વિચાર ઉડી જતી હતા. મહેશે તો ધાર્યું કે આપણાથી તે
હાની સાથે છતી શકાય એમ છેજ નહીં.

રમેશ—ચાલો આપણે ફરીથી કાંઈ શરત મારી રમીયે.

નરેન્દ્ર—હું કદી શરત મારી હવે નથી રમતો. માત્ર જીંદગીની
શરતેજ રમું છું.

રમેશ—શું કહો છો ?

નરેન્દ્ર—રમત ને હું રમત નથી રહમજતો. પણ રમત એટલે
આપણું લવિધ્ય. એટલે તેથી આપણે મ્હોટા જોખમે, શરતેજ
રમીયે છીયે.

રમેશ—હેવાં શાં જોખમ છે ?

નરેન્દ્ર—એ કેમ કદી શકાય ? સ્વર્ગ કે નર્ક એમાંથી એક.

રમેશ—હીક !

આ વખતે સ્હાંજ પડી ગઈ હતી ને મંડળીના મકાનમાં નવાં
એ માણસ, ક્યારનાં એ દાખલ થયાં. એક સ્ત્રીને બીજા પુરુષ. હામને
જોઈને પરદેશીએ પોતાની પાસે ઉભેલા એક ગૃહસ્થને પૂછ્યું. “ એ
એ કોણ છે ? ” જવાબમાં ખબર પડી કે સ્ત્રીનું નામ સુવાસિની ને
પુરુષનું નામ શશિકાન્ત.

નરેન્દ્ર—એમ ? ત્હારે તો એ સ્ત્રીએ પણ હમારી રમત
જોઈ હશે ને ?

આ શબ્દો મ્હોટેથી બોલ્યો ને રમેશના મ્હોં તરફ જોયું. રમે-
શનું મ્હોં ઉતરી ગયું હતું.

મહેશ—ત્હમે સુવાસિનીને જાણ્યો છો ?

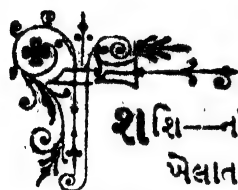
નરેન્દ્ર—હું અહીં આવ્યો ત્હારે હેમને મળવાની આશા હતી
ખરી પણ મઈ કાલ્યેજ મ્હારે ને શશિકાન્તને વાત થઈ હતી કે જો
કે હું અહીં કેટલાક દિવસથી આવ્યો છું પણ હજી હેમને જોવાને
ભાગ્યશાળી નથી થયો. પણ હવે ભાગ્યદેવી કૃપાવંત થઈ જણાય છે.
રમેશભાઈ ? આપણે રમતમાં, જાજમાં જોખમજ ખેડીયે છીયે. શું
થાય છે. પરિણામ શું આવશે તે કોણ કહી શકે છે

મહેશ—રિણુમ એ કે જે પુરુષ હેતી પાસે ઉભો છે, તે હેને જીતશે પોતે આ પ્રમાણે શા માટે બોલ્યો તે પોતેજ ના સ્હમન્યો.

નરેન્દ્ર—જે માણસ પાસે ઉભો છે તે રમત જોઈ શકે ખરે પણ તે કદી રમત જીતતો નથીજ. એ તો માત્ર જે રમત રમે તેજ જીતે. અંદર અંદરની વાતો હવે બંધ થઈ. સુવાસિની અને શશિકાન્તે શેત્રંજની રમતનો છેવટનો ભાગ ધણાજ રસથી જોયા હતા. શશિકાન્તે નરેન્દ્ર જીત્યો તે વખતે પાસે આવીને હેને શાબ્દશી આપી હતી. રમેશે કહ્યું હતું કે આપણે કાંઈ દાવસ ફરીથી રમીશું. નરેન્દ્ર સુવાસિની અને શશિકાન્ત તરફ ગયો. આંખો પાછી અરધી મીચી દીધી હતી ને મુંજપણ આણી દીધું હતું.

પ્રકરણ ૨૨ મું.

સુવાસિની ને પરદેશી.

શશિ—નરેન્દ્ર ? ત્હમે દીક જીયા. ત્હમારો દાવ ધણા સરસ ખેલાતા હતા.

નરેન્દ્ર—મ્હારે મનતો હજી અડધીજ બાજી રમાઈ છે. પુરેપુરી હવે રમાશે.

શશિ—આ સંસ્થાના મંત્રી સુવાસિની તે આ પોતેજ, ને આપણે બધાએ હેમનો હાવા સ્થળ માટે ઉપકાર માનવો જોઈયે.

સુવાસિનીએ નરેન્દ્ર સ્હામું જોયું એટલે નરેન્દ્ર બોલ્યો “ મ્હને ધણીજ ખુશી થઈને માન મળ્યું સ્હમજતું છું કે આજે ત્હમારું આજખાણ થયું.”

સુવાસિની—અહીંનાં હવા પાણીતો ત્હમને દીક પડતાં હશે.

નરેન્દ્ર—દરેક દિવસે નવો નવો રસ ઉત્પન્ન થતો બધ છે.

સુવાસિની—એ સાંભળી મ્હને આનંદ થાય છે. કદાચ આ સ્થળ શરવાતમાં ત્હમને વિચિત્ર જણાયું હશે પણ હવે ત્હમને અનુકૂળ મિત્રો મળ્યાથી ઘર જેવુંજ લાગતું હશે.

નરેન્દ્ર—હા. મિત્રો થયા છે ખરા. આજેજ એક બે બીજાં ઓળખાણુ પણ થયાં છે. રમેશ ને મહેશ બે ગમતી મિત્રો મળ્યા છે.

સુવાસિની—કાણુ ?

નરેન્દ્ર—રમેશ ને મહેશ. ત્હમે હમને ઓળખોછો એમ ? આ આવ્યા એ પણ. રમેશ ને મહેશનાં નામ ભાર મૂકીને અશુદ્ધ ઉચ્ચારથી બોલ્યો.

સુવાસિની—શશિકાન્ત ? મ્હારે ઘેર જવું જોઈયે. કાકા વાટય જોતા હશે.

શશિ—ચાલો હું ત્હમારી સાથે ધર સુધી મુકવા આવું છું.

નરેન્દ્ર—જો ઇચ્છા હોય તો હું પણ ધર સુધી આવું.

શશિ—હવે રમત પાછી શરૂ નથી કરવાના ?

નરેન્દ્ર—ના. અત્યારે હવે સુસ્તી લાગે છે. હમને હમારા દેશમાં બહુ રમત ગમત કરતાં બેઠા બેઠાં ગપ્પાં મારવાં બહુ ગમે છે. હું કાંઈ થાકી નથી ગયો. અહીંની હવાથી તનદુરસ્તી વધે છે. ખરે ત્હમે આ ભાગના લોકોનાં એક સુખદાતા થઈ પડ્યાં છો. સુવાસિની ?

સુવાસિની—કાંઈકે થોડે અંશેજ. ઘણાજણુ લાભ હજી લેતા નથી.

નરેન્દ્ર—પણ ત્હમારી સ્થિતિ જેવા બધાજ જો આમ પોતાના ધનનો વ્યય કરે—પણ એતો ફીક. જે થોડા અહીંના લાભ લેછે ત્હમાનો હું પણ એક છું. ત્હમારે પરદેશીઓને બહુ પુછપરછ કર્યા વિના દાખલ કરવા.

શશિ—સુવાસિની કાંઈ માત્ર પરદેશી કરીનેજ આવકાર આપે એમ નથી.

નરેન્દ્ર—તેતો નહીંજ. પણ ગરીબ હોય, વિશ્રાન્તિ લેવાનેજ ખાસ આવે તેવાને. પણ અહીં રમેશને મહેશ જે આવેલા છે તે કાંઈ ગરીબ કે કામ કરી કરી થાકી ગયેલા જણાતા નથી કે વિશ્રાન્તિ લેવા આવ્યા હોય. પણ ત્હમારેને હમને ઓળખાણુ કદાચ હશે, ને હમના બોલવા ઉપરથી તો એમ લાગ્યું કે ત્હમે હમને ઓળખોછો.

સુવાસિનીએ કાંઈ જવાબ ના આપ્યો તેમ નરેન્દ્રના સ્થામું પણ ન જોયું હેના મનમાં આવ્યું કે વખતે રમેશને મહેશ આ પરદેશીને ભૂતકાળનો વૃત્તાન્ત કહો હશે કે શું.

સુવાસિની—ત્હમને આ સ્થળ ત્હારે પસંદ આવ્યું છે કેમ ?

નરેન્દ્ર—સ્વર્ગ સમાન છે. દેત્યો, દાનવાઓ દેવાને તહેમના યજ્ઞ માં ભંગ પાડેલા શર નહોતો કર્યો તે વખતના સ્વર્ગ સમાન લાગે છે.

સુવાસિની જવાબ વાળવાનું કરતી હતી પણ શું કહેવું તે સુ-જ્યું નહીં. શશિકાન્તનું પરદેશી વિશેનું વિવેચન ખરું લાગ્યું. હેના વિશે કાંઈક ઐન્દ્રજાલિક લાગ્યું. પરદેશીએ હેના મન ઉપર અસર સારી તો નહોતી પાડી પરંતુ હેની આગળ હોય ત્યાં સુધી મોહિત તો થવાનુંજ હતું.

સુવાસિની—હિંદુસ્તાન તહમે જોયું છે ? ગુજરાત બધી જોયો છે ? ગુજરાતી તહમે હેવું બોલોછો કે જાણે ધણો વખત તહમે અહીં રહ્યા હો.

નરેન્દ્ર—આખો દેશ કાંઈ બરાબર જાણી શકાય છે ? દેશની ભુગોળ તો જાણી શકાય અને અમુક અમુક સ્થળો વિશે બરાબર જાણી શકાય પણ દરેક સ્થળની તો માહિતી કંઈકાંથી થાય. લોકો વિશે જે પૂછતાં હો તોતો કહેવું પડશે કે હું એ બાબતમાં અજાણ છું.

સુવાસિની—હમારા પ્રાન્ત વિશે જાણવું પ્રાન્તના લોકો વિશે માહિતિ મેળવવી કાંઈ મુશ્કેલ નથી.

નરેન્દ્ર—એમ ? મ્હેં એ જાણવા પ્રયત્ન નથી કર્યો.

સુવાસિની—કીક !

નરેન્દ્ર—ઉપર ઉપરથીજ જાણને મ્હેં સંતોષ માન્યો છે.

સુવાસિની—જે એમ હોય તો તહમારા લોકોની એ વિચિત્ર વતણુંક કહેવાય.

નરેન્દ્ર—તહમે શું કહોછો તે હું સ્હમજી શકતો નથી.

સુવાસિની—મ્હેં એમ સાંભળ્યું છે કે તહમારા લોકો તત્વ દષ્ટિ વાળા છે સત્ય શોધવા વાળા છે.

નરેન્દ્ર—અહા ! એતો કાળ કહાપણ શીખવે છે ને વળી એ પણ શીખવે છે, કે સત્ય કદી શોધવુંજ નહીં.

સુવાસિની—કરણ ?

નરેન્દ્ર—કરણ સત્ય કદી જાણવા જેવું હોતુંજ નથી.

સ્વાભાવિક રીતેજ આમ બોલ્યો હતો. પોતે નાસ્તિકપણું દર્શાવે છે તે બબર નહોતી રહી. સુવાસિનીને વિચિત્ર મોહ ઉત્પન્ન થયો. પણ હેના મનને લાગ્યું કે કોઈ અજ્ઞાન સાથે વાત નહોતી કરતી, છતાં તદ્દન અજ્ઞાનો તો હતોજ. મનને લાગ્યું કે હાને પહેલાં કોઈ સ્થળે જોયો છે ને સાંભળ્યો છે, અવાજ અજ્ઞાનો પાછો લાગ્યો ને

ઉચ્ચારને શબ્દો પરદેશી જેવાજ લાગ્યા. વાત કરતે કરતે જૂતકાળ સાંભર્યો. એકદમ સ્વેતભાનુ ત્રિશે વિચાર આવ્યો. પરદેશીના નાસ્તિક વચનોથી સ્વેતભાનુના શરવાતના દિવસોના શબ્દો સાંભરી આવ્યા. પોતાના શાન્તિપુરના ઘરમાં સ્વેતભાનુએ કેવી રીતે બધાને મોહિત કર્યા હતા, તે યાદ આવ્યું ને તે વખતે જે જે હેણે કહ્યું હતું તેની વિરુદ્ધ પોતે હતી છતાં હેને વખાણ્યા વિના તો નહોતું રહેવાયું. એજ સ્થિતિ અત્યારે અનુભવાતી હતી. શશિકાન્ત હાની આગળ પછાત પડી જતો હતો. કદાચ પરદેશીના બોલોનો બેવડો અર્થ તે કરતી હતી તેથી પણ હાય એમ લાગ્યું. અલખત પરદેશીતો પોતાના દેશના સંસ્કારોને લીધેજ આમ બોલતો હતો, પણ હેવા દેશના લોકોને તહેણે પહેલાં જોયેલાં અને વાતચિત પણ કરેલાં છતાં આ જેવી અસર પોતાના ઉપર કરતો હતો તેવી કાંઈએ કરેલી નહીં. આમ છતાં હેની સાથે પોતાની અફલ હુશીયારી વાતચિતમાં જણાવવા આનંદ પડતો હતો અને જાણતી તો હતીજ કે બોલવામાં હેની સાથે ફવાય તેમ નથી.

સુવાસિની—તહમારાજેવા વિચાર સર્વત્ર થાય તો તે હાનિકારક નથી.

નરેન્દ્ર—માફ કરજો. આ વિચારો સર્વ દેશીય છે.

સુવાસિની—તહમે એમ ધારો છા કે તહમે સત્ય જાણવા આતુર નથી?

નરેન્દ્ર—એમજ. મહાઈ કહેવું હેવું નથી કે સત્ય, પ્રમાણિકતા વિગેરેને વાતો કરવામાં તહમે માનતા નથી ને દરકાર કરતા નથી પરંતુ આચારમાં મુકવા, કૃત્યથી તેમ કરી દેખાડવા તો દરકાર નથીજ કરતા. એક માણસ સત્યનેજ જો વળગી રહે તો તહમે હેને મુર્ખને ગંડામાંજ ગણી કાઢશો.

સુવાસિની—હેવા કાઈ દાખલો આપશો ?

નરેન્દ્ર—અનેક. જૂવો કે સુખ શાન્તિનો આધાર સામાન્ય રીતે આપણી પોતાની પાસે જે હાય તેના ઉપર ગણાતો નથી પણ આપણે કાણુ છીએ, કેવા છીએ તેના ઉપર રહે છે. કેટલાજણ પોતાના બરાબર ધર્મને નિયમનું પાલન કરે છે ? લાખે એક. લાખે એકજ પોતાનું જીવન ઉત્કૃષ્ટ કરવા પ્રયત્ન કરે છે બાકી બધા તો અશાશ્વત સુખ ભણીજ દોડે છે.

સુવાસિની—તહમે તો બધું એમજ છે એમ માની લ્યો છા.

નરેન્દ્ર—શું માની લઉં છું ?

સુવાસિની—એકે મનુષ્યનું હૃદય તહમે સદમજે છે.

નરેન્દ્ર—મનુષ્ય પોતે જોવું જુવે છે તેવું માને છે. ખૂબ હરે ઉતરવામાં હાની રહે છે, ગાંડપણ કહેવાય છે.

સુવાસિની હસ્તે હસ્તે બોલી—છતાં તહમે ગાંડા નથી કેમ ?

નરેન્દ્ર—હેની મહને ખાત્રી નથી. કેટલીક ફેરી એમ થાય છે છે કે હું ગાંડા છું પણ હેમાં શું ? આપણે આપણું ટુંક જીવન ગાળવાનું છે. જગતરૂપી રંગભૂમી ઉપર નાટક ભજવવાનું છે.

વળી પાછા શ્વેતભાનુના શબ્દો યાદ આવ્યા ને હેની સાથેજ જરા ધ્રુજ, ગદ. શું વળી આ બીજો શ્વેતભાનુ ઉત્પન્ન થયો ? પણ ના કાંઈ સ્થેજ ફેરફારવાળો શ્વેતભાનુ છે.

સુવાસિની—જો ગાંડા તરીકે પાઠ ભજવવાનો હોય તો તે ભજવવોજ શા સાઈ ?

નરેન્દ્ર—એ પ્રશ્ન તો મહને હજાર ફેરી થયો છે. પણ હું તો મહારા દેશ પ્રમાણે નસીબવાદી છું. તકદીર આગળ આપણી તદખીર શું કરી શકે ? સર્વ તત્ત્વજ્ઞાન કીસ્મતમાંજ આવી રહેલું છે.

સુવાસિની—મહાઈ ધારવું ને માનવું એવું નથી. જો એ સાચું હોય તો દરેક ખરાબ કૃત્ય જે કર્યું હોય તે ઈશ્વરની ઇચ્છાથી કર્યું એમ કહેવાય.

નરેન્દ્ર—તહમે કોઈ દિવસ હમારા મુલક ભણી તો ગયાં નહીં હો ?

સુવાસિની—હેમાં આ વાતને શું લેવા દેવા છે ?

નરેન્દ્રે સ્મિત કર્યું ને બોલ્યો “ તહમારી સાથે વાતચિત કર્યાથી આનન્દ થાય છે. તહમાઈ કહેવું સહમજ્યો. નસીબવાદી થવાથી સર્વ સદ્ગુણોને જવાબદારીઓ જતી રહે છે. ”

સુવાસિની—ખરાબર.

નરેન્દ્ર—છતાં આપણે જવાબદાર છીએ એમ કહો છો ? આપણા દરેક કૃત્યનો આધાર, આપણો પોતાનો સ્વભાવ અને સંજોગો જેના ઉપર આપણો કાબુ નથી તેના ઉપર નથી ?

સુવાસિની—તહમે હાવી દલીલો કરો છો છતાં તહમાઈ અંતઃકરણ શું કહે છે ? એજ કે દરેક આપણાં કૃત્ય માટે આપણે જવાબદાર છીએજ. ને વળી જહારે કાંઈ ખોટું કૃત્ય કરીએ છીએ તહારે પશ્ચાતાપ પણ થાય છે કારણ આપણને લાગે છે કે આમ ના કર્યું હોત તો સાઈ.

નરેન્દ્ર પાછો હસી પડ્યો ને બોલ્યો “ સત્ય ! અસત્ય ! હી...ક. ”

સુવાસિની—તહમે એમ માનતા નથી ?

નરેન્દ્ર—એ બાબત વાદવિવાદ જવા દો. તહમાં શ્રદ્ધારૂપી કદપદુમ સુવાસિત, સુંદર કુલોવાળું છે જેથી તર્કશાસ્ત્ર પણ થાકી જાય છે પરંતુ તહમે કદી નર્ક જોયું નથી તેથીજ.

શશિકાન્તને સુવાસિની આશ્ચર્યચકિત થઈ હેના સ્હામું જોઈ રહ્યા પણ હેણે તો આંખ્યનો પત્તકારો પણ ના કર્યો.

શશિ—નરેન્દ્રભાઈ !

નરેન્દ્ર—આથી સત્યથી હું બીહું છું. જો મનુષ્યે પોતાનું જીવન વર્ષોપર્યન્ત નર્કમાં કાઢ્યું હોય છે તો તહેના મનમાંથી સર્વ નીતિના નિયમો, શાસ્ત્રાર્થ કે તર્ક સર્વ નષ્ટ થઈ જાય છે.

સુવાસિની આ પુરુષથી મોહિત થઈ ગઈ. હેમની વાતો હેવી જણાઈ કે પહેલીજ વખત એક બીજાને તેઓ મળ્યાં નથી. જો હાને મળ્યા પહેલાં કાઢ્યો હોને કહ્યું હોત કે હેની સાથે વાતચિત કરતાં તહમે હાવા વિષય ઉપર ઉતરી પડવાના જ તો તે માનત નહીં છતાં હાવા સંજોગોમાં આમ વાત થાય તે પણ વિચિત્ર ના લાગ્યું. ગમે તેમ હો પણ નરેન્દ્ર જૂતકાળમાં કાઢ સ્થળે હોને મળ્યો તો હોવોજ જોઈએ હેવું લાગ્યું.

સુવાસિની—તહમે કેવું જીવન... ગાળ્યું છે ?

નરેન્દ્ર—નર્કનું. હંમેશા કવિ દેખતેના ખ્યાલમાં પણ નહીં હોય, તહમારો પુરાણોમાં પણ નહીં હોય તેવું હાને પરિણામે મનુષ્યના મહારામાંથી નષ્ટપ્રાય થયું છે, પણ આટલેથી વાત અટકી નથી !

સુવાસિની ઘ્રુણ ગઈ. શ્વેતભાનુજ સાંભરી આવ્યો. શા માટે તે ના જાણ્યું, થોડા વખતથી તે હોને જાણતી જતી હતી. આ પર-દેશીની મુખાકૃતિ વિગેરેમાં શ્વેતભાનુ જેવું તો એક પણ ચિન્હ નહોતું. વળી અવાજ, બોલવાની ઢબ વિગેરે પણ મળતું નહોતું આવતું શ્વેત-ભાનુ કરતાં કદ મોટું અને ઉમ્મર પણ મોટી લાગી.

નરેન્દ્ર—માફ કરજો. તહમને મહાઈ બોલવું પસંદ તો નહીં આવતું હોય. તહમારી રીત્યભાત્ય મ્હને ખબર નથી ને કદાચ ગુસ્સે પણ થયાં હોતો માફ કરશો; એમ કરવા મ્હારી ઇચ્છા બીલકુલ નહોતી.

સુવાસિની—ના. ના. ગુસ્સો નથી થયો. મ્હને તો ઉલટો તહમારી વાતમાં રસ પડ્યો. અલખત દેશદેશના રહેવાશીઓના અનુભવ જૂદાજ હોય છે.

થોડીવાર આસપાસના પ્રદેશ ઉપર નરેન્દ્રે પોતાની નજર દેરવી હતી. ખુશનુમા હતી. રમણીયતા સર્વત્ર છાઈ રહી હતી. ખેતરો વિગેરેમાં ખેડુત વર્ગ ગાતાં ગાતાં અનેક રીત્યે આનન્દ કરતાં મજૂરી કરી રહ્યા હતા. સ્થળ એક સ્વર્ગભૂમિ જેવું જણાતું હતું. પક્ષિઓના નાદ આનન્દ આપતા હતા. આથી સુવાસિની બોલી “ હાવા પ્રદેશમાં હાવા સંજોગો વચ્ચે મનુષ્ય સહેલાઈથી મનુષ્યત્વ પામે હેમાં નવાઈ નથી. ” નરેન્દ્ર ઉંડા વિચારમાં હતો તે આ સાંભળી બોલ્યો “ આ બધું કારસ નથી તો બીજું શું છે ? કાંઈ દિવસ અમલમાં ના મૂકાય તેવી પ્રતિજ્ઞા માફ કરજો, પણ દુનિયા ઉપર હેવા તો સુંદર, મોહક પ્રદેશો પડ્યા છે કે જ્યાંના ઝાડ પાન ફળ ફૂલ આગળ આ સ્થળ કાંઈજ વિસાતમાં નથી. ખરફથી ઢંકાયેલા પ્રદેશ ઉપર જે વખત સૂર્યનો તડકો પડીછે અહાહા ! શું કહું હેવા પ્રદેશો આપે કાંઈ દિવસ જોયા છે ? પણ એથી શું. કુદરતની સ્વાભાવિક સુંદરતાથી કાંઈ નીતિની સુંદરતા આવે છે ? જે પ્રદેશમાં પ્રકૃતિ પોતાની સર્વ સુંદરતા પાથરી રહેલી હોય છે ત્યાંના લોકો નીતિમાં ધણાજ શિથિલ હોય છે. હૃદયમાં એક પણ ઝાંઝ હોય તો સર્વ નકામું છે. માફ કરજો પણ સ્વાભાવિક સુંદરતા ખુબસુરતી હૃદયનાં પાપો ધોવાને અસામર્થ્ય છે.

શશિ—અલખત પણ મનુષ્યના જીવન ઉપર સંયોગોની અસર થાય છે.

નરેન્દ્ર—પ્રકૃતિ આપણને હસ્તી નથી ? આપણે આપણા મનો-રથો બાંધીએ છીએ, યુક્તિઓ રચીએ છીએ ને સ્વર્ગમાં રહેતા હોઈએ એમ માનીએ છીએ. નીતિના ઉપદેશકો, બેટાઓ કહે છે કે મનુષ્યને રમણીય પ્રદેશોમાં રહેવા દો. ગાન, તાન, હુન્નર ઉદ્યોગો, કળાકૌશલ્યથી વિંટાવવા દો તો તેમનાં જીવન પણ ઉચ્ચ થશે. આથી શું થાય છે ? આખા દેશમાં એક સ્થળ કરતાં બીજા સ્થળની નીતિ શું ઉંચી છે ? અહા ! ખરે હું સુંદરમાં સુંદર મુલકોમાં રહેલો છું. પરંતુ હરદય તે નર્કજ રહ્યાં છે. માંદા માણસના સુવાના સ્થાને સુવાસિત ફૂલો મૂક્યાથી તેનું દર્દ ફેડી શકશે ?

સુવાસિની—ત્યારે તહમે શો ઉપાય સૂચવો છો ?

નરેન્દ્ર—તહમે આ કહો એજ ઉપાય જાણો છોકે બીજો કોઈ છે ?

આમ વાત થોડી વખત ચાલે ગઈ. નરેન્દ્ર વિચારમાં પડ્યો હતો. વખતોવખત વારાફરતી શશિકાન્ત તથા સુવાસિની તરફ નજર નાંખતો

હતો. સુવાસિનીને પોતાના શાન્તિપુરના ઘર આગળ શ્વેતભાનુ સાથે જોવાતો થઈ હતી તે યાદ આવી. પોતે શ્વેતભાનુના ઉદ્ધારકર્તા થઈ પડત તે યાદ આવ્યું તે વખતે મૂવી સુખી સ્થિતિ હતી તેનો વિચાર થયો. પરદેશીના બોલવાથી તેમજ પોતાની સન્મુખ હોને સાથે ચાલતો જોઈ લાગ્યું કે શ્વેતભાનુ તરફ હેણે અન્યાય કર્યો હતો, પણ હેણે મહારા સ્વમાનને ઘોઠો નહોતો પહોંચાડ્યો? વળી નરેન્દ્રે, આજ સુધી કોઈ સાથે વાતમાં રસ નહોતો પડ્યો તેવી રીતે રસ ઉત્પન્ન કર્યો હતો. નરેન્દ્રના વિચારો જોકે હોને ખીલકુલ માન્ય મહોતા પણ કંઈ અવર્ણનીય મોહ હોના તરફ કુદરતિ રીતેજ થતો હતો. શશિકાન્ત હાની આગળ એક મરઘડા સમાન જણાયો. જે વિચારોની પરંપરામાં નરેન્દ્રે જીવન ગાળ્યું હતું ને ગાળતો હતો તે વિચારોની દુનીયાથી શશિકાન્ત તદ્દન અજાણ્યોજ હતો.

કોઈપણ વસ્તુ, કે વ્યક્તિમાં મોહ, રસ થવો તે સાથી થાય છે તે એકદમ સ્હમજવું મુશ્કેલ પડે છે. દૃષ્ય વસ્તુ કરતાં અદૃશ્ય વસ્તુમાં મોહ વધારે ઉત્પન્ન થાય છે. હરદમ મનુષ્ય સ્વભાવ નવું નવું જાણવા ઉત્સુક રહે છે.

શશિકાન્ત—નરેન્દ્ર! ત્યારે તમને એકાદ પુસ્તક કેમ નથી લખી કાઢતા?

નરેન્દ્ર—લખવાનું કારણ?

શશિકાન્ત—કાંઈ નવિનજ વાત તમારે કહેવાની હોય માટે.

નરેન્દ્ર—ખરી વાત. જનસમાજ મહારા વિચારોની તુલના કરે તે માટે કેમ?

શશિકાન્ત—ધણું પુસ્તક લખેજ છેને?

નરેન્દ્ર—શામાટે લખે છે?

શશિકાન્ત—કાર્તિ મેળવવા, પૈસા કમાવવા. તમને નર્કમાં રજા છો કહો છો તો કેઈને જેવાએ પોતાનો અનુભવ કેમ કહી બતાવ્યો?

નરેન્દ્ર—પણ હું કવિ નથી અને વળી—પણ એ તો ઠીક. દરેક મનુષ્ય પોતાની અક્ષલ પ્રમાણે પોતાની વાત કહી શકે છે; વળી જે કદીપણ હું પુસ્તક લખું તો તે કેવા લોકોને વાંચવા સારું લાગું તે મારે વિચારવાનું ને જોવાનું છે.

ઉપરનો સંવાદ રસ્તે ચાલતાં થયો હતો. આ વાતો દરમ્યાન

મંડળીના મકાનના ઝાંપા સુધી ત્રણે આવ્યા હતા. ને અહીં એકદમ બંધા ઉભાં રહ્યાં.

સુવાસિની—કેમ તહમે અહીં વધારે વખત રહેશોને ?

નરેન્દ્ર—કહી શકાય નહીં. મ્હને એમ ખબર છે કે કામપણુ ગરીબ માણસ આપના મંડળીના મકાને એક માસથી વધારે રહી શકે નહીં. અલગત નિયમ જાપેલો નથી પણ હેવી સમજીત છે. નિયમ સારો છે તેથી એક માસથી વધારે તો હું રહીશ નહીં. પણ જો કદાચ મ્હને અહીં સુખશાન્તિ લાગે તો ભાડે મકાન લઈને રહું પણ ખરો ને કદાચ આવતે અઠવાડીયે ચાલ્યો પણ જનકે કામ નક્કી કહેવાય નહીં.

આમ બોલી સુવાસિની તરફ જોયું ને આરીકાથી શું અસર થાય છે તે જોયા કર્યું ને બોલ્યો “ મહારા જતાં પહેલાં આપને ફરીથી મળવા ઇચ્છા છે. ”

કાણુ જાણે સાથી સુવાસિનીથી બોલાઈ જવાયું કે પોતે હેને પોતાને ઘેર મળશે. આમ બોલાઈ જવાયું ને પછી લાગ્યું કે આ ઠીક કર્યું કે નહીં. હેને હજીએ પુરેપુરી ઓળખતીતો છે નહીં. પહેલીજ વખત જોયો છે ને વાત થઈ છે. માત્ર એટલુંજ જાણું છે કે કામ ઇજ્જત કે અસ્થસ્તાનનો રહેવાશી છે ને વિચિત્ર વિચારોવાળો છે ને વિચિત્ર જીવન આજ સુધી ગાળ્યું છે.

નરેન્દ્ર—અહાહા ! આટલા માનને હું લાયક નથી. જતાં તહમને આ બોલું કર્યું એમ લાગે તે પહેલાં હું તહમણે ઘર આગળ મળવાનું નહોતરૂં સ્વીકારું છું.

નીચે નમી સલામ કરી એકદમ નરેન્દ્ર ચાલ્યો ગયો. પોતે મંડળીના મકાનમાં ગયો ત્યાં એક ખુરશી ઉપર બેસી વિચારમાં પડ્યો. આયારે આંખો અડધી મીચેલી નહોતી અને એ આંખોમાં જણાતા વિચારને તેજ સુવાસિનીએ જાણ્યા હોતતો થરથરી જાત. મુંઝપણું ને બેદરકારીપણું જતું રહ્યું હતું. નશીબવાદી નરેન્દ્ર અત્યારે નહોતો. હેના હાથની મુઠીઓ વળાઈ જતી ને પાછી ઉઘડતી હતી ને મુખાકૃતિ વિચિત્ર રૂપ ધારણ કરતી હતી. એકદમ ઉભો થયો ને બેચાર આંટા માર્યા. પોતાના હૃદયમાં ઉદ્ભવતી તીવ્ર લાગણીઓ સમાવી શકતો નાહોય તેમ જણાયું. આખું શરીર ધ્રુજી જતું હતું ને આંખો લાલચોળ થઈ હતી. એકદમ બોલી ઉઠ્યો.

“ હા ! બૂલીજ ગઇ છે. બૂલીજ ગઇ છે. અધિષ્ઠાત્રી દેવી તરીકે સુખસાગરમાંજ ઝોલાં ખાય છે ને અડધુંપડધું પેલા જડ બુદ્ધિનાને પરણવા મન પણ કરેલું છે. પણ ”—

બોલતો અંધ રહ્યા ને પાછો ખુરશીમાં પડ્યો. “ ઠીક. ઘેર બોલાવ્યો તો છે. ત્યાં શું થશે કાણ જાણે છે ? “ એક ચાટલું, આરશી પડી હતી તેમાં પોતાનું મ્હોં બેસ્યું. પહેલાં પોતાની આંખમાં વિચિત્રતા જણાઈ પણ તરતજ પાછો સંતોષ જણાયો. થોડીવારે જ-મવાની વખત થઇ તે વખતે પાછો જેવો પરદેશી નરેન્દ્ર હતો તેવોજ થઈ ગયો. અર્ધ આંખ્યો મીચિલી હતી જાણે કે દૂનિયામાં આ જીવનમાં કાંઈપણ સત્ત્વ કે રસ રહ્યા નથી.

પ્રકરણ ૨૩ મું.

રમેશનો ખુલાસો.

યા પ્રકરણમાં જરૂરે શશિકાન્ત, સુવાસિની ને નરેન્દ્ર વાર્તામાં હતાં તે દરમ્યાન રમેશને મહેશ વિશીમાં જન્મવા ગયા હતા. જન્મતી વખતે તો થોડીવાર સુધી તે કાંઈપણ બોલ્યા નહોતા ને જન્મવામાં તક્લીન થયા હોય કે આજમાં હાર ખાધી તેથી વીમાસતા હોય એમ લાગતું હતું. એકદમ કાંઈ વિચાર આવ્યાથી રમેશ બોલ્યો:—

“ મહેશ ? પેલા વિશે તું શું ધારે છે ?

મહેશ—કોના વિશે ?

રમેશ—વળી કોના વિશે હોય ? તું નથી ધારતો કે આજની શરૂઆતથીજ તે આપણી મરફતી કરતો હોય જાણે આપણને હસતો હોય તેમ નહોતું લાગતું ?

મહેશ—એમ ધારવાનું કારણ ?

રમેશ—વાહ ! પહેલાં તો જાણે અડખંગ માફકજ રમવું શરૂ કર્યું પણ પછી તો તું જાણેજેનરતો. હું તો ધણુએ દાવ રમતો હતો પણ કાંઈ પતોજ ખાતો નહોતો. હું તો ધારું છું એ રમતમાં હું શીયાર છે. તું શું ધારે છે. આમ કરવાનું કરણ શું ?

મહેશ—એતો અમથું હોમ. દુનિયામાં ધણા વિચિત્ર માણસો હોય છે તેમાંનો આ પણ એક. ગમે તેમ હોય પણ માણસ જણાય છે તો મહા સક્તિવાન.

રમેશ—મહેને તો હેને જોધને કાણુ યાદ આવે છે ખબર છે ?

મહેશ—કાણુ ?

રમેશ—પેલો. અલખત હેનામાં ને શ્વેતભાનુમાં ધણો ફેર છે છતાં હેને જોઉં છું કે એજ યાદ આવે છે. તું જાણે છે કે એ પણ શેત્રંજ ધણી સરસ રમતો હતો. જે શ્વેતભાનુ ઇવતો હોત ને તે પણ અહીં હાજર હોતતો આ બન્નેની જોડી મળતી થાત.

મહેશ—ભલા માણસ ! જે શ્વેતભાનુ ઇવતો હોત તો આપણે અહીં હોત કે કેમ તેજ મહેને શક છે.

રમેશ—તહાર કહેવું વ્યાજબી છે. પણ આ માણસને જોધને મહેને તો એજ યાદ આવે છે. ગમે તે હોય પણ હેને જોધને મહેને જરા મનમાં ધ્રાસ્કો પડે છે, શાધી તે સ્વમજ પડતી નથી. એ જે જે બોલે છે તેમાં દરેકમાં ગુહ્યાર્થ રહેલો લાગે છે. એક વખત રમતે રમતે મહેને તો ખરેખરો ધુન્નરો છુટયો હતો. જાણે શેતાન સાથે રમત ના રમતો હોઉં. અને વળી આખો વખત શ્વેતભાનુજ બોલતો હોય તેમ લાગતું હતું. શ્વેતભાનુ જેવો અવાજ તો બીલકુલ નહોતોજ. હેની આંખોમાં ફેર છે. ને વળી મહેરો પણ તદ્દન જૂદો છે. શ્વેતભાનુનું મ્હોં તો શીકું ફચ હતું. પાતળું હતું; ને હાને તો મ્હોટી કાળી દાઢી છે જરા રંગે પણ સ્યામ છે છતાં કાંધક કાંધક વખત બધો ચાળો શ્વેતભાનુને મળતો જણાતો હતો. એ કાલેજમાં હતો તે વખતની હેની મગરબીને અભિમાન, હેની બોલવાની યુક્તિ પ્રયુક્તિ ને દબ, જાણે બીજાને મસ્કરીમાં ઊઠાવતો હોય તેવી યાદ આવે છે ને તેવુંજ કાંધ આ પરદેશીમાં મહેને લાગે છે. ગુજરાતી બોલે છે ખરો પણ ઉચ્ચાર ને શબ્દો ખરાખર નથી છતાં કાંધ ગુજરાતીજ છે એમ લાગે છે.

મહેશ—હેવું છે તો ખરું.

રમેશ—એ તો કહે છે હિંદુસ્થાનમાં આવેજ હેને ત્રણ મહિના થયા છે.

મહેશ—ત્હોં હેને જતી વખત જોયો હતો ?

રમેશ—હા. પેલીની સાથે પેલો બીજા પુરુષ હતો ત્હેણે હેને ઓળખાવ્યો. પેલીએ આપણને તો ઓળખ્યા હશેજરતો ?

મહેશ—હેને તો એ કમજ નહીં રહી હોય. આપણે અહીં ક્યાંથી હોઈય ?

રમેશ—કાલે જલસામાં આપણે હેને મળીશું. ખરે મહેશ ? હું નરમદેશ થઈ જતો લાગું છું.

મહેશ—હવે હેનો વિચારજ જવ! દે. વર્ષો ઉપરની વાતમાં માલશો ? એક ફેરી ના કહી છે, હવે વારે વારે એ વાતજ છેડવી જવા દે. ત્હાં રમરણ પણ હેને નહીં હોય.

રમેશ—ના. ના. તું જાણે છે: મહેને તો એમજ થાય છે કે તે મ્હારો ઉપકાર માનવો બુલીજ ગઈ છે.

મહેશ—હવે એ તો ઠીક પણ આવતી કાલે ફરીથી એ પરદેશી સાથે શેત્રંજ રમજે. હું ત્હારી તરફેણમાં રહી રમીશ ને હેને કાઢી હેની તરફેણમાં રહે હવું શોધી કાઢવા કહેવું.

રમેશ—હું કે તું બેમાંથી એક જણ કહીશું. પણ મહેને તો એ ગમતોજ નથી.

મહેશ—ત્હારે મહેને એથી ઉલટું છે. આજે રાત્ર હું હેને મળીશ. હેના વિશે વધારે માહિતી મેળવ્યાથી સાં પશિણામ આવશે. હેની પાસેથી નવાઈઓ જાણવાની મળશે.

બીજે દિવસે રમેશને નરેન્દ્ર ફરીથી રમ્યા, તેમાં પણ રમેશ હાર્યો. હાર્યો એટલે જ્હાનું કાદયું કે તબીયત સારી નથી.

રમેશ—ઘણી ચાલાકાથી ત્હમે રમો છો. થોડીવારમાં સાં રમી શકો છો.

નરેન્દ્ર—હું તો હજી નવો નિશાળીઓ છું. હજી શરવાતજ છે. આગળ ઉપર વખતે સારી બાજી રમી શકાશે.

રમેશ—ત્હમે કદી ગલરાતા નથી ?

નરેન્દ્ર—ના. હું ગલરાતો નથી.

રમેશ—કાણુ મન ઉપર સારો રાખી શકો છો.

નરેન્દ્ર—મનુષ્ય ધારે તે કરી શકે. એક ફેરી મન ઉપર લીધું એટલે બસ. જ્હેવી જીવનની બાજી છે તેવીજ શેત્રંજની બાજી છે. જીતવાનું મન ઉપર લીધું એટલે જીતાયંજ.

રમેશ—ત્હારે મ્હારા મનમાં તો જીતવાનું ક્ષણે હતું પણ હાર્યો.

નરેન્દ્ર—એમ નહીં. ત્હમે માત્ર જીતવા પ્રયત્નજ કર્યો. હું એથી પણ વધારે કરું છું. હું જીતવાને મનમાં નિશ્ચય કરું છું. આજે ના જીતાય તો કાલે પણ જીતવુંજ હવે નિશ્ચય કરવો જોઈયે.

રમેશ—હમેશાં એમજ કરો છો ?

નરેન્દ્ર—હમેશાં.

રમેશ હસ્તે હસ્તે પૂછ્યું “ ત્હમે એમ કહેવા માંગો છો કે જે જે ઇચ્છા દદ નિશ્ચયથી કરો છો તે બધી ફળીભૂત થાય છે ? ”

નરેન્દ્ર—હજી થઈ નથી પણ વખત જતાં થશે. કેટલીક રમત લાંબી ચાલે છે તેથી વખત વધારે જાય છે, પણ જે માણસ દદ નિશ્ચય કરે છે તેને તો આજ નહીં તો કાલ્ય ફતેહ મળે છે.

રમેશ—આ શીલસુરી, તત્ત્વજ્ઞાનના વિચાર ત્હમારા દેશના છે કે ?

નરેન્દ્ર—જે ધારે તે ખરું. હમારા કે ત્હમારા. મનુષ્ય સ્વભાવ સર્વાત્ર એકજ છે.

રમેશ—મનુષ્ય સ્વભાવને તો હદ છે. જીવન કાંઈ લાંબું નથી, ગમે એટલું લાંબુ આયુષ હોય તોપણ એ તો હુંકુજ છે.

નરેન્દ્ર—હું ત્હમારું સાહિત્ય બહુ જાણુતો નથી, પણ ત્હમારા મહાન પુરુષોનું કહેવું તો હુંકુજ છે કે આ જન્મથીજ આપણું જીવન પૂરું નથી થતું. મરણ જેવું કાંઈજ નથી. માત્ર જૂનાં વસ્ત્ર કાઢી જેમ નવાં પહેરીયે છીયે તેમજ જૂનું જીવન વ્યતિત કરી નવું શરૂ કરીયે છીયે.

રમેશ—ત્હારે તો આ જીવનમાં મનુષ્ય જે ના કરી શક્યા હોય તે આવતા જીવનમાં કરી શકશે એમ ત્હમારું માનવું છે ?

નરેન્દ્ર—હમેશાં એમજ. મનુષ્ય એક વસ્તુ નથી ખોતો. ‘વાસના.’ થોડા વખત કદાચ એમ લાગે કે વાસના જતી રહી છે પણ ફરીથી આવે છેજ. ત્હમે સંસ્કૃત તો જાણતા હશે. મહાર્ નામ શું છે ?

નરેન્દ્ર—મનુષ્યમાં દન્દ્ર જેવો. માટે વાસના અથવા ભૂતકાળની તીવ્ર ઇચ્છા, યાદ ધાસ્તી જતી નથી રહેતી. જહોને આપણે મૃત્યુ પામેલા જાણીયે છીયે, કહીયે છીયે તેને પણ ભૂતકાળ યાદ રહે છેજ.

રમેશ ગભરાતે ગભરાતે બોલ્યો “ અરે ! ત્હમે તો વિચિત્રજ છે. હું તત્ત્વજ્ઞાની નથી જતાં ત્હમારું કહેવું યાદ રહેશે ખરું. ફરીથી આપણે રમીશું ત્હારે દદ નિશ્ચય જીતવાનો કરીશ. ”

નરેન્દ્ર—હું પણ એમજ કરીશ.

રમેશ—અને હવે નિશ્ચય કરીશું તો શું પરિણામ આવશે ?

નરેન્દ્ર—જે વધારે દૃઢ તેનો વિજય.

અને જાણ હવે છુટા પડ્યા. રમેશ અસ્વસ્થ ને ગભરાયેલો હતો. નરેન્દ્ર સ્મિત કરતો કરતો ચાલ્યો ગયો.

આજેજ સ્થાનજરે ત્યાં મોટો જલસો ભરાયો હતો. નરેન્દ્ર અહીં ભાગ નહોતો લેતો. ઘણો ખરો વખત અર્ધ મીચિલી આંખે રાખીને જ બેસી રહ્યો હતો. વચ્ચે વચ્ચે મહા મુશીબતે બગાસાં રોકતો હતો. પણ જ્યારે બીજાં ગાયન પુરાં થયાં ને સુવાસિનીએ ' ગાવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે જનગૃહ થઈ ગયો. હેના મોં સહામું જોઈ રહ્યો ને ભારે હૃદયથી સાંભળ્યા કર્યું. બીજાઓએ તાળીઓથી હુર્ષ દેખાડ્યો ત્યારે હેને પણ ખુશી થઈને વચ્ચે વચ્ચે ઉદ્ગાર થઈ જતા હતા.

ગાયન વિગેરે પુરૂં થયું ત્યાર પછી જનાર્દન સાથે હેની મુલાકાત થઈ. જનાર્દન આજ લગી શાન્તિપુર કામ પ્રસંગે ગયેલા હતા તેથી અહીં આવ્યા પછી હેમની મુલાકાત ખૂબ બેલીજ થઈ. સુવાસિનીએ હેમના આવ્યા પછી નરેન્દ્ર વિશે વાત કરી હતી અને તેથી નરેન્દ્રને મળવા તે પણ ઉત્સુક થઈ રહ્યા હતા.

જનાર્દન—તહારા દેશ કરનાં આ દેશમાં તહમને ઘણો ફેર જણાતો હશે.

નરેન્દ્ર—ફર છે ખરો ને નથી પણ ખરો. પરંતુ અહીંયાં આનન્દ લાગે છે.

જનાર્દન—હમણાં તો અહીં રહેશોને ?

નરેન્દ્ર—આ સ્થળે તો થોડા દિવસ રહેવા ઇચ્છા છે. પણ હિંદુસ્થાનમાં તો થોડા મહિના વધારે થશે ખરા. હુનાજો આખો શરીશ. દીવાળીની શરૂવાતમાં અહીં આવ્યો છું ને ત્રણેક માસ શાન્તિપુરમાં ગાળ્યા. ત્યાં જરા કામ હતું. વેપાર સંબંધી હતું.

જનાર્દન—એમ ! ત્યારે તહમે વેપારી છો ?

નરેન્દ્ર—આપણે બધા વ્યાપારીજ છીએને ? હું ઇચ્છુ દ્રીપોક્ષી કંપનીનો ભાગીદાર છું.

જનાર્દનને આ સાંભળી આનન્દ થયો, કારણ આ પરદેશી સાધારણ મુસાફર કે સાહસિક પુરુષ નહોતો. ઇચ્છુ દ્રીપોક્ષીની કંપની

ઘણી આબરૂદાર છે એમ તે બાણુતો હતો. આખી દુનિયામાં હેની શાખ સારી ગણાતી હતી.

નરેન્દ્ર—હું મહારી કંપની તરફથી અહીં નથી આવ્યો. પણ બેપારીની રીત્યભાત હું બાણું છું. જૂવો આ, કંપની તરફથી મહારા ઉપર કાગળો છે તે. કંપનીની છાપનાજ છે.

જનાર્દન—આપ જેવા સદ્ગૃહસ્થને અહીં આવેલા જોઈ હું ઘણો આનન્દ પામુ છું. ઘણા વખત ઉપર ત્હમારી કંપની સાથે મેં બેપાર કરેલો છે તે વખતે એ કંપનીનો એક ત્હમારા જેવો ભાગીદાર મળે મળશે એ આશા નહોતી.

નરેન્દ્ર—દુનિયા બહુ ન્હાની છે. ગયા વખતીજ મેં એ કંપનીમાં બહુ ભાગ નથી લેવા માંગ્યો ને અહીં તો માત્ર મહારા પોતાના અંગત કામને માટેજ આવ્યો છું.

જનાર્દન—ખરે આપને જોઈને મળે અત્યંત ખુશી થઈ છે અને હવે તો ત્હમને અહીંથી થોડા દિવસમાં જવા પણ ના દેવાય, અને ત્હમે ચાલો હમારે ત્હાં. હાલમાં મળે હવે નવરાશ છે. સુવાસિની ? ત્હને ખબર છે પોતે જે કંપનીના ભાગીદાર છે તે કંપનીને હું સારી રીત્યે બાણું છું. બહુ સાફ થયું કે તું હેમને ગદા કાઢ્યે મળી. ના. સાહેબ ? હવે આપ ના કહેશો તે ચાલવાનું નથી. ત્હમે હમારે ત્હાંજ ચાલો. આપણે બેઠા બેઠા ગરબાં મારીશું.

નરેન્દ્રના મેં ઉપર એક ક્ષણવાર ગભરાટ જણાયો પણ તે તરતજ શાન્ત રહી બોલ્યો “ મળે બહુ માન માળ્યું મહમજુ છું, ઉપકાર થયો પણ હમારા રીત્ય રીવાજ જૂદા છે. હું આપના ઘરમાં પગ મૂકું તે મેંલાં હું કોણ છું એ પ્રશ્ન રીત્યે મહારે આપની ખાત્રી કરી આપવી જોઈયે.

જનાર્દન—અરે એ માન જવા દો. ત્હમારા પાસે હાવા હાવા કાગળો છે પછી—

નરેન્દ્ર—માફ કરો હું ભૂલ કરતો હોઉ તોપણ ત્હમારી ખાત્રી સાફ નહીં તો પણ મહારી ખાત્રી સાફ.

એમ કહી ગજવામાંથી એક અબ્જય તરેહનું પાકીટ કાઢી એક ન્હાનો કાગળ કાઢ્યો ને જનાર્દનને આપ્યો ને કહ્યું “ હમારી કંપનીનો નિયમ છે કે ખીશ મહારી કંપનીના માલકને મળીયે ત્હારે ખાત્રીપત્ર દેખાડવો. ”

જનાર્દને માનપૂર્વક કાગળ લીધો ને વાંચ્યું:—મી. નરેન્દ્ર, હજીપત દ્રીપોલી કંપનીમાં એક જોખમદાર ભાગીદાર હતા. ” નીચે પેઢીની સહી હતી.

જનાર્દને કહ્યું—“ હાની ખીલકુલ જરૂર નથી. છતાં આપે આ દેખાડયું તે માટે ઉપકાર માનું છું. આપની કંપનીનો રીવાજ તો જાણ્યો. ” પછી સુવાસિની તરફ વળીને કહ્યું—“ આપણે હેમને આપણે ત્યાં આવવા આગ્રહ કરવો જોઈએ. આજે કોઈ મહેમાન પરાણો છે નહીં તો હેમની સાથે વાતોના તણકા મારવા હીક પડશે. ” નરેન્દ્ર સુવાસિની તરફ જોયું ને સુવાસિનીએ પણ ઘેર આવવા આગ્રહ કર્યો.

નરેન્દ્ર—હવે તો મ્હારે આવ્યા વિના છુટકોજ નથી. પણ માફ કરો હું આપને અમસ્તો રોકી રહ્યા છું. આપને હજી ખીજનઓને મળવું હશે. આમ બોલી જરા આઘો ખશ્યો ને રમેશને મહેશ ક્યારના જનાર્દનને મળવા તલપાપડ થતા હતા તેમને આગળ આવવા માર્ગ આપ્યો.

રમેશ—આજ આપે જે આનન્દ અધાન કરાવ્યો તે મ્હેં તો ખલુ અનુભવ્યો.

જનાર્દને રમેશ સાથે વાતચિત કરવા માંડી પણ ખલુ કોહુ આપ્યું નહીં, છતાં આવકાર તો આપ્યો. સુવાસિનીયે પણ વિવેક ખાતર બોલવું પડે તેટલુંજ કહ્યું પણ એ જે પોતાની સાથે વાત કરે ને ગમ્યું નહીં.

રમેશ—આપ, મ્હારી સાથે શેત્રંજની હરિકાષ્ઠમાં જે ઉતર્યા હતા તેમને તો આજાખતા હશે.

જનાર્દને—આજેજ હમે એક ખીજનને મળ્યા છીએ.

આમ બોલી પરદેશી તરફ ફરીને જોયું. પરદેશીની આંખોમાં કોઈ અવનવું તેજ જોઈ જનાર્દને અમક્યો ને મનમાં થયું કે હાને ઘેર બોલાવ્યો તે હીક કર્યું કે કેમ ? જો કે હેની પાસે કંપનીના સારા સારા પત્રો છે છતાં એકદમ હેના ભણી આ વખત જેતાં હેની આંખો ખુની જણાઈ, રમેશ ને મહેશ પાસે હતા તે હવે જરા હીક લાગ્યું ને ત્રણ વર્ષો ઉપરની વાત વહી ગઈ છે તો હવે હેમને પણ ઘેર આવવા આમંત્રણ કર્યું ને કહ્યું કે મી. નરેન્દ્ર પણ આવનાર છે તો પછી તમારે પાછા જતી વખત હેમનો સંગાથ થશે.

રમેશ—ઘણીજ ખુશીયા.

પણ મહેશે કહ્યું કે મ્હાંડે તો માથું દુઃખે છે માટે હું અમરતો આવીને ત્હમારા આન્દમાં ખલેલ નહીં પહોંચાડું. આ ઉપરથી ચારે જણે ચાલવા માંડ્યું ને રસ્તે ચાલતાં કાંઈ કાંઈ પણ બોલ્યું નહીં. રમેશના સાથે આવવાથી નરેન્દ્ર ખુશી હતો કે નાખુશી તે કહી શકાય તેમ નહોતું પણ કાંઈપણ જાતની નિશાની જણાતી નહોતી. થોડીવારમાં જનાર્દનને નરેન્દ્ર જરા આગળ પડી ગયા ને રમેશ તથા સુવાસિની સહેજ પાછળ પડ્યાં. આમ સુવાસિની સાથે એકલા પડી જવાથી રમેશ સહેજ ગભરાયો. પોતે શ્વેતભાનુના લગ્નના પહેલે દિવસે સુવાસિનીને દુઃખમય પત્ર લખી મોકલ્યો હતો ને તે દિવસ પછી એ બે કાંઈ દિવસ મળ્યાંજ નહોતાં. આ વખતનો લાલ લઈ રમેશે કહ્યું:—
 “ સુવાસિની આ લાગ છે તો મ્હારે ત્હમને કાંઈ કહેવું છે. ” સુવાસિનીએ કાંઈ જવાબ ના આપ્યો પણ એ શું કહે છે તેની રાહ જોઈ. વર્ષોથી હેના તરફ હેને બેઠાલી ઉપજ હતી જં કે જેહેને એ પરણવાની હતી તે પુરુષ કેવો છે તે તો હાણેજ હેને ખબર આપી હતી. પણ રમેશ પણ એ બાજુમાં સંડાવાયેલો હતોજ અને શ્વેતભાનુને જં કે લીધેલો રસ્તો છોડાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો પણ ગુસ્સા તો હજી હેના ઉપર રહેલોજ હતો.

રમેશ—મ્હારા કાગળને માટે ત્હમે ગુસ્સે થયાં છા કે ઉપકાર વૃત્તિ થઈ છે તે મ્હને ખબર નથી. મ્હને તો કાંઈ જવાબજ વાળ્યો નથી.

સુવાસિની—જવાબ આપવા જેવું હતું નહીં.

રમેશ—વખતે નહીં હાંય, પરંતુ મ્હાંડે એ કૃત્ય ત્હમને કેવું લાગ્યું હતું તે જાણવા ખાતર આ લાગ છે માટે પૂછું છું.

સુવાસિની—માફ કરો, પણ હવે ગઈ ગુજરી તે સંભારવાની જરૂર નથી, ત્હમને ખબરજ હશે કે એ વાત મ્હને ગમતી નથી.

રમેશ—મ્હારે તો એજ જાણવું હતું કે ત્હમે મ્હને માફી આપી છે. વળી મ્હારે ત્હમને સત્ય હકીકત જણાવવી હતી. મ્હને એ બાબત જે બની ગઈ તે માટે બહુજ શરમ આવે છે પણ મ્હને સ્વપ્ને પણ ખબર નહોતી કે ત્હમાંડે નામજ લેવાશે. ખરી રીતે તો મ્હને જોર જુલમથી લાગ લેવડાવ્યો હતો ને પછી ખીજું તો શું કરી શકું કાગળ છેવટે લખ્યાં. જો ત્હમને સત્ય હકીકત ના જણાવું તો નીચ ને બાયલો ગણાઉં.

સુવાસિની—જે લખ્યું હતું તે સત્ય લખ્યું હતું ? બધુંજ સત્ય હતું ?

રમેશ—મહારા માનવા પ્રમાણે તો બરાબર જે બન્યું હતું તે લખ્યું હતું; ત્હમને એ જાણવાનો અધિકાર હતો ને જે હું ચુપ રહ્યો હોત તો ગુન્હેગાર ગણાત. આજ મહારે કહેવું હતું.

સુવાસિની—થયું. હવે ત્હમારે કહેવું હતું તે કહ્યું ફરીથી આ વાત કાઢશો નહીં.

રમેશ—એક બીજું જરા સાંભળો. ત્હમે મ્હેં કાગળ લખ્યો માટે ગુસ્સે તો નથી ને ? મહારા વિશે ખોટો અભિપ્રાય તો નથી બાંધ્યો ને ?

સુવાસિની—એ બાબતમાં ત્હમારા એ કામને માટે મહારે ઉપકાર માનવો જોઈએ અને હું ઉપકાર માનું છું.

મહા મુશીબતે આટલું બોલી અને રમેશ સતોષ પામ્યો.

સુવાસિની—ત્હમે સુંદર સ્થળ રહેવાને પસંદ કર્યું છે. અને ત્હમારી અહીંની સંસ્થાને માટે હજારો સ્ત્રી પુરુષો ત્હમને ધન્યવાદ આપે છે. મહારે તો અહીં આવવાની જરૂર નહોતી પણ ત્હમને ફરીથી એકવાર મળવાની ઇચ્છા થઈ આવી હતી.

સુવાસિની—સ્થળ સુંદર તો છે અને અહીં ત્હમને આનન્દ મળે એમ આશા છે.

રમેશ—અલગત. અહીં આનન્દ કેમ ના થાય.

પોતાને જે મન ઉપર ભાર કરતી વાત હતી તે જેમ તેમ પાર મૂકી હતી ને હવે જહાં પોતે રહાતો હતો તેની પાસે થોડા દિવસ રહેવાનું થશે એ વિચારથી ખુશી ઉત્પન્ન થઈ.

રમેશ—તરેન્દ્ર વિશે ત્હમારો શો અભિપ્રાય છે ? દેખાવડો તો છે. નહીં ?

સુવાસિની—હા.

રમેશ—ત્હમને ખબર છે હું બે ફરી હેની સાથે શેત્રંજ રમ્યો, પણ જીતી ના શક્યો. રમતાં મ્હને નો હેના વિશે કાંઈ કાંઈ વિચાર આવ્યા. કાંઈક ગુણ છે. ગમે તે હોય મ્હને તો એ પસંદ નથી આવતો.

સુવાસિનીએ વાત ઉડાવવા કહ્યું:—“ મ્હને તો એ વખાણવા લાગ્યું છે. ”

રમેશ—ગમે તેમ પણ મહુને તો એ બહુ વિચિત્ર ને બહુ મંત્રવાળો લાગે છે.

આમ વાત કરતાં જનાર્દનના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યાં. જનાર્દનને નરેન્દ્ર ઝાંપા આગળ એ બેની વાટચ બેતા ઉભા હતા.

રમેશ—જનાર્દનભાઈ ? બાગ તો તમારો ઘણો સારો છે.

જનાર્દન—હા. સારો તો છે. શેત્રંજની બાજુ માફક ગોઠવેલો છે.

રમેશ—મહેરબાની કરીને શેત્રંજની વાત ના કરશો.

આમ બોલી હસી પડ્યો. “હું બનજુતો હતો કે હું સારી રમત રમું છું પણ નરેન્દ્રે મહુને ખરેખરો હરાવ્યો છે. મહુને પહેલાં તો એમ લાગ્યું કે હેમની સાથે હરીફાઈ કરવી સહેલી છે. એતો એમજ કહે છે કે હજી તો શરૂવાત કરો છું.”

જનાર્દન—બીજી ફેરી સાફ રમશો.

રમેશ—નરેન્દ્રભાઈ એમ ધારતા હોય કે હું હેમની સાથે હરીફાઈ કરવા લાયક છું તો તો ફીક.

નરેન્દ્ર—અલબત્ત. હજી આપણે પુરેપુરી કપ્પાં રમી રહ્યા છીએ : છેક છેવટ સુધી, કટુતા આવે ત્યાં સુધી રમીશું.

આ પ્રમાણે બોલીને હસી પડ્યો, પણ સુવાસિનીને દુષ્ટ વિચાર હતા બોલવામાં જણાયા.

રમેશ—હેમાં હું નથી ધારતો કટુતા આવે. કારણ શેત્રંજ તો અક્કલની બાજુ છે. મિત્રભાવે રમવાની છે. દુનિયામાં હેવી બીજી રમતજ ક્યાં છે ?

નરેન્દ્ર—પણ મહું નથી કહ્યું કે હું હજીપત અરબસ્તાનમાં બહુ રહ્યો છું ને હમારે બધી રમતો ભારે યવસદા જેવી હોય છે. પણ રમીશું, આપણે રમીશું. ફીકર નહીં.

જનાર્દન—ખરેખર છે.

એટલામાં ઘરના પગથીઆ આગળ આવી પહોંચ્યા ને જનાર્દનને કહ્યું “ પધારો ”

રમેશને નરેન્દ્ર સાથેજ ઘરમાં દાખલ થયા.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

પરદેશીના પૂર્વ વૃત્તાંત.

વસંતપંચમી બેશી ગઈ હતી જતાં ટાલ સખત પડતી હતી. આગલા ખંડમાં એક પીનલની તાપણીમાં છોડીયાં નાંખી સળગાવી હતી. વચ્ચે એક ગોળ ટેમલ પડયું હતું ને આસપાસ ખુરશીઓ મુકેલી હતી. આરામ ખુરશીઓ પણ પડેલી હતી. આ હોલમાં ખુરોણા આવી પહોંચ્યા. ઘરમાં દાખલ થતાંજ નોકર ચ્હા ને પાનસોપારીની તાસક લાવ્યો.

જનાર્દન—કેમ નરેન્દ્રભાઈ ? ચ્હા પીશોને ?

નરેન્દ્ર—માફ કરો હું ચ્હા પીતો નથી.

જનાર્દન—કોઈ દિવસ ચ્હા પીતાજ નથી ?

નરેન્દ્ર—નાજી.

રમેશ—ખડુ ધર્મિષ્ઠ જણાવછો. વખતે નાહ્યા વગર ચ્હા નહોં પીતા હો.

નરેન્દ્ર—એ પણ હોય. હું ચ્હા નથી પીતો હેનું કારણ કે મહારા એક મિત્રે ચ્હા પી પીને તખીયત બગાડી છે.

સુવાસિની ઘરમાં આવ્યા પછી કામ પ્રસંગે ઉપર મ્હેડી ઉપર ગઈ હતી તે હવે નીચે આવીને જનાર્દન સાથે એક ખુરશી પડી હતી ત્હાં બેઠી ને નરેન્દ્રના છેલા બોલ તહેણે સાંભળ્યા.

રમેશ—એ તો એક પહાનું કહેવાય. ચ્હા કોઈ દુર્ગુણ કરતા નથી.

નરેન્દ્ર—દુર્ગુણ નથી કરતો ? કીક. જૂદા જૂદા મતની વાત છે.

રમેશ—ત્હમારા નિયમ ને કારણે પ્રમાણે તો ઘણી ચીજો છોડવી પડે.

નરેન્દ્ર—મ્હારે વાદવિવાદ નથી કરવાં. પણ એક દાખલો હું જનાર્દનભાઈ ? આપને કહું તે સાંભળજો. ધારો કે એક મિત્ર હોય જેને ત્હમે ઘણાજ ચ્હાતા હો ને તેને ચ્હા પીધાથી નુકશાન થયું હોય, હેનો જઠરાગ્નિ મંદ પડી ગયો હોય તો હેને ત્હાં કોઈ જાય તોપછી એ બીજાને ચ્હા ખુરોણે પાવાનો આગ્રહ કરે ?

સુવાસિની તરફ નજર રાખીને આ પ્રમાણે પાન કરતા હતા. સુવાસિની જરા અસ્વસ્થ થતી હતી ને જનાર્દને જરા બેપરવાઈથી હસવું દાખી રાખ્યું.

જનાર્દન—તહમે પણ સુવાસિની જેવાજ વિચારના છો. હું પણ ઘણુખરું નથી પીતો પણ મ્હારે ઘેર ખરોણા તરીકે તહમે આવ્યા એટલે બીજું તો શું પણ ચ્હાતો મ્હારે પાવોજ બેઠવેને ?

નરેન્દ્રે જવાબ ના આપ્યો પણ સુવાસિનીને જનાર્દનની દલીલ વ્યાજબી ના જણાઈ.

જનાર્દન—હીક. ત્હારે પાન તો ખાશોને ?

એમ કરી પાનની તાસક નરેન્દ્ર તરફ મુકી.

નરેન્દ્ર—પાન તહમારે અહીનાં છે તો સારાં. પણ માફ કરજે હું પાન પણ નથી ખાતો.

જનાર્દને નાખુશ જરા થઈને કહ્યું “ભલે.”

નરેન્દ્રની આ વર્તણૂકથી બધાનાં મન જરા નારાજ થયા. સુવાસિની આવીને બેઠી હતી પણ બીલકુલ કાંઈ બોલતી નહોતી; પરંતુ તેના દરેકદરેક બોલ બરાબર સાંભળતી હતી.

નરેન્દ્ર—હમારા લોકોનાં શરીરનાં બધારાજ જૂદા હોય છે.

રમેશ—તહમારા દેશભણીના લોકોના રીતરીવાજ હમારા કરતાં જૂદા પ્રકારના હોય છે અને તહેમના વિચારો પણ જૂદાં હોય છે.

નરેન્દ્ર—એમ કેમ ?

આમ બોલી ખુરશીમાં અટકીને બેઠો.

રમેશ—ખરોણાગતના તહેમના વિચારો જૂદા હોય છે એમ મ્હે સાંભળ્યું છે. દુશ્મન હોય તેના ધરનો છાંટો પણ નથી લેતા.

જનાર્દન—એ ખરું છે ?

રમેશ—વળી લક્ષ્મના રીવાજ પણ વિચિત્ર છે. કહે છે ધણી સ્ત્રીઓ પણ પરણી શકે છે.

નરેન્દ્ર—તેથી કરીને કેટલાકને સ્ત્રી પણ મળતી નથી.

રમેશ—કાંઈ ખાસ લાગણીથી તહમે બોલતા જણાવછો.

નરેન્દ્ર—બીલકુલ નહીં. હું તો માત્ર જેવું છે તેવું કહું છું, ઘણા તરીકે હુંજ જે કે કાંઈ ન્હાનો નથી છતાં હજી કાલચારીજનું.

રમેશ—તહમે કદી પરણ્યાજ નથી ?

નરેન્દ્ર—કદી નહીં.

રમેશ—હમાં કાંઈ અન્યથા નથી. હું પણ જો કે નહાનો નથી પણ પરણેલો નથી.

નરેન્દ્ર—ત્હમે નથી પરણ્યા એ તો અન્યથા જેવી વાત છે.

રમેશ—કેમ ?

નરેન્દ્ર—ત્હમારા જેવા ગૃહસ્થ, ઘર છોડી ખીજે ના જનાર હજી પરણ્યા નથી એ તો નવાઈ.

રમેશ—હિનું કારણ એકશરતે કહું.

નરેન્દ્ર—શી શરત ?

રમેશ—ત્હમે શા સાર નથી પરણ્યા તે કહો તો કહું.

નરેન્દ્ર—કબુલ છે.

રમેશ—કારણ કે જે એકજ સ્ત્રીને હું ચ્હાતો હતો ત્હેણે મ્હને પરણવાની ના કહી માટે.

નરેન્દ્ર—અને હું પરણતાં અટક્યો છું તેનું કારણ એ કે મ્હને ખીંક લાગે છે.

રમેશ—ખીંક ?

નરેન્દ્ર—હા.

રમેશ—ખીંક શેની ?

નરેન્દ્ર—ઘણી બાબતની મહેરબાન ? ઘણી બાબતની.

રમેશ—ત્હમે બહુ અચખો ઉત્પન્ન કરો છો.

નરેન્દ્ર—આ બાબતની હકીકત કહેવા બેસું તો એકજણના જીવનનો બધો ઇતિહાસ કહેવા જેવું થાય. પણ હમે લોકો આ બાબતમાં ત્હમારા લોકાથી જૂદા નથી. આપણા દરેકના હૃદયમાં કાંઈ પણ છુપી વાત રહેલી છે.

રમેશ—છતાં પણ ત્હમે ખીંકો છો એ તો કાંઈ સ્વમન્યતું નથી.

નરેન્દ્ર—ઘણું ખરું હું વાતે ચ્હડતો નથી. પણ આજે વાતે ચ્હડ્યોનોજ રંગ જામ્યો છે, કારણ ઘરના માણસ જેવો ત્હમે મ્હને ગણો છો તેથી લાગણી ઘણી થઈ છે. એક પરદેશી તરીકે ત્હમારા જેવા વ્યાપારી મ્હને આટલા માનથી આવકાર લો છો એ ત્હમારી માયાળુ વૃત્તિ જ જણાવે છે, પણ એક વાત યાદ આવવાથી હું મ્હારી વાત કહે તો અચકાઉં છું પણ સુવાસિનીને જાણીજોઈને દુઃખ થાય તેવું કરવા હું નથી માગતો.

સુવાસિની—મ્હને દુઃખ થાય ? કેવી રીતે

નરેન્દ્ર—ખાસ કરીને ત્હમને નહીં, પણ સ્ત્રી જાતિને સ્વાભાવિક સ્ત્રી તરફ પ્રેમ હોય છે અને કોઈ પણ પ્રકારે કોઈ પણ સ્ત્રી વિશે, ત્હમારાં જેવાં સ્ત્રી રત્ન આગળ ખોદું કહેવું એ મ્હારી ઈચ્છા નથી.

સુવાસિની—પણ કોઈ બધીજ સ્ત્રીઓનાં કૃત્યો માટે હું જવાબદાર નથી. બધીજ સારી છે એમ કોઈ કહેવાય ?

આમ બોલી જરા હસી પણ મનમાં શું કહેવા માગે છે તે જાણવા ઉત્સુક બની.

નરેન્દ્ર—તો તો ઠીક. ત્હારે તો કહેવાયો. બરાબર સાંભળજો.

“ મ્હું કહ્યું છે કે હું કદી પરણ્યો નથી કારણ મ્હને બહુ લાગે છે, ભય રહે છે. આ મ્હું સાચુંજ કહ્યું છે. વર્ષો પહેલાં—કેટલાં તે બરાબર યાદ નથી—હું પ્રેમમાં ફસાયો હોત. બીજાઓ આમ ફસાયા છે તો હું કેમ ના ફસાઉં ? પરંતુ મ્હારે એક મિત્ર હતો ત્હને હું મ્હારા જીવ કરતાં પણ વધારે ચ્હાતો હતો. ઘણાં વર્ષો પર્યન્ત હમે ભાષ્યો કરતાં પણ એકબીજાને વિશેષ પ્રીતિ હતી. હેના વિચાર તેજ મ્હારા વિચાર હતા ને મ્હારા તે હેના હતા. પછી તે મિત્ર એક સ્ત્રી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો. સ્ત્રી સુંદર, સારી, ને સત્યતાવાળી હતી—હમારું હેવું માનવું હતું. આ સ્ત્રી હેનો આનન્દ, આશા ને જીવન થઈ પડી હતી અને હું પછી સ્વાભાવિક રીતેજ ઓછો થયો. મ્હારો હિસાબ ઓછો ગણવા માંડ્યો. મ્હને હેમાં રીસ કોઈ ના ચ્હડી. મ્હારી માત્ર એજ ઈચ્છા હતી કે એ મુખી થાય અને જત્થારે હેને એ સ્ત્રીના પ્રેમમાંજ સુખ જણાયું તો પછી હું કોણ માત્ર હતો ? મ્હારો મિત્ર કોઈ દેવલોકમાંથી નહોતો. ઉતરી આવ્યો ને છેક સારો ન પણ હતો પણ મ્હારા હેની તરફના પ્રેમથી હું તેને વળગતો જતો હતો. હું કાવ્યો નહીં, પણ જપ્તો હું કાવ્યો નહીં ત્હાં એ સ્ત્રી ફાવી શકી. અહા પ્રભુ ! તે કેવો હેને ચ્હાતો હતો ! હેનો ગુલામ થઈને રહ્યાં હતો છતાં મ્હને આનન્દ થતો હતો કારણ મ્હારા મિત્રને તે સ્ત્રી ઉંચ્ચા સ્થવાળો બનાવતી હતી. એ મહાપુરુષ થવાની તૈયારીમાં હતો એટલામાં આ સ્ત્રીએ કાંઈક મ્હારા મિત્રના આગળના કૃત્યથી કારણ થઈ તરછાડ્યો. મ્હારો મિત્ર બહુ લાગણીવાળો હતો. પોતાની આશા પ્રેમ, જીવન સંપત્તિ આ સ્ત્રી ઉપર રાખ્યું હતું ને હેને પોતાનાં કૃત્યનો ખુલાસો કરવા ફાંફાં માર્યા ને સાંભળ્યો નહીં ને એકદમ તિરસ્કાર

કરી હાંકી કાઢ્યો. આમ તિરસ્કારને એ લાયક હતો ? આથી મ્હારો મિત્ર, નિરાશામાં લવાબિધમાં કાંઈ પણ આધાર વિના ભટકવા લાગ્યો. તણાવવા લાગ્યો. ક્યાં ? અહા, એ વાત મ્હારાથી કહેવાય તેમ નથી. પણ આ સ્ત્રી જે મ્હારા મિત્રની ઉદ્ધાર કર્તા થઈ પડત, મોક્ષદાતા થાત, જે હેની તરફ પૂર્ણ પ્રેમ દેખાડતી હતી તેણે ત્હમારાં પુરાણોમાં પણ નથી લખ્યું હેવા નર્કમાં ધકેલી દીધો. ”

રમેશ—ત્હારે હાલ એ ત્હમારો મિત્ર ક્યાં છે ?

નરેન્દ્ર—ક્યાં ? તે હું કહી શકું એમ નથી. થોડા વખત તો હું હેની પાછળ પાછળ ફર્યો, ભગ્યો, તપાસ હેની રાખી ને ધોર નર્કમાં જતો જોયો. ધોર નર્કના ખાડામાં એ પડ્યો ને હું કોઈ ઉપર ઉભો ઉભો જોતો હતો પણ મ્હારો હાથ પકડી ખાડામાંથી બહાર નીકળવાની હેનામાં શક્તિ હોત તો પણ મ્હારામાં હેને ખાડામાંથી બહાર કાઢવા જોર પણ નહોતું.

રમેશ—અને પેલી સ્ત્રી ?

નરેન્દ્ર—સ્ત્રી, હું ધારું કાંઈ બીજા સાથે લગ્ન કરવા વિચાર કરે છે. આ તો હેવી સાધારણ વાત મ્હેં જોઈ છે. ત્હમે પણ કદાચ હેવી વાત કહી શકો. હાવી સાધારણ વાતોજ મ્હને બહીવડાં છે.

આરામ ખુરશીમાં પડે પડે આ વાત કહેતો હતો. આંખોને અર્ધ મીચેલી હતી. છતાં સુવાસિનીએ ધાર્યું કે એ હેની ભણીજ જોઈરહ્યા હતો. નગર પોતાના તરફજ રાખેલી લાગી. આ પછી વાતો બીજા વિષયો ઉપર ચાલી અને નરેન્દ્ર પ્રિય થઈ પડ્યો. આખો વખત પોતેજ વાત કર્યા કરી નહીં પણ વિષયમાં રસ જ્હારે એ બોલતો ત્હારેજ પડતો. હિંદુસ્થાનનો રહેવાશી નહોતો છતાં જણાવી આપ્યું કે ગુજરાતી ને બીજા ભાષાઓનાં સાહિત્યથી પોતે વાકફગાર છે. બોલતાં ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ નહોતો કરતો છતાં પોતાના વિચાર સાફ ને સ્પષ્ટ જણાવતો. સુવાસિની બહુ કાંઈ બોલીજ નહીં. વાતમાં હેને જૂદાજ અર્થ સ્હમજાવો તેથી બોલવાની ઇચ્છાજ ના થઈ. પણ તેને એકે એક શબ્દ આતુરતાથી ચિત્તદબ્ધને સાંભળ્યો. વળી હેના ત્હાં હોવાથી મુગ્ધ થઈ ગઈ. શાથી તે સ્હમજી શકી નહીં ને જ્હારે નરેન્દ્ર ઘેર જવા, રજા લેવા ઉભો થયો ત્હારે લાગ્યું કે હેના ગયા પછી પાછું બધું હવે તેવુંજ થઈ જશે.

જનાઈને જમવાનો આગ્રહ કર્યો પણ હેણે ના કહી, ઘણાજ વિવેકથી જો કે ના કહી પણ એમતો લાગ્યું કે એ ધરનું પાણી પણ હેને ગ્રાહ્ય નહોતું. જતાં જતાં સુવાસિની તરફ ફરી બોલ્યો “ મહને એજ બહીક રહે છે કે ત્હમે મહારી વાત ઉપર મનન કર્યા કરો છો. અલખત ત્હમારા રીત્ય રીવાજ હમારા કરતાં નિરાળા છે છતાં એક પ્રશ્ન પુછુંતો વાંધો તો નથીને ? ” સુવાસિની પોતે ખુશ મિનનજમાં હોય તેમ બોલી “ હા પુછો. ”

નરેન્દ્ર—મહારો મિત્ર, જે સ્ત્રીએ હેને નિરાશ કરી મૃત્યુ કરતાં પણ ખરાબ હાલતમાં આણી મુક્યો તેના ઉપર બ્હર લે તો વ્યાજખી કયું કહેવાશે ?

સુવાસિની—ત્હમારા મિત્રની પૂર્ણ વાતથી હું વાંકફગાર નથી છતાં બ્હર લેવામાં વ્યાજખી પગલુંતો નહીંજ ભરે.

નરેન્દ્ર—એમ ! ત્હમારાં શાસ્ત્ર, ધર્મના નિયમો, આજ્ઞા ખરાબર માનો છો કે દુશ્મનને પણ મિત્ર માફક ગણવો. હેનું પણ ભુંડું ના કરવું ? અહા ! પણ ત્હમે જો બધી વાત જાણતાં હો. શું કહું ?

સુવાસિની—તે સ્ત્રીને ત્હમે ધારોછો તે કરતાં વધારે દુઃખ થતું હશે તો ?

નરેન્દ્ર—દુઃખ થતું હશે ! અહા, મ્હેં હેને જોઈ છે. હેનું જીવનતો સુખમય છે. તે એ દરકાર છે. મનમાં એતો જીવન ગાળે છે. હેના વખાણનારાઓ હેને વિટાઈ વળે છે. ધર્મિષ્ઠ ગણાવે છે, દેવદર્શન કરે છે પણ પેલા ગરીબ બિચારા દુઃખી પાયમાલ થયેલા વિશે એક ખુણે વિચાર પણ હેને આવતો નથી. પણ હું તો ધાંડું છું જો મહારો મિત્ર બ્હર લેશે તો વ્યાજખીજ કરશે.

સુવાસિની—શું બ્હર લેશે ? કેવી રીત્યે, કેવું બ્હર લેશે ?

નરેન્દ્ર—હેનો મ્હેં વિચાર કર્યો છે પણ કેવું હોવું જોઈયે તે ખ્યાલ કરી શકાતો નથી. હેના પંજામાં આવી શકે એ એમ દેખીતી રીત્યે લાગતું નથી. તે સ્ત્રી ધનવાન, સત્તાવાળી, લાડકવાઈ, વાહ વાહ બોલતી છે અને પેલો બિચારો કાણ જાણે ક્યાં પડ્યો હશે ! પણ મહને કટલીક ફેરી એમ થાય છે કે કાંઈ પણ ચુકિત લ્હજાવતો હશે. જો એ મરી ગયો હોય તોતો એ સ્ત્રીના લાલની વાત છે. પણ જો જીવતો હોય તોતો બ્હર લેશેજ હેમાં શક નથી અને જે દુઃખ આપશે તે જેવું તેવું નહીં હોય.

સુવાસિની—કદાચ તે હજી પણ એ સ્ત્રીને ચ્હાતો હશે.

નરેન્દ્ર—ચ્હાય છે ! ના. ના. જેટલો પ્રેમ હતો તેટલોજ તિરસ્કાર હવે હેને આવ્યો છે. પ્રેમ છેક ઉડા તિરસ્કારમાં ફેરવાઈ ગયો છે અને તેથીજ હું ધાકું છું કે એ વ્હેર લેશે. મ્હને એટલીજ ખુશી થાય છે કે આપણે અહીં ઇંગ્લેન્ડ સરકારના રાજ્યમાં છીએ કે જ્યાં કોઈ પણ જાતની દહેશત નથી.

આમ બોલી મંડળીને સલામ કરી ચાલતો થયો. રમેશ પણ હેની સાથેજ ઉઠીને ગયો.

જનાર્દન—સુવાસિની ? કાંઈ પણ ચીજને એ અડક્યો નહીં એ જોયું.

સુવાસિની—હા. પણ એતો એ લોકનો રીવાજ હેવો હશે.

જનાર્દન—માણસ વખાણુવા લાયક છે.

સુવાસિની—હા.

જનાર્દન—સુવાસિની ? તું શો વિચાર કરે છે ? પેલાનો ખંડ ?

સુવાસિનીયે ડોકું ધુણાવી હા કહી.

જનાર્દન—હાને જોઈને મ્હને પણ એજ સાંભરી આવ્યો. કેટલીક વખત તો જાણે એજ ના બોલતો હોય એમ લાગ્યું, પણ એતો બ્રમણજ છે. હવે સુવાસિની ? હેને કપ્પારે બૂલીશ ?

સુવાસિની—તું કહી શક ?

જનાર્દન—હું ધારતો હતો કે તું ભૂલી ગઈ છું.

સુવાસિની—હું પણ એમ જાણતી હતી પણ હેની વાતથી બધું તાણું થયું.

જનાર્દન—ખંડ પુછું તો હું અસ્વસ્થ થતો હતો, છતાં માણસ તો હંશીયાર વખાણુવા જેવો છે. અને હેનો મોખો વિગેરે બિલકુલ શક વગરનાં છે. ઇજ્જત બણીની મ્હોટી પ્હેડીનો લાગીદાર છે. સારા સંબંધને લાગવગવાળો જણાય છે. એ જાન્ય તે પહેલાં પાછો આપણે હેને અહીં બોલાવવો જોઈએ. કેમ એ ઠીક કે નહીં ? ત્હને ગમતી વાત છે કે નહીં ?

સુવાસિની—હા. વાર્તા તો રસદાર કરે છે. અલખત આપણે હેમને ફરીથી બોલાવવાજ.

દરમ્યાન નરેન્દ્રને રમેશ મંડળી પાસે વિશીઓનાં મકાન બણી ચાલતા થયા હતા. ચાલતાં વ્યાપાર સંબંધી વાતો કરતા હતા. હિંદુ-સ્થાનના વેપારવંશજ વિશેનું નરેન્દ્રનું જ્ઞાન જોઈ રમેશ આશ્ચર્ય પામ્યો.

ને એ વૈપારવશુજ કેમ ખીસે વિગેરે બાબતો ઉપર વિવેચનમાં ઉતરી પડ્યો. વાતોમાં ને વાતોમાં પોતાના રહેઠાણે આવી પહોંચ્યા.

બીજેજ દિવસે કાંઈને પણ જણાવ્યા વિના નરેન્દ્ર શાન્તિપુર આવ્યો ગયો ને ત્યાં કેટલાક દિવસ રહ્યો. નવધામમાં પોતે ઇલાયદુ મકાન રાખી લીધું હતું ને ત્યાં એક ડોશી નોકર રાખી હતી જેને કહી ગયો હતો કે ગમે તે વખત પાછો આવી ચઢે કાંઈ ઠેકાણું નહીં. શાન્તિપુરમાં મ્હોટી મ્હોટી કંપનીઓના માલીકો સાથે વ્યાપાર સંબંધી કામકાજમાં હેનો વખત જવા માંડ્યો. મ્હોટી મ્હોટી રકમો મ્હોટા સાહસોમાં નાંખતો ને અદળક ધન પ્રાપ્ત કરવા માંડ્યું. થોડા દિવસો પછી પાછો નવધામ આવી પહોંચ્યો. ટ્રેનમાં શાન્તિપુરથી બેઠા પછી વિચારતો હતો કે “હવે માત્ર સમય, સમયનું કામ કરે જશે. દરેક જડ પકડી છે અને પેલાને તો કરોળીઆની જાળ માફક વિંટી લીધો છે, નાસવા પામે તેમ છેજ નહીં. પેલીને માટે—”

ગાડીમાં અઠીંગીને બેઠો. હડા વિચારમાં હતો. ઉપરથી જોનારને માત્ર મુસાફર હશે એમ લાગતું પણ કાંઈ દરજ્જાવાળો છે એમ તો જણાતું હતું. પણ કાંઈએ જો ધારીને હેના લાણી જોયું હોય તો જણાય કે હેના મ્હોં ઉપર ફૂરતાને તે સાથે સતોષ છાંપ રહ્યો છે. મ્હોં ઉપરથી ઘણો દદ લાગતો હતો, અભિમાની જણાતો હતો ને દયાનો છાંટો પણ જણાતો નહીં.

નવધામમાં આવ્યો કે પાછો મુંઝ થઈ ગયો. જે વિશીમાં એ જન્મતો હતો ત્યાં રમેશ પણ જન્મતો હતો. જે દિવસે એ આવ્યો તે દિવસે જન્મતી વખતે રમેશે હેને કહ્યું “તમારા ગયા પછી હમને બહુ સુનુંસુનું લાગતું હતું, હમે ક્યાં ઉપડી ગયા હતા તે વિચારકરતા હતા.”

નરેન્દ્ર—અરે રમેશભાઈ ? અહીં શાન્તિપુર શિવાય બીજે ક્યાં જાયે ? મ્હારે ત્યાં કામ હતું. ઘણું ખર્ચ હતું આ બાબતમાં જીવ નથી બાલતો પણ કેટલીક વખત સોદો કરવાનું મન થઈ આવે છે.

રમેશ—બરોબર મ્હોં સાંભળ્યું છે ત્હમે ઇજ્જત દીપાલી કંપનીમાં લાગીદાર છો. મ્હને બીલકુલ ખબર નહોતી કે મ્હારે હાથ મ્હોટા એક બેપારી સાથે પીછાણ થઈ છે.

નરેન્દ્ર—કાંઈ બધે ટોલ વગાડીને કહેતો ફરં કે હું કલાણો કલાણો છું.

રમેશ—નહીંસ્તો. હમણાં તો અહીં રહેશોને ?

નરેન્દ્ર—વખતે રહું. કહી ના શકાય. શેત્રંજ રમવાને પાછું મન થઈ આવવાથી આવ્યો છું.

રમેશ—આવતી કાલે રમીશું ? તમારા ગયા પછી હું ખુબ વખત રમ્યો છું.

નરેન્દ્ર—કાલે કહીશ. મારા ગયા પછી જનાર્દનભાઈને ત્યાં ગયા હતા કે નહીં ?

રમેશ—ત્યાં તો નથી ગયો પણ સુવાસિનીને મળ્યો છું.

નરેન્દ્ર કાંઈ સંતોષ પામ્યો હોય તેમ લાગ્યું પણ કાંઈ ખોલ્યો નહીં. જમીને તરતજ બહાર નીકળી પડ્યો ને જનાર્દનના ઘર ભણી આવ્યો. ઘરથી થોડે દૂર નીકળ્યો કે સુવાસિની સ્હામી મળી. હંમેશાં નમન કર્યું ને કહ્યું.

“ હું ક્યાં જતો હતો તે કહું ? ”

સુવાસિની—અલખત કહો.

સુવાસિની નરેન્દ્રને ગંતઈ ખુશી થયેલી જણાઈ.

નરેન્દ્ર—હું તમારે ત્યાં આવવા નીકળ્યો હતો.

સુવાસિની—કાકાને મળવા જતા હશે. હા જાવ. તમને ગંતઈને ખુશી થશે. હું પણ થોડી વારમાં ઘેરજ પાછી વાઉં છું.

નરેન્દ્ર—ત્યારે તમારી સાથેજ આવું તો ?

સુવાસિની—જેહવી તમારી ઇચ્છા.

નરેન્દ્ર—હું જનાર્દનભાઈને મળવા નહોતો જતો.

સુવાસિની—ત્યારે ?

નરેન્દ્ર—તમને મળવા આવતો હતો. તમને ખબર છે કે અહીં આવ્યા પછી હું શેત્રંજ રમતાં શીખ્યો છું ?

સુવાસિની—હા. મેં સાંભળ્યું છે ને એક વખત સ્ટેજ નજરે પણ જોયું છે કે તમને ધણુંજ સરસ રમો છો.

નરેન્દ્ર—મેં પણ સાંભળ્યું છે કે તમને પણ ધણુંજ સાડું રમો છો, તો પૂછું છું કે કાલે આપણે રમીશું. જો રમશો તો મારા જેવાનો વખત જતો નથી તે વ્યતીન થશે.

સુવાસિની—સાંભળ્યા પ્રમાણે તમારા જેવા સાથે રમવું મારા જેવીને મુશ્કેલ પડશે પણ જો તમને રમવાને ખુશી છે તો રમીશ.

નરેન્દ્ર—મહંરબાની ત્હારે. ખરે અહીં બધાજ મહારા તરફ લાવથી જીવે છે. શાન્તિપુર થોડાજ દિવસ જઈ આવ્યો અને પાંછા આવ્યો ત્હારે રમેશ જાણે એક જૂનો મિત્ર ના હઉં તે પ્રમાણે મહારી સાથે વર્ત્યો. પરદેશમાં આમ બધા તરફથી માયા દેખાડાય તે તો ઘર જેવું લાગે છે.

રસ્તે ચાલતાં પોતે ઘણા પુશમિનજમાં રહ્યા, પણ જ્હારે જનાઈનનો ઘર આગળ આવી પહોંચ્યા ત્હારે ઘરમાં આવવાની આનાકાની કરીને કહ્યું કે હજી ટપાલ લખવાની છે ને બીજું કામ પડ્યું છે. સુવાસિનીએ આશ્ચર્યથી સલામું જન્યું તેથી બોલ્યો “ત્હમે આશ્ચર્ય પામે છે પણ હમે લોકો ત્હમે ધારો છે એવા એશઆરામી નથી. શાન્તિપુરમાં હમણાં હતો ત્હારે એક મીનીટની પણ નવરાશ નહોતી. આરબ બોકના જેટલું સખ્ત કામ કર્યું છે.”

સુવાસિની—આરબો બહુ કામ કરનારા છે ?

નરેન્દ્ર—ત્હમે નથી માનતાં એ ? ઠીક. પણ હમણાં હમણાંનાં હું બહુજ કામમાં ગુંથાયેલો રહું છું. સાથી તે ત્હમને ખબર નહીં પડે.

સુવાસિની—હાર્તો. વ્યાપારી તો પૈસા કમાવવામાંજ ગુંથાયેલો હોય.

નરેન્દ્ર—ના. ના. હું તો ઘાઈ છું કે મ્હું પૈસા બોયા છે. પણ એ બાબત કાંઈ ફીકર નથી કારણ જે બાબત માટે ગયો હતો તે કરી આવ્યો છું. વાઝ પણ કાલે હું આ વખતે ત્હમારી રમવાની વાટચ નેદશ.

સુવાસિની—ના. આ વખતે નહીં બને, આ વખતે મ્હારે ગરીબ. કંગાલને, માંદા માણસોને જોવા જવાનો છે. પણ આથી સહેજ મોડી આવી શકીશ.

નરેન્દ્ર—જેમ ત્હમારી ઇચ્છા.

આમ બોલી રજા લેઈ ચાલતો થયો. ઘર તરફ ના જતાં જ્હાર નીકળી પડ્યો. દૂર નીકળી પડી આઘે જણાતી ટેકરીઓ ઉપર ફરવા ગયો. ઘણો મોડો પછી ઘેર ગયો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

ધન્ડુના મેળાપ.

બીજે દિવસે શેત્રંગ રમતાં કાંઈ ખાસ બનાવ બન્યો નહીં. કાષ્ઠપિણુ ખરોખર ઉત્સાહથી રમતું જણાયું નહીં. રમતમાં ઘણો વખત ગયો. સુવાસિનીએ પુછ્યું “કેટલા વાગ્યા હશે?”

નરેન્દ્ર—ચાર વાગ્યા છે. હવે તો મહેં ચાહ તૈયાર કરાવી મંગાવ્યો છે તે પીનેજ ઘેર જવું હોય તો જાનું. જોકે હુંતો નથી પીતો.

સુવાસિની—ભલે, પણ કાકા ઘેર ચાહ પીવાની વાટય જોતા હશે. હજી ત્હમારા ચાહની ચાર છે તેટલામાં ઘેરથી ગાડી મંગાવું એટલે બહેલું ઘેર જવાય.

નરેન્દ્ર—ગાડીની ખાસ જરૂર છે?

સુવાસિનીએ કેમ જરૂર નથી “એમ પ્રશ્ન પુછતી હોય હેવા અર્થથી હેના સ્હામું જોયું.

નરેન્દ્ર—ત્હમને ઘેર સુધી મુકવા આવવા હું ધારતો હતો.

ઘાડીવાર યું કહ્યું તે વિચારમાં પડી. જો પોતાના દેશનો સ્થવાસવાળો હોત તો કાંઈ કહેત નહીં. હેના કાકાએ હુંને ઘેર બોલાવી ખેરોણાગત કરી હતી. આખરદાર અને પૈસાદાર હતો. સદગૃહસ્થ હતો પણ પરદેશી ને રીવાજ વિરુદ્ધ હતું. એમ લાગ્યું તેથી જરા અચકાઈને ઉત્તર ના આપ્યો.

નરેન્દ્ર—આ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ એજ કે પહેલે દાવસે ત્હમારે ત્હાં, મને લાગે છે મહેં મ્હારા વિશે ખોટી છાપ બેસાડી છે પણ હેવી. જો મનમાં અસર થઈ હોય તો તે મ્હારે સુધારવી જોઈયે.

આમ બોલવાથી હા કહ્યા વિના છુટકો નહોતો એટલે ખુશીથી સાથે આવવા હા કહી ને ચાહ પીધા પછી ઘર બહારી જવા નીકળ્યાં. રસ્તે ચાલતાં નરેન્દ્રે વાત ઉપાડી કે “હું કદાચ ત્હમને વિચિત્ર વર્તણૂક ને વિચારનો માણસ નથી લાગતો? ગરીબ લોકો સાફ ત્હમે આ આશ્રમ બંધાવ્યો છે છતાં મ્હારા જેવાં, ને હું પોતે અહીં આવી રહ્યા છીયે તે આશ્ચર્ય નથી? ત્હમને અસખત આ નવાઈ લાગીજ હોવી જોઈયે.

સુવાસિની—મ્હને તો એવો વિચાર નથી આવ્યો.

નરેન્દ્ર—જતાં મ્હારે એ વિશે ખુલાસો કરવો જોઈયે, જમ્હારે હું શાન્તિપુરમાં હતો ત્હારે એક માણસ મ્હને મળ્યો, વેપાર સંબંધમાંજ મળ્યો હતો. હેનું નામ—મ્હને સંભારવા ઘો, હા, બરોબર ઈન્દુ, ઈન્દુ કરીને મ્હને મળ્યો. શાન્તિપુરથી હું કંટાળ્યો હતો એટલે હણે મ્હને આ સ્થળનું નામ દીધું અને સાથે ત્હમારા વિશે પણ વાત કરી કે આ બધી સંસ્થા ત્હમે સ્થાપી છે ને હકીકત હાવી છે. આ વાતથી હું લલચાયોને આ સ્થળ જોવા ધણોજ ઉત્સુક થયો. મ્હારે કાઈ આગળ પાછળ છે નહી. એતો દીક ! પણ તેથી હું અહીં આવ્યો છું. પણ હવે થોડો વખત અહીં રહેવા ઈચ્છા છે. મ્હારાથી ગરીબ માણસ માટેની સંસ્થામાં રહેવાય તો નહીંજ જાણે અને—

સુવાસિની—ના. ના. ત્હમારે આ સ્થળ છોડવાની કાંઈજ જરૂર નથી.

નરેન્દ્ર—શા માટે નહી. ખીજા ગરીબ રહી જાય ને હું મળ કઈ ? પરંતુ આ સ્થળ મોહ તો ઉપજાવે છે. શાન્તિ, રમણીયતા, ખુશનુમા આમોહવા ને અધુરામાં પુરૂં અનુકુળ સોજતીઓ બધું અહીં છે, પણ ત્હમે મ્હારા જેવો પાડોશી હોય તે ખમી શકશે કે કેમ એ વિચાર આવે છે. એક સાઈં ઘર મ્હારી નજરમાં છે કાંતો તે હું ભાડે રાખું કે પછી વેચાતું પણ લઈ લઉં. કેમ ત્હમાઈ શું કહેવું છે ?

સુવાસિની—હેમાં મ્હારી સંમતિ લેવાનું કાંઈ કારણ નથી. તેમજ વળી કર્તાહર્તા અહીં બંધુ કાકા છે. કારણ ઘણું બધું વેપારમાંથી એ નિવૃત્ત થયા છે.

નરેન્દ્ર—માફ કરજો પણ આ બધું ત્હમારા ઉપર આધાર રાખે છે.

સુવાસિની—મ્હારા ઉપર ?

નરેન્દ્ર—હા. મ્હાઈ અહીં રહેવું જો ત્હમને પસંદ ના આવે તો હું અહીં ના રહું. હું એકલવાયો છું ને મિત્રો કાંતો મરી ગયા છે કે કાંઈક જતા રહ્યા છે તે પત્તોજ નથી. અને ત્હમારા પડોશમાં રહેવું આનન્દદાયક લાગે છે. પણ જો ત્હમારી સંમતિ હોય તોજ અહીં રહીશ.

સુવાસિની ને નરેન્દ્ર બે રસ્તા જમ્હાં ફંટાતા હતા ત્હાં આવી પહોંચ્યા એટલે સુવાસિનીયે ટુંકે રસ્તે ઘર તરફ જવા માંડ્યું, ત્હને અટકાવી કહ્યું. “ આ રસ્તે ચાલો જો કે છે તો લાંબો ઘેર જવાનો પણ બહુ રમણીય છે. ”

કાંઈપણ ખેલ્યા વિના સુવાસિની આ ખીજત રસો વળી. નરેન્દ્રે કાંઈ મેહ જાળ નાંખી યોય તેમ લાગ્યું. નરેન્દ્રના મોલો ધણી નરજણામાં ને જાણે માંચના કરતો હોય તેમ લાગ્યું. અમારે નવું રૂપ પ્રકાશ્યું હતું.

નરેન્દ્ર—તમ મહારા કહેવથી આ લાંબો રસો લીધો તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે મહે જે વિચાર મહારો હમાણાં જણાવ્યો તેને તમ અનુકુળ થાવ છો. તમારા ગુજરાતીઓની રહેણીકરથી મને આનન્દ ને મોહ ઉપજાવે છે.

સુવાસિની—તમારા દેશમાં જીવન ગાળવું તે પણ આનન્દજનક હશે કેમ ?

નરેન્દ્રના મોં ઉપર સ્મિત આવી ગયું પણ હેની લાંબી દાઢી ને મુછોથી દેખાઈ શક્યું નહીં.

નરેન્દ્ર—આનન્દજનક ! આહા, પ્રભુ ! કાંઈક વખત હું એ વિશે કહીશ. મહારા જીવનની કથા કહીશ. હેમાં તમને રસ પડશે. વખત બહુ જશે પણ ચિત્ત દબને સાંભળજો. છેક છેવટ સુધી સાંભળજો.

થણીજ શાન્ત રીતે બોલ્યા પણ હેનો અવાજ ઉત્સાહથી બોલતો હોય તેમ જણાયો. સુવાસિનીનું હૃદય જોરથી ધબકવા લાગ્યું. વળી શ્વેતલાનુ યાદ આવ્યો. જંહેને પોતે એક વખત પરણવાને વચન આપ્યું હતું. પણ તે તો હવે મરણ પામ્યો હતો. ને કાંઈક વર્ષો વહી ગયાં હતાં. નરેન્દ્ર કાંઈ ગુણ વાત જણાવશે એમ હેને ખેંચી લાગી. જેમ શ્વેતલાનુના રૂપને જોતને હેને અસર થઈ હતી તેવીજ અસર હોતે જોતને થવા માંડી.

નરેન્દ્ર—તમારે ત્યાં મહે કાંઈપણ ચાખ્યું નહીં તેનું કારણ તમને જાણો છો ?

સુવાસિની—તમને ચાખવાની ઇચ્છા નહીં હોય કે ભૂખ નહીં લાગી હોય અને તમને કશું હતું કે મ્હા તો પીતોજ નથી.

નરેન્દ્ર—ના મહારે એ કારણજ નહોતું. હું જાણું છું કે મહે અવિવેક કર્યો હોતા. હાનું કારણ તમને કહેવા માટેજ હું તમારી સાથે આદલે સુધી આવ્યો છું.

સુવાસિની—અવિવેક હમને લાગ્યોજ નથી. હમે તો એમજ જાણ્યું કે તમને જે કહેવો તે સત્યજ કહેવો કે મ્હા પીતો નથી.

નરેન્દ્ર—ના. મહારે ના કહેવાનું કારણ એજ હતું કે મ્હને એમ

લાગ્યું કે તહમારે ત્યાં હું આવ્યો તે તહમને પસંદ નહોતું પડ્યું. માફ કરજો ખોટું હોય તો પણ તે વખતે તહમારા મ્હેં ઉપરથી એમ લાગતું હતું. તહમે જાણે ગુસ્સે થયા ના હો તેમ લાગ્યું. મ્હારા ખોલ ઉપર તહમને ગુસ્સો લાગ્યો હોય તેમ જણાયું હતું.

સુવાસિની—જો હમારા ઘરમાં તહમને એક ખરોણા તરીકે મ્હારા કાઠી પણ કૃત્યથી ખોટું લાગ્યું હોય, દુઃખ થયું હોય તો હું ઘણીજ દીવંગીર છું. કાઠી દિવસ મ્હારી હેવી ધચ્છાજ નથી હોતી. ને તહમારી તે વખતની વર્તણૂક આવા વિચારથી થઈ હશે એ પણ મ્હને નહોતું લાગ્યું.

નરેન્દ્ર—જતાં ત્હારે ચાહ પીવાની ના કહી ત્હારે તહમે મ્હેં સ્હડાવ્યું ને પાન ખાવાની ના કહી ત્હારે ફીકાંકચ થઈ ગયાં.

સુવાસિની કાંઈ ખોલી નહીં.

નરેન્દ્ર—મ્હેં ચાહ ને પાન લીધાં હોત. પણ એ બાબતમાં મુસલમાનો હિંદુઓ કરતાં સ્હડીઆતા છે. આ ઉપરથી એમ ના સહમજશો કે હું મહમ્મદ પેગમ્બરમાં માનનારો છું, મુસલમાન છું. ના. હું હિંદુ છું. પણ કારણ જુદું હતું. વળી પાન ના ખાવાનું કારણ એ છે કે મ્હારો એક મિત્ર પાનમાં ક્રોક્ઝિન ખાવાની લતે સ્હડ્યો હતો ને તેમાં ખરાબખસ્ત થયો તેથી. જતાં મ્હેં પાનની ના કહી ત્હારે તહમે શીકાં પડી ગયાં. તહમારા મ્હેં ઉપરથી લોલી ઉઠી ગયું. શાથી એમ થયું તે સહમજયું નહીં.

સુવાસિની કાંઈ ખોલી નહીં. દટાઈ ગયેલો ભૂતકાળ નજર આગળ ખડો થતો હતો જતાં શ્વેતભાનુ તરફ હજી પણ દયાની લાગણી ઉપજી નહીં. હેના વિશે વિચારો ને હેની વાતો ઉપરા ઉપરી સાંભરી તો આવી પણ તે પોતે તો હૃદયમાંથી દૂરનો દૂર ખસતો ગયો.

નરેન્દ્ર—મ્હારી બૃદ્ધ હતી એમ ધારવામાં, એમ તહમાફ કહેવું છે ત્હારે તો ઠીક. હું ત્હારે અહીં તહમારા પાડોશી તરીકે રહેવાનો વિચાર રાખું ?

સુવાસિની—અહીં જો રહેશે તો આનન્દ ને સુખ મળશે.

નરેન્દ્ર—ખલુ સાફ. મ્હને હવે ખલુજ આનન્દ થાય છે. અહીં ઘણો વખત રહીશ કે નહોં તે કહી શકતો નથી, કારણ હમારો દેશ હમેશાં હેના વતની ઉપર એક ભવ્ય ને જાદુઈ અસર નાંખે છે. કાઠી

વખત મ્હારા ત્હાંના જીવન વિશે હું ત્હમને વાત કરીશ, વખત કરીશ, નહીં ના કહેવાય.

આમ વાતોમાં ધર નજીક આવી પહોંચ્યું ને રસ્તો ખુટ્યો તેથી સુવાસિની દીલગીર થઈ, હંને આ પરદેશીનો જીવનવૃત્તાંત બાણવા ઈચ્છા થઈ હતી. પણ જેમ જેમ મકાન પાસે આવતું ગયું તેમ તેમ નરેન્દ્ર પાછો મુંજળ ખતી ગયાં; પણ પાછો મકાનના ઝાંપા આગળ આવ્યો એટલે બોલવું શરૂ કર્યું:—“મ્હારા જેવા એકલવાયા ઉપર આટલી માયા રાખો છો, પરદેશી છું છતાં આટલો હેત લાવ રાખો છો તે ત્હમારી લાયકી છે. હું તો મ્હારી ઉમ્મર કરતાં, વંખત આવ્યા પહેલાં ઘરડો થઈ ગયો છું.”

સુવાસિની મ્હરાણે હસી પડીને બોલી “ઓહો ! ઘરડા થઈ ગયા છો ?”

નરેન્દ્ર—હા. ઘરડો થયો છું. મ્હારી ઉમ્મર કેટલી ધારો છો ? હેણે નરેન્દ્ર મ્હામું જોયું ને મ્હામું જોતાંજ ધ્રુજી ગઈ પણ થીમે રહી બોલી “અટકળથી કહી શકાય એમ નથી.”

નરેન્દ્ર—એમ ! પણ ત્હમે માનશો, ત્હમારાથી છ, સાત વર્ષેજ મ્હોટો છું. મ્હેં ત્હમને પહેલાં કહ્યું છેને કે હું નર્કમાં રહ્યો છું અને તેથી મનુષ્ય ઘરડો થઈ ગયેલો જણાય છે જે કે આથી વર્ષમાં તો મ્હોટો નથી થતો પણ હજીપણમાં ને અઠ્ઠલમાં તો ઘરડો થાય છે.

ધર આવી પહોંચ્યું એટલે અહીંથી નરેન્દ્ર નમન કરી ચાલતો થયો. સુવાસિની હેના ગયા પછી જરા નિરાશ થઈને જે જે એ બોલ્યો હતો તે ઉપર વિચાર કરતાં આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. આખો દિવસ હેના વિશેજ વિચાર કર્યું કર્યું કર્યાં. હેનામાં અદ્ભુત રસ ઉત્પન્ન થયો હતો છતાં જરાક મનમાં બીક લાગતી હતી: દુનિયાના મનુષ્યો કરતાં જૂદા પ્રકારનોજ હતો. ઘણી આખતમાં શ્વેતભાનુને મળતો આવતો હતો છતાં આજથી શ્વેતભાનુ મનમાંથી દૂર ખસતો ગયો. થોડા દિવસ પછી ખખર પડી કે નરેન્દ્રે પાટોશમાં મકાન રાખ્યું. મકાન જૂનું હતું પણ ઘાટદાર ને સોદવાળું હતું. અહીંયા રહ્યા પછી આ બે જાણ વારંવાર મળતાં ને જુદા જુદા એ મળતો ત્હારે નવોજ રસ ઉત્પન્ન કરતો. પરદેશી છે એ વાત હવે બુઝાવા માંડી, ને જનાર્દનને પણ નરેન્દ્ર વિશે ઉંચો અભિપ્રાય થયો.

વખત જતો ગયા ને સુવાસિનીને લાગ્યું કે હવે પાછો શશિકાન્ત માગુ કરશે તો હેને શું કહેવું ? શશિકાન્તે વિચાર કરવા મુક્ત આપેલી ત્હાર પછી એક બીજાને ધણું મળ્યાં નહોતાં, પણ જ્હારે મળ્યાં હતાં ત્હારે હેના વિશે અભિમાય સારો બંધાયો હતો. જનાર્દને પણ શશિકાન્ત વિશે સૂચના સુવાસિનીને કરી હતી. પરંતુ શ્વેતલા-
તુને જે વચન આપ્યું હતું તે યાદ આવતું હતું.

એક દીવસ નરેન્દ્ર જમી કરી નારાંચે પોતાનાં મકાન આગળ ન્હાના બગીચામાં આરામ ખુરસી નાંખી બેઠો હતો. આસપાસના લોકો હજી હેને જાદુ મંત્રવાળો વિચિત્ર માણસજ જાણતા હતા. હેના વિશે મુળ જે જાણવામાં આવ્યું હતું તેથી કાંઈ વિશેષ જાણતા નહોતા. એ ધનાઢય હતો એ તો ઉઘાડુંજ હતું. અહીંયાં પાસે એક બેન્ક હતી તેમાં પોતાનું ખાતું રાખ્યું હતું અને જ્હારે પૈસા ઉપાડતો ત્હારે બેન્કનો મેનેજર ચકિત થતો કે કેટલો પૈસાદાર હશે. આ વાત છુપી રહે એમ નહોતી કારણ બેન્કના નોકરો, કારકુનો લોકમાં વાત કરતા કે નરેન્દ્ર ધણોજ પૈસાદાર છે. આથી વધારે કાંઈ હેના વિશે જાણતું નહીં. આથી સારાં સારાં કુટુંબો હેને માન આવકાર આપતાં ને પોતાને ત્હાં અવારનવાર ન્હોતરતાં હતાં. પરંતુ નરેન્દ્ર કાંઈને ત્હાં જતો નહીં. જનાર્દનને ઘેર કાંઈકવાર જતો કે મંડળીના મકાને, તે શિવાય કાંઈની સાથે મિત્રાચારી કરવા ઉત્સુક જણાતો નહોતો. આજે જમી ખાંદને ઉપર કહ્યું તેમ પોતાના બગીચામાં બેઠો હતો. આંખો હમેશ મુજબ અર્ધમિલીત હતી ને મુંજી હતો. એકાદ બે ફેરી જૂનું વર્તમાનપત્ર વાંચવા લીધું પણ પાછું મુકી દીધું. દેશની બીનાઓમાં જાણે કાંઈજ રસ ના હોય તેમ લાગતું હતું. સ્થામેથી ટપાલનો પટા-
વળો હેના ભણી આવતો જોયો. ટપાલવાળાએ સલામ કરી ત્હને હેણે પૂછ્યું : “ કેમ કાંઈ કાગળ છે કે શું ? ”

ટપાલવાળો—હાજી, કેટલાક છે.

નરેન્દ્ર—લાવો.

ટપાલવાળો કાગળ આપી ચાલતો થયો. થોડીવાર ગુપચુપ બેશી રહ્યો. મ્હોં ઉપર કાંઈપર રતિજની જણાતી નહોતી. કાગળ લીધા ને છાપ જોવા માંડી. છેવટે એક કાગળ જોઈને આખ્યમાં ખુશી ઉપજી હોય તેમ લાગ્યું. કાગળ ફેડ્યો ને બિસાહથી વાંચવો શરૂ કર્યો.

“ પ્રિય નરેન્દ્રભાઈ,

હું ત્હમારું ઈન્જન સ્વીકારીને ત્હમારા તરફ આવું છું. આ કાગળ ત્હમને પહોંચશે તે વખતે હું નીકળી ચુક્યો હઈશ. હું પહેલીજ ગાડીએ નીકળવાનો છું તેથી ત્હમારે ત્હાં અગીયાર વાગ્યાને સુમારે આવી પહોંચીશ. ત્હમે જે સ્થળે રહો છો ત્હનું વર્ણન સાંભળી મ્હને એ જાતે જાણવાને બહુ મન થયેલું છે ને ત્હમારી સાથે વાતો કરવાનો લાભ મળશે. ખાન નવીન મળીશું ત્હારે કહીશ.”

એજ લી. ત્હમારો

ઈન્દુ.

“ તા. ક.—હું જમવાનો નથી. ”

કાગળમાં કાંઈ નવું કે આશ્ચર્ય ઉપજાવે તેવું નહોતું પરંતુ નરેન્દ્ર અધીરો થયો, ને આનન્દમાં આવી ગયો. મ્હોટેથીજ બોલી જવાયું. “ આહા વખત આવી પહોંચ્યો છે.

ઉતાવળથી ખાન કાગળો ગંઠ લીધા ને ઘરમાં ગયો. કાગળો ખરાબર પેટીમાં મુકી બહાર નીકળી પડ્યો. ઘણે દૂર ટંકરીઓ ભણી ચાલ્યો ગયો. અગીયાર વાગ્યાને સુમારે સ્ટેશને જઈ પહોંચ્યો. ઘણાજ શાંત જણાતો હતો ને ગાડી આવવાની રાહ જાતો હતો, ગાડી આવી પહોંચી ને ઈન્દુ ઉતર્યો.

નરેન્દ્ર—અહા ઈન્દુ ! ત્હને જાંઘને હું બહુજ ખુશી થાઉં છું. અહીંની રમણીયતા જાણે જોવી છે. મ્હને આ જગ્યા ત્હને બતાવી તે મારે હું ત્હારો ઉપકાર માનું છું.

ઈન્દુ—મ્હને અહીં આવવાનો ત્હમે લાભ આપ્યો તેથી હું પણ ખુશી છું. બે ત્રણ દીવસ રહી આનન્દ કરીશું.

નરેન્દ્ર—બે ત્રણ દીવસ નહીં, વધારે. પણ તું થાકી ગયો હઈશ. ચાલ્ય ગાડી તૈયાર છે.

ઈન્દુ—ના. ના. હું તો ચાલીશજ. હવે ખુશનુમા છે ને ગાડીમાં અકડાઈ ગયો છું.

નરેન્દ્ર—જોવી ત્હારી મરજી, સામાન ત્હારો ગાડીમાં મોકલાવી દઉં છું અને પછી આપણે ચાલતા જઈશું. લાંબે રસ્તે બધું જોતા જોતા જઈશું, ત્હને કાંઈ હરકત તો નથી ને ?

ઈન્દુ—ત્હારી પણ એજ ઈચ્છા છે.

એ જણે ચાલવા માંડયું, ચાલતે ચાલતે બહુ વાત ના થઈ પણ ટેકરીઓને રસ્તે જતાં ટેકરી ઉપર ઢોળાય ચડતે ચડતે થાક ખાવા ઉભા રહ્યા.

નરેન્દ્ર કહ્યું—“ કાદનો અવર જવર ના હોય એ રસ્તે આપણે જઈશું જે જે રસ્તે જઈશું તે ધણોજ રમણીય છે.

ટેકરી ઉપર ચડી બીજી બાજુ ઉપર ઉતર્યા ને થોડક ચાલ્યા એટલે ઈન્દુ બોલ્યો “ વાહ ! બહુજ રમણીય પ્રદેશ છે. હવે પણ ખુશનુમા છે.”

નરેન્દ્ર—તદન અકાન્ત માર્ગે આપણે જઈશું. ધણુંજ રમણીય છે. મ્હારે “ધેર પહોંચવાને આ રસ્તે જઈશું તો ત્રણ ચાર માઈલ થશે. કાંઈ વાંધા તો નથી ને ?

ઈન્દુ—મ્હને તો જેમ રસ્તો લાખો હશે તેમ સાઈ છે. શું સુંદર દેખાય છે ! અહા ! નરેન્દ્ર ! ત્હમે ખરેખરા ભાગ્યશાળી છો. હાવા સ્થળમાં રહેવું એ જીવનમાં અમૃત રેડવા સમાન છે, સુખરૂપ છે.

નરેન્દ્ર—હા. જે વખતે ગૌતમ મુનીએ ધનંદ્રને તથા ચંદ્રને શ્રાપ દીધો, સ્વર્ગમાંથી નર્કમાં કેડી દીધા તેવોજ સુખી છું.

ઈન્દુએ આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈને નરેન્દ્ર સ્હામું જોયું.

ઈન્દુ—હીક મશ્કરી કરો છો.

નરેન્દ્ર—મશ્કરી નથી કરતા.

ઈન્દુ—એતો હીક, પણ ત્હમે અહીંની અધિપ્તાત્રી દેવીને મળ્યા છો ? અહીંયાં થોડા વખત રહ્યા છો ને મંડળમાં જવ છો ને ત્હાં કહે છે કે ધણુંખરે આવે છે તોતો ત્હમે હેને જરૂર મળ્યાજ હશે.

નરેન્દ્ર—હા હું મળ્યો છું.

ઈન્દ્ર—હેના વિશે ત્હમારું શું ધારવું છે ? ધણા વખત ઉપર મ્હારે હેની સાથે રહેજ એજાખાણુ હતું.

નરેન્દ્ર—ત્હારે ત્હમે શું હેના વિશે ધારો છો ?

ઈન્દુ—હુ તો હેને વિચિત્ર સંજોગો વખતે મળ્યો હતો. હું કાંઈ ખરાબર અભિપ્રાય આંધી શક્યો નથી.

નરેન્દ્ર—મ્હેં સાંભળ્યું છે કે હેના વિશે પૂર્વજ્ઞતાન્ત જાણવાનું છે. લોકો કહે છે કે પહેલાં, વંશો ઉપર દુઃખજનક પ્રેમમાં તે પડી હતી. સાચી વાત છે ? લોકનાં ગાળાં જો કે હું માનતો નથી પણ ત્હમે વખતે કંઈ જાણતા હો.

ધન્દુ—એ વાતમાં કાંઈક સત્ય છે.

નરેન્દ્ર. મિત્ર ! દોસ્ત ! મહને કહેને ત્હારે.

ધન્દુ—આ સ્ત્રીમાં ત્હમને કાંઈ રસ ઉત્પન્ન થાય છે ?

નરેન્દ્રે જવાબ આપતાં પહેલાં જરા વિચાર કર્યો પછી કહ્યું.
“ એક રીત્યે થાય છે, તે આ પ્રદેશમાં ઘણી ખુશસુરત ગણાય છે. એ-
ટલા પુરતુ તો ખરું. ”

ધન્દુ—કાંઈ એ વાત ના કહેવાને કારણ નથી. એ વાતને ઘણાં
વર્ષ થઈ ગયાં છે ને પેલો મનુષ્ય પણ ગુજરી ગયાં છે.

નરેન્દ્ર—મરી ગયો છે ? એ કોણ હતો

ધન્દુ—શ્વેતભાનુ કરીને હતો.

નરેન્દ્ર—સારો માણસ હતો ? નમુનેદાર હતો ?

ધન્દુ—ના. પણ હું હેને સ્હાતો હતો, ઘણી રીત્યે મ્હારા ધા-
ર્યા પ્રમાણે હું હેનો મિત્ર હતો. પણ હવે સાંભળો. શ્વેતભાનુ નાસ્તિક
હતો, વ્યસની હતો; પાપમય જીવન નહોતો ગાળતો પણ સત્ય, નીતિ,
સદગુણ તરફ તિરસ્કાર કરતા હતો. વ્યસની હતો એમ મ્હેં કહ્યું પણ
એક રીત્યે વ્યસની હતો એ ખરો ને નહોતો પણ ખરો. વ્યસનને વશ
હતો પણ કોઈ દિવસ કેદ કર્યો છે એમ કોઈ જાણી શકતું નહીં. નૈ-
સર્ગિક શક્તિવાળો હતો, વક્તા હતો, વાદવિવાદ અદ્ભૂત કરતો અને
દરેક એમજ માનતા કે તે વ્યસન છોડી દે તો એક મહાપુરુષ થાય.
એક દિવસ હું ને બીજા એ હેની સાથે બેઠા હતા ને વાત લેવી ઉપાડી
કે જેથી તે બહુજ કાંઈ ભરાયો અને—

નરેન્દ્ર—સમજ્યો ‘ચલાવ’

ધન્દુ—હજી પોતાનો બચાવ કરતાં કહ્યું કે “સ્ત્રી માત્રને અમુક
કીમત છે.” બીજા એ રમેશ ને મહેશ નામના હતા ત્હમણે પેલી સ્ત્રીનો
બચાવ કર્યો. એટલે શ્વેતભાનુએ શરત મારી કે પોતે ગમે તેવો છે
પણ તે એ જણુ જે કાંઈ સ્ત્રીનું નામ લે, હેમને કાંઈ તે સ્ત્રીનું નામ
દે ને તે સ્ત્રીને તે પરણશે, આ ઉપરથી મ્હેં સુવાસિનીનું નામ દીધું
ને શ્વેતભાનુએ હેને પરણ્યા એક હબ્બર રૂપીયાની શરત મારી. પોતે
કહ્યું કે તે સ્ત્રી મહને જેવા ધું તેવો જાણે જતાં હેનીજ મરજીથી
મ્હારે હેને પરણું. સુવાસિની ને મ્હોંએથી પરણવાનું તે હજી કબુલ
કરાવ્યું પણ પછી તે સ્ત્રીએ—

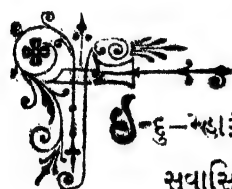
નરેન્દ્ર—હેને તરછોડ્યો ને તિરસ્કાર કર્યો કેમ ?

ઈન્દુ—અરેબર અલખત હેને મ્હોડે પરણવાની તો હા કહેવડાવી, લગ્નનો દિવસ પણ નક્કી થયો, રમેશ ને મહેશ તો એમજ ધારતા હતા કે શરત છતવા ખાતરજ એ આમ કરેછે ને આ પ્રમાણે હેણે પણ લગ્ન પહેલાં એ બે આગળ પણ કબુલ કર્યું હતું. હું પોતે તો એમજ માનું છું કે જો કે પહેલાં તો મસ્કેરીમાંજ બાહ્ય શ્વેતભાનુએ રમવી શરૂ કરી પણ અંતે તો ખરા જીગરથી તે સ્ત્રીને હેણે ચ્હાવા માંડયું હતું.

નરેન્દ્ર—હા. દોસ્ત ચાલવા દે આગળ ત્હારી વાતમાં બહુજ રસ પડેછે. તું ધારતો હજાર તેથી પણ વધારે રસ પડે છે. શાથી તે હું હમણાંજ ત્હને કહું છું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

બેઠનું ભાગવું.

ઈન્દુ—મ્હાંડે તો એજ ધારવું ને માનવું છે કે શ્વેતભાનુ સુવાસિનીને પૂર્ણપણે ચ્હાતા હતો. વ્યસન છોડી દીધું હતું, અને હેના ઓળખીતાઓને નાસ્તિક, મુંજ, હરામખોર જણાતો હતો, પણ મ્હને તો એમજ લાગતું હતું કે હેનામાં ઘણો ફેર પડતો જતો હતો. લગ્ન વખતે મ્હને એકલાનેજ નોતરે દીધું હતું. લગ્નને પહેલે દિવસે સુવાસિનીને એક કાગળ મળ્યા તેમાં અર્ધી ખીના ખરે-ખરી જણાવી હતી. હું એમજ માનું છું કે એ કાગળ રમેશે લખ્યો હતો. કાગળમાં જણાવ્યું હતું, અર્ધક સાખીત કરી આપ્યું હતું કે શ્વેતભાનુએ શરત છતવા આ બધું કર્યું હતું ને આમ પરણવાનું કારણકે તે ઘણીજ પૈસાદાર હતી.

નરેન્દ્ર—ડીક.

ઈન્દુ—લગ્ન થયાંજ નહીં. જ્યારે સુવાસિનીને એ મળવા ગયો ત્યારે હેને હાંકી કાઢ્યો. હું પણ સાથેજ હતો. તે દિવસતો શ્વેતભા-

નુનો મ્હેરો હું ડવતાં સુધી બૂલીશ નહીં. મ્હેં મ્હારં બન્યું એટલું હેને માટે કર્યું પણ સર્વ વધા મયું. સુવાસિની ખહારમામ ચાલી ગઈ ને એ શ્વેતભાતુ શયતાન તરફ વળ્યો.

નરેન્દ્ર—કેવી રીતે એતો કહો ?

ઈન્દુ—કોકિઇન ઉપર ચઢ્યો, શયતાનને તાપે થયો. ચુંટણીના વખત આવી પહોંચ્યો એ પોતાના ભાગમાં ગયો ને ભરસલામાં ભાપણ કરવા જતાં પ્લેટફોર્મ ઉપર પડી ગયો. ત્યાંથી હડેહડે થઈ જતું રહેતું પડ્યું ને પછી થોડા વખતમાં હેનું મડદું નદી કાનારેથી મળી આવ્યું.

નરેન્દ્ર—અરર ! આતો કશ્શાજનક વાત.

આમ બોલી નરેન્દ્ર ખડખડાટ હસી પડ્યો.

ઈન્દુ—મ્હારું હૃદય તો બહુ દુખાયું હતું કારણ ખરું પૂછાવોતો હું હેને મ્હાતો હતો. કોઈના કરતાં મ્હને હેનો બહુ અનુભવ હતો.

નરેન્દ્ર—પણ મિત્ર ? પેલીને કાંઈ દુઃખ થયું કે નહીં ?

ઈન્દુ—એ મ્હને ખબર નથી. થાણું કરીને થયું હોય એમ લાગતું નથી. મ્હેં સાંભળ્યું પછીથી કે હેના આપે નવવામમાં જતગીર ખરીદી ને ત્યાં તેમજાને કહ્યો કરતી હતી.

નરેન્દ્ર—સ્ત્રીઓના રીવાજ મુજબજ. પણ એક વાત હામાં સ્વ-મજતી નથી. જો હેના વિશે હેને દરકાર નહોતી તો તે બીજા કોઈને પરણી કેમ નથી ?

ઈન્દુ—મ્હને ખબરતો નથી પણ થાણું કરીને પરણવાના પહેલે દિવસે શ્વેતભાતુને હેણે વચન આપ્યું હતું કે પોતે બીજા પુરુષને કદી પરણશે નહીં.

નરેન્દ્ર—તે એ વચન પાળે છે એમ ત્હારું ધારતું છે ?

ઈન્દુ—હાય. હું જાણતો નથી.

નરેન્દ્ર—ખરે ઈન્દુ ? બહુજ રસવાળી વાત કહી. હું ધારું છું હું પણ હેવીજ રસયુક્ત વાત કહી શકું એમ છે. તું કહું છે કે પેલા માણસે આપધાત કર્યો ખરું ?

ઈન્દુએ નિશ્વાસ મુક્યો ને કહ્યું : “ હા. ”

નરેન્દ્ર—શામાટે ?

ઈન્દુ—હું ધારું છું કે હેને પછી કોઈપણ ડવવાને આશાનું અવ-સમ્મન નહોતું રહ્યું.

થોડીવાર મુંઝે મ્હેંએ આગળ ચાલ્યા. પછી નરેન્દ્ર બોલ્યો—
“ પેલો માણસ ત્હારા અભિપ્રાય પ્રમાણે આપઘાત કરે હોવો હતો ? ”

ઈન્દુ—હૈમાં તો કાંઈ શકે નથી. વાત ખરી છે કે મડદું
ઓળખાય હેતું નહોતું પણ મડદાના કપડાના ગળવામાંથી કાગળ મળી
આવ્યો હતો ને તે ઉપરથી હેતુંજ મડદું હતું એમ સાબીત થયું હતું.

નરેન્દ્ર—તું એમ ધારે છે કે એ ખાયલો, નામદ કાઠપણ
સાધન વિનાનો હતો ?

ઈન્દુ—અરે પ્રભુ ! ના. ના. હેના જેવો હિમ્મત બહાદુર કાઠજ
નથી. જે પોતાનું લડું શેમાં રહેલું છે એટલું એ જાણતો હોતો
આજે હેના જેવી પદ્ધતિએ કાંઈ નાહોત.

નરેન્દ્ર—દૃઢ વિચારવાળો નહીં હોય ?

ઈન્દુ—ના, એમ નહીં. અત્યંત દૃઢ નિશ્ચયવાળો હતો.

નરેન્દ્ર—અને આ સુવાસિનીને પરણવા નિશ્ચય કર્યો હતો ?

ઈન્દુ—હા.

નરેન્દ્ર—ત્હારે આમ એકદમ વાત પડતી હોયે મુકી દીધી ?

ઈન્દુ—ત્હમે ખરેખર વાત સ્લમજ્યા નથી.

નરેન્દ્ર—એ માણસ કેવો હતો તે સ્લમજવા હું પ્રયત્ન કરું છું.

ઈન્દુ—હા. પણ મડદાના ગળવામાંથી કાગળ મળ્યો હતો તે
શું ત્હારે ?

નરેન્દ્રે અદ્વહાસ્ય કયું ને પૂછ્યું “ શું મડદું ઓળખાયું હતું ?
એ ઓળખાય હેતું હતું ખરું ? ”

ઈન્દુ—ના.

નરેન્દ્ર—અહા !

ઈન્દુ—સુવાસિનીને પરણવાની બધી આશા જે વખત હોયે
ઠોડી દીધી તે વખત હું હેની સાથેજ હતો. તદ્દન નિરાશા હેને થઈ હતી.

નરેન્દ્ર—કાચાપોચાએ આપઘાત કર્યો હોત, પણ હેના જેવા
મજબૂત વિચારવાળાએ જાહેરે પરણવા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તેતો એમ નાકર.

ઈન્દુ—વંતલાનુએ આપઘાત કર્યો એ ત્હમે નથી માનતા ?

નરેન્દ્ર—ત્હમે જેવો માણસ કહો તેવો માણસ જે મરી ગયો
હોય તોપણ પોતાની ચિતામાંથી, રખ્યામાંથી ઉભા થાય.

ઈન્દુએ નિશ્વાસ મુક્યો ને ડોકી ધ્રુણવીને જ ના કહેતો હોય
એમ જણાવ્યું.

નરેન્દ્ર—તું નથી માનતો એ !

ઈન્દુ—હું શ્વેતભાનુને ઓળખતો હતો. હેના સ્થિતિ મ્હેં નજર નજર જોઈ હતી. સુવાસિનીને મળ્યા પૂર્વે તે સુખી નહોતો. સુવાસિની હેનું સર્વસ્વ હતી. પણ એ હાથથી ગઈ પછી હેને શા ઉપર ધ્યાન રાખવું હતું ?

નરેન્દ્ર વળી ખડખડાટ હસી પડ્યો ને પૂછ્યું “ આ રમેશને મહેશ હેના મિત્રો હતા ?

ઈન્દુ—ના. એમાંથી કાઢને એ ચલાતો નહોતો. અને એમાંથી કાઢપણ જો સુવાસિનીને શરત વિશે વાત કરશે તો વેર લેવા તહેજે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, ને તે જીવિતેવી નહીં પણ ભાષ્મ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી.

નરેન્દ્ર—ત્યારે હેવી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કર્યા વિના રહેલો એ હતો ?

ઈન્દુ—હું ધારું છું એ એટલો તો નિરાશ થયો હતો કે અંધ-ગીથી એ કંટાળ્યો હતો.

નરેન્દ્ર—ત્યારે તું એમજ માને છે કે એ શ્વેતભાનુ મરી ગયો છે ?

ઈન્દુ—અસંભવ.

આ વાત વખતે નદીને કાંઈ કાંઈ તે ચાલતા હતા. આબુળાબુ કંઈ ટેકરીઓ આવી રહેલી હતી. નરેન્દ્રએ કહ્યું “ ઈન્દુ ? મ્હારા મ્હામું તાકાને જં. શ્યામવર્ણુ ને કાળી દાદી મ્હારં નથી એમ સ્હમન્ય. જરા પાતળાને શીકંકા છું એમ ધાર્ય. કેમ ? હવે તું હજીપણુ ધારે છે કે શ્વેતભાનુ મરી ગયો છે ? ”

માથા ઉપરથી વાળવાળી ગુચ્છાદાર ટોપી કાઢી નાંખીને હેના મ્હામો ઉભા રહ્યા.

“ બરાબર. તાકાને જં. અવયવઅવયવ નોહાળાંને જં. કેમ ? શ્વેતભાનુ મરી ગયો છે કે અવે છે ?

ઈન્દુ—અરે પ્રભુ !

નરેન્દ્ર—અહા ! હું જાણતો હતો કે તું મ્હને ઓળખીશ.

ઈન્દુ—પણ-પણ--

નરેન્દ્ર—અસંભવ. હવે તું મ્હારો અવાજ પણ ઓળખી શકતો હશે. પેલો બ્રહ્મ, અરણ્યસ્તાન કે હિંદુસ્તાની હું નથી. મૃત્યુ પામેલાં કરીથી સજીવન થયા છે.

ઈન્દુ—પણ અરે શ્વેતભાનુ—

નરેન્દ્ર—હજી હમણાં નહીં. ઈન્દુ ! હમણાં નહીં. હું હજી તો નરેન્દ્ર છું. બેત્રણ પેઢીથી હમે હિંદુસ્થાન છોડ્યું છે, ગુજરાતી બરોબર બોલી શકતો નથી પણ બાપા સારી શીખ્યો છું ખરો. કેમ ખહેમે ?

ઈન્દુ—હું—હું સ્લમજી શકતો નથી. કાંઈ મનાતું નથી !

નરેન્દ્ર—બધું મનાશે. અહા ! તું એમ ધારે છે કે હું નામદ, બાયલો છું કે એક સ્ત્રીના હાથમાં રમકડું થઈ રહું ? ને રમેશ ને મહેશ જેવાં મરઘડાંથી હારી જાઉં ?

ઈન્દુ—ત્યારે તહે—

નરેન્દ્ર—મરી ગયો હતો ? ના. શયતાનને શરણ ગયો હતો પણ મરી નહોતો ગયો.

ઈન્દુ—પણ હું કહું છું—મ્હને ચક્રર આવે છે. હું કંઈ છું એ મ્હને લાન નથી. હું ઉધમાં છું કે જાગું છું. સ્લમજીનું નથી.

નરેન્દ્ર જરા હસ્યો ને ઈન્દુને તરત શ્વેતભાનુનું આબેહુબ હસવું હોય તેમ લાગ્યું.

ઈન્દુ—પણ શ્વેતભાનુ ? મ્હને કહે—આ શું—આ બધું શું હેનો અર્થ કહે.

નરેન્દ્રે આસપાસ જોતું. કોઈ ચકલું પણ નહોતું ને બોલ્યો “ ઈન્દુ ? એ નામ ફરીથી નોંધશ. હજી હમણાં નહીં. હું નરેન્દ્ર છું.”

ઈન્દુ—પણ મ્હને કહેતો ખરો—

નરેન્દ્ર—ઈન્દુ હું ધારું છું ત્હને ખુશી થતી નથી. મ્હને મુખા-બારક્યાદીજ આપતો નથી. મ્હને ભેટતો પણ નથી ને મ્હેં નદીમાં ઝંપલાવી આપવાન કર્યો નથી તેથી તું ખુશી થયો છું એમ પણ બોલતો નથી.

ઈન્દુ—તું જાણે છે. એમાં કહેવાનું જ નથી. પણ મ્હારી શુદ્ધ-શુદ્ધ ઠેકાણે નથી. હું કંઈ ઉભો છું કંઈ નહીં હેનું મ્હને લાન નથી. ત્હને જોઈને ખુશી છું કે નહીં ! અહા ! આનન્દ હૃદયમાં ઉભરાય છે. મ્હને બધી વાત કહે તે વિના આ સ્લમજી પણ પડતી નથી. ના. એ વાળવાળી ટોપી પંદરીશ નહીં. ટોપી વીના સારો દેખાય છે. ત્યારે મૂળનો અવાજજ રહેવાદે. અહા ! મિત્ર ? એજ સાદે બોલ્ય. કહે, મ્હને કહે. બધી હકીકત કહે શું બન્યું ?

નરેન્દ્ર—ઈન્દુ ! મ્હને તારા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. પૂર્વકાળમાં તુંજ મ્હારો સાચો મિત્ર રહ્યો હતો ને હવે પણ તેવોજ રહીશ, જે

તહાં જોયું ને જાણ્યું છે ને જે હું ત્યાંને કહું તેનો એક સમ્બંધ પણ ઉચ્ચારીશ નહીં. હું કહું કે હવે કહે ત્હારેજ કહેજે.

ધન્દુ—હું શપથ લઇને કહું છું, વચન આપું છું કે એક સમ્બંધ પણ નહીં ઉચ્ચારું, કોઇ સૂચના પણ નહીં કરું.

નરેન્દ્રે ટોપી પાછી માથે ધાલી ને બોલ્યો “ હીક ત્હારે.” પોતાના પરદેશીના જેવા અવાજેજ બોલવું શરૂ કર્યું ? ધન્દુ ? વીતી વાત હું ભૂલતોજ નથી. કદી નહીં.

એક પળવાર ધન્દુને ગભરાટ છુટ્યો.

“ આપણે શ્વેતભાનુ વિશે ત્રીજા પુરુષમાંજ વાત કરીશું. હું હજી નરેન્દ્રજ છું એ યાદ રાખજે. હું કહું નહીં ત્હાં સુધી. મ્હને એનો એજ સંબોધજે. હું મજામ દ્રીપોલી કંપનીમાં ભાગીદાર છું એ તો તું જાણે છે. હજી પણ હું મ્હારો પાઠ લખવું છું. થોડા વખત પછી વેપને પાઠ એ તે ફેરવી નાંખીશ. હું મૂળ, ભૂતકાળમાં જે હતો તે થઇ જઇશ. હીક. શ્વેતભાનુ વિશે હકીકત તું જાણવા માંગે છે. હું કહું છું તે સાંભળ્ય. ત્હારું કહેવું યરોઅર છે. એક વખત આપ-ધાતનો વિચાર હેને આવ્યો હતો. જો કે અંદગીથી તે કંટાળ્યો હતો પણ તેનો અંત આણવા તે તૈયાર નહોતો. વળી મૃત્યુ પછી શું થશે તે વિશે હેને લય લાગતો હતો. મિત્ર ? જગતભરમાં કોઇપણ ત્રાસ્તિક છે ? ના કોઇજ નથી. એક દાવસ નદી કીનારે ફરતાં નદીમાં ડૂબી મરતાં શું થશે તે વિશે વિચાર કરતો હતો એટલામાં એક મડદું જોયું. રાત્રી હતી પણ ચંદ્રનું અજવાળું હતું. મડદું ઓળખાય તેવું નહોતું પણ તે કોઇ સારા માણસની લાશ છે એમ તો જણાતું હતું. આ જોઇને હેના મનમાં એક યુક્તિ સુજી આવી. મડદા ઉપર ઓળખાણ પડે હેવી કોઇપણ નીશાની નથી એવી હેની ખાતરી થઇ એટલે પછી શું થયું એ તો તું જાણે છે. શ્વેતભાનુએ પોતાની દહનક્રીયા જાતે જોઇ ત્હાં ત્હેને પણ હેણે દીઠો હતો. ધન્દુ ? પોતાના મિત્રને અવલ-મળલે પ્હોંચાડવા તું ગયો હતો તેને માટે ત્હારો ઉપકાર એ માને છે.

ધન્દુને કપાળે પરસેવાનાં બિન્દુ પાઝ્યાં હતાં તે લોહી નાંખ્યાં. તે જડ જેવો થઇ ગયો હતો.

ધન્દુ—તું શ્મશાનમાં હતો !

નરેન્દ્ર—શ્વેતભાનુ ત્હાં હતો. કેદનાંક વર્તમાનપત્રોએ શું દીકા

કરી તે ખમ્મ લેણે વામ્યું હતું. ખમ્મ નગરે ગયું, સાંભળ્યા પછી ચાલ્યો ગયો હતો. એ મરણ પામ્યો પણ ફરીથી ઉત્પન્ન થયો. અતુલ યુદ્ધની તૈયારી કરવાજ ફરી જન્મ્યો. એક વખત સ્ત્રીના પ્રેમને લીધે દુશ્મનને હેણે લગભગ જીત્યો હતો પણ હવે બીજાજ ઉદ્દેશથી એણે દુશ્મનને જમીનદોસ્ત કરવા નિશ્ચય કર્યો.

ઈન્દુ—વ્યસનરૂપી દુશ્મન ?

નરેન્દ્ર—હા. હેણે જાણ્યું કે જ્યાં સુધી એ બીજનો એ ગુલામ રહેશે ત્યાં સુધી એક રમકડા જેવો, પુતળા જેવોજ રહેશે. જે વર્ષ સુધી હેવી જગ્યામાં રહ્યા કે જ્યાં કાષ્ટપણ જાત્યનું વ્યસન કરીજ ના શકે.

ઈન્દુ—ક્યાં.

નરેન્દ્ર—કાષ્ટક વખત એ કહેશે. બીજ બધી વાત પણ કહેશે. પણ યુદ્ધ કર્યું ને જીત્યો. પ્રેમને માટે નહીં પણ બીજાજ માટે.

ઈન્દુ—શેને માટે ?

નરેન્દ્ર—અટકળ નથી કરી શકતો ? શ્વેતભાનુ કેવો હતો તે વિચાર્યું હોતો ઉદ્દેશ શો હોય ?

ઈન્દુ કાંઈ બોલ્યો નહીં.

નરેન્દ્ર—મનુષ્ય હૃદયનો સ્વભાવ સર્વત્ર એકજ છે. મહાત્મા નાટકોના કર્તા—કાળીદાસ, ભવભૂતિ વિગેરે આ સ્વભાવથી પૂર્ણ જાણીતા હતા. શ્વેતભાનુ શી આશા માટે જીવતો રહ્યો ?

ઈન્દુ—હજી તું હેને ચાલ છે ?

નરેન્દ્ર—ચાહું છું ! વાધ બકરીને જેટલો ચલાય તેટલો.

ઈન્દુ—ત્યારે નથી ચલાતો હેને ?

નરેન્દ્ર—શ્વેતભાનુ શું કરવા હેને ચલાય ? તુંજ કહે.

ઈન્દુ—હેનું હૃદય માનતું ના હોય માટે.

નરેન્દ્ર—ના. ના. હેનું હૃદય, હેની રગરગમાં ધિક્કાર છે હેનું હૃદય માનતું નથી.

ઈન્દુ—ધિક્કારે છે !

નરેન્દ્ર—અરબસ્તાનમાં વેર કેમ લેવું, ધિક્કાર કેવો કરવો તે શીખવાય છે.

ઈન્દુ—તું પાછો કેમ આવ્યો.

નરેન્દ્ર—શ્વેતભાનુ શું કરવા પાછો આવે ? એ કહે. બસેબર વિચાર કર્યો. પુરાણો શું કહે છે ? કાઈની આંખ્ય ફોટી આપણે તો તે આવતા જન્મમાં આપણી આંખ ફેડાશે.

ઈન્દુ—પણ પણ.

નરેન્દ્ર—બોલ્ય બોલ્ય જે કહેવું હોય તે કહે.

ઈન્દુ—લગીર વિચાર કર્યો. એમ કરવું વ્યાજબી નથી.

નરેન્દ્ર હસી પડ્યો ને બોલ્યો “ વ્યાજબી, ગેરવ્યાજબી. એ બધું તારા જેવા નીતિના આંતરે માટે. શ્વેતભાનુને જે જે ખમવું પડ્યું છે તે કાંઈ બીજાને ખમવું પડે તો પછી જે હેનામાં નીતિના વિચારનો એક પણ છાંટો હશે તો તે કુળધાણી થઈ જશે. અહા ! શ્વેતભાનુએ ગુલામની છાંટગી ગાળી છે. એ ભટકતો હતો ત્યારે બધા ધર્મ જોઈ વળ્યો છે. આમ ભટક્યા ને જોયા પછી અનુભવ મેળવીને તારી વાત એ માન્ય કરે ખરો ? બીલકુલ નહીં. જેવો પ્રેમ થવો એ સ્વાભાવિક છે તેવીજ રીતે તિરસ્કાર, ધિક્કાર આવવો તે પણ સ્વાભાવિકજ છે. ને જે પ્રેમ વ્યાજબી હતો તો ધિક્કાર પણ હવે વ્યાજબી છે.”

ઈન્દુ—પણ મ્હાં સાંભળ્ય.

નરેન્દ્ર—બોલ્ય.

ઈન્દુ—મ્હારા સહમજવા પ્રમાણે તારા તિરસ્કાર પછી તારા પ્રેમનું કેપ ધિક્કારમાં ફરી ગયું. દુનિયાને જણાવ્યું—છેતરી કે તું મરી ગયો છે. વર્ષોવર્ષ સુધી અન્યાય ઉપર વિચાર કર્યો, વેર કેમ લેવું તે ગોઠવણ કરી ને હવે જે સ્ત્રીને ચ્હાતો હતો તેના ઉપર વેર લેવા પાછો આવ્યો છે કેમ ખડું ને ?

નરેન્દ્ર—હાં પછી !

ઈન્દુ—પણ તારો ઉદ્દેશ એ નથી લાગતો.

નરેન્દ્ર—કારણ ?

ઈન્દુ—વ્યાજબી નથી એ.

નરેન્દ્ર—ત્રણી પાછું વ્યાજબી ને ગેરવ્યાજબી ? તારા જ નિયમ પ્રમાણે શ્વેતભાનુની જે દશા હેલું કરી તે કરવામાં તે વ્યાજબી હતી ?

ઈન્દુ—હેલું કેટલું સહેવું પડ્યું હશે તે કાળ જાણે છે ?

નરેન્દ્ર—હેલું સહ્યું છે ! બરાબર તપાસીને મારી માફક હેના મ્હાં ને ચ્હેરા સ્થામું જોજો. દુઃખનો છાંટો પણ જણાતો નથી. એ

બોલે તે સાંભળજે. એ હસે લે જો, પોતે એક મનુષ્યને છોકરામાં
પકડેલો છે એ વિશે એક પણ ખુલ્લું એનો વિચાર આવતો નથી.
પથર જેવા હૃદયની છે.

ઇન્દુ—તું પાછો ઉત્પન્ન થયો છે તે—

નરેન્દ્ર—એટલાજ માટે દોસ્ત ? એટલાજ માટે.

ઇન્દુ—કેવું વેર લેછશ ?

નરેન્દ્ર—જોઇયે તેવું.

વાતમાં ને વાતમાં આગળ ચાલ્યે જતા હતા. આસપાસ સપાટ
મેદાન હતું. સૂર્યનો તાપ પડવા માંડ્યો હતો. હવા ખુશનુમા હતી. ને
પક્ષીઓ કલ્લોલ કરી રહ્યાં હતાં. હાવા રમણીય દેખાવમાં વેર લેવાનો
વિચાર અશક્ય હતો.

ઇન્દુ—શ્વે

નરેન્દ્ર—નરેન્દ્ર. પાછો બૂલ્યો ? હાં બોલ્ય.

ઇન્દુ—હું આ બધી લકીકત હેને જઈને કહી નહીં દઉં હેની
શી ખાત્રી ?

નરેન્દ્ર—હારાથી એ અનેજ નહીં. તું એમ ધારે છે કે મ્હને
આમ જણાવતાં પહેલાં એ વિચાર નહીં આવ્યો હોય ? હું ત્હને સારી
રીતે એળખું છું. વળી તું ધાર્યું કે કહે તો તેથી શું ? તું એમ
ધારે છે કે તું મ્હને છેતરી શકીશ ! મ્હાં મન ને નિશ્ચય કેવો છે
તે ત્હને ખબર નથી. જે ત્હે સાંભળ્યું ને જાણ્યું તે બધું હેને કહી દે
ધાર્યું, પણ મ્હારી ગોઠવણો તેથી ઉધી વળવારજ નથી.

દોસ્ત ? ખીજી વખત નિષ્કળ જવા માટે હું જીવતો નથી થયો.

ઇન્દુ—મ્હારા મનમાં શું આવે છે તે કહું ?

નરેન્દ્ર—હું જાણું છું. તું ધારે છે કે હું જીવતો ન થયો હોત
તોજ સાંઝે. બહુ સાંઝે. ઇન્દુભાઈ ! પણ હેમાં કાંઈ વળે એમ નથી.

ઇન્દુ—રમેશને મહેશને જે ધમકા આપી હતી તે પણ પૂણ
કરવાની છે ?

નરેન્દ્ર—હેતું તો પુરેપુરું ચુકવતું એ મ્હારો નિશ્ચય છે.

ઇન્દુ હજી પણ આ શું બન્યું તે ઉપર વિચાર કરતો હતો.
પરશ્વેવો કપાળે વળ્યો હતો તે લ્હોતો હતો.

ઇન્દુ—શ્વેતભાનુ ? એ વિચાર હવે જવા દો.

નરેન્દ્ર—હવે જવા હઉં ?

ઈન્દુ—ગાંડો વિચાર છે.

નરેન્દ્ર—ગાંડો ! વર્ષો પર્યન્ત વિચાર કર્યો છે. શાન્ત જમ્યાએ વિચાર કર્યો છે. મહારા જેવું કોઈએ ખમ્યું નહીં હોય. જેટલો નીચે મહેને ફેંક્યો હતો એટલેજ નીચે હેને ધક્કલીશ. ધિક્કારને તિસ્કાર શું છે એ હેને જણાવીશ. મહારા અપમાન માટે હેને કાંઈ લાગ્યુંજ નથી માટે તું એમ ધારે છે કે હવે હું આટલેથી અટકીશ ?

ઈન્દુ—કેવી રીતે વેર લઈશ ?

નરેન્દ્ર—એતો ત્હને પણ કહી શકતો નથી. વિશ્વાસને પણ હદ હોય છે. પણ ગભરાતો નહીં. ધીમે ધીમે વેર લેવાશે, વાર લાગશે પણ બરાબર લેવાશે.

ઈન્દુ—શ્વેતભાનુ ? તું મનુષ્ય છે. તું સ્ત્રીઓને ધિક્કારતો હતો, બધું હતું પણ સાંધો ને આખરદાર છે, મ્હોટા મનનો, ઉમદા સ્વભાવનો છે.

નરેન્દ્ર—આખર, ઉમદા સ્વભાવ. વર્ષો ઉપર એ બધાને છેલ્લી સલામ કરી છે. જંગલી લોહિા સાથે એ વર્ષ રહ્યા પછી માન. મર્ત્યો આખર, ઉમદા સ્વભાવ બધું નષ્ટ થાય છે.

ઈન્દુ—પણ તો જાણી બુઝને રહ્યાં હતો. ત્હાં દ્રવ્યતો હેણે ન્હોતું બુઝી લીધુંને ? ત્હારી સ્વતંત્રતા, ત્હાં જીવન એતો કંઈ ન્હોતું લીધું ?

નરેન્દ્ર—શ્રદ્ધાને આશા મહારાં બુઝી લીધાં હતાં. હું જાણું છું હું વ્યસનનો ગુલામ હતો, નાસ્તિક હતો પણ અતે હું મનુષ્ય હતો. મહેને ઉંચું લઈ જવા, મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરાવવું એ હેના હાથમાં હતું. પણ જે કંઈ હેણે તેથીતો મ્હાં સર્વસ્વ બુટાઈ ગયું. હું મનુષ્ય મરી ગયો, રાક્ષસ, શયતાન થઈ ગયો. મહારા જીવનમાંથી એ ગઈ ને શયતાન આવ્યો. તે દિવસ પછી મ્હેં શું શું અનુભવ્યું એ જો કહું તો, તો—પણ જવાદે હેમાં શો માલ છે ?

આમ વાતો ઘણી વખત ચાલી. ઈન્દુ એ વિચારથી હેને દૂર રહેવા સ્હમજાવતો હતો ને એ તીક્ષ્ણ શબ્દો વાપરી શાન્ત પેટે જવાબ વાળ્યાજ કરતો હતો. પણ ખીલકુલ ઉંચો સ્વર વાપરતો નહોતો, કે ક્રોધમાં બોલતો નહોતો.

ઈન્દુ—ત્યારે તહેં નિશ્ચયજ કર્યો છે ?

નરેન્દ્ર—નિશ્ચય કર છું તે છોડી દેવાને નહીં,

ઈન્દુ—મહેને ત્યારે માફ કરીશ ?

નરેન્દ્ર—શાને માટે !

ઈન્દ્ર—કાંઈ નહીં. હું શાન્તિપુર પાછો ચાલ્યો જઈ છું. ત્યારા મહેમાન તરીકે હું અહીં નહીં રહી શકું.

નરેન્દ્રે કરડાગીમાં “ સાહેબ મહેબાન ત્યારે ” એમ કહ્યું ને બોલ્યો “ આટલી પણ વાતચિત તહેં કરી તેથી મહેને માન મળ્યું એમ સહમણુ છું. આપનો સરસામન જ્યારેખાર સ્ટેશને મોકલાવી દઈશ. આપ તો વર્તમાનપત્રના તંત્રી છો એટલે કામ બાજુજ હોય માટે પાછા તરત જવુંજ જોઈયે. સાહેબજી, વહેલા પધારજો. ”

ઈન્દુ શું કરવું તે વિચારમાં પડ્યો. પણ પછી બોલ્યો “ મિત્ર ! કશાથી તું ડગીશ નહીં ? ”

નરેન્દ્ર—કશાથી નહીં. માત્ર એકજ આશાયે હું જવું છું ને તે કૃણીભૂત કરીશજ. સ્ટેશન સુધી ચાલવાની તહને મળ પડશે કેમ ખરૂંને ?

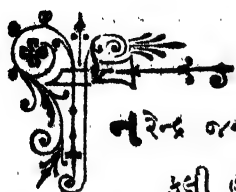
ભારે દીલગીરીથી ઈન્દુ પાછો ફર્યો. બે વાર પાછો ઉભો રહ્યો ને શું કરવું તે વિચારમાં પડ્યો. અતે છેવટનો નિશ્ચય કરી સ્ટેશન તરફ ચાલતો થયો. નરેન્દ્ર જ્યાં સુધી એ દેખાયો ત્યાં સુધી હેની તરફ જોઈ રહ્યો હેની આંખયો જહીઆમણી હતી ને ચહેરો દુર લાગતો હતો. ઈન્દુ દેખાતો બંધ થયો એટલે એ બોલી ઉઠ્યો, “ જેટલો હું પેલીને ધિક્કારું છું એટલેજ જો ચલાતો હઉં તો પણજ નિશ્ચય કર્યો છે તે તો હું અમલમાં આણીશજ. ”

તેજ દીવસે સુવાસિનીને ઘેર નરેન્દ્ર ગયો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

પરદેશીનો પ્રેમ.

નરેન્દ્ર જનાર્દનને ઘેર ગયો તે વખત સુવાસિની ધરમાં એ-
કલી હતી તે નરેન્દ્રના મળવા આવવાની ખબર મળી
તે આજે પહેલીજ વખત ના પસંદ પડી: કારણ શશિકાન્તે પાછું
ત્રણ મહીનાની મુદત પુરી થયાથી માગું કર્યું હતું તે તેટલા માટે
ખપોરે તે આવી ગયો હતો. તેને એ દિવસની અંદર જવાબ આપવા
કહ્યું હતું. હેની સાથે ઓળખાણ થયા પછી હેની સાથે લગ્ન કરવા
ઇચ્છા થઇ હતી. શશિકાન્ત સાર જો કે હૃદય બહુ ઉછાળા તો મારી
નહોતું રહ્યું પણ એમ લાગતું હતું કે હેના શિવાય બીજો કોઇ લા-
યક નથી, પણ માત્ર તેજ કાંઈક અંશે પતિ તરીકે ફરજ બજાવી
શકે ને રક્ષણ કરી શકે તેવો છે. ગમે તેવો તે હતો પણ સરળ
હૃદયનો, દ્રઢ મનનો ને સાચો સ્નેહી હતો. વળી નરેન્દ્ર તરફ શાથી
તે કહી શકાતું નહોતું પણ હૃદય સ્વભાવિક વળણ દેખાડતું હતું.
હેણે હેને મોહિત કરી દીધી હતી ને જાણે ભરકી નાંખી હોય તેમ
થયું હતું. સતત વિચાર હેના આવતા હતા ને આ બધા ઉપર વિ-
ચાર એકાન્તમાં કરવો હતો તે દરમિયાન નરેન્દ્રના આવ્યાની ખબર
મળી તેથી જરા નાખુશી થઈ. શ્વેતભાનુ હૃદયપટ ઉપરથી દૂર જતો
રહ્યો હતો પણ માત્ર વચનની યાદગીરી સાલ્યા કરતો હતી. હવે
શ્વેતભાનુ તો જીલાયો હતો પણ નરેન્દ્ર એ જગ્યાએ આવી ઉભો રહ્યો
હતો ને માત્ર એક પરદેશી તરીકેજ ઓળખાણ થઇ હતી છતાં તે જા-
ણતી હતી કે કોઈ અન્યથા તરેહની અસર હેણે પોતાના ઉપર કરી
છે. શશિકાન્તનું માગું આવ્યું છે એ વિચાર સાથેજ નરેન્દ્રનો પણ
વિચાર આવ્યો. નરેન્દ્રનો આ બાબતમાં અભિપ્રાય લેવા ઇચ્છા થઇ.
શાથી એક પરદેશીનો અભિપ્રાય લેવા ઇચ્છા થઇ તે ના સ્હમજાયું.
મનને ખાતું લાગ્યું કે એક પરદેશી ઉપર આટલી બધી લાગણી
શા સાર થાય.

શશિકાન્તની પોતે પ્રતિનિધિ તરીકે દેવ કરવા જતી હતી ને ધણે અંશે કર્યો પણ હતો છતાં આ પરદેશી મળવા આવ્યો છે તો ભલે મળવું ખરું. હેને મળતાં મનમાં બીકતો લાગતી હતી પણ હેની સાથે વાતચિત કરવા ઇચ્છા પણ થતી હતી. નરેન્દ્રને મળવા તે નીચિ આવી એટલે તહેણે બેઠો હતો ત્યાંથી ઉભો થઈ નમસ્કાર કર્યો, રાજ કરતાં આજે નરેન્દ્ર સહેજ મોટી વયનો લાગ્યો. હેની આખોમાં કાંઈ વિચિત્ર ભાવ આજ સુધી ના જણાયેલો જણાયો; પરંતુ નરેન્દ્ર તો પોતાની હવ પ્રમાણેજ બોલ્યો ને મનના ઉડા ઉડગારો દાખી રાખી ને જે બોલતો તે બોલતો.

નરેન્દ્ર—આજે બોલાવ્યા વિના આવ્યો છું તે માફ કરજે પણ સાચું પુછો તો આજે કાંઈક હેવું જોયું કે તેથી અહીં આવવાની જરૂર પડી છે.

નરેન્દ્રના અવાજમાં જરા વિચિત્રતા જણાઈ તેથી ધડકતે હૃદયે હેના તરફ જોઈ રહી, પણ તહેણે બોલવું જારીજ રાખ્યું “તહમે વિચાર કરોછો કે શું હશે પણ એજ કહેવાનું છે કે શશિકાન્ત મહેને થોડી વાર ઉપર મળ્યા હતા.”

શશિકાન્તનું નામ સાંભળતાંજ મ્હં ઉપર જુદી ગતતની લાગણી વાર્યા છતાં જણાઈ પણ બોલી “હેમાં કાંઈ નવાઈ તહમે શી કહી?”

નરેન્દ્ર—હેમને મળ્યો તે નવાઈ નહીં પણ હેમના ચહેરા ઉપર થી જે વાત સહમજાઈ ને.

સુવાસિની કાંઈ બોલી નહીં એટલે તહેણે આગળ ચલાવ્યું “કાંઈ આશા, ને પ્રેમમાં ફસાયો હોય તેવાં ચિન્હ જોયાં. કેમ વાત સાચી છે?”

આ પુરૂષની સત્તા પોતાના ઉપર લાગતી હતી. જવાબદેતાં મ્હં અંધ થઈ જતું હતું પણ ના મણકારવા નિશ્ચય કર્યો ને જરા ક્રોધ વ્યાખ્યો ને પછી બોલી “હેમના ચહેરા ઉપર તહમે હેવાં ચિન્હ જોયાં તેમાં મહેને આવીને શું કહેવા બેઠાછો તે સહમજાતું નથી.”

નરેન્દ્ર—કારણ હેનો આધાર તહમારા ઉપર છે.

સુવાસિની—અને હોયતો શું?

નરેન્દ્ર—હું એમ સહમજા છું કે તહમે હેને એ બાબત આશા આપી છે.

સુવાસિની—એમ હોય તોપણ તહમારે હેમાં શી લેવા દેવા છે?

નરેન્દ્ર—કેમ નહીં ? હું એટલા માટેજ અહીં આવ્યો છું. હેનો આનન્દમય સ્થેરો જોયો, હેની આંખો ફોલ્લ-જય મેળવ્યાથી આનન્દમાં ઝોલાં ખાતી જોઈને શબ્દોમાં પણ અવર્ણનીય આનન્દ જોયો ત્યારે મ્હને કાંઈક લાગ્યું. ત્હમે નથી કળી શકતાં. હું કોણ માત્ર ? એક પરદેશી. મ્હારે શા માટે આ બાબત વિચારવું જોઈએ ? પણ ના. મનુષ્યનું હૃદય સ્વતંત્ર નથી. જો શશિકાન્ત વિશે વાત સાચી હોય તો તે સ્વર્ગમાં જઈ બેઠો છે ને હું નર્કમાં ધકકેલાઈ ગયો છું. ત્હમને આ વિચાર નહીં આવતો હોય. શા માટે આવે ? મ્હને માત્ર પરદેશીજ ગણી કાઢ્યો છે. પણ અહીંજ મ્હારે રહેવું છે એમ મ્હેં કહ્યું હતું ત્યારે ત્હમને કાંઈપણ વિચાર આવ્યો હતો ? ત્હમે સ્હમન્યાં હશે કે આ પ્રદેશની રમણીયતા તથા અહીંના હવાપાણી સાઈ મ્હેં એમ કહ્યું હશે. ત્હમને મ્હારા હૃદયમાં શું થાય છે, પ્રેમાગ્નિ ફેટલો જવલંત છે તેની શી ખબર પડે. ખરું છે; ત્હમને હેની દરકાર પણ શેની હોય ? મ્હારાથી એવા તથાજ કેમ, પરંતુ ત્હમારા પ્રદેશની સુંદરતાનું મ્હારેકાંઈજ કામ નથી. માત્ર ત્હમેજ, ત્હમારા માટેજ આ જીવન ટકેલું છે. પહેલાં તો લાગ્યું કે કોઈ પ્રતિસ્પર્ધિ નથી કોઈ પણ એ સંબંધી ભય નથી પણ આજે શશિને જોયો ત્યારે હૃદય ચીરાયું. મ્હને ખબર પડી કે હેણે માંગું કર્યું છે એટલે મ્હારાથી રહેવાયું નહીં કાંઈજ સ્થેન ના પાડ્યું ને અહીં દોડી આવ્યો. સુવાસિની ? સાંભળો. દયા રાખી, હૃદયને દયાથી બીજાવીને સાંભળો ત્હમે મ્હને મ્હોટી વયનો જાણોછો, પૃથ્વરના હૃદયનો નિરસ, પ્રેમ વિનાના હૃદયનો સ્હમજો છો પણ ત્હમને સાંભરતું હશે કે મ્હેં કહ્યું હતું કે હું માત્ર ત્હમારાથી પાંચ છ વર્ષેજ મ્હોટો છું મ્હારે ઘણાં વર્ષો જીવવાનું છે ને મ્હારા હૃદયમાં ત્હમારા વિશે શું છે તે કોઈ જાણી શકે તેમ નથી. માત્ર ત્હમારું અહોનિશ હૃદયમાં રટણ થયા કરે છે. ત્હમારથી ત્હમને જોયાં ત્યારથી ત્હમારાંજ સ્વપ્નો આવે છે. ત્હમારાજ વિચાર, ત્હમારાજ ભણકારા વાગેછે. ઘણુંએ મથુછું, વિચાર દૂર કરવા પ્રયત્ન કરું છું પણ નિષ્ફળ જાઉં છું, લાચાર છું, નિષ્ફળ ગયો છું, પ્રભુજ માત્ર જાણે છે. મ્હારાં સ્વપ્નો સાચાં ના પડે તો એથી મરવું પ્હેલર છે. ખરે હેનાથી તો મૃત્યુ હજાર દરજ્જે આવકાર દાયક થાય.

બોલતાં બોલતાં સ્વર ધ્રુજ જતો હતો ને આંખોમાં વિચિત્રતા જણાતી હતી. મુજપણ જતું રહ્યું હતું. હૃદયના ડંડા ને ખરા ઢીંગા

નીકળતા હતા, દોંગ નહોતો એમજ જણાતું હતું. સુવાસિનીના હૃદયમાં વાત ઉતરીને તે હૃદયમયી ગયું. આ બધાં કરતાં આ માણસની પોતાની સત્તાથી મહાત થઈ ગઈ. શશિકાન્ત કાંઈજ વિસાતમાં હાની આગળ ના લાગ્યો, જાણે હેના જેવો કાંઈ હતોજ નહીં એમ લાગ્યું.

નરેન્દ્રે આગળ શરૂ કર્યું—“ આજ એક કલાકથી કાણ જાણે મહેં શું શું અનુભવ્યું છે. ત્હમે શશિકાન્તની સ્ત્રી થાવ એ વિચારજ ભયંકર લાગે છે. મહારા મનમાં આ વિચારથી શું થાય છે એ ત્હમને ખબર ના પડે. ત્હમને કહેવાતું નથી. વર્ષોની આશા, સ્વપ્નોનો સદંતર ત્યાગ કરવો, એમરે નિરાશા છવાઈ જવી ”—

સુવાસિની—વર્ષોની આશા ?

નરેન્દ્ર—હા. વર્ષોની આશા. ત્હમે ના સ્હમજ્યાં. હું ઇજ્જત ભણીનો છું, ત્હાં વર્ષોથી રહેલો છું ને હમારા વિચારો બહુ લાંબા વખતના હોય છે. દરેક મનુષ્ય માફક કેવી સ્ત્રીને હું ચ્હાઈ શકું તેનો મહેં વિચાર કર્યા કર્યો છે સુવાસિની ? ત્હમને ખબર છે કે અરબ-સ્તાનના રેતીનાં રણોમાં ફરતાં ફરતાં. શમશમાકાર રાત્રીના સમયે, ભૂરા ઓમમાં ચળકતા તારલાઓ જોતાંજોતાં મહેં ત્હમારુંજ સ્વરૂપ જોયું હતું. ખરે વર્ષો ઉપર મહારા સ્વપ્નામાં ત્હમે આવ્યાં હતાં, મહેને ખરાખર યાદ છે. વાદળાંનું એક પણ ધાણુ સ્વચ્છ આકાશમાં નહોતું, ચંદ્ર પણ નહોતો છતાં તારાઓનાં પ્રકાશથી અંધકારજણાતો નહોતો. સર્વત્ર શાન્તિ હતી આસપાસ ઉજ્જડ વેરાન રણ પડેલું હતું. હું માત્ર એકલોજ હતો તે વખતે ત્હમારું મુખાર્પિત મહેને દેખાયું ને ત્હમારો કાકિલ કંઠે પણ સાંભળ્યો. જેવો આજેજ સાંભળું છું તેવોજ મધુર સ્વર તે હતો. મહેને લાગ્યું કાંઈક દિવસ ત્હમને જીવંત જન્યંત જોઈશ એમજ લાગ્યું. ત્હમને મળતાં શું કહેવું તે પણ વિચાર આવ્યા હતા. તો હવે શશિના મુખ ઉપરથી વિચાર જાણતાં મહેને શું થયું હશે ત્હનો ખ્યાલ આવે છે ? મહેને જે હૃદયમાં લાગણી થાય છે તેની આગળ હેના હૃદયની લાગણી શી વિસાતમાં છે ? માટે સુવાસિની ? હું અહીં આવ્યો છું ને પેલાને ભૂલી જાવ એમ વિનંતિ કરું છું. ત્હમને ધુંટણીયે પડી આજીજ કરું છું કે મહારી સાથે લગ્ન કરો.

સુવાસિનીનું હૃદય ઉછળી રહ્યું હતું ને શશિના શબ્દો હાની આગળ ધણા લુખા લાગ્યા. શશિને પોતે પરણી નાજ શકે એતો

ખાત્રી થઈ. પણ નરેન્દ્રને પોતે સ્હાય છે કે કેમ તે હજી સહમજી શકી નહીં પણ હેના વિશે વિચાર કરતાં ખીન્ન કાંઈનો વિચાર આવેલો અશક્ય લાગ્યો. નરેન્દ્ર પરદેશી છે એમ હવે લાગવા ના માંડ્યું, આચાર વિચાર એ સર્વેનો વિચાર નષ્ટ થઈ ગયો. પ્રેમ આગળ દેશ, પરદેશ, આચાર કે વિચાર હવું કાંઈ છેજ નહીં એમ નક્કી થયું. આ મનુષ્ય પોતાને સ્હાય છે એજ વિચાર તે ડગી. શશિ સાથે લગ્ન કરવા વિચાર થતો હતો તે વખતે હેને પોતે શ્વેતભાનુને વચન આપ્યું હતું તે વાત કરવા વિચાર નહોતો થયો પણ હવે નરેન્દ્રને તો તે વાત કહ્યા વિના રહેવાય એમ નહોતું.

નરેન્દ્ર—કેમ ? શું કહો છો ? મહારાથી ના નહીં સાંભળી શકાય. મહેને અંધકારના હંડા ખાડામાં ના નાંખી દેશો. મહારા જીવનનાં સ્વપ્ને સાચાં પાડો, વિનવું છું, આજીજી કંઈ છું જવાબ આપો.

નરેન્દ્રના મુખ સ્હામું જોતાં તે ચમકી. તે શીકંકા પડી ગયો હતો, અવાજ ધ્રુજતો હતો શરીર ધ્રુજી જતું હતું.

સુવાસિની—આજે જવાબ દઈ શકું તેમ નથી. વિચાર કરવા વખત જોઈયે.

નરેન્દ્ર—ત્હારે કંહારે ? પણ કંહારે ?

સુવાસિની—કાલે, આ વખતે.

નરેન્દ્ર—જરૂર કાલ્યે આ વખતે હું અહીં હાજર થઈશ.

આમ બોલી નમન કરી ચાલતો થયો. ઘેર જવાને બદલે બહાર નીકળી પડ્યો. ઉચ્ચી ટંકરીઓ મેદાનમાં જણાતી હતી ને તરફ ચાલ્યો. એકાન્ત હતું, કાંઈનો અવરજવર નહોતો. એક અટ્ટહાસ્ય કર્યું. આનન્દમાં આવી હાસ્ય કર્યું પણ એ હાસ્યમાં ફૂરતા લાગતી હતી. દેવે વાના યજ્ઞમાં ભંગ પાડતાં જેમ દાનવો ખુશીમાં આવી જઈ હાસ્ય કરતા તેવુંજ હાસ્ય આ પુરુષનું હતું. કક્ષાકાના કલાકો સુધી રખડ્યો. આ એકાન્ત રથળામાં, શાન્તિમાં તે આનન્દ કરતો કરતો હતો. મ્હોટેથી બોલી ઉઠ્યો “ આવતી કાલ્યે અહા ! કાલ્યે જવાબ મળશે. આટલાં વર્ષો પછી પાછી તે મહારા કળ્પનમાં આવશે. ભલા ભગવાન ! આટલો વખત મ્હે શું શું અનુભવ્યું છે. વર્ષો ઉપર મહે હાંકી કાઢ્યો હતો ને મહારામાં જે કાંઈ સાંકે હતું તે નષ્ટ કર્યું હતું; અહા ! પણ હવે મહારો વારો આવ્યો છે !

આજ રાત્રે ઉઘી શક્યો નહીં. પથારીમાં પાસાં ફેરવ્યાંજ ક્યં ને અન્નવાળું થયું ના થયું એટલામાં તો પથારીમાંથી ફટી પડ્યો. બહારીએ જઈ રોકીયું કર્યું. કેવું શાન્ત હતું ! કાઈકાઈ પક્ષિ કિલ-કિલાટ કરતાં હતાં, પોતાના પ્રભુનાં ગીત ગાતાં હતાં. હવા ખુશનુમાં હતી. વેરનો વિચાર આ સમયે આવવોજ અશક્ય હતો. પણ નરેન્દ્રની આંખમાં ફૂરતા શિવાય કાંઈજ નહોતું.

સર્વ ઉગવાની તૈયારી થઈ હતી. નરેન્દ્રે કપડાં પહેરી લીધાં ને બહાર નીકળી પડ્યો. આજે સર્વત્ર નવું જીવન જણાયું. રમણીયતાને શાન્તિ આસપાસ પથરાઈ રહ્યાં હતાં. બહાર ફરી આવી પાછો જમવા વખતે ઘેર આવ્યો. મનનું સમતોલપણું કાંઈક અંશે સ્થવારની હવા ખાધાથી આવ્યું હતું. જમી રહી થોડીવાર આરામ લીધો ના લીધો કે પાછો બહાર નીકળી પડ્યો. આજે ઘણી કાળજીથી સજ્જા થયો હતો. ને નીમેલે વખતે સુવાસિનીના ઘર તરફ ચાલ્યો. ઘર આગળ જતાંજ સુવાસિનીને બાગમાં એક સુંદર વૃક્ષ તળે ખુરશી નાંખી બેઠેલી દીડી. ઉતાવળે પગલે હેના તરફ ચાતુરતાથી ગયો ને જતાંજ બોલ્યો “ મહારૂં નશીબ ખુલ્યું છે કે સીલ મરાઈ ગઈ છે તે જાણવા આવ્યો છું. ત્હમારા જેવા ઉપરજ મહારા જીવનનો આધાર છે. મહારે સ્વર્ગમાં રહેવાનું છે કે નકના ઉંડા ખાડામાં ? ”

સુવાસિનીએ એકદમ જવાબ ન દીધો, થોડીવાર મૌન રહી પછી બોલી:—

હું એ બાબત જવાબ દઉં તે પહેલાં મહારે એક વાત કહેવાની છે, ગુલ્લવાત કહેવાની છે.

નરેન્દ્ર—ગુલ્લવાત ? હાક, એ બાબતમાં મહારા તરફથી પ્રીકર રાખવાની નથી. ગમે તે હશે પણ મહેને બાધ કરતા નહીં થાય. પણ મહારા હૃદયમાં શું છે તે ત્હમે જાણો છો. પીપ્પટ પેપણ કરી કંટાળો આપતો નથી. કાલ્ય રાત્રે ઉઘ નથી આવી. લવિષ્ય શું થશે તે જાણ્યા વિના ઉંઘ કેમ આવે ? લલે કહો ત્હમારે જે કહેવાનું હોયતે.

સુવાસિની—મહારાથી કહી શકાય તેમ લાગતું નથી.

નરેન્દ્ર—ના. ના. કહો. ત્હમારા જે કાંઈ વાંધા હશે તેના તોડ કાઢી આપીશ.

સુવાસિની—જુવો ત્હમારે. કાલે ત્હમે લગ્નનું માયું કર્યું પણ મહેં લગ્ન ના કરવા વચન આપેલું છે તો હવે કહો કેવી રીતે એમ થાય ?

નરેન્દ્ર—વચન આપ્યું છે ? કાને ?

જે વાત વાંચકૃષ્ણ જાણે છે તે વાત સુવાસિનીએ કહી. સાંભળનારના ઉપર આથી શી અસર થશે તે ખીન્નકુલ ખખર નહોતી. અથથી ઇતિ સુધી વાત કહી. ભૂતકાળ તાદૃશ થતો હોય તેમ બધી વાત તેને સાંભરી આવી, ને કેટલીક વાર વાત કરતે હેને એમ પણ લાગ્યું કે તે પરદેશીને આ વાત નથી કરતી પણ શ્વેતભાનુને જ કહે છે. વાત પુરી થયા પછી નરેન્દ્ર બોલ્યો “ અને આ પુરૂષને ત્હમે મ્હાતાં હતાં. આ—આ શ્વેતભાનુને ?

સુવાસિની—હા. મ્હાં મારવું હેનું છે ખરું.

નરેન્દ્ર—ત્હારે એ ખરાબ જાણાયો તેથી હાંકી કાઢ્યો ?

સુવાસિની—ના હેણે મ્હને જગતમાં નીચી પાડી હતી, મ્હાં સ્વમાન ઘટાડ્યું હતું, પ્રેમથી લગ્ન કરવા ઇચ્છા હેની નહોતી પણ શરત જીતવા ખાતર લગ્ન કરાવવા તત્પર થયેલો હતો. તો ત્હારે ખીન્ને શો રસ્તો રહ્યો હતો ?

નરેન્દ્ર—પણ તે ત્હમને ખરા હૃદયથી મ્હાતો હતો. એટલે પ્હેલાં નહીં પણ શરત માર્યા પછી ખરું ?

સુવાસિની—એમ કહ્યું તો હતું. પણ હું સાથી જાણ્યું ? પેલા ખીન્ન બેને મ્હોંડે જઈને એમ કહ્યું કે શરત જીતવા ખાતર લગ્ન કરવું છે.

નરેન્દ્ર—ને હેણે ત્હમને ખુલાશો કર્યો કે જે વાત મશ્કરીમાં ઉપાડી હતી તેણે હવે સત્ય સ્વરૂપ પકડ્યું છે ?

સુવાસિની—હા. પણ પેલા બેને મ્હોંએ કબુલ કર્યાનું મ્હેં હેને કહ્યું ત્હારે તે ના કહી શક્યો નહીં.

નરેન્દ્ર—એટલે ત્હમે હેને તિરસ્કાર કરી હાંકી કાઢ્યો ?

સુવાસિની—મ્હેં કહ્યું કે હવે ફરીથી ત્હાં. મ્હોં નહીં જોઉં.

નરેન્દ્ર—પછી—હેનું શું થયું ? હા, હા, એતો ત્હમે કહ્યું કે ત્હમાં નામ બધે બદ નામ કર્યું ને ભરસલામાં એ નિશામાં લથડી પડ્યો ને પછી આપઘાત કર્યો.

સુવાસિની—હા.

નરેન્દ્ર—ત્હમે લગ્ન થયા પ્હેલાં હેને વચન આપ્યું હતું કે કોઈ ખીન્ન પુરૂષને પરણીશ નહીં ?

સુવાસિની—હા.

નરેન્દ્ર—એટલાજ સાફ ત્હમે નથી પરણ્યાં ?

આ પ્રમાણે પ્રશ્નો પુછતો હતો પણ સુવાસિની મનમાં કાંઈ આશુતી નહોતી કારણ આ પુરુષે માગું કર્યું હતું ને તેની ના કહી હતી તો કારણ શું છે તે કહેવાને કાંઈ વાંધો ના જણાયો.

સુવાસિની—હા—પણ ખરી રીતે તો હજી સુધી કાંઈ ખીજે હેંવા નથી મળ્યો કે જેહની સાથે હું પરણી શકું.

નરેન્દ્ર—ત્યારે હજી પણ ત્હમે આ-શ્વેતભાનુને મ્હાઓછો ?

સુવાસિની—ના.

નરેન્દ્ર—હવે એ ત્હમારા મનમાં પણ નથી ?

સુવાસિની—ના. નથી.

નરેન્દ્ર—ત્હમે હેની તરફ ફરતા વાપરી છે હેવું ત્હમને કદી લાગ્યું નથી ? હેનો પ્રેમ અત્યંત હતો તે સાખીત કરી આપવાને ત્હમે હેને ખીલકુલ તક આપી હતી ?

સુવાસિની—એમ ના કર્યું હોય તેમાં મ્હારો શો વાંક ? કાંઈ પણ સ્ત્રી આત્માભિમાની સ્ત્રી ખીજું શું કરે ? એકફેરી હેણે છત્રી તો ફરીથી કેવી રીતે વિશ્વાસ રાખી શકું ?

નરેન્દ્ર—ખરે કેમ રાખી શકે.

તેણે નરેન્દ્ર સહામું જોયું. હેનો અવાજ વિચિત્ર લાગ્યો. હૃદય કરતાં હેની ઈચ્છા ઉપર આ પુરુષે કાણુ મેળવ્યો હતો. હેનાથી અં-જાર્ધ ગર્ધ હતી. નરેન્દ્ર હેને મન સવસ્વ જણાતો હતો છતાં પ્રેમ હેના તરફ છે કે નહીં તે બરોબર ના સહમજી શકી.

નરેન્દ્ર—ત્હમને કદી એમ લાગ્યું છે ખરું કે આ-શ્વેતભાનુએ કદાચ આપઘાત ના કર્યો હોય ?

સુવાસિની—આપઘાત તો હેણે કર્યો છેજ.

નરેન્દ્ર—શાથી જાણો છો ?

સુવાસિની—જ્યુરી ભરાઈ હતી. ન્યુસપેપરોમાં આવી ગયું છે. એમાંતો શકજ નથી. હેના મહદા ઉપરથી દાગળો હેના નામના મળી આવ્યા હતા.

નરેન્દ્ર—મ્હને ત્હમારી વાતમાં રસ પડે છે તેમાંજ હું સવાલ. ઉપર સવાલ પુછું છું. મ્હારેતો એ કહેવાનું છે કે જે સ્ત્રીનું હૃદય હાવા પુરુષને અર્પણ થઈ ચુક્યું છે. જોકે તેતો ગુજરી ગયો છે તો તો હું

તે સ્ત્રીને કદી પરણી ના શકું. મ્હને જોકે ત્હમે ના કહેશો તેથી શું પરિણામ થશે તેતો પ્રભુ જાણે છે. મ્હને ના કહોછો તેનું કારણ તો એજ હોવું જોઈએ કે ત્હમારું હૃદય હજી આ પુરુષને આપેલું છે. છતાં હજી બીજાને પ્રસ્ન કરું ?

સુવાસિનીએ આશ્ચર્યથી ડોકું ધુણાવીને હા કહી. અંદર ખા-
નેથી જરા હાનાથી ડરતી હતી પણ શું પુછશે તે જાણવા ઈતિજારી થઈ.

નરેન્દ્ર—ધારોકે એ પુરુષ મરી નથી ગયો, જીવતો હોય ને પાછો આવે, અલગત પશ્ચાતાપ કરતો આવે, સુધરી ગયો હોય તો ત્હમે હેને પરણો ?

સુવાસિની—ના. કદી નહીં.

નરેન્દ્ર—ત્હમારે મન એ હવે કાંઈજ નથી ?

સુવાસિની—હેના નામનો એક કાળો ડાઘ મ્હારા મનમાં રહેલો છે.

નરેન્દ્ર—એક ડાઘજને ?

સુવાસિની—હા.

નરેન્દ્ર—ત્હારે ત્હમે એક રીતે હેને બૂઝીજ ગયાં છો ?

સુવાસિની—હા.

નરેન્દ્ર—કેટલા વખતથી ?

સુવાસિનીએ જવાબ ના આપ્યો. એટલે પાછો એ બોલ્યો “ હું ધારું છું જે દિવસે પહેલ વહેલો આપણો મેળાપ થયો તે દિવસથી બૂલી ગયાં હશે ? ”

સુવાસિનીએ જવાબ ના આપ્યો પણ સત્ય વાત છે એમ હેના હૃદયે કબુલ કર્યું.

નરેન્દ્ર—ત્હારે હવે મ્હને પરણશો ? મ્હારા મનમાં શું છે તે બધું મ્હારાથી કદી શકાતું નથી માટે માફ કરજો, પણ મ્હારા જીવનની બધી આશા; બધું મ્હારું જીવન બધું ત્હમારા જવાબ ઉપર આધાર રાખે છે. પેલાની વાત ત્હને વિસરી જવ, ને મ્હને જવાબદો.

સુવાસિની—પણ મ્હારું વચન ?

નરેન્દ્ર—ત્હમારું વચન ? ઉજ્જરાઈ જઈને આપેલું વચન—શું કહો છો, તેના પુરા ભાન વિના આપેલું વચન, એ વચન નથી. એ મરી જશે એમ ત્હમે એ વખત નહોતાં ધારતાં અને હવે તો એ ગયો છે તો પછી બાધ શો છે ? હેમાં અર્થજ નથી.

સુવાસિની હજી આનાકાની કરતી હતી ડ્યુમથુ તો હતીજ એટલામાં પાછો નરેન્દ્ર બોલ્યો ને હેલા ઉઠ્યો હેના મુખમાંથી નીકળતા હતા કે સર્વ વાંધા ઉડી જતા લાગ્યા. હેની બહીરુપણુ જતી રહીને હૃદય ઉઘાળા મારી રહ્યું. ઐદ્રજલીક સતા પોતાના ઉપર જમી ગઇ ને ના કહેવા, ના ભણવા ઇચ્છા થઇ ને નરેન્દ્રે પાછું પુછ્યું “તહમે મહેને પરણુશો ? મહારા વર્ષોનાં સ્વપ્ન સાચાં પાડો ને મહારા જીવનમાં આનન્દને આશા રેડો. બોલો સુવાસિની ? બોલો હા. કહો.”

નરેન્દ્રના સ્હામું ભીંજાયલા હૃદયે જોયું, હેની છાતી ઉપર માથું નાંખી દીધું ને નરેન્દ્રે પોતાની ભુજબોમાં હેને સમાવી દીધી. સુવાસિનીને ભૂતકાળ યાદ આવ્યો ને આ શ્વેતભાનુજ છે એમ કાંઇ પ્રતિતિ થઇ.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

જંગલની ડાશી.

સુવાસિનીને ત્યાંથી ઘણો મોડો પોતાને ઘેર નરેન્દ્ર ગયો. ઘેર જઇ કપડાં બદલ્યાં ને પાછો બહાર જવા તૈયારી કરતો હતો એટલામાં ઘરમાં કામકાજ કરતી ડાશીએ પુછ્યું “જમવાને કેટલા વાગે આવશે ?”

નરેન્દ્ર—હું બહાર ફરવા જાઉં છું. બહુ દૂર ફરવા જાઉં છું.

ડાશી—જમવાની વેળાએ તો આવશેને ?

નરેન્દ્ર—કાંઈ કહી શકાય નહીં આવું ત્યારે જાણુને કે આવ્યો.

ડાશી ખિચારીયે હેના સ્હામું જોયું ને જો કે આમ કહેવાનું કારણ શું તે તો સહમજી નહીં પણ નરેન્દ્રના મ્હોં ઉપર કાંઈ ફેર જણાયો. મુંજપણું જતું રહ્યું હતું, આંખો અડધી મીચેલી નહોતી, ખુણી હતી, ઉત્સાહી ને આશા ભરેલી લાગી.

ડાશી—કાલે ઉઘતો આવી હતીને ?

નરેન્દ્ર—ડાશીમા ? વિચિત્ર સ્વપ્ન આવ્યાં હતાં, બહુજ વિચિત્ર હતાં.

ડાશી—સારાં સ્વપ્નાં હતાં ને ?

નરેન્દ્ર—ઘણાં વિચિત્રને આશ્ચર્ય જેવાં હતાં. હવે તહમે તહમારે કામે લાગો ને સ્કારી શીકર ચિંતા ના કરશો.

ધરમાંથી બહાર નીકળી પડ્યો. દૂર ટેકરીઓ બહુ ચાલતો થયો ને છેક ટેકરીની ટોચે ચઢ્યો એટલે ઉભો રહ્યો. ફરીને સુવાસિનીના ઘર તરફ નજર નાંખી. સહવારમાં સુવાસિની હેની રાહ બેસે એ તે બાળતો હતો. હેણે સહવારમાં આવીને જનાર્દન પાસે માંગુ કરવાને કહ્યું હતું પણ જઈને કહેવાનો ખીલકુલ વિચાર નહોતો. ટેકરીઓની પેલી પાસના દૂરના પ્રદેશમાં જવા વિચાર કર્યો હતો. શાન્ત, એકાન્ત સ્થળે જઈ વિચાર કરવા ઇચ્છા થઈ હતી. ગઈ કાલ્યનો અનુભવ-ખીના ધણી અસરકારક બની હતી. હેનામાં ફેર આશમાન જમીન જેટલો પડ્યો હતો. ગઈ કાલ્યની ને આજની દૂનીયામાં ફેર હતો. હવે તે વિચારવંત, મુજ, ઇચ્છતો રહેવાશી નહોતો. પોતે મુળનો શ્વેતભાનુ હતો.

ધણી વર્ષો ઉપર શાન્તિપુર છોડીને ગયો હતો તે વખતે મનમાં એકજ દહ વિચાર હતો કે પાછો આવીને જે સ્ત્રીને ચઢાતો હતો તેના ઉપર વેર લેવું. પ્રેમ ધિક્કારમાં ફેરવાઈ ગયો હતો. જેટલો પ્રેમ હતો તેટલોજ ધિક્કાર છુટ્યો હતો. પોતે સ્વાભિમાની હતો ને આ સ્ત્રીએ તેનું અભિમાન ખંડીત કર્યું હતું. પોતાને અન્યાય થયેલો યોગ્ય હતો ને તેથી કરીને જેટલી દુષ્ટતા છુપી રહી હતી તેટલી પૂર્ણકળાએ બહાર નીકળી આવી હતી, મનુષ્યત્વ ખોયું હતું. પરિણામે વેર લેવા પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. દૂનીયામાં કાંઈપણ આશા વિના રખડતો થયો ત્યારે પોતે જે જે અનુભવતો હતો તે સઘળું સુવાસિનીને પણ અનુભવાવવા નિશ્ચય કર્યો.

અનુકુળ વખત જણાયો એટલે પાછો શાન્તિપુર આવ્યો. હૃદયમાં એકજ વિચાર રમ્યા કરતો હતો ને તે વેરને તિરસ્કારનેજ હતો. નવધામમાં આવ્યો, બધી ચિકિત્સા બેઠને ગોઠવણ રચી. કૂર વિચાર કર્યો હતો, કારણ મનુષ્યમાંથી મનુષ્યત્વ નાસે છે, શ્રદ્ધાને ધર્મબંધ જતાં રહે છે કે તે જંગલી પશુ સમાન બની બંધ છે. વર્ષોપર્યન્ત વેર લેવા વિચાર કર્યા હતા ને હવે તે અમતમાં મુકવા વખત આવી પહોંચ્યો હતો. દયાનો છાંટો પણ નહોતો રહ્યો. પોતાને અન્યાય થયો છે એમ સહમજતો હતો.

ચાલતે ચાલતે ઉંડા વિચારમાં ગઈ થઈ ગયો હતો. વચ્ચે વચ્ચે મંદાં ઉપર સિમત ચાલી જતું ને વળી મુંઝ બની જતો. પણ હવે મુજનો વેપ રાખ્યો નહોતો. ઘાઠીતો હજી પણ રહેવા દીધી હતી. દરેક

રીત્યે કાંઈ જુવે તો એમજ લાગે કે પરદેશી નથી. વેષ ભજવતો નહોતો. ચાકતાં ચાકતાં ખેલી ઉઠતો કે “ અહા છેવટે બાજી હાથ આવી છે, રમત જીત્યો છું, મ્હાફ ધાર્યું થવાનો વખત આવી પહોંચ્યો છે; પ્રભુ જો હોય તો તહેજે વેર લેવા અનુકુળતા કરી આપી છે. આમનેઆમ ચાલ્યેજ ગયો. એટલામાં એક શીતળ ઝાયાવાળી જગ્યા આવી ત્યાં ઉભો રહ્યો. સ્વચ્છ પાણીના બહેજો પાસે ખળખળ કરતો વહ્યો જતો હતો. તૃષા લાગવાથી ખોખેખોખે પાણી પીધું. જરા આરામ લેવા બેઠો. વિચાર આવ્યો કે હવે કોકેઈન ખાઉંતો કેવું લાગે? વિચાર આવતાની સાથેજ ધ્રુજ ગયો. પોતાની પહેલાંની સ્થિતિ યાદ આવતાંજ શરમાયો. ના અંતે ટેવ છોડીતો છે, જય મેળવ્યો છે. પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી ને પૂર્ણ કરી છે. જેવી કેક કરવાની ટેવ હતી તેથી દશગણી ટેવ હોતતો પણ હું છોડત ને જય મેળવત. પાછો ઉભો થયો ને ચાકવા માંડ્યું. એક ટેકરી ઉપર ચઢ્યો ને ત્યાં ઉભા રહી આસ-પાસ નજર નાંખી. પ્રદેશ કાંઈ જાણીતો લાગ્યો. નૃતનપુરથી નાઠા પછી જે ડોશીને ત્યાં કોટડી ભાંટે રાખી રહ્યા હતા તેજ કોટડી નજરે પડી. પોતે ત્યાં જેજે જગ્યાએ આથડ્યો હતો તે બધી નજર આગળ પડતી હતી. એકદમ એ દીશાભણી ચાલ્યો ને વિચાર થયો કે પેલી ડોશી જીવતી હશે કે કેમ? અહાહા! ડોશી ગિચારી ધર્મની લાતો કરતી હતી. ડોશીની બધી કહેલી કથાઓ યાદ આવી. ખરે, ડોશીના કહેવામાં કાંઈ સત્ય હશે? ડોશીની કોટડીની પાસે આવી પહોંચ્યો. સર્વ ત્યાં શાન્ત હતું. એક કુતરું અડધી આંખ્ય મીંચી છુતું હતું તે પગરવ સાંભળી કાન ફફડાવી આંખ્ય ઉઘાડી ભસવા જતું હતું પણ સારાં કપડાંવાળો જોઈ પાછું ડોકું ઉચું કર્યું હતું તે નાંખી ઘેઈ સુઈ ગયું. પક્ષિઓના કલરવ શિવાય બધે શાન્ત હતું. કોટડીનાં બારણાં બંધ હતાં તેથી શ્વેતલાનુએ બહારની સાંકળ ખખડાવી એટલે અંદરથી “ કાણુ હશે એ ” નો અવાજ આવ્યો તે તરતજ ઓળખ્યો: બાણુ ઉઘડ્યું ને અંદર ગયો. મુળ જે સ્થિતિમાં બધું હતું તેનુંતેજ આજે પણ જોવામાં આવ્યું. ડોશીમાં બહુ ફેર નહોતો પડ્યો. તે હતી તેવીનેતેવી ટકોરા જેવી હતી, છતાં શ્વેતલાનુને લાગ્યું કે હેના મ્હોં ઉપર કાંઈ દીલગીરીનાં ચિન્હ છે.

શ્વેતલાનુ—ડોશીમા? શેર દુધ વેચાતું આપશે?

ડાશી—બાપા એટલું બધું દુધતો અત્યારલગી રહે ? પણ છે થાપું તે હ્યો; વેચવાનું નથી પણ વેંતપતું હોયતો હ્યો આપું.

શ્વેતભાનુ—મફત આપશો !

ડાશી—અરેભાઈ છાંટા દુધ માંગે છે તેના તેવળી પૈસા હોય !

શ્વેતભાનુને હસવું આવ્યું. ડાશીએ પૂછ્યું “ ભાઈ દુરથી આવ્યા લાગે છે.”

શ્વેતભાનુ—હા. ડાશીમા. બહુ દુરથી આવું છું. નવવામથી આવું છું. ત્હમે એ ગામનું નામતો સાંભળ્યું છેને ?

ડાશી—નામતો સાંભળ્યું છે પણ જ્ઞેયું નથી. એતો બંહુ આધુ છે.

શ્વેતભાનુ—હા. ત્હાંથી આવું છું.

ડાશી—આટલે દુરથી આવો છો ત્હારે પાછા કેવી રીતે જશો ?

શ્વેતભાનુ—ચાલીને.

ડાશી—એટલું બધું તે ચલાય ! ભાઈ તું થાક્યો હમણ લે, જરા રહા કરી આપું ?

શ્વેતભાનુ—ડાશીમા ? ત્હમને મહેનત ક્યાં આવું ?

ડાશી—તું મુસાફર છે ને થાક્યો છે તેમાં મહેનત કેવી ! મ્હારે પણ પીવોજ છેને; હમણાં તૈયાર થઈ જશે. લગીર ખાટલામાં આડોથા.

શ્વેતભાનુને થાક જણાવ્યો ને ખાટલામાં પડ્યો. સર્વત્ર કેવી શાન્તિ હતી ! શયડી ઉપર રહાનું પાણી ખખખાતું હતું તેનોજ માત્ર સજીસજાટ સંભળાતો હતો, કારણ હુનાજો એશી ગયો હતો ને બપોર રહી ગયા હતા તેથી પશુપક્ષિ છાંયંડ તાપથી અકળાઈને છાનાંમાનાં વિશ્રાન્તિ લેતાં હતાં. થોડીવાર પછી ડાશીએ કાંઈ કાચુંકાંઈ ખાવાનું આપ્યું તે ખાધું ને રહા પીધો. ડાશી પ્હરોણાગત અન્નજ્યા પુરુષની કરતી હતી તેમાં કાંઈ નવાઈ જેતું નહોતું કારણ ગામડાંમાં શેહેરીઓ કરતાં લેકા ઘણા મામાજી ને પ્હરોણાગત કરનારા હોય છે. શ્વેતભાનુને ડાશીની આ વર્તણૂકથી ઘણી અસર થઈ. ડાશીને જોવાથીજ હેના મનમાં શાન્તિ પ્રસરવા લાગી.

ડાશીએ પૂછ્યું—“ કેમ ભાઈ રહા સારો તો થયોતોને ?

શ્વેતભાનુ—ડાશીમા ? બહુજ સારો હતો.

ડાશી—ભાઈ ? તું કાયા પંથનો છું ? ધર્મના ઉપદેશ સાંઝે કરો છો કે કાંઈ બીજા સાંઝે ?

શ્વેતભાનુ—ના ડાશીમા હું તો મુસાફર છું.

ડાશી—હું મહેને લાગ્યું તો ખરું. શ્યામજીના ગુણ ગાનારો તું નથી.

શ્વેતભાનુથી હસી દેવાયું પણ આજે પહેલીજ વખત મનમાં તિરસ્કાર ના આવ્યો. ડાશીના શબ્દો ઘણાજ શ્રદ્ધાળુ લાગ્યા.

શ્વેતભાનુ—ડાશીમા ! શ્યામજી કરતાં શયતાનના ગુણ મહેં બહુ ગાયા છે.

ડાશી—અરેરે ! થોડા વર્ષ ઉપર ત્હારા જેવોજ એક મુસાફર અહીં આવ્યો હતો પણ ત્હારામાં ને હેનામાં ફેર એટલોજ છે કે પેલો તો શીકો ક્ય હતો ને પાતજો સોટી જેવો હતો. એ પણ એમજ કહેતો હતો કે શયતાન ઉપર મહેને બહુ પ્રેમ છે.

શ્વેતભાનુ—ત્હમે હેને શું કહ્યું ત્હારે ?

ડાશી—શયતાનમાં શાન્તિ નહીં મળે બાપુ.

શ્વેતભાનુતે ડાશીની હાવી વાતોથી નવાઈ લાગી. કારણ ગામ-ડાંચોમાં લોકોને પોતાની સહમજણ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા વધારે હોય છે. ડાશીએ બોલવું શરૂ કર્યું. “ એ તો ઘણી નવાઈની વાતો કરતો હતો. કહેકે મ્હારે મા કે બાપ, ભાઈ કે ભાણું, બાઈડી કે છોકરાં કાઠ નથી ને જીવવાની પણ દરકાર નથી કરતો. ને મહેને પુછ્યું કે આમ હોય તો ત્હમે શું કરો ? ”

શ્વેતભાનુ—ત્હારે ત્હમે શું કહ્યું ?

ડાશી—મહેં તો કહ્યું કે પ્રભુની પ્રાર્થના કર્ય. માત્ર એજ ઉપાય છે.

શ્વેતભાનુ—હેણે ત્હમારું કહેવું માન્યું ?

ડાશી—નારે ના. મહેને પાછળથી ખમર મળી કે એ તો રાત્ર્ય દર્બારમાં જવાને રસ્તો શોધતો હતો ને એક ગિચારી જવાન સ્ત્રીને છતરી ફરી થયો હતો ને પછી છેવટે હાંડડે થતાં નદીમાં ડૂબી મરી ગયો. રામરામ.

શ્વેતભાનુ—ત્હારે ડાશીમા ! ત્હમે એમ માનો છા કે પ્રભુને ભજ્યો હોત તો હેનાં પાપ ધોવાત ?

ડાશી—માનું છું ! અરે પૂર્ણ ખાત્રી છે મ્હારી.

ડાશીના બોલવામાં શ્વેતભાનુને રસ પડ્યો-હેનું બોલવું હેવું તો શ્રદ્ધાવાળું હતું કે ત્હેનાથી આ વખત હસી કઢાય તેમ નહોતું.

શ્વેતભાનુ—ડાશીમા ! મહેં ઘણા દેશોને ઘણા ધર્મો જોયા છે પણ શયતાન સહેજાઈથી જતાય, પરાજય પામે હેવું એકેકમાં ના જોયું.

ડાશી—ભાઈ ? એ તો મહારા રામજીને સ્થામજી કરી શકે છે.

શ્વેતભાનુ—તમે શાથી જાણો છો એ ?

ડાશી—જાણવું તું શું ? આપણું અંતઃકરણ, મન કહે છે. વળી એક કથા હમારા ગામડામાં છે તે ઉપરથી તો સાબિતજ થાય છે.

શ્વેતભાનુ—શી કથા ?

ડાશી—પહેલાં આ ગામમાં એક ઘણોજ નારસ્તિક રહેતો હતો. કસામાં એ માનતો નહીં. તહેણે કોઈ કારણ સારૂ પોતાની સ્ત્રીનું ખુન કર્યું ને નાશી ગયો. છેવટે પકડાયો ને હેના ઉપર કેસ ચાલ્યો પણ સાબિત ના થવાથી છુટી ગયો. ત્યાર પછીની હેની જીંદગી બહુજ ખરાબ ચાલવા માંડી. હેના મ્હેં ઉપર તેજ બીલકુલ નહોતું. ચહેરા શીકે પડી ગયો હતો. ઘણા કાંકાં માર્યાં પણ શાન્તિ મળીજ નહીં. છેવટે કોઈ પુરૂષ આવી ચઢ્યો તહેની પાસે આવળ કરતાં પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખતાં શીખ્યો. પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું. સમસ્ત જીવન પ્રભુને અર્પણ કર્યું ને ત્યાર પછી ક્ષમાનો ગુણ હેવા તો હેનામાં જણાયો કે ગમે તે થાય તો પણ કોઈ દિવસ ક્રોધના કરતો. સતત પ્રભુ સેવાજ કરવા લાગ્યો ને હેના જીવનમાં ઓરજ રંગ આવ્યો. માટે પ્રભુ હેવા દયાળુ છે ને હેને શરણે જવાથીજ શયતાન જતાય છે.

શ્વેતભાનુને કાંઈક હાર્ય જનક બોલવાની ઇચ્છા થઈ પણ શું કહેવું તે સહમજાણ ના પડી. હાવી સાદી પણ દૃઢ શ્રદ્ધા આગળ હસવું પણ ના આવ્યું તો પછી તિરસ્કારતો આવંજ શેનો.

ડાશી—ભાઈ ? હમણાં તું આવ્યો ત્યારે હું માળાફેરવતી હતી ને પ્રાર્થના કરતી હતી. વળી તું પણ પહેલાં એક પુરૂષ અહીં આવ્યો હતો તેના જેવો વિચારનો લાગે છે પણ તે પછીથી નદીમાં ડૂબીને મરી ગયો આથી તું કાંઈ ખોટું ના લગાડીશ ?

શ્વેતભાનુ—ના ડાશીમા. ખોટું શેનું લાગે; પણ આવી વાંત મ્હેં ઘણે દાવસે સાંભળી હસવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ બીલકુલ હસી શકાયુંજ નહીં.

ડાશી—ભાઈ ? મહારો ઘણી દસ વર્ષ ઉપર ગુજરી ગયો ને પછી બે વર્ષ મહારો એકનો એક પુત્ર પણ મરી ગયો. હવે હું માત્ર એકલીજ છું. વૃદ્ધાવસ્થા છે એટલે મહારો આવાર-બેલી માત્ર વિશ્વંભરનાથ છે.

શ્વેતભાનુ એકદમ ઉઠ્યો ને જવાને માટે લાકડી ખોળવા માંડી.

ડાશી—કેમ લાઈ? આ દૂધ તો પી જા.

શ્વેતભાનુ—હવે તો નથી પીવું ડાશીમા ? હું જઈશ.

ડાશી—લાઈ? મ્હારા જેવી ડાશીનું બોલ્યું ચાલ્યું માફ કરજે.

હું તો લાકડામાં જવા જેવી થઈ છું પણ ત્હારા મ્હં ઉપરથી લાગે છે કે તું સુખી નથી. લોક મ્હને ઘણીવાર કહે છે કે ડાશી? હવે પ્રભુનું ટાલણું મુકીને બીજી વાતો કરો પણ બાપુ? મ્હારાથી કાણ જાણે શું છે કે પ્રભુનું નામ દીધા વિના રહેવાનુંજ નથી.

શ્વેતભાનુ—ખરી વાત છે. ડાશીમા ?

ડાશી—ખેટા ? ત્હારે માટે હું પ્રભુને વિનવીશ.

શ્વેતભાનુ—અહા ? ડાશીમા ? જરૂર વિનવજે, જરૂર વિનવજે; ને આ લ્યો પાંચ રૂપિયા ગરીબોને અનાજ આપજો.

રૂપિયા આપીને ચાલતો થયો. થોડીવારમાં પાંછા મેદાનમાં આવી પહોંચ્યો.

મકરણ રહ મું.

મનુષ્યને ઈશ્વર.

આ

લને ચાલતે પાંછા પેલી ટેકરીની ટોચ ઉપર ચઢ્યો. એટલે વિશ્વાસ લેવા ઉભો રહ્યો. આસપાસ રમણીય ખેતરો ભરપુર પાકથી ઝુંકી રહ્યાં હતાં. દેખાવ આનન્દજનક હતો. પરંતુ શ્વેતભાનુને આનન્દ થતો નહોતો છતાં જે કાર્ય સિદ્ધિ માટે મથતો હતો તે તો ફળીભૂત થઈ હતી, સુવાસિનીએ લગ્ન કરવા વચન આપ્યું હતું એટલે પોતાનું વેર આજ લગી નહોતું લેવાયું તે લેવા-વવાનું હતું. ગઈ કાલ્યે આ વિચારથી આનન્દમાં હૃદય ઝોલાં ખાઈ રહ્યું હતું. મન સાથે વિચાર આવતો હતો કે ધારો કે જે ઇચ્છા હતી તે બર આવી માંડેલી બાજી જત્યા તોપણ તેથી ફાયદો શો ? પ્રતિજ્ઞા ફળીભૂત થાય પરંતુ કોઈ અવનવું તત્ત્વ ગેમ કહેતું હતું કે હાવી રીતે વેર લેવું તે નીચ, દુષ્ટ ને ફૂર છે.

“અહા ! જે ગુણ તત્ત્વ જગતમાં રહેલું છે તે સુવાસિની જાણે છે, હું તેથી તદ્દન અજ્ઞાનો છું. વેર લીધાથી લાલ શો છે ? ધારો કે હું સફળ થયો પછી શું ? મ્હારી ઇચ્છા બર આવ્યા પછી હું ચાલ્યો જાઉં તો પાછળ બદનામ ને નિરાશા મુકી જવાનાં બીજું શું. શું તેથી હું વધારે સુખી થઈશ ? ના. ના. હું તો નર્કમાં ને નર્કમાં રહેવાનો.

આમ વિચાર કરતાં કરતાં ધસ્યો ધસ્યો ચાલ્યો જતો હતો. ખરે ગદ્ય કાવ્ય રાત્રે હેનું શરીર મ્હને અડક્યું કે લાગ્યું કે હું પહેલાંનો શ્વેતભાનુજ હું છું. અહા ! પ્રભુ પ્રેમ કેવી વસ્તુ છે !

કોઈ અવનવું, અલૌકિક તેજ હેની આંખોમાં પ્રકાશી નીકળ્યું એક દાણુભર દુષ્ટ વિચારો દૂર થયા. કોઈ સત્ત્વગુણી તત્ત્વ રંગેરંગ ગેસામાં પ્રસરી ગયું. આનન્દ છવાયો પણ તે એક દાણુભરજ.

“ ના બીલકુલ નહીં. બાળનો અંત છેક સુધી નેવોજ. વળી એ મ્હને શ્વેતભાનુને મ્હાતી નથી. એ તો એક ધનાઢ્ય પરદેશી, ઇચ્છા દ્રીગોલીની કંપનીના ભાગીદાર નરેન્દ્ર નામધારક પુરુષના પ્રેમમાં પડી છે, શ્વેતભાનુ તો હેને મન કાંઈ નથી. હેણેજ કહ્યું છે કે શ્વેતભાનુને તો એ હવે પરણીજ ના શકે અને હેને વચન આપ્યું છે છતાં નરેન્દ્રને પરણવા તૈયાર થઈ છે. સ્ત્રીનું વચન ! સ્ત્રી કદી નિમ્ન-કલસાવ હોતીજ નથી. પેલી ડોશી આટલી બધી શ્રદ્ધાવાળી ને સુખી કેમ છે ? ધણીને છાકરો ગુજરી ગયો છે છતાં તે સુખી દેખાય છે. શ્રદ્ધા તો હેની મજબુત છે; બહીક નામે નથી જાણતી. અલગત સાદી ને અજ્ઞાન તો છે; પણ માત્ર જ્ઞાન, વિદ્યા શું કરી શકે ? આટલી બધી કેળવણી જેને માટે બધા અભિમાન માને છે તેનો શો હિસ્સા ? પેલા માણસે પોતાની સ્ત્રીનું ખુન કર્યું. તે વાત હેણે કહી તે આખે-હુખ મ્હને મગતી આવતી હતી. સુવાસિનીએ મ્હાણું અપમાન કર્યુંને હવે હું ખુનથી પણ વધારે દુઃખ આપવા તૈયાર થયો છું. પણ છેવટે ક્ષાયદો શો છે ? અરેરે, જીવન કેવું અકળ છે ! ”

“ સુવાસિની કહે છે કે તે મ્હને મ્હાય છે. મ્હારી પાસે હાથ છે ત્હારેજ હેને શાન્તિ વળે છે; ને વળી પોતાનું વચન આપેલું મ્હને નેતાંજ કાંઈપણ હિસાબ વિનાનું લાગે છે. વાહ ! શા સાણું હું ખુશી ના થાઉં ? મ્હને મ્હાય છે તો ખરી પણ હું—ના, હું નથી હેને મ્હાતો હું તો હજી પણ હેને ધિક્કારું છું. ”

આમ વિચાર ચાલતા હતા છતાં હજી મન ખરાબર માન્યું નહોતું. પેલી ડોશીની વાતોથી નવીજ દુનિયા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી.

“ ના. ના. દુનિયામાં ખોટું કૃત્ય કરવાથી કદી લાલ છેજ નહીં. ત્રણે કાળમાં હેવાં કૃત્યથી લાલ છેજ નહીં. અમુક વ્યાજખી છે ને ગેરવ્યાજખી છે એમ આપણે કહીએ છીએ, વળી જૂદા જૂદા મનુષ્યોને જૂદા જૂદા દેશો પરત્વે વ્યાજખી ને ગેરવ્યાજખી વાતો બદલાય છે પણ અંતે સત્ય તોને છેજ તેમાંજ સ્વર્ગ સમાયેલું છે. વેર એટલે માત્ર દુશ્મનની સાથે આપણે પણ નર્કમાં ઘસડાયવું. વેર ના લઉં તો શું પરિણામ આવે ? પણ ના એક નિશ્ચય આખો વખત મહારા જેવો ફેરવે તો નહીંજ. ”

આગળ ચાલે જતાં સંધ્યા સમય આવી પહોંચ્યો. સંધ્યા સમયનો દેખાવને ખુશનુમા હવાથી વિચાર ધારા બદલાતી ગઈ.

“ ઇન્દુ મહારે ત્યાં પહોંચ્યા તરીકે ના રહેતાં જતો રહ્યો. ઇન્દુ સરળ હૃદયનો ને પ્રમાણીક છે. હેતું કહેવું ખરું તો લાગે છે. સુખી જીવન કેમ ના બને ? ધારો કે વેર લેવાનો વિચાર છોડી દઉં, માંડેલી બાજીજ મૂકી દઉં. ના. ના. બાજી તો છોડવી નહીં; પણ ધારો કે વખતે છોડી દીધી તો પેલીનું મુખ તો જોવાનું રહેશેજ નહીં. ”

ચાલતાં ચાલતાં એકદમ ઉભો રહ્યો.

“ હેતું મુખજ ના જોવું ! ” આ વિચારેજ ચિત્ત લમી ગયું.

“ હું તો હેને ધિક્કારું છું ! મહારું અપમાન કરી કાઢી મુક્યો ને આમ થતાં પેલા ઘોરતર પ્રદેશોમાં ધકકેલ્યો જેથી—”

એકદમ ચાલતાં પાછો ચમક્યો.

“ ગઈ કાલ્યે દાણુભર હેના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો હતો. ખરે જ વખતે પ્રેમ આવ્યો હતો. સર્વ ભૂલી ગયો હતો ને સ્વર્ગમાં જઈ બેઠો હતો. હા. ખરે હે પ્રભુ ! મહને એમ થાય છે કે હું હેને ખરે-ખરી રીતે મહારું છું. ”

એક કલાક સુધી શુન્યમુન્ય ચાલ્યાજ કર્યો. આજ લગી ના અનુભવેલી વૃત્તિ પાછી બગૃત થઈ હતી.

“ નિશ્ચય કર્યો છે તે અમલમાં મૂકી શકાશે ? માત્ર વેરને અર્થ હેને મહારી સાથે નર્કના ખાગમાં ઘસડી જાઉં ? અરેરે ! શો કાયદો છે તે સહમગ્નતું નથી. ”

પેલી ડોશી પાછી સાંભરી આવી ને તેની સાથે આકાશવાણી સાંભળી કે “ ત્હાં મનુષ્યત્વ ના ખોઈશ; સત્ય માર્ગે પળજે. ”

“ સત્ય શું છે ? ધારો કે સુવાસિનીને જઈને બધું કહી દઉં તો તે શું કરશે ? મહેને ધક્કેલીજ મુકશે. શ્વેતભાનુને તે મ્હાંતી નથી. તે પશ્ચાતાપ કરતો પાછો આવે તોપણ ત્હેની સાથે તો લગ્ન કરનારજ નથી. તો પછી આ બધી હકીકત કહું તો તો થઈજ રહ્યું. જે પહેલાં હું નાનાયક હતો તો હવે હાલ તો એથી પણ વધારે નાનાયક છું. ત્રણ રસ્તા છે:—એક તો અહીંથી જતો રહું ને હેને કહેવડાવું કે નરેન્દ્રની જીંદગી જેખમમાં આવવાથી તે એકદમ ચાલી ગયો છે. બીજું બાજુ માંડી છે તે પુરી ખેલું ને હેને માનખંડીત કરી ચાલી જાઉં. ત્રીજું હેની પાસે જઈ ઘુંટણીયે પડી બધી હકીકત નિવેદન કરું. ગમે તે રસ્તો લઉં તો પણ મ્હારે તો પછી હેને સ્વીજ કરવી પડે. એ ખમી શકાય નહીં. ના. પણ એક એથી રસ્તો છે. નરેન્દ્ર તરીકે હેને પરણું. અહીં રહું ને સુખી થાઉં પણ આ બંને ખંડ ? હરદમ ઢોંગ કરીનેજ રહેવું એ બંને ખંડ ? વળી સત્ય તો પછી મ્હાર આવવાનુંજ એ રસ્તે તો શાન્તિ મળેજ નહીં. ”

જે ધારતો હતો તે હાથ વેંતમાં મળે એમ હતું છતાં મન કાણુ જાણેકેમ બદલાઈ ગયું. હૃદયમાં નવી ઉર્મિઓ પેદા થઈ. પેલી ડોશીની વાતોથી મનમાં અવનવો ફેરફાર થયો. હજી પણ વેર તો લેવા વિચાર હતો પણ વેર લેઈ સુખી થવાનો વિચાર ચાલ્યો ગયો હતો. આકાશ સ્વચ્છ હતું ને હજી તે તો રસ્તો કાપતો ચાલ્યો જતો હતો. વિચારમાળા પાછી ચાલવા માંડી.

“ વર્ષો પર્યન્તની ગોઠવણ એક જાણમાં છોડી તો ન દેવાય. હેને. ધાર્યું. હોત તો મ્હારામાં મનુષ્યત્વ આણી શકી હોત પણ એથી ઉત્કૃષ્ટ હોણે કર્યું. પણ હું ઢોંગ નહોતો કરતો ? હેને પરણીને શું ફળ નીકળત ? એ, ને હું બે, નીચે ધક્કેલાત. હું નબળા મનનો તો ખરોજ. જહેવો હોણે મહેને કાઢી મુક્યો કે તરતજ હું શયતાનને શરણુ ગયો તો પછી હેને મેળવવાની મ્હારી ઈચ્છા ખોટીજ કહેવાય. ”

આમ વિચારમાં ચાલ્યો જતો હતો ને આકાશ વાદળોથી ઘેરા-એલું હતું તે ખચર ના પડી એક વિજળીના ચમકારા સાથે પૃથ્વી ધ્રુજવે લેવે કડાકા થયો ને ચમકી ઉઠ્યો. વરસાદ મશળધાર વૃટ્ટી પડ્યો.

“ પ્રકૃતિ કેવી નિર્દય છે ! મનુષ્યમણ પ્રકૃતિના બળ આમળ શા વિસાતમાં છે ? આ સર્વમાં ઇશ્વરનો હાથ હશે કે કેમ ? ને જો હોય તો એ મહાન શક્તિ સ્થાને થવામાં શું દલાણું ? મનુષ્ય પ્રકૃતિના નિયમ વિરુદ્ધ જાય તો જરૂર તે ત્હેને કચરીજ નાંખે. ઇશ્વરથી વિમુખ થઈ હેના વિરુદ્ધ આજ લગી મહેં કાર્યો કર્યા છે. ”

વરસાદ પડે જતો હતો ને તે તો ધૂનમાં ને ધૂનમાં રસ્તો કાપે જતો હતો. વરસાદથી ભીંજતાં છતાં આનંદલ્હરીમાં મન ઉછળ્યા કરતું હતું.

“ મહારા જેવો મુખ કાણુ ? હું ધારતો હતો કે હું સુવાસિનીને ધિક્કારું છું ને જીવનપર્યંત હેને ધિક્કારીશ છતાં હેના શરીરનો સ્પર્શ થતાંજ એક બાળક માફક મન નબળું પડી જાય છે છતાં વેરનો વિચાર છોડતો નથી. ખરે, મનુષ્ય રમકડા જેવુંજ છે ! ”

વરસાદનું ભાન કાંઈક હવે થયું. કાંઈ ઝાડતળે ઉભા રહી વિશ્રાન્તિ લેવા ઇચ્છા થઈ. ઝાડ તો નજરે પડ્યું નહીં પણ એક ખડક જણાઈ ને તે તરફ ચાલ્યો.

પ્રકૃતિને નિયમમાં રાખનાર ઇશ્વર જેવી કાંઈ શક્તિ છે કે કેમ ? ખરે ઇશ્વર તો છેજ, હોવોજ જોઈએ. અવતારો મનાય છે તેમાં સત્ય તો રહેલું છે. ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ હેમણે સાબીત કર્યું છે. સુવાસિનીને એ બાબતમાં પરમ શ્રદ્ધા છે; પેલી ડોશીને પણ પૂર્ણ ખાતરી છે. અહા ! શું વિચિત્ર છે ! પરમાત્મા ? તુંજ મહારા જેલી છે. ”

સ્વાભાવિક આમ ઉર્જાર થઈ ગયા. દુઃખિત હૃદયના સ્વાભાવિક ઉર્જાર હાવાજ હોય છે. અટહાસ્ય કર્યું ને બોલ્યો “ વાહ ! પ્રાર્થના કરી મહેં. વાંડ શા સાંડે ના કરવી જોઈએ ? ઇશ્વરને મહારી દરકાર કેમ ના હોય ? પ્રાર્થના સાંભળે ખરો ? ”

આ વિચારથી હેને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું. આ જન્મભરમાં પહેલીજ પ્રાર્થના હતી. “ **सर्वे धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं वृज ॥ अहंत्वां सर्वं पापेभ्यो मोक्षं विष्यामि मा शुच ॥** ” “ કાણે આમ કહ્યું છે ? પાંડુ પુત્રના પવિત્ર મિત્રે, ગાંડીવધારી અર્જુનના મિત્રે, અવધૂત યોગીએ. સત્ય છે. સત્ય છે. “ કાંઈ અલૌકિક શક્તિ હેના વિચાર ઉપર અત્યારે સામ્રાજ્ય ભોગવતી હતી. વરસાદને વીજળી ચાલુ હતાં ને શ્વેતલાનુ ઘુંટણીએ પડી અત્યારે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો. ભૂતકાળ હૃદયપટ ઉપરથી ઉપડી ગયો લાગ્યો.

“ ત્રિભૂવનનાથ ? મહારે શું કરવું તે બુદ્ધિ સુખડય. ” કાંઈ જવાબ મળ્યો નહીં. અચૂંડ પવન ઝુંકતો હતો ને વરસાદ ધોધબધ પડતો હતો. ઘુટણીયે પટેલી સ્થિતિમાં કપ્પાં મુધી રહ્યો તે બાન નહોતું પણ એટલી સહમજ પડી કે પોતે જૂદાજ મનુષ્ય છે. હેના હૃદયમાં શા વિચારોની પરપરા ચાલી રહી હતી તે કહી શકાય તેમ નથી. પોતે ડ્રાણુ હતો ને હાલ ડ્રાણુ છે એ તો એ સહમજ શક્યો. જીવનની ખુબી પહેલાં નહોતી જણાઈ તેવી હવે જણાવવા લાગી. મનુષ્ય ઇશ્વર આગળ ડ્રાણુ માત્ર છે તે સહમજ્યો. મનુષ્ય ઇશ્વર વિના જીવી ના શકે એ ખાત્રી થઈ. મનુષ્યની બુદ્ધિ ને શક્તિ દુર્બલ જણાઈ. ઇશ્વરનું પ્રતિબિંબ હૃદયમાં ઉતરવા માંડ્યું હતું. ઉભો થયો ત્યારે નવું જીવન રંગે-રંગમાં પ્રસરી રહ્યું લાગ્યું. એક કલાક ઉપરનો શ્વેતભાનુ ને હાલનો શ્વેતભાનુ એ તદ્દન જુદાજ હતાં. “ મૃત્યોમમિમૃતમગમય ॥ ” મૃત્યુમાંથી અમૃતધામમાં આવી પહોંચ્યો હતો.

થોડીવાર પાછું ચાલવા માંડ્યું. કીચે રસ્તે ચાલે છે તેની દરકાર નહોતી. આકાશમાંથી વાદળ વિખરાતું હતું. થોડીવારમાં સુવાસિનીને જમને મળીશ ને જે કહેવું છે તે કહી દઈશ. શું કરવું તે નિશ્ચય કર્યો હતો તે સત્ય માર્ગનોજ હતો. સર્વ વૃત્તાન્ત કહેવોજ જોઈએ ને અતિ તે પાછો કાઢી મુકે તો કાંઈ ચિંતા નહીં. હેને લીધેજ આ સ્થિતિએ હવે આવ્યો છું તો હેનાથી છુપુ રાખવું નાજ જોઈએ. ભવિષ્ય પ્રભુના હાથમાં છે ને હવે જગત્કર્તાની સહાએ કદી બાથ ભીડવાની નથી.

અડધા કલાકમાં ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો. ડાશી બિચારી ઘરમાં રાહ જોઈ બેસી રહી હતી ને હેને પત્રણી ગયેલો જોઈ બોલી હિં “ બધાં કપડાં તો લદખદ થઈ ગયાં છે. ”

શ્વેતભાનુએ હશીને જવાબ દીધો. “ હા. લદખદ થઈ ગયો છું. હીક, ગરમ પાણી છે ? ”

ડાશી—પાણી જોઈએ એટલું ગરમ છે.

શ્વેતભાનુ—નાહીને પછી જમી લઉં.

ડાશી—સાર થયું ઘેર આવી પહોંચ્યા મ્હને તો થતું હતું કે કાંઈ વીજળી બીજળી પડી કે શું.

શ્વેતભાનુ—પ્રભુની ઇચ્છા. જે થાત તે બોગવત.

શ્વેતભાનુની રીત્યભાતને અવાજમાં કાંઈ નવાઈ જણાઈ તેથી ડોશીએ હેના સ્હામું જોયું. ઇજીપ્ત કે અરબસ્તાન ભણીનો હોય એમ ના લાગ્યું તેથી આશ્ચર્ય પામી.

ભુખ બહુ નહોતી તેથી જેવું તેવું ખાઈ લીધું ને કપડાં પહેરી ત્હાર જગા તૈયાર થયો. પવન ને વરસાદના તોફાન પછી આકાશ સ્વચ્છ થયું હતું. હવા પણ ખુશનુમા થઈ હતી. છતાં હૃદય ઉપર ભાર જણાતો હતો કારણ હવે પોતે નરેન્દ્ર નહોતો, પણ શ્વેતભાનુ હતો ને તે પણ મુળનો શ્વેતભાનુ નહોતો ને પોતાને થોડા વખતમાં જ દૂર દેશ આલ્યા જવું પડશે એ વિચાર મનમાં રમ્યા કરતો હતો. ડોશીને અમુક કામ સોંપી સુવાસિનીના ઘર ભણી આવતો થયો.

“ પ્રભુનીજ ઇચ્છા હોવી છે તો કર્યાં કર્મ ભોગવાને નવું જીવન ગાળીશ. ”

સુવાસિનીના ઘર આગળ આવી પહોંચ્યો ને વરધિ કહેવડાવતાં તરતજ અંદર બોલાવ્યો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

પુનરુદ્ધાર.

સંધ્યાકાળ છતાં અજવાળું જોઈ એ તેટલું હતું. જના-
દેવના ઘરમાં દીવા કરવાની તૈયારી નોકર કરતો હતો ત્હણે આગલા દીવાનખાનામાં નરેન્દ્રને બેસાડી દીવો કરી ટેબલ ઉપર મુક્યો. દીવાથી તાપ લાગશે એમ કહી દીવો હોલવીનાંખવા નોકરને નરેન્દ્રે કહ્યું કારણ અંદરનું અજવાળું થોડી વારમાં આવશે એટલે દીવાની જરૂર નહીં પડે. સુવાસિની આખો દિવસ રાહ જોતી બેઠી હતી ને આવતાં તેને આટલી બધી વાર લાગી તેથી અસ્વસ્થ થઈ હતી. કેટલીક વખત એ વખતસર ના આવ્યો તેથી મનમાં ખોટું પણ લાગ્યું હતું. એકલા બેઠેબેઠે હેને અનેક વિચારો આવી ગયા. શ્વેતભાનુને પરણવા વચન આપ્યું હતું ત્હારે તેતો હેની પાસેથી ખીલકુલ ખસતો નહોતો ને આતો આખો દિવસ આવ્યો જ નહીં. જનાર્દન

પણ હેની વાટચ જોયા કરતા હતા. અંતે જનાર્દન તો કામ પ્રસંગે બહાર નીકળી ગયા હતા.

પરંતુ હેના આવ્યાની ખબર મળી કે તરત તે આવી પહોંચી પણ દીવો નહોતો ને અજવાળું ચંદ્રનું હજી બરાબર નીકળ્યું નહોતું તેથી ઝાંખુ ઝાંખુ દેખાતું હતું. સુવાસિની ધડકતે હૃદયે હેના તરફ ધીમે પગલે ગઇ. હવે શ્વેતભાનુનો વિચાર હેને ઉડી ગયો હતો. હેનું સર્વસ્વ નરેન્દ્રજ હતો. નરેન્દ્ર અધારામાં ઉભો હતો પણ એ આવી છતાં પોતાની જગ્યાએથી ડગલું પણ ખસ્યો નહીં, કાંઈપણ મ્હોંમાંથી બોલ્યો નહીં તે નવાઇ લાગી.

સુવાસિની—રાહ જોવડાવી ને છેવટે આવ્યા ખરા.

નરેન્દ્ર—હા. આ કાચ ઉપર અહીં બેસોને.

જે કાચ ઉપર તે બેઠાં હતાં તે ખડના એક ખુણામાં હતો ને ત્યાં અજવાળું આવતું નહોતું.

સુવાસિની—બહેલા આવવાનું કહીને આટલા બધા મોડા કેમ આવ્યા ? કાંઈ નવાજુની થઈ છે ?

નરેન્દ્ર—હા. કાંઈક કારણ છે. હું કામમાં હતો; કાંઈક શોધ કરતો હતો.

સુવાસિની—શેની શોધ.

નરેન્દ્ર—આસપાસ શોધ કરતો હતો; શ્વેતભાનુની તપાસ કરતો હતો.

સુવાસિની—કોની ?

નરેન્દ્ર—શ્વેતભાનુની. કાંઈક માત્રુમ પડ્યું છે.

સુવાસિનીનું હૃદય ધબકતું બંધ થયું. આ પ્રમાણે બોલવાનું કારણ શું ? અવાજ જૂદો લાગે છે. નરેન્દ્રનો વિચિત્ર ઉચ્ચારોવાળો અવાજ ન હોય પણ ભૂતકાળમાં સાંભળેલો અવાજ છે.

સુવાસિની—શું ?

નરેન્દ્ર—તપાસ કરતાં જણાવ્યું છે કે શ્વેતભાનુ મરી નથી ગયો.

સુવાસિની—શું કહો છો ?

નરેન્દ્ર—શ્વેતભાનુ ગુજરી નથી ગયો એ મ્હને ખબર પડી છે. તેથીજ મ્હને આવતાં વાર થઇ.

પુતળા માફક જડ જેવી થઇ ગઇ. વિચિત્ર અવાજ સાંભળતી હતી. છતાં અવાજ જાણીતો હતો.

સુવાસિની--મૃત્યુ નથી થયું ?

નરેન્દ્ર--ના. બીલકુલ હેમાં શક નથી. મરી તો ગયો હતો પણ પુનરુદ્ધાર થયો છે.

હૃદયમાં વિચિત્ર લાગણી થઈ. અનહદ આનંદ થાય છે કે પૂણી લયભીત થઈ છું તે સહમગ્નયું નહીં. બેનું મિશ્ર હોય એમ લાગ્યું.

સુવાસિની--પણ, પણ, કેવી રીતે-શું કહેવા માંગો છો-

નરેન્દ્ર--બધી હકીકત કહું છું. પણ જરા દીવો કરશો ?

નરેન્દ્રના કહેવા પ્રમાણે તહેણે ઉડીને દીવો કર્યો. હાથ ધ્રુજતો હતો પણ આખા ખંડમાં હવે અજવાળું પ્રસરી ગયું.

સુવાસિની--લ્યો દીવો કર્યો. પણ હવે મશ્કરી મૂકી વાત બરાબર કરો.

નરેન્દ્ર--હું મશ્કરી નથી કરતો; મ્હારા સ્થામું જુવા.

હેના સામું ફરીને જોયું ને જાણે જમીન સાથે સજ્જડ ચોંટી ગઈ હોય ને જીલ તાળવામાં ચોંટી ગઈ હોય તેમ ઉભીજ રહી.

નરેન્દ્ર--મ્હેં ખોટી વાત કહી છે? શ્વેતભાનુ પુનઃ જન્મ્યો નથી?

જડ થઈ ને ઉભીજ રહી. સન્મુખ ખરેખરો શ્વેતભાનુજ ઉભો હતો. મ્હોટી દાદી ને કાનશીયા જતા રહ્યા હતા. માથે ગુચ્છાદાર વાળવાળી ટોપી નહોતી, ચહેરો પણ શીકંકા હતો. શરીરમાં જરા ભરાયેલો હતો. મુઠ્ઠા આવશે એમ લાગ્યું, શરીરમાં લોહી ઠંડુગાર થઈ ગયું. મગજ ભમવા લાગ્યું છતાં મન કાળુમાં રાખ્યું.

શ્વેતભાનુ--મ્હેં પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે હું પાછો આવીશ ને તે પ્રમાણે આવ્યો છું પણ હવે સુવાસિની ? બહીશો નહીં.

હજી પણ ફાટી આંખ્યેજ જોઈ રહી હતી. કાંઈ સહમજી શકતી નહોતી, જે નરેન્દ્રને પરણવા વચન આપ્યું હતું તે કંઈ છે ? શ્વેતભાનુ હેની જગ્યાએ કંઈથી આવ્યો ? આ બધાનો અર્થ શો ?

શ્વેતભાનુ--ફરીથી ત્હમે મ્હને હાંકી કાઢો તે પહેલાં મ્હારે ત્હમને કાંઈક કહેવાનું છે ને તે ત્હમારે સાંભળવુંજ પડશે, વાર્તા વિચિત્ર છે પણ સાંભળ્યા વિના છુટકો નથી.

સુવાસિની--પણ મ્હને કહો. મ્હને સહમજણ નથી પડતી. ત્હમે-

શ્વેતભાનુ--હું શ્વેતભાનુ છું. નરેન્દ્ર છેજ નહીં. નરેન્દ્ર નામની કાંઈ વ્યક્તિજ નહોતી માત્ર નામમાંજ નરેન્દ્ર રહેલો હતો.

ઠડે પેટે બોલતો હતો પણ અવાજમાં ધ્રુવરો રહેજ નજાતો હતો. સુવાસિનીને સત્ય બરાબર જણાવવા લાગ્યું. શું હકીકત બની તે સહમજ નહોતી પડી.

શ્વેતભાનુ—હવે ખેસો. ખલીશો નહીં. ત્હમરી લાગણી અત્યારે કવી છે તે હું સહમજ શકું છું. ત્હમરી પાસે હું નહીં ખેસું ને હું અહીંથી જાઉં તે પહેલાં મ્હારે ત્હમને કાંઈક કહેવાનું છે. ત્હમારા મનમાં જે ભય છે તે દૂર કરવો છે. સ્વભાવિક રીત્તેજ ત્હમે મ્હને ધિક્કારો છો. ત્હમરી પાસે હું હાઉં એ વિચારજ ત્હમને અપવિત્ર કરે છે એમ ત્હમારું માનવું છે ને તે હું બરાબર સહમજું છું; આમ છતાં હું જે કહેવાનો છું તે સાંભળી રાજ થશો. ત્યાર પછી હું અંધકારમાં ચાલ્યો જઈશ, કોઈ દૂર પ્રદેશમાં નીકળી પડીશ ને કોઈ દિવસ ફરીથી ત્હમને દુઃખકર્તા નહીં થઈ પડું.

સુવાસિની—પણ મ્હેરબાની કરી મ્હને કહો કે આ શું. ત્હમે શ્વેતભાનુ છો ને પેલો—

શ્વેતભાનુ—પેલો નરેન્દ્ર હેવી નામ માત્ર શિવાય કોઈ વ્યક્તિ હતીજ નહીં. એક મ્હારું મ્હોટું ધત્તિંગ, અસત્ય નામ, ઠામ, રૂપ, રંગ હતાં ને એ અસત્ય દ્વારાએ મ્હારી ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કરવાની હતી. શ્વેતભાનુ કદી મરી નથી ગયો, ખરેખરો મરી નથી ગયો; માત્ર એ મરી ગયો છે હેવું જગતને છેતરવાને ઢોંગજ કર્યો હતો. આ મ્હારો વેપ માત્ર ત્હમને છેતરવા ખાતરજ હતો ને શા માટે તે પણ હું કહું છું. બધું દીવાના અજવાળા જેવું સહમજવું છું ને પછી હું ચાલ્યો જઈશ.

પરસેવો કપાળે વળવાથી બેચાર આંટા હેણે ખડમાં માર્યા. સુવાસિનીને શ્વેતભાનુજ છે એમ ખાત્રી તો પૂર્ણ થઈ પરંતુ આ શ્વેતભાનુ પહેલાંનો હતો તેવો નહોતો. હેની આંખોમાં આજ્ઞાના ના જોયેલું જૂદુજ તેજ હતું, અવાજમાં પણ ફેર હતો. અત્યારે નરેન્દ્ર સ્મૃતિમાંથી, હૃદયમાંથી ખસી ગયો.

શ્વેતભાનુ—કેટલુંક ત્હમને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે તેવું પણ કહેવાનું છે ને મ્હને પણ તે દુઃખ કરે હેવું છે. આપણા લગ્નનો દિવસ નક્કી કર્યો હતો તે તો ત્હમને યાદ હશે. હું ઇન્દુની સાથે ત્હમારે ત્યાં આવ્યો હતો. રમેશે ત્હમને મ્હારા વિશે કાગળ લખ્યો હતો. કાગળમાં સત્ય તો હતું છતાં હેમાં અધમમાં અધમ અસત્ય પણ હતું. બધો

ખુલાસો કરવા મ્હેં પ્રયત્ન પણ કર્યો હતો પણ ત્હમે તો કાને હાથજ દીધા હતા. ના સાંભળવામાં ત્હમે વ્યાજખી હતાં કે કેમ તે તો ત્હમે જાણો.

આમ શરતની તથા બધી હકીકત સવિસ્તર કહી. એક પણ વાત છુપાવ્યા વિના સત્ય ખુલ્લેખુલ્લું કહી દીધું ને સુવાસિની હાલ્યા ચાલ્યા વિના બેઠેબેઠે સાંભળી રહી.

“ ખરે હું ત્હમને ચ્હાતો હતો પણ હું ત્હમને લાયક નહોતો. સુધર્યો છું હેવું દેખાડતો હતો પણ એ ઢોંગજ હતો. તે વખતે મ્હને એમ લાગતું હતું કે હું ખરેખરો સુધર્યો છું પણ એમ નહોતું. જો ત્હમે મ્હને પરણ્યા હોત તો હું ફરીથી નર્કમાં ગયો હોત ને ત્હમને પણ સાથે ઘસડી લઇ ગયો હોત. આ મ્હને હવે સ્હમન્નય છે. પણ તે વખતે ક્રોધથી હું ગાંઠાતુર થયો હતો ને મ્હારા મૂળના દુર્ગુણ ઉપર ચ્હડી ગયો હતો. થોડો વખત ત્હમારી મદદથી દુર્ગુણને છૂટી શક્યો હતો પણ હૃદયના ઉંડાણમાં તો હું દુષ્ટજ હતો. જો ત્હમે મ્હારો ખરેખરો ઉદ્ધાર કર્યો હોત તો તો મ્હારું મન ચાલ્યું ના હોત. ખરે, હું ત્હમને ચ્હાતો હતોજ પણ તે સ્વાર્થને અંગેજ નહતું. ”

“ નૂતનપુરની હકીકત ત્હમે જાણેછો. ગામમાંથી મ્હને હાંકી કાઢવામાં આવ્યો તેનું કારણ મ્હેં ત્હમને આરોપ્યું. ત્હાંથી હું જંગલમાં ચાલ્યો ગયો ને ત્હાં હવે શું કરવું તે વિચારમાં વખત કાઢતો હતો. વેર લેવાનાજ વિચાર હરદમ કર્યા હતા છતાં કેમ વેર લેવું ને કેવું લેવું તે વિચાર નહોતો આવ્યો. શાંતિપુર પાછો આવ્યો ને છુપે વેષે રહ્યો. મ્હારા વકીલ શિવાય કોઇને મ્હારી ખબર નહોતી. એક દિવસ રાત્રે નદી કીનારે મહદું જોયું તે ઝાળખાય હેવું નહોતું. હેના ગંજવામાં મ્હારો કાગળ મુક્યો ને પછી શું થાય છે તે જોયા કર્યું. કોઇને શક ગયોજ નહીં. એ વાત પડતી મુકાયે. ત્હાર પછી હું ઇજ્જત ભણી ચાલ્યો ગયો ને તે કારણસરજ ગયો હતો. આ દરમ્યાન મનમાં તો એકજ ઉદ્દેશ હતો. ખેલાં મ્હેં ત્હમને જોયાં તે વખતે તો હું દુષ્ટજ હતો. કેટલો દુષ્ટ હતો તે ત્હમારા ખ્યાલમાં પણ નહીં આવે. પરંતુ એક નિશ્ચય કર્યો હતો કે કેફ કદી કરવો નહીં. કારણ એ ના છોડું ત્હાં સુધી કોઇ પણ કાર્યસિદ્ધિ થાયજ નહીં. તે દિવસ પછી કદી પણ કેફ કર્યો નથી. ત્હમારા ને રમેશ ઉપર પૂર્ણ વેર

લેવા નિશ્ચય કર્યો હતો. ત્હમને વર્ષો ઉપર મહેં કહ્યું હતું કે મ્હને ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા નથી હું કંઈ ઇશ્વરમાં માનતો નથી પણ ઇજ્જત અરબસ્તાન ભણી રહ્યા તે વખતે ઇશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા મ્હોંટી પણ તે પ્રેમમય ઇશ્વર નહીં પણ મહારા વેરના વિચારોને અનુકુળ આવેલેવા ભવ્ય, બહીઆમણા ઇશ્વરને માનવા લાગ્યો.

“કેટલીક વખત હું ગાંડોહું એમ લાગતું. કદાચ હાથ પણ ખરે; પરંતુ તે ગાંડપણ કોઈ બોલી શકે તેમ નહોતું ને એક મુદ્દા-સરજી હતું. ત્યાં એકાદ વર્ષ પછી ઇજ્જત દ્રીપાલીની કંપનીના મુખ્ય ભાગીદારના ઉપર મહેં હેતું અમુક કાર્ય કરી આપ્યું તેથી ઉપકાર થયો. ટુંકામાં એટલુંજ કે હેની જીંદગીને આખર જે મહારાથી બચ્યાં ને વળી હેના કહેવા પ્રમાણે કંપનીની શાખ પણ મહારાથીજ રહી. ગમે તે હો પણ તેના દુશ્મનોને સ્વપ્ન પણ ખબર નહોતી કે હું હેને મદદગાર થઈ પડીશ. આ બધું એક નાટક જેવું, સ્વપ્ન જેવું લાગે છે પરંતુ વાત સત્ય બનેલી છે. ધીમે ધીમે લોકોને ખબર પડી કે મહારામાં જેઠાણે ત્હવી ફળવણી અક્કલ હુશીયારી છે એટલે આ કંપનીમાં મ્હને હેમણે જોડ્યો. આ બનાવ મહારી યુક્તિ, જોડાવણીને અનુકુળ થઈ પડ્યો. ત્હમને દિવસે દિવસે હું ઘણેજ ધિક્કારવા લાગ્યો ને વેર લેવા એક નિશ્ચય કર્યો. ત્યાં પ્લેગના સપાટામાં હું આવી ગયો ને તેથી મહારા રૂપરંગમાં ઘણો ફેર પડી ગયો, એટલો તો ફેર પડ્યો કે હું અહીં પાછો આવ્યો ત્યારે કોઈ પણ મ્હને ઓળખી શક્યું નહીં.”

હવે વાતનો અંત આવે છે. શાન્તિપુર આવ્યા પછી ત્હમને અપમાન ને બેઆખર કેમ કરવાં તેજ વિચાર દઢ થયો હતો. બીજાકુલ, ગભરાશો નહીં જે કહું તે સાંભળો. ત્હમે કંઈકાં, શી સ્થિતિમાં છો ને મ્હને ખબર નહોતી એટલે ત્હમારું ઠામડેકાણું શોધી કાઢવા મચ્યો. ત્હમે અહીં છો એમ ખબર પડી ને હજી પણ પરણ્યાં નથી ને બહારના દેખાવથી સુખી છો એમ જણાયું. લોકો ત્હમારી ચાહવાહ બોલતા હતા ને ત્હમે પેલા શશિ સાથે લગ્ન કરવા ઇચ્છા રાખી છો તે ખબર પડી. મહેં ત્હમારો પ્રેમ મેળવવા યુક્તિ રચી ને મ્હને ખાત્રી હતી કે હું ફતેહ પામીશ. ને પ્રેમ મેળવવા ફાવત નહીં તો પણ મહારો વેર લેવાનો ધરાદો નિષ્ફળ ના જાત કારણ હું ત્હમને ખરા અંતઃકરણથી ધિક્કારતો હતો.”

સુવાસિની ફાટી આંખે ને શ્રીકા મ્હેરે સાંભળ્યા કરતી હતી. સ્વપ્નમાં હોય તેમ લાગતું હતું પણ બીજીજ પળે શ્વેતલાનુ સ્હામો ઉભેલો છે તે બાન થતું હતું. પણ વેર કેવું ને કાયા પ્રકારે લેવાનું હતું તે હજી ખબર પડી નહોતી. હેના હૃદયની લાગણી કેવી કેવી હતી તે જાણી શકાય તેમ નહોતું.

“ત્હમને નવાઈ ને આશ્ચર્ય લાગતું હશે કે મનુષ્ય બીજા મનુષ્યને આટલો બધો ધિક્કારી કેમ શકે ? ને મ્હને પણ અત્યારે એજ આશ્ચર્ય લાગે છે. પણ મનુષ્ય દુષ્ટ ઇતિઓને તાબે થાય છે ત્હારે પ્રશ્નથી પણ નપાટ હોય છે. ત્હમારે લીધે મ્હારે ખમવું પડ્યું એ વિચારજ મનમાં રમ્યા કરતો હતો. મ્હારે શું કરવું તે નિશ્ચય કર્યો. નિશ્ચય થયો અધમ ને દુષ્ટ હતો. તે એ હતો કે મ્હારે ત્હમને પરણવું, ધણા લપકાથી પરણવું ને લગ્ન થયાં એમ દૂનિયા જાણે પછી હું કોણ છું તે મ્હારે ત્હમને કહેવું ને ત્હમને મ્હારાં સ્ત્રી નહીં ને હું ત્હમારો પતિ નહીં એ પણ ચોખ્ખું કહી દેવું કારણ હું બીજી સ્ત્રીને પરણેલો છું. હાવું જગતને જાણાવીને પછી ત્હમને ત્યજી દેવાં.”

વળી પાછા બેચાર આંટા માર્યા ને બોલવું શરૂ કર્યું. “અહીં આ અધમ રીતિ છે એ હું સ્હમજીયું પણ ત્હમને જે દુઃખ મ્હેં ખમ્યું છે તે ભોગવાવવા ઇચ્છા હતી. ત્હમારું આત્માભિમાન હું જાણ્યું ને તેથી કરીનેજ કદી ઉચી મુડીએ ત્હમે જગતમાં ફરી નહીં શકો, પૈસાની ખુવારી કરતાં આ ત્હમને વધારે સાલશે તે હું જાણતો હતો ને રમેશની પૂર્ણ પડતી માટે પણ યુક્તિ રચી હતી. તે ઘેરઘેર ભટકતો, લીખ માંગતો થાય, અપમાન પામે એ રસ્તો લેવાનો હતો. ત્હમે મ્હને ધિક્કારતાં હશે. એ હું જાણ્યું પણ વેર લેવાનો એ મ્હારો વિચાર હતો, ગોઠવણ પણ હતી. મ્હારે સ્ત્રી છે એમ ના ધારશો; પ્રભુ મ્હને ત્હમને જોયા ને જાણ્યા પછી હેવાં કૃત્યથી બચાવે. હું બીજા કોઈને આ લવમાં તો હવે પરણી નાજ શકું. શ્વેતલાનુની ને ત્હમારી બધી હકીકત પાછલથી દરેક વર્તમાનપત્રમાં છપાવવી એ પણ વિચાર હતો. ઠેરઠેર ને ઘેરઘેર ત્હમારી વાતો થાય ને હાંસી થાય તે યુક્તિ પણ કરેલી હતી. ઘેરઘેર બોલાય કે જે શ્વેતલાનુને સ્વાભિમાની સુવાસિનીએ હાંકી કાઢ્યો હતો તેનેજ ફરીથી પરણી. ખરે. બહુજ અધમ ને દુષ્ટ વિચાર હતો, કૂર પણ હતો પણ શયતાનના કબજામાં

આવવાથી આ વિચારથી હું આનન્દમાં બેસાં ખાતો હતો. વેર લેવા મહારી ઘેરમાંથી ઉઠ્યો. ઠીક. ગઇ કાલ્યે ત્હમે લગ્ન કરવા વચન આપ્યું આપણા એકબીજાનાં હૃદય મન્યાં ને એક ક્ષણભર વિચારની લાગણી દર થઇ. ફરીથી પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો ને સ્વર્ગ દેખવા લાગ્યો. પણ ત્હમને છોડીને ગયો કે તરતજ કરેલા નિશ્ચયથી ના ડગવા દઉં થયો. આજે સ્થવારે ના આવી શક્યો, કારણ જે જગ્યાએ વેરના વિચારો કર્યા હતા ત્હાં ફરીથી જઇ આવવા ઇચ્છા થઇ. ત્હાં આગળ એક સાદી પવિત્રાત્મા ડાહી રહે છે. ત્હાં ગયો ને હેની વાતો સાંભળીને મ્હને થયું કે મહારા જેવો મુર્ખ કોઇ નથી. ડાહીની વાતથી મ્હને લાન થયું કે જે હું ત્હમને પરણીને નિશ્ચય પ્રમાણે વર્તીશ તો આથી પણ ઘોરતર નર્કમાં જવું પડશે. ઇશ્વરના અસ્તિત્વનું જ્ઞાન હેની સાદી પણ દૃઢ શ્રદ્ધા યુક્ત વાતોથી સચોટ થયું છતાં ધાર્યું કામ પાર પાડવા ઇચ્છા હતી. ”

થોડીવાર, આગળ શું બોલવું તે વિચારવા થોભ્યો. પણ પછી ત્યાંથી પાછા આવતાં શા શા વિચારોની પરંપર- ચાલી તે કહ્યું ને ઇશ્વરે કેવી રીતે પ્રેરણા કરી તે બધી હકીકત સવિસ્તર કહી સંભળાવી.

“ ગઇ કાલ્યથી એમજ લાગે છે કે હું ત્હમને ચાહું છું. શબ્દોમાં વર્ણન ના થઇ શકે તેવા પ્રેમથી હું ત્હમારામાં લુપ્ત થયો છું પણ હું ત્હમનું છું કે વર્ષો ઉપર જન્હારે હું નાલાયક હતો તો આજે તો હજાર દરજ્જે નાલાયક છું. તેથી ઇશ્વરે પ્રેરણા કરી કે મ્હારે બધી હકીકત સત્ય જે હોય તે ત્હમને જણાવવી. હવે મ્હેં ત્હમને બધું કહી દીધું છે. ત્હમારે જાણવુંજ જોઇતું હતું માટે હવે હું જાઉં છું. મ્હને ક્ષમા કરવાનું પણ માંગતો નથી એ આશાજ વ્યર્થ છે હું તેને લાયકજ નથી. ”

આમ કહી થોડીવાર એક ક્ષણભર એ કાંઇ બોલે છે કે નહીં તેની વાટય જોવા ઉભો. પણ તેતો જડજેવી બેશીજ રહી હતી એટલે જ- વા સાફ ખારણા બાણી વળ્યો. નમસ્કાર કરી ચાલ્યો ગયો. હેના જ- વાતો પગસવ સંભળાયો, ખારણું ઉઘાડ્યું તે પણ અવાજ સંભાળાયો પણ બેઠી હતી ત્હાંથી હાલીએ નહીં ને ચાલીએ પણ નહીં, કોઇ પણ વિચાર કરવા શક્તિ નહોતી. માત્ર નિરાશા, ઉત્સાહ વિનાની થઇ ગઇ. જનાર્દન ઘેર નહોતો તે ઠીક હતું એમ હેને લાગ્યું. શું બન્યું

ને શું સાંભળ્યું તે સ્હમજવા પ્રયત્ન કરતી હતી. ઘણી વખત ગુપ-
ચુપ બેસીજ રહી. ધીમે ધીમે હકીકત સ્હમજવા માંડી. શ્વેતભાનુ
ગુજરી નથી ગયો. પોતાના ઉપર બેરહેવા પાછો આવ્યો હતો. ખુલા
રોષ રહ્યો કે જેહને પોતે કાઠી મુકલો તે પરદેશીના રૂપે પાછો
આવી પોતાને અપમાનિત કરે, પરંતુ ઘણીવાર રહ્યો નહીં, કારણ
હેણે બેર લેવાનો વિચાર છોડી દીધેલો હતો એટલુંજ નહીં પણ
નમ્ર થઈને પોતાની પાસે આવ્યો હતો ને પોતે પોતાના નાલાયક ની-
ચ કૃત્ય માટે શરમાતો હતો, પશ્ચાતાપ કરતો હતો.

પોતાની હૃદયની લાગણીઓનું પૃથક્કરણ કરવા લાગી. હવે
મ્હાં શું થશે તે વિચાર આવ્યો. નરેન્દ્રતો છે નહીં, હેવો કાંઈ હતોજ
નહીં છતાં તે પુરુષને તે રહાતી હતી. વર્ષો ઉપર કાંઈએ કહ્યું હોત
કે નરેન્દ્ર જેવા પુરુષનેજ તું પરણી શકે તો તે હશી કાઠ્યું હોત જ
આજે સર્વસ્વ હેને સોંપ્યું હતું. એકદમ આથી સત્ય માલમ પડ્યું
કે ગમે તે હોય છતાં આજ પર્યન્ત હૃદય શ્વેતભાનુનેજ મેળવવા
ઇચ્છા રાખતું હતું, નરેન્દ્રને પ્રથમ જોતાજ હૃદય ઉપર અસર થઇ
હતી તેનું કારણજ આ છે. નરેન્દ્ર ઉપર પ્રેમ થવાનું કારણ માત્ર
તે શ્વેતભાનુ જેવા વિચારનો, દૃઢ સ્વભાવ વિગેરેનો હતો તેજ હતું.
હરદમ નરેન્દ્રની સાથેજ શ્વેતભાનુનો વિચાર આવતો તેનું પણ કા-
રણ હવે સ્હમજાયું કે એજ શ્વેતભાનુ તરફ હૃદય ઉછળી રહ્યું હતું.
મ્હોંએ શબ્દો કાંઈક બોલાતા હતા પણ હૃદયના ઉંડાણમાંતો શ્વેત-
ભાનુજ રમી રહ્યો હતો. પ્રેમ કાંઈ નવો ઉત્પન્ન નહોતો થયો. મૃત
પ્રેમનો પુનરુદ્ધાર થયો હતો. ક્ષણવાર આ વિચારમાં ઉતરી ગઈ.
પણ એતો જતો રહ્યો એ વિચારથી નિરાશા થઈ. શ્વેતભાનુની બધી
હકીકત સાંભળી છતાં રહેના ઉપર પ્રેમ હતો તેવોજ રહ્યો. રોષ જતો
રહ્યો. હવે એ ક્યાં હશે ? મ્હાં હૃદય કેટલું ઉછાળા મારે છે એ-
ટલુંજ જો એ જાણે ? અહા ! ખસ તો પછી !

શ્વાસ ખુરાણે લેઈ શકતી હતી. ખંડમાં ગરમી બહુ લાગી.
બહારી ઉઠીને ઉઘાડી. ચંદ્રપૂર્ણ ખીલ્યો હતો. બહાર બધું રમણીય દે-
ખાતું હતું પણ હેનો વિચાર સુવાસિનીને આવતો નહોતો. શ્વેતભાનુ
ચાલી ગયો એ વિચારે હૃદય ચીરાતું હતું. જે એકજ પુરુષ ઉપર જ-
ન્મ ભરમાં પ્રેમ થયો હતો તેતો હવે ચાલી ગયો.

ધીમે ધીમે પોતાના સુવાના ખડમાં ગઈ ને ભવિષ્યનો વિચાર કરવા લાગી. આટલાં વર્ષ હેના વિના રહી ને હવે તો જીંદગી પર્યન્ત હેના વિના રહેવાનું આવ્યું. શ્વેતભાનુ બીજી ફેરી હાંકી કાઢવાની વાટચ જોવા ઉભો રહે એ અસંભવિતજ હતું માટે તેતો કહેવા પ્રમાણે નવ ધામ છોડી ચાલ્યોજ ગયો હશે. એ મહારા પ્રેમ વિશે જાણતો નથી ને પોતાના કલ્યા વિના હેને ખબર પણ પડનાર નથી. એકલી આમ વિચારમાં ધણીવાર બેસી રહી. થોડીવારમાં એકદમ ઉભી થઈ. સ્વમાનને લીધે વર્ષો ઉપર હેને કાઠી મુક્યો હતો ને તેજ સ્વમાન હાલ હેને જઈને “ હું તહમને હજી ચ્હાઉં છું ” એમ કહેતાં અટકાવતું હતું. પ્રેમ અને સ્વમાન વચ્ચે યુદ્ધ ચાલતું પણ ખરો પ્રેમ અતે જય પામ્યો. પોતાનુંજ નહીં પણ સહામાના સુખનો પણ સમજો નાશ થશે એ વિચાર આવ્યો તરતજ કપડાં પહેરી શ્વેતભાનુના ઘર તરફ ચાલી બેઠક દોડતી ચાલી. આત્માભિમાન, દુનિયાની દરકાર સર્વનો વિચાર દૂર નાહો. માત્ર પ્રેમ રંગરંગમાં વ્યાપી રહ્યો હતો ને છેવટે કાંઈ પણ નહીં કાવંતો હામાની પણ ચાચના કરવા તત્પર થઈ.

શ્વેતભાનુના ઘર આગળ આવી પહોંચી. શ્વાસ ચ્હડી ગયો. કાણુભર હૃદય ધબકતું બંધ પડ્યું જણાયું. કદાચ મ્હને એ હાંકી કાઢેતો ? મહાર ઉભે ઉભે ઉઘાડી મહારીમાંથી એ જણાતો હતો. નવ ધામ છોડી જવાની તૈયારીજ કરતો હતો. એક મ્હોટી પેટીમાં પોતાનો સરસામાન ગોઠવતો હતો. મોહ વશ થઈ જ્યાં ઉભી હતી ત્યાંજ ઉભી રહી જોયા ક્યું. શ્વેતભાનુ ઘડીયે ઘડીયે ગોઠવતાં ગોઠવતાં સ્તબ્ધ થઈ ઉભો રહેતો. વિચાર કરતો વળી પાછો કાંઈ વિચાર આવતાં કામે મંડી જતો. પોતે જ્યાં ઉભી હતી ત્યાં હેની નજર પડે તેમ નહોતું. પરંતુ પોતે હેને બરાબર જોઈ શકતી હતી. અત્યારે આ શ્વેતભાનુ બરાબર ઓળખાય છે ત્યારે પહેલાં કેમ નો ઓળખાયો તે આશ્ચર્ય લાગ્યું. હેની પાસે જઈ પોતાના મનની વાત કેમ કરવી ? તિરસ્કાર કરી હાંકી કાઢે ત્યારે ? આમ શું કરવું તે વિચારમાં ધણીવાર ઉભી રહી. શ્વેતભાનુનો ચહેરો દૃઢ હેવોતો હતો કે સુવાસિનીયે પાછા ઘેર જવાનો વિચાર કર્યો પણ એટલામાં હેને ખુરશી ઉપર બેસી જઈ મ્હોં ઉપર હાથ નાંખીદમ નિરાશ થઈ નીચું જોઈ રહેતો જોયો. તરતજ હેના ઘર તરફ દોડીને અંદર જઈ હેના સહામી ઉભી રહી.

શ્વેતભાનુ— કાણુ સુવાસિની ?

સુવાસિની જરા પાસે ગઇ ને બોલી:- “હું કાંઇ કહેવા આવી છું. શ્વેતભાનુ કાંઇ બોલ્યો નહીં પણ શું કહેવા માગે છે તે ઉત્સાહથી પુછતો હોય તેમ હેની આંખોથી જણાયું.”

સુવાસિની—મ્હને ક્ષમા કરો ને આજ પર્યંત હું ત્હમનેજ મ્હાતી હતી ત્હમારા ઉપરજ મ્હારો પ્રેમ છે એ મ્હારે કહેવાનું ને માંગવાનું છે. નરેન્દ્ર જેવી કાંઇ વ્યક્તિજ નહોતી માત્ર ત્હમારા પ્રત્યેની લાગણીને લઇનેજ નરેન્દ્ર ઉપર લાગણી થઈ હતી કારણ હૃદયને ખાત્રી હતી કે નરેન્દ્ર નહોતો પણ ત્હમેજ છો.

ક્ષણભર શ્વેતભાનુ શું થાય છે તે સ્હમજી શક્યો નહીં પણ જ્યાં હકીકત ખરી સ્હમજાઈ ત્હારે ઓર નવીન તેજ આંખોમાં ભરાયું, હૃદય આનન્દ લહરીમાં ઝાલાં ખાવા લાગ્યું, સ્વર્ગીય ગાન ઉડું રેલાવા લાગ્યું, વિશ્વ નજર આગળથી ઉડીગયું, હું ને તું જતું રહ્યું, સુવાસિની શ્વેતભાનુ બે વ્યક્તિઓ જુદી જુદી નથી પણ એકજ છે લાગ્યું, ને દેવાંતા કુંકુંભિ નાદ સંભળાયા.

અહા મ્હને ક્ષમા આપો. પ્રેમ આગળ સ્વમાન હવં નથી રહ્યું ત્હમને હાંકી કાઢી તિરરકાર કર્યો હતો માટે ક્ષમા આપો. હવે હૃદયમાં રાખવાને જગ્યા કરો.

શ્વેતભાનુ સ્હમજ્યો ઇશ્વરે મ્હને પણ માફી ક્ષમા આપી ને આજથી જીવન કાંઈ જુદા પ્રકારનુંજ થશે ને સુવાસિનીના જવાબમાં હેના હાથ પકડી પ્રેમથી આલિંગન દીધું. એક બીજાને ત્હાર પછી સીવાત થઇ, શા શાખુલાશા થયા તે જણાવવાને આ જગ્યા નથી પરંતુ એટલુંજ જાણવું બસ છે કે શ્વેતભાનુને સુવાસિની જન્મદર્શન પાસે ગયાં, સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. ત્હમનાં લગ્ન ઘણી ખુશાલીથી થયાં. સ્વચ્છ ભૂજંગ્યોમ વાદળાની એક પણ છાંટય વીના જેવું દેખાય તેવું ત્હમનું જીવન સરળ, સ્વચ્છ, પ્રેમમય થયું કારણ ઇશ્વર ઉપર બેને તે પૂણ અર્થવા હતી કે માત્ર એ મહાન્ પ્રભુની ઈચ્છા આમજ છે.

હિંદુ અનાથ આશ્રમ-નડીઆદ.

દાન આપવાનું મુયોગ્ય સાધન.

દરેક હિંદુજાતીનાં અનાથ બાળકો આ અનાથાશ્રમનો લાલ લે છે.

“દુશ્વર સંબંધી ભેદ, મતભેદાંતરો અનેક છે, પણ અંતરાત્મા સર્વનો એક છે, તેથી હે, મન! ચંદન જેમ ધસાય છે, તેમ વિશેષ મુગ્ધ આપે છે, તે પ્રમાણે તું પરોપકારમાં તત્પર થા!” (રામદાસ.)

પરોપકાર એજ માનવમાત્રનો જીવનનો હેતુ છે. માણસ પોતા માટે નહિ પણ જગત માટે જીવે છે. આ પ્રકારે જીવનના ઉચ્ચ હેતુને સમજનાર મહાનુભાવોને આ અનાથાશ્રમ પ્રત્યે પોતાની અમીદૃષ્ટિ નાખવા નમ્ર પ્રાર્થના કરીએ છીએ.

આ આશ્રમમાં બાલ, અબાલ, તેમજ વૃદ્ધ, અપંગ, એવા અનાથોને પાળી, તથા એમની શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિ થઇ તેઓ સદ્ઉદ્યમથી નીતિપૂર્વક પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે એવા બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે.

અન્ન દાન, વિદ્યા દાન, વસ્ત્ર દાન તેમજ પ્રાણુ દાન આપવાના સ્થાનરૂપ આ સંસ્થા આપની સહાયની યાચના કરે છે.

અનાથગ્રહ ઉપરાંત શાળા, દવાખાનું, ગૌશાળા, પુસ્તકાલય વિગેરે આશ્રમમાંજ છે. શાળામાં અનાથોને ગુજરાતી, ઇંગ્લિશ અને સાધારણુ રીતે સંસ્કૃત ભાષામાં શિક્ષણ અપાય છે. તે ઉપરાંત ઉદ્યોગ, સંગિત અને નીતિધર્મનું શિક્ષણ પણ આપવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

દાન આપવા માટે નિચેની યોજનાઓ બહાર પાડી છે:—

૧-૩. ૨૫૦) આપનારના નામની ઓરડી બાંધી તે ઉપર દાતાના નામની તખ્તી ચોઢી દાતાનું નામ અમર કરવામાં આવે છે. અત્યારસુધીમાં ૫૦) દાતાઓએ ઓરડીઓ બાંધાવી આપી નામ અમર કર્યો છે.

૨-૩. ૭) માસીક દાન આપનાર દાતા બાર વર્ષથી મોટી ઉંમરના અનાથના પાલક થઇ શકે છે; અને ૩. ૩-૮-૦ માસીક આપનાર, એથી નાની ઉંમરનાના પાલકપીતા થઇ શકે છે, શું ભારતવર્ષમાંથી એકસો ૧૦૦) પાલકપિતા થઇ અનાથોને પાલનાર નહીં મળે ફ્ર.

૩-૩. ૨૦૦) આપનાર દાતાના સ્મરણમાં ૧ વર્ષમાં એક ફિવસ તે રકમના વ્યાજમાંથી અનાથોને ભોજન અપાય છે.

૪-આશ્રમને એકી વખતે વગર સરતે રૂ. ૧૦૦૦) કે તેથી વધારે દાન આપનાર આશ્રમ કમીટીના સહાયક સલાસદ ગણાયો. રૂ. ૧૦૦) આપશે તે લાઇફ મેમ્બર ગણાયો, અને દર વર્ષે રૂ. ૫) આપનાર સાધારણુ સલાસદ ગણાય છે.

અનાથાશ્રમના અંગે આના ફંડ વિગેરે બુકો પણ રાખેલી છે તથા અન્ય પ્રકારના શરતી દાનો પણ સ્વિકારાય છે. વાર્ષિક રીપોર્ટ વાંચી જુઓ.

લખો:—મંત્રી-હિંદુ અનાથાશ્રમ-નડીઆદ.

વિક્ટોરિયા રીંગવર્મ ઓઈન્ટમેન્ટ.

દશજનો મલમ.

રજીસ્ટર્ડ મંબર ૨૦૬૬

આ મલમ કાળી તથા લાલ દરાજ તથા ખુજલી અને સરવં કઢિના રોગોને લગાડવાથી ઝડપથી થોડા દિવસમાં આરામ કરે છે તેમ આ મલમ લગાડવાથી થંડકને સાથે ખુશબો આપે છે. આ મલમ ઉચી કવાલીટીને ખનાવવામાં આવ્યો છે માટે અવશ્ય વાપરશો તેથી ખાતરી થશે.

વિક્ટોરિયા ઈમલશન

ઓફ કોડલીવર ઓઈલ.

બુધ્ધિ હાઇપોફાસફાઇટ લાઇમ અને સોડા.

આ દવા વાપરવાથી દમ, ખાંસી, હાંફણ, છાતીનો દુખાવો તથા ઘણા દીવસની ખીમારીથી અશક્ત થઇ શરીરનું નબળું પડી જવું તે ઉપર આ ઈમલશન પીવાથી દરેક અવયવને મજબુત કરી નવી જીવાની આબેહુબ બક્ષે છે. તેમજ નાનાં બચ્ચાંને હમેશ પાવાથી શરીરના તદ્દન રોગ નાશ કરી પુષ્ટ બનાવે છે. આ ઈમલશન સ્ત્રી પુરૂષો બચ્ચાં વીગેરેને સરખીરીતે ગુણુ કરે છે. પીવાની રીત સવારસાંજ એક ચમચા દુધની સાથે લેવી. કિંમત રૂ. ૧)

ગલાડસ્ટન રીંગવર્મ સોલ્યુશન.

ખાસ સુકા તથા લીલા ખરજવાના માટે આ સોલ્યુશન લગાડવાથી ખરજવા ખુજલી તથા દરાજ ઉપર લગાડવાથી ઝડપથી અને સેલાહથી ફાયદો ખતાવે છે. આ સોલ્યુશન લગાડવાથી કપ્પાંપર તથા અંગ ઉપર ડાઘ પડતા નથી તેમજ સુગંધો સારી આપે છે માટે એક વખત વાપરી ખાતરી કરશો. કિંમત છ આના.

એજન્ટ—ડાહ્યાભાઈ નાનશા મેહતા,

રંગેજી દવા વેચનાર—અમદાવાદ.

„ જી. એન. હુકીમ „ —વડોદરા.

ખનાવનાર તથા વેચનાર,

લવચંદ વરજદાસની કંપની.

૨૭૬, શેખમેમણ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ.

મુળજી જેઠા, કાપડ મારકીટની બાજુમાં, પોષ્ટ-કાલબાદેવી.

લોંગરેનું બાલામૃત.

નાના છોકરાઓ માટે શક્તિની

અકસીર દવા.

(૧) આ દવાની રચી મધુર હોવાથી તે છોકરાઓ હો-
સથી પીએ છે.

(૨) આથી હાડીઓ તાવ, પેટનું મોટું થવું, હાથ
પગની કૃશતા વીગેરે રોગનો નાશ થાય છે.

(૩) આ દવા દુધમાં નાંખી પીવાથી દુધનું પાચન
સહેજ થઈ છોકરાઓ તાકાદવાન અને પુષ્ટ બને છે.

કીંમત શીશી એકના આના ૧૨.

દપાલ ખર્ચના આના ૪.

કે. ટી. ડોંગરે અને કું.

ગીરગામ-મુંબઈ.

અમારા બાલામૃતનો બહોળો ખપ જોઈ કેટલાક લોકો
તેની નકલ કરે છે માટે લેતી વખત તે અમારું છે એ વિશે
ખાતરી કરી લેવી.

“બાદશાહી ચાકુતી”માં દગો.

નકલીઆની દવાનું નામ “બાદશાહી ચાકુતી” ન હોવા છતાં “બાદશાહી ચાકુતી”ના પોતાને કહેવડાવનારના દગાથી દુર રહેા.

કમુજેરી માટે “બાદશાહી ચાકુતી.”

આ શબ્દ ૨૨૦ નંબરથી સરકારમાં રજીસ્ટર થયેલો હોવાથી અમારા શીવાય તે શબ્દ ખીન કોઇને પણ વાપરવાનો હક નથી, તેથી તે બાકીતી ‘બાદશાહી ચાકુતી’ શબ્દ વ્યાકરણની રીતે વિશેષણ તરીકે વાપરીને તેના પાછળ નકલીઆ પોતાની દવાનું નામ જોડી દઇને પોતાની દવા ‘બાદશાહી ચાકુતી’ તરીકે વેચી કરનાર પોતે નકલીઆ હશે કે કેમ તેટલું જાહેર પ્રભુ બહુજ સારી રીતે જોઇ શકે તેમ છે. જાહેર પ્રભુ જાણે છે કે:—

ખરી ‘બાદશાહી’ ચાકુતીના બનાવનાર બાકીતા ડોક્ટર ચાંદલીઆજ છે.

આ ‘બાદશાહી ચાકુતી’ હલકા પ્રકારની હિંમતી દવાઓ વાપરીને ચીથરેહાલ રીતે બનાવવામાં આવતી નથી, પણ કમુજેરી, ધાતુવીકાર, અને દરેક બાતની નબળાઇ દુર કરી બાકીને માટે જીવાનીના ખરે જીવસે આપનાર બાદશાહોમાં વપરાતી ખરી અનુભવસિદ્ધ દવાઓની ખાત્રી લાયક મેળવણીથી બનાવવામાં આવે છે. તેનાથી બીજી દવાઓની માફક કેમકે બાકી પશુ બાતનું તુકર્યાન થતું નથી. આ દવા દરેક દેશમાં છુટથી વાપરી શકાય છે. કી. ૪૦ ગ્રામીના રૂ. ૧૦ પો. બુંદ.

મળવાનું ટેકણું—ચાંદલીઆ કંપની, કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

વાંચવાલાયક લોકપ્રિય પુસ્તકો.

ગુલકાન્ત અને ગાદાલક્ષ્મી.

જો તમારે આધુનિક ધરસંસાર, વહેવાર, ઇન્સાફ રાજદરબાર, લલિત, ધર્મનીતિ, ફળવણી, આચારવિચાર, એ સર્વેનો આબેહુબ ચિતાર પાંચ અંકોમાં જોવો હોય તો વાંચો. પાકું રંગબેરંગી સુનેરી નામ-વાળું પુકું ઉંચા ગ્લેઝ કાગળ કિં. રૂ. ૧-૮-૦ ટપાલ મારફ.

હાજીખાખાના સાહસકર્મો.

અતીસય રમુજ ઉપજાવે તેવું વિચીત્ર નોવેલ કિં. રૂ. ૧-૪-૦ ટપાલ મારફ. ત્રણ ભાગો સમ્પૂર્ણ મુક.

તા. ક.—તે સિવાય અમારે ત્યાં તમામ જાતની શુકલને ઉપ-યોગી તેમજ ધણાં વાર્તાનાં પુસ્તકો મળે છે. અર્ધા આનાની ટીકીટ ખીડી પુસ્તકોનું કેટલોગ મંગાવી લેશો. **લખા:—**

ડા. વસનજી પરમાણુદ આહેવાળા.

હાલખાદેવી રોડ, નરનારાયણના મંદીર પાસે—મુંબઈ.

શેટોઆફ્રિક ચિત્રો સાથેની નવિન વાર્તા.

લતા અને લલિતા.

ભાગ ૧ તથા ૨.

દરેક ભાગની કીંમત ૧૨ આના.

બસ, આ વાર્તા જો તમે હજી વાંચી ન હોય તો તમારા જન્મ-મારો અફળ ગયો બનણજો ! જરા બુઝો તો, તેમાં શોશી બાબતો છે ? લતા, લલિતા, સૂર્યસિંહ, શોભના, રમા, મોહનાદેવી, જોગીરાંજ અને બાળકુમારની ગુંથેલી મનોહર વાર્તા અને નન્દિનીનાં સ્વર્ગમંથી પત્રો, છત્યાદિ છત્યાદિ ! ! જો તમે પુસ્તક જોશો તો તેના ૧૨આના તો તેના શેટોઆફ્રિક ચિત્રોમાંજ વસુલ થયા માનશો ! દરેક ભાગનાં ૨૦૦ પૃષ્ઠ, ઉંચી છપાઈ, સોનેરી પાકું પુકું.

મહાદેવ રામચંદ્ર બગુણે.

ત્રણ હરવાળા—મમહાવાદ.

મોર્ચિના

શક્તિ ખાટે સૌથી સરસમાં સરસ દવા એકલી મોર્ચિનાજ છે. કીં રૂ. ૩ વાં. પી. થી રૂ. ૩.

બજારમાંથી ખરીદા ત્યારે રજીસ્ટર્ડ નં ૬૩૪ તપાસીને લેજો.

જસમાઇનની વીંછીની દવા એટલી તો અકસીર નીવડી છે કે, હવે વગર ભલામણે દર વરસે લાખો પડીકાં ખપે છે. ૧૦૦ પુડીકાનો રૂ. ૧, તથા ૫૦ પુડીકાના રૂ. ૦ા=

જસમાઈન ઈન્ડિયા એજન્સિસ, કાલબાદેવી રોડ—મુંબઈ.

અમૃતાંજન.

(૨૭૭૨)

અમૃતાંજન એ દેશી દવામાંથી હિન્દુસ્તાનમાં તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે તેનો ઉપયોગ માત્ર શરીરમાં નવાં દુખાવો હોય ત્યાં લગાડવામાંજ કરવાનો છે. એમ કરવાથી દરદ જલદીથી મટી જશે. માથાનો દુખાવો, માથાનું શૂળ, ગળાનો સર્વ જાતનો દુખાવો, લચક, છાતીમાં ઠંડીનો વિકાર, સંધિવા, કમરનો દુખાવો એ સર્વ રોગ ઉપર આ ઔષધનો લેપ ચોપડવાથી તરત આરામ થશે.

અ
મૃ
તાં
જ
ન.

કો
મ
ત
મા
ત્ર
આ
ઠ
આ
ના

શ્રીયુત્ દીનાનાથ બી. નાયક દાંડેકર, એલ. એમ. એન્ડ એસ. અને જે. પી. મુંબઈ, આમ વાયુના રોગ ઉપર અસરકારક દવાઓમાં અમૃતાંજન એકજ છે એમ કહેવામાં હું કત નથી.

પીટર રોડ્રિગ્સ, એલ. એમ. એન્ડ એસ-બર્લી જાતનાં દરદો ઉપર મેં અમૃતાંજનનો ઉપયોગ કરી જોયો; જેવાં કે સંધિવા, સાંધાનો દુઃખાવો, ઉધરસ, શદ્દી, કરમોડ ઇત્યાદિ, તે અત્યંત ગુણકારી અને તરત આરામ આપે છે.

શ્રીયુત્ દેશાઈ નરોત્તમ, હાઈકોર્ટ વકીલ, મુંબઈ મસ્તક શૂળ અગર બીજાં શૂળ ઉપર તમારા અમૃતાંજનનો ઉપયોગ કરી જોયો; અને તે બહુજ ઉપયોગી છે એવો મારો અનુભવ મળ્યુત છે.

દુથ પાઉકર કીમત માત્ર બે આના. દાદરની દવા કીમત માત્ર છ આના સુકી ખરજ, દાદર વિગેરે ચામડીનાં દરદો આ મલમથી સારાં થાય છે.

‘અમૃતાંજન’ ડીપો.

૧૦૯-ફીચર રોડ, જનરલ પોસ્ટ ઓફીસ-મુંબઈ.

પ્રખ્યાત દવા વેચનારાઓને ત્યાંથી પણ ઉપરની દવા મળી શકશે.

હજારો નિરાશામાં આશાનું એકજ કિરણ.
(કાયદો ન થાય તો પૈસા પાછા.)

કામસંજીવન.

અદ્ભુત શક્તિ બુદ્ધિ અને સૌંદર્યતાની સંપૂર્ણ વૃદ્ધિ કરનાર આ દવા થોડાજ વખતમાં ભારે વખાણ સાથે સર્વત્ર પ્રચલિત થઇ ગઈ છે, ગયેલી બુવાની પાછી મેળવવા માટે આ દવા જાણીતી છે, અશક્ત સ્ત્રી પુરૂષો માટે ઘણીજ ઉમદા દવા છે. કીંમત રૂ. ૧).

શંઢત્વ વીનાશક તેલ.

ગુપ્ત ભાગની નખખાઇનો જો કોઇપણ ઉપાય હોય તો અમારું શંઢત્વ વીનાશક તેલજ છે. ગમે તે કારણથી ઉત્પન્ન થયેલી ગુપ્ત ભાગની નસોની નખખાઇ માત્ર ત્રણજ દીવસમાં જડથી દુર કરે છે. સાધારણ શીથીલતા તો પહેલે દીવસે દુર થાય છે. એકવીસ દીવસનાં પુરા સેવનથી જંદગીભર નથીત થવાય છે, કીંમત માત્ર રૂ. ૫) નકલી માલથી દગાતા ના. લેખલ જાહેરનેજ શીશી લેવી.

કસ્તુરી પીલ્સ.

અસલ કસ્તુરી મિશ્રીત આ ગોળીઓ ખાંસી, દમ, કાંચ વીગેરે રોગપર બહુજ કાયદો બતાવે છે. છાતીના તમામ રોગ દુર કરે છે. અશક્ત સ્ત્રી પુરૂષો અને બચ્ચાંઓ માટે શક્તિની ચોક્કસ દવા છે, તાકાત એકદમ વધે છે. ખોરાક લજમ થાય છે, ભુખ બમણી લાગે છે, આંખોમાં પ્રકાશ આવે છે, મુખ ઉપર પહેલવાનની છાપ જણાય છે, ધાતુનો સમુદ્ર ઉત્પન્ન કરે છે. લોહીને શુદ્ધ બનાવે છે. ટુંકમ દરેક રીતની નખખાઇને દુર કરે છે. કીંમત ગોળી ૨૦ નો રૂ. ૧૧.

જે. એન. શેઠના.

કાલબાદવી રોડ—મુંબઈ નં. ૨

રોગીપણું એ રીખાવનારું હમેશનું મૃત્યુ છે.

રોગોથી દૂર રહેવું એ સુખની સીમા છે.

અમૃત તુલ્ય

આંતકનિગ્રહ

ગોળીઓ.

શરીરમાં અશક્તિનાં તમામ કારણોને દૂર કરી રોગોને મટાડે છે તથા તંદુરસ્તીને ટકાવે છે. તે અખુટ અખંડ શક્તિનો ભંડાર છે. કિંમત ઘણી ઓછી એટલે ચાર અઠવાડિયા માટે માત્ર બેજ ડબી અને એક ડબીનો માત્ર એકજ રૂપિયા.

અવશ્ય કરી દિવસો કલાડવાથી અશક્તિ અને રોગનું બળ વધે છે. માટે આજેજ એ ગોળીઓ મંગાવો અને તુરંત બળવાન તથા ખુશ બનો.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર જોશિવિંદજી.

હેડ ઓફિસ જામનગર-કાઠિયાવાડ.

બ્રાંચો—મુ અઈ-કાલ્યાણવી. કલકત્તા ૨૧૪ બાઉ બજાર. પુના-બુધવારપેઠ. મદ્રાસ-૨૨ ઓડવે. કરાંચી બંદર રોડ સ્વામીનારાયણના મંદીર પાસે, રંગુન-૩૪ મુગલ સ્ટ્રીટ.

એકવાર પ્રસંગ પાડી ખાતરી કરો.

ગુજરાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

હરેક જાતનું છાપવાનું કામ તાકીદે
તૈયાર થાય છે.

અંગ્રેજી, સંસ્કૃત અને ગુજરાતી

નવા રાષ્ટ્રપિમાં

સવળું કામ થતું હોવાથી ગ્રાહકોને હરેક
રીતે સંતોષ મળી શકશે.

તાકીદે અને મુકરર કરેલે વખતે કામ કરી
આપવા માથે લઇએ છીએ.

મુદ્ર વાંચવાની કડાકુટ ગ્રાહકોને કરવી પડશે નહીં.

વધુ વિગત માટે જાતે મળ્યાથી ખુલાસો થશે.

રીચીરોડ, પાંચકુવા—અમદાવાદ.

બાદશાહી કાફી અને બાદશાહી ચાહ

સ્વાદમાં ઉત્તમ અને સુસ્તીને તોડવામાં મજબુત છે.

આજ ઘેર ઘેર અને ઠેર ઠેર તેનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે

એજ તેની ખુબીની ખરી સાબીતી છે.

જે તમે એકવાર બાદશાહી કાફી અને બાદશાહી ચાહ પીશો તો ફરીને બીજા બેલસેલ-
વાળી હલકી ચાહ અને કાફી પીવાને કદી પણ તમારા પૈસાનો ગેરઉપયોગ કરશો નહીં.

જે તમે બાદશાહી કાફી અને બાદશાહી ચાહની ખરી ખુબીથી અજાણ્યા હો તો એકવાર
ખરીદી તેના ખરાપણાની ખરી ખુબીથી તમારા મનની ખાતી કરી દેવાને અમે તમને ખાસ
લક્ષ્યમણ કરીએ છીએ. બીજું એક રતલના અરધા અને પા રતલના ૩૦૦માં એકસરખી
ચાહ રહી છે કે જેથી તવંગર અને ગરીબને ખરીદવાને સવલતા થઇ પડે.

એ. ડી. સુકરવાલા.

બાદશાહી કાફી અને બાદશાહી ચાહના વેપારી. કે. જી.કે.વી.આ. મસજીદ—મું.બક.

નરમ—નુ બાળા—એકચક્રીય કરનાર...
 કહી શકે આ કયા વસ્તુઓને મહા કમલ...
 એવા બાલ બનાવનાર એકજ તેલ અને તે જગપ્રસીધ

કા મી ની આ ઓ ઈલ

છે.

રીના શબ્દગાર માટે જેટલું જરૂર...
 છે તેટલુંજ મજબૂતમારી કરનારા પ્રકાર...
 અને અભારી વિદ્યાર્થીઓ માટે...
 અગત્યનું છે. આ તેલ લંગાડવાંજ...
 તમેયં માથું ઠંડુગાર થાય છે. માથાના...
 દુખાવે દૂર પાય છે. તથા પારી...
 પાળા અટક છે અને મોઢાની ગીલ...
 રદ થીજ નથી. ઉત્તમ વસ્તુઓના...
 બનાવર છે અને આખા દેશમાં...
 પ્રખ્યાત છે.

જા. ૧-૧-૧૧

ઈસ્થી જે સારું શરૂઆતમાં મોટામોટા...
 કરે છે કે—આપના તરફથી અગત્ય...
 માંગનીઆ એટલે મારા કુદરતના વાપરી શું...
 જે તેમ પામ્યા શું. એ લગુજ મુગપ્રસીદાર...
 છે તેની સાથે મજબૂત આરી કહી શકે છે...
 માન્યકીટ અગત્યની વી. બી. યી મોઢા...
 આપેલા.

કીમત ચારલી ૧ નો ... ચારલીના ૩, ૨, ૧૦-૦.
 તા. બી. જુદું.

અથવા આપનાની ટીકીટ મળ્યાથી નિહુનો મહત્ત મોઢાવામાં આવશે.
 ૫૧ એંગલો ઈન્ડીયન ડ્રગ એન્ડ હેમીકલ કું.
 જુમામસજીદ—મુઆઝ.

